

A.Ş. Şəkərəliyev, C.Q. Nuriyev, A.Ə. Əliyev.

GÖMRÜK İŞİNİN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİ

Ali məktəblər üçün dərslik

Dərsliyə Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirinin 21 aprel 2003-cü il tarixli 305 sayılı
əmri ilə qrif verilmişdir.

Qanun – 2004

Məsələhətçi: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri, gömrük xidməti general-polkovniki K.F.Heydərrov.

Redaktor: Gömrük xidməti polkovniki Ş.S.Bağirov.

Rəyçilər: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin "İqtisadi nəzəriyyə-II" kafedrasının müdiri i.e.d., prof. M.X.Meybullayev, Elm və Təhsil Mərkəzi "Təfəkkür" Universitetinin rektoru, i.e.d., prof. M.C.Ataşiyev.

Naşir: Şahbaz Xuduoğlu

A.Ş.Şəkəraliyev, C.Q.Nuriyev, A.Ə.Əliyev "Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi" Ali məktəblər üçün dərslik (yenidən işlənmiş və tamamlanmış variantda).
Azərbaycan dilində. Bakı, Qanun, 2003. 324 səh.

Təqdim olunan "Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi" dərsliliyi ali məktəblər tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu dərslilikdən iş adamları, gömrük orqanlarında çalışan mütəxəssislər və elmi işçilər də istifadə edə bilərlər.

Bildiyimiz kimi, ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra müstəqil gömrük siyasəti formalaşmağa başladı və lazım olan gömrük qanunvericiliyi aktları qəbul olundu. Eyni zamanda, gömrük işinin daha səmərəli təşkil edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən lazım olan təlimat və əsasnamələr işlənib hazırlandı. Bütün sənədlərin əsasını Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi təşkil edir. Həmin sənədlərdə ölkəmizin strateji inkişaf istiqamətinə uyğun olaraq yürüdülcək vahid gömrük siyasəti də öz əksini tapmışdır.

Tədris məsələləri ilə bağlı müəyyən işlər görülmüşdür. Belə ki, dövlət və özəl universitetlərdə gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi ilə bağlı ixtisaslar açılmış, Dövlət Gömrük Komitəsinin nəzdində Regional Tədris Mərkəzi yaradılmışdır. Bir sıra universitetlərdə, o cümlədən Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində "Gömrük işinin təşkili" kafedrası açılmışdır.

Dərsliklərin və dərs vəsaitlərinin yazılması sahəsində də çoxlu işlər görülmüşdür. Belə ki, DGK-in sədri K. Heydərrov tərəfindən 4 cildlik "Gömrük işinin əsasları" (I cild. "Gömrük işinin təşkili və texnologiyası". Bakı - 1998; II cild. "Gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti". Bakı-1999; III cild. "Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti". Bakı-2000; IV cild. "Gömrük işinin idarə edilməsi və inkişafı". Bakı-2000), C. Nuriyev tərəfindən "Gömrük hüququ" (ali məktəblər üçün dərslik, Bakı-2002). C.Q.Nuriyev, A.Ş.Şəkəraliyev, A.Ə.Əliyev və S.T.Əhmədov tərəfindən "Gömrük ekspertizası" dərsliliyi (Qanun – 2003), A. Əliyev tərəfindən "Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı" (rus dilində, Bakı-2002), habelə bir sıra yardımçı vəsaitlər - K. Heydərrov, T. İbrahimov, "Gömrük işi - iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik" (Bakı-1999), C. Nuriyev, **Z. Əliyev**, G. İsmayılov, "Gömrük statistikasi" (Bakı-2000) hazırlanıb, nəşr olunmuşdur.

Təqdim olunan "Gömrük işinin təşkili və idarəedilməsi" dərsləri ali məktəb tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu dərslərdən iş adamları və gömrük orqanlarında çalışan məmurlar və elmi işçilər də istifadə edə bilərlər.

Dərslərin yenidən işlənməsinin əsas səbəbləri – Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə edilmiş 30.XII.2003-cü il (GM-nin X bölməsi və 60-cı fəslə çıxarılmışdır) və 5 mart 2004-cü il (GM-nin 217-ci maddəsinə əlavə və dəyişiklik edilərək gömrük orqanlarına gömrük işi sahəsindəki cinayət işləri üzrə istintaq aparmaq səlahiyyəti verilmişdir) əlavə və dəyişikliklər, Azərbaycan Respublikasının prezidenti İ.H.Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı, habelə AR Nazirlər Kabinetinin 22 dekabr 2003-cü il tarixli 161 sayılı və 20 aprel 2004-cü il tarixli 58 sayılı qərarlarıdır.

"Gömrük işinin təşkili və idarəedilməsi" fənninin tədris proqramı DGK ilə razılaşdırmaqla Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin "Gömrük işinin təşkili" və ETM "Təfəkkür" Universitetinin "İqtisadiyyat və idarəetmə kafedrası tərəfindən hazırlanmış və AR Təhsil nazirliyinin 13 dekabr 2002-ci il tarixli 1137 sayılı əmrinə əsasən qəbul edilmişdir.

Dərslərin hazırlanmasında bizə yardımçı olmuş şəxslərə - AR DGK-ın sədri, gömrük xidməti general-polkovniki K. Heydərova, AR Təhsil naziri prof. M.Mərdanova, ADİ Universitetinin rektoru, akademik Ə. Abbasova, ETM "Təfəkkür" Universitetinin rektoru prof. M.Ətaşiyevə, "Qanun" nəşriyyatının rəhbərliyi və texniki heyətinə, həmçinin bizə köməkliyi dəymiş bütün insanlara, şəxsi minnətdarlığımızı çatdırırıq.

Mövzu 1. Fənnin predmeti barədə anlayış

Gömrük işi yüzilliklərdir ki, fəaliyyət göstərir və dünyanın istənilən dövlətində əsas struktur elementlərindən biri sayılır. Gömrük fəaliyyəti bilavasitə ticarətin inkişafı ilə bağlıdır. Gömrük işi barədə ilk məlumatlar bizim eradan əvvəl III yüzilliyə təsadüf edən Hindistanın qədim sənədlərindən sayılan "Artaşastra"ya gedib çıxır. Bu sənəddə çar xəzinəsinin ən mühüm mənbələri, o cümlədən gömrük rüsumları barədə ətraflı məlumatlar öz əksini tapmışdır. Hətta çarın siyasi maraqlarına uyğun olaraq, xaricdən mal gətirən tacirlərin iqtisadi maraqlarını təmin etmək üçün rüsumlardan azad etmək güzəşti də nəzərdə tutulmuşdur.

Qədim hind "Manu qanunları"nda (bizim eranın əvvəllərinə təsadüf edir) ilk dəfə olaraq alışı və satışı qiymətlərini, yola və yemə-yo çəkilən xərcləri nəzərə almaqla gömrük rüsumlarının hesablanması qaydaları verilmişdir.

Sankt-Peterburqdakı Dövlət Ermitajında qorunan Palmir gömrük tarifi bizim eranın 137-ci ilində Suriyada hazırlanmışdır. Qiymətli tarixi abidə sayılan bu sənəd gömrük işinin nə qədər vacib və diqqətə yetirilən bir sahə olmasına rəsmi dəlildir. Palmir gömrük tarifinin ağırlığı 15 tondur. İlk dəfə olaraq bu sənəddə dövlət iqtisadiyyatını qorumaq üçün proteksionist (hımayədar) tədbirlər öz əksini tapmışdır.

Orta əsrlərdə xarici ticarətin coğrafiyasının genişlənməsi yeni növ vergi və rüsumların tətbiqini reallaşdırdı. Belə ki, yeni nəqliyyat növləri (araba, qoşqu, çay və doniz qayıqları və s.) ilə yükdaşıma təşəkkül tapdıqca rüsumların sayı da artmağa başladı. Tacirlərdən fərdi yığımlar təcrübəsindən də istifadə edildi. Buna iş əsas səbəb tacirin gətirdiyi malları kimə və hansı qiymətə satacağını əvvəlcədən bilməməsi idi.

Kapitalist münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar, xarici ticarətin həyata keçirilməsinin aşağıdakı iki konsepsiyası formalaşmağa başladı:

1) Proteksionizm (himayədarlıq):

2) Sərbəst ticarət (fritredizm).

Proteksionizmin təşəkkül tapmasının əsas səbəbi manifakturaların inkişafı ilə bağlı idi. Milli istehsalın hesabına dövlət xəzinəsinə daxilolmalar artdığına görə, dövlət onun inkişaf etməsində maraqlı olmağa və milli istehsalı xarici rəqabətdən qorumağa başladı. Beləliklə, proteksionizm dövlət siyasətinə çevrildi.

Sərbəst ticarət isə ölkələr arasında olan maneələrin aradan qaldırılması deməkdir. Bu halda hər hansı bir dövlət başqa dövlətin daxili bazarını zəbt etməyə çalışmır.

Bütün yuxarıda söylədiklərimiz gömrük işinin təşkilinə və formalaşmasına səbəb oldu.

Ayrı-ayrı dövlətlər öz maraqlarına uyğun gömrük siyasəti formalaşdırmağa başladı. Çünki hər bir dövlət öz təbii sərvətlərinə uyğun istehsal sahələrini inkişaf etdirməyə çalışdıqlarına görə, daxili bazarını və iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməli idi. Bu isə gömrük işinin təşkilini nəinki vacib etdi, hətta onu dövlətin mühüm atributuna çevirdi.

Gömrük fəaliyyətinin nəticələrinə müxtəlif aspektlərdən yanaşmaq olar. Bunlardan ən mühümünü ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Bu təhlükəsizlik özünü milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün şəraitin yaradılmasında, onun strukturunun təzələnməsində, yerli mal istehsalçılarının haqsız xarici rəqabətdən qorunmasında və s. məsələlərdə özünü göstərir.

Gömrük işi ilə bağlı başqa bir məsələ gömrük orqanları tarixindən ölkəyə qaçaq yolla gətirilən narkotik vasitələrin müsadirə edilməsidir. İlk baxışdan iqtisadi səmərə verməyən bir hal kimi gözə dəyən bu məsələ, əslində mühüm strateji əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, narkoticarətin qarşısını alan gömrük orqanları, ölkəni narkotika bazarına çevrilməsinə imkan verməməklə çoxlu dövlət vəsaitlərinə qənaət etmiş olurlar. Çünki dövlət təkə narkotika alverinə qarşı mübarizəyə deyil, eyni zamanda narkomanların müalicəsinə də heç bir vəsait xərcləmir və həm də ölkənin inkişafında mühüm potensial sayılan intellektual bazanı da qorumuş olur. Başqa bir misal: göm-

rük orqanları ölkənin gömrük orazisinə keyfiyyətsiz məhsulları (ərzaq malları, dərman preparatları, uşaq yeməkləri və s.) buraxmaqla əhalinin sağlamlığını qorumaqla bərabər dövlət vəsaitlərinin digər sosial qayğılara yönəldilməsinə şərait yaratmış olurlar.

Eyni zamanda gömrük orqanları təhlükəli tullantıların ölkə orazisinə gətirilməsinin qarşısını almaqla, ölkənin ekoloji zibilxanaya çevrilməsinə şərait yaratmırlar ki, bu da ölkə əhalisinin həyatının təhlükə altında qalmasına imkan vermir. Beləliklə, gömrük işinin bu nəticələri dövlətin təhlükəsizliyinin təminatı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi bir daha özünü biruzə vermiş olur.

Dövlət gəlirlərinin formalaşmasında gömrük işinin təşkili mühüm rol oynayır. Müxtəlif ölkələrdə bu gəlirlərin payı müxtəlif olsa da, gömrük işi hər yerdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, gömrük işi işlənən dövlətin iqtisadiyyatında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikası ikinci dəfə öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra özünün sərbəst gömrük siyasətini yürütməyə başladı. Lakin bir sıra çətinliklər mövcud idi.

Birincisi, Azərbaycan Respublikasında ölkənin bütün sərhədlərini əhatə edən bilən gömrük şəbəkəsi yox idi. İkincisi, keçmiş SSRİ-nin tərkibində olduğu üçün vahid gömrük siyasəti yürüdüldüyündən milli gömrük siyasəti yaranmamışdı. Üçüncüsü, milli gömrük kadrları azlıq təşkil edirdi və qısa bir zamanda bu kadrların hazırlanması üçün qanunvericilik bazası yox idi. Dördüncüsü, Azərbaycanın dövlət sərhədləri Ermənistan tərəfindən işğal altında saxlanılır. Beşincisi isə, tədris bazasının təşkili üçün dərslilər və dərş vəsaitləri yox səviyyəsində idi.

Yuxarıda söylədiyiniz mülahizələri əsaslandırmağa çalışsaq, Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyası və Gürcüstan Respublikası ilə olan dövlət sərhədləri şəffaf olduğu üçün indi də müəyyən problemlər vardır. Ermənistan ölkəmizin nöinki 20 %-ə yaxın ərazisini, eyni zamanda İran İslam Respublikası ilə olan dövlət sərhəddinin 100 km-dən çox hissəsini də işğal altında saxlayır. Bu isə gömrük orqanlarına, ölkənin bütün gömrük orazisinə nəzarət imkanlarına kifayət qədər əngəllər yaratmış olur.

Keçmiş SSRİ untitar federasiya olduğuna görə respublikaların heç birində sərbəst gömrük siyasəti yox idi. Milli gömrük siyasətinin formalaşması üçün isə vaxt lazım idi.

Milli gömrük siyasəti olmadığı üçün milli kadrlar da yetişdirilmirdi. Çünki bütün gömrük sənədləşdirilməsi rus dilində aparılırdı. Bu isə nəinki milli dildə tədrisi, o cümlədən gömrük ili ilə bağlı ədəbiyyatın buraxılmasını da istisna edirdi. Mövcud qanunvericilik isə mərkəzçilik siyasətinə xidmət edirdi. Yerli hakimiyyət orqanları isə ancaq qərar və tapşırıqların icrası ilə məşğul idi. Bu isə yerli gömrük orqanlarının səlahiyyətsiz olmasına dəlalət edirdi.

Müstəqillik əldə edən ölkəmiz bütün sadalanan çətinliklərə baxmayaraq milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı gömrük orqanlarının sərbəst strukturlarının yaradılmasına və təşəkkül tapmasına da şərait yaratdı. Azərbaycan Respublikasında DGK 1992-ci ildə yaradılsa da, ölkəmizdə müasir tələblərə cavab verən gömrük siyasəti ancaq 1995-ci ildən ümummilli lider N.Ə.Əliyevin rəhbərliyi altında formalaşmağa başladı. Gömrük işinin təşkili üçün lazım olan bütün siyasi addımlar atıldı. Belə ki, kadr dərsliyi aparmaqla yanaşı "Gömrük tarifi haqqında" Qanun, "Gömrük Məcəlləsi" və lazım olan digər qanunvericilik aktları qəbul olundu. Bu barədə sonrakı mövzularda daha ətraflı məlumat verəcəyik.

İndi isə gömrük işinin təşkilinin ölkəmiz üçün əhəmiyyəti və onun öyrənilməsinin vacibliyini şərh etməyə çalışaq.

Müstəqil Azərbaycanın iqtisadi həyatında xarici ticarət əlaqələrinin mühüm rolu vardır. Bilirsiniz ki, ölkənin milli iqtisadiyyatı onun quracağı xarici iqtisadi əlaqələr sistemindən çox asılıdır. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan inkişaf etməkdə olan digər ölkələr kimi iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi və dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində inteqrasiya məsələsini paralel şəkildə həll etmək məcburiyyətindədir. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, müasir dünya ticarəti sistemi bütün ölkələrə qarşı xarici siyasətin sort tələblərini və məhdudlaşdırıcı təkliflərini irəli sürür. Bu səbəbdən də milli iqtisadiyyatın struktur cəhətdən tənzimlənməsi təmin olunmalıdır.

Milli istehsalı qorumaq üçün iqtisadiyyatın strukturunun yaxşılaşmasına, inkişafın strateji istiqamətlərində ehtiyatların mərkəz-

ləşdirilməsinə, bəzi istehlak mallarının ucuzlaşdırılmasına, Azərbaycan mallarına xarici bazarların açılmasına və s. nail olmaq lazımdır. İstehsalın və istehlakın milli struktur xüsusiyyətləri, iqtisadi inkişaf səviyyəsi və digər amillər xarici ticarətin tənzimlənməsi sistemində kompleks yanaşma tələb edir. Xarici ticarətin tənzimlənməsi isə idxal-ixrac əməliyyatlarına xüsusi dövlət nəzarəti tələb edir ki, bu da bilavasitə gömrük işinin təşkili ilə bağlıdır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimləmə sisteminin əsas xüsusiyyətlərinə, idxal-ixrac əməliyyatları iştirakçılarına təsir prosesində iqtisadi siyasətin bir-birinə qarşılıqlı nüfuz edən və bir-birini tamamlayan kompleks vasitələrdən istifadə zərurətini misal göstərmək olar. Xarici ticarət fəaliyyəti təcrübəsində bu cür vasitələrin beş qrupundan istifadə olunur:

1) İqtisadi tənzimləmə vasitələri – gömrük rüsumları, gömrük yığımları, tarazlaşdırıcı sərbəst vergilər, yerli mal istehsalçılarına maliyyə yardımları;

2) İnzibati tənzimləmə vasitələri – idxal və ixraca qoyulan qadağa və məhdudiyətlər, idxalın lisenziyalaşdırılması (xüsusi razılıq) və kvotalaşdırılması (məhdud sayın və ya miqdarın müəyyən edilməsi) və s.;

3) Texniki tənzimləmə vasitələri – standartlar və normalar, standartlara uyğunluğun təyinetmə metodları, təhlükəsizlik normaları və qaydaları, əmtəələrin sertifikatlaşdırma ("sertifikat" fransızca "certificat", latınca "sertifico" sözündən olub, mənası, "təsdiq edirəm" deməkdir) sistemləri, sanitariya-baytarlıq və ekoloji tədbirlər, səhiyyə normaları;

4) Yerli istehsalçılara mal ixracı üçün edilən müxtəlif yardım tədbirləri;

5) Valyuta-maliyyə tədbirləri.

Adətən xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tərəfindən inzibati tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində kifayət qədər səmərəli sayılmır. Normal iqtisadi inkişaf dövründə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin inzibati və iqtisadi vasitələri arasındakı nisbət iqtisadi tənzimlənmənin xeyrinə dəyişir.

Respublikamızın iqtisadi inkişaf strategiyasının xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri, Heydər Əlirza oğlu Əliyevin 27.X.1998-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnamə"sində bu strategiyayı həyata keçirmək üçün gömrük orqanlarının aşağıdakı vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir:

1) təhlilverilmə üsulundan asılı olmayaraq bütün malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin təmin edilməsi;

2) gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və rəsmiləşdirmə müddətinin qısaldılması;

3) gömrük nəzarətində müasir mütərəqqi texnologiyaların tətbiq olunması;

4) gömrük ödənişlərinin texnologiyasının təkmilləşdirilməsi və onların büdcəyə daxil olmasına nəzarətin gücləndirilməsi;

5) yüklər və yük göndərənlər haqqında ilkin məlumatların öldə edilməsi;

6) gömrük qanunvericiliyi pozuntularının qarşısının alınması;

7) digər hüquq-mühafizə orqanları ilə birlikdə narkotik maddələrin gətirilməsinin qarşısının alınması, ölkənin gömrük ərazisi vasitəsilə bu malların tranzit keçirilməsinə yol verilməməsi;

8) valyuta nəzarətinin təmin edilməsi;

9) gömrük sərəhədinin tam qurulması və təchiz edilməsi, keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatının avtomatlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi üzrə işlərin başa çatdırılması, nəzarət işlərinin təkmilləşdirilməsi, eyniləşdirmə və sənədli baxış texnologiyasının tətbiq edilməsi;

10) gömrük qanunvericilik aktlarının beynəlxalq sənədlərə uyğunlaşdırılması;

11) qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinə riayət olunmasına nəzarət texnologiyasının təkmilləşdirilməsi;

12) gömrük-tarif tənzimlənməsi üsullarının səmərəliliyinin təhlil etməsi və onların təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanması;

13) intellektual mülkiyyət obyektlərinin ölkədən kənara aparılmasına nəzarətin həyata keçirilməsi üçün təşkilat-hüquqi ilkin şərtlərin yaradılması;

14) bütövlükdə gömrük xidmətinin və onun struktur bölmələrinin işinin səmərəliliyinin vaxtaşırı təhlil edilməsi.

Yuxarıda sadalanan bütün bu tariflərin icrası bilavasitə gömrük işinin təşkil edilməsi və onun idarə olunması səviyyəsindən asılıdır. Gömrük işinin təşkilinin səviyyəsi isə bilavasitə onu həyata keçirən kadr potensialının təhsil səviyyəsindən asılıdır. Təhsilin səviyyəsi isə tədris bazasının necə qurulmasından asılıdır.

Mövzu 2. Azərbaycanda gömrük işinin təşkilinin və tətbiqinin tarixi

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Bizim eradan əvvəl ikinci minilliyin ikinci yarısında yerli tayfalar Assur, Fələstin və Misir ölkələri ilə xammal və məhsullar mübadiləsi aparar, həmin ölkələrdən isə bəzək əşyaları və müxtəlif soyuq silahlar gətirərdilər.

Atropatənənin ərazisində olan Təbriz, Ərdəbil, Urmiya, Marağa, Miyanə, Zəncan, Naxçıvan, Maku və digər şəhərlər ölkə daxilində mühüm ticarət mərkəzlərinə çevrilmişdilər. Bu şəhərlər başqa dövlətlərlə təkə quru ilə deyil, həm də dəniz yolu ilə ticarət əlaqələri yarada bilmişdilər. Məşhur "Böyük ipək yolu" vasitəsilə Orta Asiya, Çin, Hindistan, Kiçik Asiya ölkələri, İberiya, Qafqaz Albaniyası ilə ticarət əlaqələri formalaşmışdı.

Ölkədə hazırlanmış xalçalar, bəzək şeyləri, yün məmulatları və s. ixrac olunaraq əvəzində lazım olan istehlak malları idxal olunurdu. Bu zaman satış üçün müxtəlif vergilər alınır ki, bu da müasir dövrdə gömrük vergiləri və rüsumları adlanır.

Bizim eramın əvvəllərində indiki Şimali Azərbaycanın və Cənubi Dağıstanın ərazisini əhatə edən Albaniya dövləti yarandı. Tarixi mənbələrdə bu ərazidə neft, təbii qaz, dəmir, mis və s. kimi qiymətli ehtiyatların olduğu göstərilirdi ki, bunlar da sonradan ticarət

subyektlərinə çevrildilər. Şirvanda (Bakıda) neft və duz məhsullarının üzərinə vergi qoyulmuşdur ki, bu da müasir dildə mədən vergisi və aksiz vergisi kimi dəyərləndirilir.

Mənbələrin yazdığına görə, Azərbaycan ərazisində dövlət tərəfindən gömrük vergiləri rəsmi olaraq IX əsrin əvvəllərindən müəyyən edilməyə başlamışdır. Bəlkə IX əsrdən qabaq da bu vergilər mövcud olmuşdur, lakin bu barədə olan məlumatlar Ərəb xilafəti dövründə yandırıldığı üçün, bu barədə ancaq mülahizə yürütmək olar. Çünki artıq iri şəhərlərdə - Ərdəbil, Muğan, Naxçıvan, Bərdə, Beyləqan, Qəbələ, Şəki, Şəmkir, Dərbənd (Bab-əl-Əbvab), Şabran, Şamaxı və digərlərində ticarət məhəllələri (o zamanlar "ravad" adlanırdı) yaranmışdı.

Xarici ölkələrdən Azərbaycana müxtəlif parçalar, metal məmulatları, ətriyyatlar, ədvalar, xəzlər və s. gətirilir, ölkədən isə xam ipək, ipək parçalar, pambıq, xalçalar, boyalar, neft, mal-qara, atlar və s. ixrac edilirdi. Ticarətə qoyulan gömrük vergi və rüsumları ölkə xəzinəsinin mühüm gəlir mənbəyinə çevrilmişdi.

XI-XII əsrlərdə karvan və ticarət yollarının bir-biri ilə və xarici ölkələrlə birləşdiyi Azərbaycan şəhərlərindən daxili və xarici bazarlara neft, pambıq, ipək, duz, meyvə, balıq, boyaq, ədviyyat və s. göndərilir. Şərq və Qərblə ticarət əlaqələri saxlayırdılar.

Monqollar qədərki Azərbaycanın iqtisadi vəziyyəti məhsuldar qüvvələrin artması, ticarətin və mal-pul münasibətlərinin genişlənməsi ilə səciyyələnir.

XI-XII əsrlərin vergiləri əvvəlki dövrlərin qayda - qanunlarının çoxunu mühafizə etmişdir. O dövrün vergi sistemi haqqında ətraflı məlumat verən tarixçi Ravəndi yazırdı ki, vergilər dəftərlərdə xüsusi qeydlər aparılmaqla həyata keçirilirdi.

Eyni zamanda Ravəndi qanunsuz vergilərdən (yəni, müasir dildə rüşvətdən) "dəstərqə" (hədiyyə kimi qəbul edilən vergi növü), "şərab-baha" (içki üçün yığılan pul - indiki "aksiz" vergisi) və sairlərinin də adını çəkir.

XII-XIII əsrlərdə Dərbənddən İran körfəzinə, Şərqdən Avropa-yə gedən beynəlxalq karvan yolları Təbrizdə kəsişirdi.

Azərbaycanın xam ipəyi Şamaxıdan Şimali İtaliya şəhərlərinə, həmçinin Fransaya ixrac olunurdu.

Volqaboyu, Rusiya və Şərqi Avropanı İran körfəzi ilə əlaqələndirən beynəlxalq karvan yolunun üstündə yerləşən şəhər Şamaxı idi.

XI-XIII əsrin əvvəllərində Dərbənddən sonra ikinci mühüm liman şəhəri, ağ neft və duz istehsalı mərkəzi Bakı şəhəri idi.

Monqol əsarəti dövründə Azərbaycanda monqol vergi toplayanları (baskaklar) çox qəddarlıq edirdilər. Məhz monqollar ilk dəfə olaraq sənətkarlar və tacirlər üçün yeni vergi növü - "tamqa" tətbiq etmişdilər. Məhz bu vergi növünün tətbiqindən sonra XIII əsrin axırlarında Azərbaycanın xarici ticarəti tənəzzülə uğramışdır.

Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində, məmurların özbaşınalığını məhdudlaşdırmaq, iqtisadiyyatı yüksəltmək və xəzinəni doldurmaq üçün ilk vergi islahatını XV əsrdə Səfəvilər dövlətinin başçısı Uzun Həsən həyata keçirmişdir.

Ağqoyunlu dövlətinin banisi Uzun Həsən Trabzon-Yunan dövləti ilə dostluq əlaqəsi yaratmışdı. O, Trabzon imperatorunun qızı Dəspinə (Feodra) Xatunla evlənmişdi. Uzun Həsən Trabzon şəhərində böyük bir daş körpü saldırmışdır. Çünki Trabzonun Ağqoyunlular üçün böyük ticarət əhəmiyyəti var idi. Belə ki, bu şəhər Ağqoyunlu tacirləri üçün Qara dənizə əlverişli çıxış yolu idi.

Müasirlərinin "Sultani-adil" (yəni "ədalətli sultan") adlandırdıqları Uzun Həsən ilk vergi məəcəlləsini - "Qanunnamə"ni hazırlamışdır. Maraqlıdır ki, bu "qanun" nəinki XV əsrdə, elə XVI əsrdə də, həm Səfəvilər dövləti ərazisində, həm də əvvəllər Ağqoyunlular dövlətinin tərkibində olmuş Osmanlı imperiyasının şərq vilayətlərində də qüvvədə idi.

1475-ci ildə Rusiyanın knyazı III İvan öz nümayəndəsi Markı Uzun Həsənin yanına ticarət və diplomatik münasibətləri genişləndirmək üçün göndərmişdi.

Səfəvi dövlətinin hökmdarı I Təhməsin sənətkarlığın və ticarətin inkişafını genişləndirmək məqsədilə 1565-ci ildə vilayətlərin hər birindən alınan 80 min tünməlik tamğa vergisini ləğv etdi.

Şamaxıdan Rusiya, İran, Suriya ölkələrinə və İrovan şəhərinə tranzit ticarət yolları gedirdi.

XVI əsrdə Şamaxıda daimi İngiltərə-Moskva şirkəti təşkil edilmişdi.

XVI əsrdə Cənubi Qafqazda ipək istehsalı əsas yer tutmuş və ticarətin hamısı Şamaxı və Ərəşdə cəmləşmişdi.

XVI-XVII əsrlərdə Azərbaycan Moskva dövləti, Avropa və Asiya ölkələri ilə iri miqyaslı xarici ticarət aparırdı. Azərbaycandan Moskva dövlətinə və digər ölkələrə parçalar, xalçalar, neft, duz, zəfəran, düyü, boyaq maddələri, soyuq silah ixrac edilirdi. Qızıl və gümüş məmulatları, ləl-cəvahirat, ədviyyat, otir və s. isə idxal edilirdi.

Azərbaycan XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərinə qədər, yəni Azərbaycan Çar Rusiyası tərəfindən işğal olunana qədər sərbəst vergi və gömrük siyasəti yetirmişdir. Vergi və rüsumların yığılması vəzifəyə naibin səlahiyyətdə daxil idi.

Bakı şəhərində gömrük ilk dəfə Rusiya İmperiyası Senatının 25 yanvar 1807-ci il tarixli Formanı ilə 1809-cu ildə təsis edilmiş və Həştərxan gömrük dairəsinin tərkibinə daxil edilmişdi.

"Gülüstan" (1813) və "Türkmənçay" (1828) müqavilələrindən sonra Azərbaycanda Rusiyanın gömrüklə bağlı qərarları qüvvəyə mindi. Həmin vaxt Rusiya ərazisində 1811-ci ildə qəbul olunmuş gömrük tarifləri, 1819-cu ildə qəbul edilmiş gömrük Nizamnaməsi qüvvədə idi.

Bakı gömrüyü "Zaqafqaziya ölkəsində gömrük idarəetməsi barədə Əsasnamə"yə görə, 31 iyul 1831-ci il tarixindən Zaqafqaziya gömrük dairəsinin tabeliyinə verilmiş və 1832-ci ildən etibarən "Bakı anbar gömrükxanası" adını almışdır.

Bakı gömrükxanası 4 may 1847-ildə Zaqafqaziya Karantin - Gömrük dairəsinin tabeliyində olan Bakı Karantin - Gömrük idarəsinə çevrilir. Qafqaz canişini tərəfindən 31 mart 1861-ci ildə təsdiq edilmiş "Qafqaz və Zaqafqaziyada Karantin - gömrük hissəsinin yenidən təşkili barədə Əsasnamə"yə görə, Bakı Karantin - Gömrük idarəsi Bakı Karantin - Gömrük kontoruna çevrilmiş və yeni yaradılmış Bakı Karantin - Gömrük dairəsinə tabe edilmişdir.

Yeni ərazilərin işğalı hesabına Rusiyanın iqtisadi inkişaf potensialı artdığı üçün yeni təkmilləşdirilmiş "Gömrük tarifi" (1891) və "Gömrük nizamnaməsi" (1892) qəbul olundu. Yeni nizamnaməyə

görə Rusiyanın Avropa və Asiya hissəsində gömrük işlərinin tənzimlənməsində vahid qaydalar tətbiq olundu. Eyni zamanda, sahil zonası və dəniz sahilindən 3 dəniz milində yerləşən sular da gömrük zonası elan edildi.

XX əsrin əvvəllərində, Rusiya dövlətinin gəlirləri içərisində gömrük yığımları spirtli içkilərin ticarətindən əldə olunan gəlirlərdən sonra ikinci yeri tuturdu.

1897-ci il dekabr ayının 8-də "Rusiyanın Avropa hissəsi və Qafqazda gömrük təşkilatlarının ştatları" barədə qanuna əsasən Bakı Karantin - Gömrük kontoru Bakı Gömrük dairəsi idarə heyəti tabeliyində Bakı gömrükxanasına çevrilir və 1 iyun 1911-ci ildə Tiflisdəki Qafqaz Gömrük dairəsinin idarəçiliyinə tabe etdirilir.

1911-ci ildən 1918-ci ilə qədər Bakı Gömrüyü Senat tərəfindən 21 yanvar 1911-ci ildə təsdiq edilmiş "Rusiya İmperiyası Gömrüklərinin Nizamnaməsi" əsasında fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövrdə gömrükxana idxal və ixrac mallarının gömrük müayinəsinə, gömrük rüsum və yığımlarının tutulmasına, gömrük anbarlarında gömrük sərhədini keçən malların müvəqqəti saxlanmasına, malların keçirilməsinə nəzarəti həyata keçirirdi. Gömrüyün funksiyalarına həm də, yoluxucu xəstəliklərin müəyyən edildiyi tədbirdə bütün səmizlərin və gəmi heyətinin sahilə müəyyən olunmuş müddətlərdə təcrid edilməsi də daxil idi.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının (1918-1920-ci illər) vaxtında bu sahədə konkret bir iş görülməsinə də, dövlətçilik baxımından bütün siyasi addımlar atılmışdır.

Bütün vergi siyasətinə maliyyə naziri N. Yusifbəyli rəhbərlik etmişdir.

1919-cu ilin martında F.Xoyski hökuməti istefa verdikdən sonra, N. Yusifbəyli Baş nazir (14 aprel 1919) oldu. Nəsimi bəy parlamentdə hökumətin yeni proqramı ilə çıxış edərək, digər sahələrlə yanaşı qonşu dövlətlərlə ilk iqtisadi əlaqələr yaradılmasını da xüsusilə qeyd etmişdir. Lakin 1920-ci ilin aprel inqilabı bu siyasətin başa çatdırılmasına imkan vermədi.

12 noyabr 1920-ci ildə "İdxal və ixrac mallarının qəbulu, saxlanması və buraxılması" haqqında RSFSR XKS Dekret qəbul etdi

ki, bu da 1924-cü ildə qəbul olunmuş SSRİ Gömrük Nizamnaməsinin hüquqi bazasını təşkil etmişdir.

1921-ci ilin əvvəllərində Bakı gömrükxanasının strukturu aşağıdakı kimi idi:

- 1) Dəftərxana;
- 2) Müsadirə şöbəsi;
- 3) Mühasibat;
- 4) Gəmi kontor.

Azərbaycan. 1922-ci il 31 mart tarixli dekretə görə 8 gömrük ərazisinin birinə - Zaqafqaziya dairəsinə daxil edilmişdir.

İlk "Gömrük Məcəlləsi" 1928-ci ildə hazırlanmış və qəbul olunmuşdur. Həmin vaxt bütünlükdə gömrük işlərinə 23 fevral 1922-ci ildən fəaliyyət göstərən Gömrük Tarif Komitəsi rəhbərlik edirdi.

1929-cu ildən gömrükxanaların fəaliyyəti Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin və Xalq Komissarları Şurasının 19 dekabr 1928-ci il tarixli müvafiq qərarı ilə tənzimləndi və əsas məsələlər kimi aşağıdakılar nəzərdə tutuldu:

- a) sərhədi keçən sərmişlərin, baqajların, yüklərin və nəqliyyat vasitələrinin müayinəsi və onların buraxılması;
- b) xarici ticarət inhisarçılığı haqqında qanunun yerinə yetirilməsinə faktiki nəzarət;
- c) qaçaqmalçılığın müəyyən edilməsi və tutulması; qaçaqmalçılıq barədə işlərin həll edilməsi;
- ç) yük və sərmişlərin dövlət sərhədini keçdiyi anda gömrük rüsum və yığımlarının hesablanması və tutulması.

1946-cı ilin əvvəlində Bakı gömrükxanasının strukturu genişləndirildi və aşağıdakı kimi oldu:

- 1) Ümumi şöbə;
- 2) Mühasibat;
- 3) Məhkəmə - müsadirə şöbəsi;
- 4) Yük şöbəsi;
- 5) Poçt sərmiş şöbəsi;
- 6) Gəmi şöbəsi.

1955-ci ildə gəmi və yük şöbələri birləşdirilərək, vahid gəmi-yük şöbəsinə oldu, məhkəmə - müsadirə şöbəsi isə bəzi funksiyalarını

itirərək, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə qrupuna çevrildi. 1956-88-ci illərdə də Bakı gömrükxanasının strukturunda, funksiyalarında, adında və təbəçiliyində bir sıra dəyişikliklər baş vermişdir.

5 may 1964-cü ildə SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin Fərmanı ilə yeni "Gömrük Məcəlləsi" təsdiq olunmuş və bu məcəllə 1991-ci ilə qədər fəaliyyət göstərmişdir.

İlk dəfə olaraq 1989-cu ilin birinci yarısında SSRİ Nazirlər Soveti yanında fəaliyyət göstərən Dövlət Gömrük Nəzarəti Baş İdarəsinin razılığı və onun əmri (17 sayılı, 27 yanvar 1989-cu il) Azərbaycan ərazisində, bütün respublikaya nəzarət edən Respublika Gömrük İdarəsi yaradıldı.

1991-ci ildə SSRİ-nin "Gömrük Məcəlləsi" və "Gömrük tarifi haqqında" qanunları qəbul olundu. Qəbul olunmuş yeni Məcəllənin müddəalarına görə, Dövlət Gömrük Nəzarəti Baş İdarəsi - Dövlət Gömrük Komitəsinə çevrildi. Eyni zamanda Gömrük-Tarif Şurası və narkotik maddələrin dövriyyəsinə qarşı Beynəlxalq Koordinasiya (əlaqələndirmə) Şurası yaradıldı.

18 oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycan öz müstəqilliyini qazandı və Müstəqillik haqqında Konstitusiyaya aktı qəbul olundu.

30 yanvar 1992-ci ildə "Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 561 sayılı Fərmanı ilə Gömrük Komitəsi yaradıldı. Komitə əsasən keçmiş Azərbaycan Respublikası Gömrük İdarəsinin bazasında yaradılmışdı.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin həmin Fərmanı əsasında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Soveti 1 iyun 1992-ci ildə 301 sayılı "Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri" haqqında qərar verdi. Bundan sonra NK 19 yanvar 1994-cü il tarixli qərarı ilə Gömrük Komitəsinin məsələlərinin və ona tabe təşkilatların siyahısı həll edildi və onun maddi-texniki bazası yaradıldı. Son verilən bu qərarla Gömrük Komitəsinin maddi-texniki təchizat məsələləri ilə yanaşı, yeni gömrük postlarının açılması da öz əksini tapmışdır. O zaman Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinə Naxçıvan MR Gömrük Komitəsi, Bakı Baş Gömrük İdarəsi, 12

gömrüxana, Mərkəzi laboratoriya, avtomobil təsərrüfatı və təsərrüfat hesablı "Azərterminalkompleks" xarici iqtisadi birliyi daxil idi.

Azərbaycan Respublikası 24 sentyabr 1993-cü ildə Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil oldu. Respublikamız MDB-nin yaratdığı iqtisadi ittifaqa üzv olsa da, Gömrük İttifaqına daxil olmamışdır (Dövlət Gömrük Komitəsi 13 mart 1992-ci ildə imzalanmış "Gömrük şurası haqqında Əsasnaməyə qoşulmaqdan imtina etmişdir).

Azərbaycan MDB üzvi kimi 1995-ci ilin 10 fevral tarixində Alma-Atada imzalanmış "MDB ölkələrinin gömrük qanunvericiliyinin əsasları haqqında" sazişə qoşulmuşdur. Buna əsas səbəb isə MDB Nizamnaməsinə (1992) görə "üzv ölkələrə eyni qanunvericilik bazasına malik olmalıdırlar" bəndidir. 1997-ci il 25 iyul tarixində Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi"nin əsasını da məhz həmin sazişdəki müddəalar təşkil edir. AR Beynəlxalq təşkilatlardan Ümumdünya Ticarət Təşkilatında müşahidəçi statusunda, Ümumdünya Gömrük Təşkilatında isə daimi üzv statusunda iştirak edir. Sonuncu təşkilatda ölkəmizi DGK təmsil edir. DGK ÜGT-nin Maliyyə Komitəsinin (1998) və Siyasi Şurasının (2000) üzvüdür.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin uyğun olaraq Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün digər dövlətlərlə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun sazişlər, protokollar və memorandum layihələri hazırlanmasında yaxından iştirak edir.

1992-ci ildən bu günə qədər Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən Azərbaycan Respublikasında dövlətin xarici və daxili siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi sayəsində Komitənin beynəlxalq əlaqələri daha da genişlənməmiş və keyfiyyətcə yeni səviyyəyə çatmışdır.

Komitənin ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə üstünlük verməsi gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsində öz bəhrəsini verir.

Türkiyə Respublikası, İran İslam Respublikası, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Livan, Bolqarıstan respublikaları və Ukrayna

gömrük orqanları ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır. MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərləri Şurası çərçivəsində və İqtisadi Əməkdaşlıq təşkilatına üzv olan ölkələrlə çoxtərəfli sazişlər mövcuddur. Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında gömrük orqanlarının qarşılıqlı inzibati yardım haqqında memorandum 7 iyul 1997-ci il tarixdə imzalanmışdır.

DGK MDB üzvü olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurasının iclaslarında fəal iştirak edir. Bunun nəticəsidir ki, MDB üzvü olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərləri Şurasının 20-ci iclası Bakı şəhərində keçirilmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsi Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Mal Nomenklaturası əsasında vahid gömrük tarifinin işlənilməsi, gömrük rüsumlarının alınması, tətbiq edilməsi, malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsini, gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi də daxil olmaqla MDB üzvü olan ölkələrin gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri üzrə təkliflərin hazırlanması təqdim edilməsini təmin edir.

DGK, həmçinin gömrük orqanları üçün kadrların hazırlanması, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi, gömrük statistikasi, beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində MDB gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq edir.

Ukrayna Dövlət gömrük Xidmətindən daxil olmuş "Ukrayna Dövlət Gömrük Xidməti və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında qarşılıqlı yardım göstərilməsi qaydaları haqqında Memorandum" Layihəsinin ekspertizası aparılmış və Azərbaycan Respublikası Hökuməti nümayəndə heyətinin Ukraynada səfəri zamanı 30 iyul 1999-cu il tarixli Kiyev şəhərində imzalanmışdır.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatlarının Baş Katibi Mişel Danenin müraciət məktubuna əsasən Azərbaycan Respublikası "Malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə harmonikləşdirilmiş sistem haqqında Beynəlxalq Konvensiya"ya qoşulmuş və bu Konvensiya Milli Məclisdə ratifikasiya olunmuşdur.

2001-ci ilin yanvarından Azərbaycan bu konvensiyaya qoşulan 101-ci dövlətdir.

DGK Tasis proqramı çərçivəsində Avropa Gömrüyü ilə sıx əlaqələr yaradılması barədə intensiv iş aparır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Avropa Gömrüyü, Tasis proqramı çərçivəsində Alman Gömrüyü ekspertləri tərəfindən Dövlət Gömrük Komitəsinin əməkdaşları üçün narkotiklərin müəyyən edilməsi, riskin təyin edilməsi, yükün nəzarətdən keçirilməsi və gəmilərin yoxlanılması, Hava və Dəniz limanlarında, dəmir yolunda, gömrük sənədlərində nəqliyyat vasitələrinə nəzarətə dair, nəzəri və praktiki seminarlar təşkil olunmuşdur.

Avropa İttifaqının Tasis proqramı üzrə Azərbaycan Respublikasının milli və dövlətlərarası proqramları və Avropa İttifaqı Komissiyasının Texniki Yardım Proqramı çərçivəsində (1996-cı il oktyabr) Daşkənd şəhərində Avropa Gömrüyü və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında Tasis proqramı çərçivəsində "Təhsil", "İdarəetmə və Təşkil" Layihələri üzrə müqavilələr imzalanmışdır və layihələrdə nəzərdə tutulanlar mərhələlərlə həyata keçirilir.

Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafına həsr edilmiş Beynəlxalq Konfrans hazırlıq üçün Bakı şəhərində keçirilən iştirakçı dövlətlərin işçi qruplarının üzvlərinin iclasında gömrük əməliyyatları və sənədləşdirilmənin aparılması üzrə Əsas Sazişin texniki əlavəsinin layihəsi hazırlanmışdır. DGK Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişaf etdirilməsi üzrə imzalanmış "Çoxtərəfli Əsas Saziş" in gömrük prosedurası və sənədlərin işlənməsi üzrə texniki əlavədə nəzərdə tutulan müddəaların icrası ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi işini davam etdirir.

Bu baxımdan da Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Siyasi Komissiyanın 44-cü dekabr sessiyası öz fəaliyyəti dövründə ilk dəfə olaraq 5-8 dekabr 2000-ci il tarixində Bakı şəhərində keçirildi. Sesiyanın işində dünyanın 26 ölkəsindən gəlmiş 70-dən çox nümayəndə iştirak etmişdir.

MDB məkanında ilk dəfə olaraq Siyasi Komissiyanın dekabr sessiyasının Bakıda keçirilməsi, ölkəmizin dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya olunmasını sürətləndirmək, qədim "İpək yolu"-

nun bərpası Xəzər dənizi hövzəsinin enerjidəstəyicilərini neft kəmərləri layihələrinin gerçəkləşdirilməsi sahəsindəki regional iqtisadi əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirmək və Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsində səmərəli fəaliyyət göstərən mexanizmlərin qurulmasına köməklik etməklə bərabər, ölkəmizin gömrük fəaliyyətinə verilən yüksək beynəlxalq qiymətdir.

Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri, Azərbaycanda dövlətçiliyin və müstəqilliyin siyasi memarı Heydər Əliyevin gömrük işinin təşkil edilməsi sahəsindəki xidmətləri böyükdür. Belə ki, məhz bu dahi şəxsin rəhbərliyi altında ölkəmizin milli gömrük siyasəti formalaşmış, onun qanunvericilik bazası yaradılmış, müasir avadanlıqlar və texniki vasitələrlə təchiz olunmuş, dünya standartlarına cavab verən gömrük sistemi yaradılmışdır. Məhz bu səbəbləri əsas götürən Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri, gömrük xidməti general-polkovniki Kəmaləddin Heydərov, Azərbaycan xalqının böyük oğlu Heydər Əliyevi "Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin banisi" adlandırmışdır. Biz də bu fikrə qoşuluruq.

Azərbaycan Respublikasının indiki prezidenti, Dünya səviyyəsində tanınmış siyasətçi H.Əliyevin siyasəti varisi və davamçısı olan İlham Əliyev qısa müddət ərzində gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinin artırılması sahəsində mühüm qərarlar qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin formalaşdırılmasında və gömrük orqanlarının inkişaf etdirilməsində İlham Əliyevin 24 noyabr 2003-cü il tarixli "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" və "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında" 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanlarının xüsusi əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.H.Əliyevin imzaladığı 5 mart 2004-cü ildə qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişik-

liklər və əlavələr edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun X bəndinə görə, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər və əlavələr nəticəsində gömrük orqanlarına gömrük işi sahəsində cinayətlər haqqında işlər üzrə istintaq aparmaq səlahiyyəti verilmişdir ("Azərbaycan" qəzeti, 1 aprel 2004-cü il). Bu o deməkdir ki, gömrük orqanları gömrük işi sahəsində baş vermiş cinayətlərin istintaqını özü aparmaqla bərabər, ona qarşı mübarizə aparmaq və onun qarşısını almaq imkanları da genişlənmişdir. Deməli, bu dəyişiklik gömrük siyasətinin inkişaf etdirilməsi sahəsində yeni mərhələnin başlanğıcıdır.

Mövzu 3. Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasəti və gömrük işinin təşkili

Gömrük işinin mahiyyəti və strukturunun izahı və əsaslandırılması məsələsi təkcə konseptual-nəzəri deyil, həm də təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin birinci maddəsinə görə, gömrük işi dedikdə - bütünlükdə gömrük siyasəti, habelə mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsi qaydaları və şərtləri, gömrük ödənişlərinin alınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük nəzarəti və gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələri başa düşülür. Bu qısa tərif gömrük işinin mahiyyətini bütünlükdə açmasa da, əsasən onu hərtərəfli səciyyələndirə bilir.

İlk baxışda gömrük işi mahiyyət etibarilə ilə çox sadə görünür. Əslində isə sadə görüldüyü qədər mürəkkəb və kompleks xarakterli olan gömrük işi, həm də elementlərinin həmcins olması ilə diqqəti cəlb edir. Bu isə, gömrük işinin müxtəlif məqsədli məsələlərin həlli yolları ilə əlaqədə olması ilə bağlıdır.

Gömrük işinin tərkibinə yuxarıda göstərilənlərdən başqa gömrük statistikasi və Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Mal Nomenklaturasının (XİFMM) aparılması, qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsindəki digər cinayətlərə qarşı mübarizə, gömrük qaydalarının pozulması ilə

bağlı işlərin icraata götürülməsi və baxılması da aid edilir. Ancaq bu cür yanaşsaq, onda gömrük işinin strukturunu nəzəri cəhətdən tam şərh edə bilərik. Gömrük işinin mahiyyətini öyrənmək isə həm tələblər, həm də bu işlə tanış olmaq istəyənlər üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İndi isə gəlin gömrük işinin strukturu ilə tanış olaq.

Ümumilikdə gömrük işinin strukturu aşağıdakı 12 blokda öz əksini tapmışdır:

- 1) Gömrük siyasəti;
- 2) Gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi prinsipləri;
- 3) Gömrük rejimləri;
- 4) Gömrük-tarif tənzimlənməsi;
- 5) Gömrük ödənişləri;
- 6) Gömrük rəsmiləşdirilməsi;
- 7) Gömrük nəzarəti;
- 8) Gömrük statistikasi və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası;
- 9) Qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsindəki digər cinayətlər;
- 10) Gömrük qaydalarının pozulması və ona görə məsuliyyət;
- 11) Gömrük qaydalarının pozulmasına görə işlərin icraatı;
- 12) Gömrük qaydalarının pozulması üzrə işlərə baxılması.

Sadalanan bu bloklar gömrük işinin təşkilində nə qədər müstəqil hesab edilsə də, bir o qədər də şərti xarakter daşıyır. Çünki onların adı, mahiyyəti, rolu və statusu müxtəlif olsa da, ümumilikdə gömrük işinin bütövlüyünə, daha geniş mənada isə ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyinə xidmət edir.

Gömrük işinin ümumi səviyyəsi, mahiyyəti və strukturunu daha ətraflı şərh etmək üçün, gömrük işində istifadə olunan terminlərlə tanış olmaq lazımdır. Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 17-ci maddəsində əsas terminlərin açılışı verilmişdir. Gömrük işinin təşkilində istifadə olunan əsas terminlər aşağıdakılardır:

"gömrük ərazisi", "gömrük sərhəddi", "gömrük işi", "gömrük siyasəti", "gömrük qanunvericiliyi", "gömrük xidməti", "gömrük rəsmiləşdirilməsi", "gömrük ödənişləri", "gömrük rüsumları",

"gömrük nəzarəti". "gömrük rejimi". "gömrük orqanları". "gömrük sistemi" və s.

Gömrük ərazisi dedikdə, həmin ölkənin gömrük qanunvericiliyinin tam həcmində fəaliyyət göstərdiyi ərazi başa düşülür. Bu cür yaşma, bilavasitə gömrük qanunvericiliyi normalarının əraziyə görə fəaliyyət həddlərini əks etdirir.

Gömrük Məcəlləsinin 3-cü maddəsində deyilir: "Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi – Azərbaycan Respublikasının quru ərazisindən, daxili suların, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsindən (o cümlədən onda yerləşən adalar, süni adalar, qurğular və tikililər) və onların üzərindəki hava məkanından ibarətdir. AR ərazisində sərbəst gömrük zonaları və sərbəst anbarlar yerləşə bilər. Bu məcəllə və gömrük işi üzrə Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarında müəyyən edilən hallar istisna edilməklə sərbəst gömrük zonalarının və sərbəst anbarlarının əraziləri Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən konarda yerləşən ərazidir".

Gömrük ərazisi anlayışının bu cür şərtləndirilməsi o deməkdir ki, digər xarakterli zonalar, məsələn xüsusi iqtisadi zonalar və s. gömrük ərazisinin bir hissəsidir. Belə xüsusi xarakterli zonaların fəaliyyətinin tənzimlənməsi müvafiq hüquqi qüvvəyə malik aktların qəbul edilməsi ilə həyata keçirilə bilər.

Gömrük-hüquq normalarının tətbiq edilməsinin məkan həddlərinin təyini üçün gömrük sərhədi məfhumundan istifadə edilir.

Gömrük sərhədi dedikdə, gömrük ərazisinin primetri - bu ərazinin konturlarını həddləndirən xətt başa düşülür. Bir sözlə gömrük sərhədi dövlətin qanunvericiliyinin qüvvədə olduğu məkan həddlərini müəyyənləşdirir və ərazicə bitişik ölkələrin gömrük ərazisini ayırır.

Gömrük Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 3-cü bəndinə görə, "Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin həddləri, həmçinin sərbəst gömrük zonalarının və sərbəst anbarların perimetrləri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədidir". Beləliklə, daxili və xarici gömrük sərhədi anlayışları meydana çıxır. Belə ki, gömrük ərazisinin ətraf həddlərinin xarici gömrük sərhədi olduğu anlaşılır.

Xarici gömrük sərhədi bilavasitə qonşu olan dövlətlərin gömrük ərazisini ayırır və adətən dövlət sərhədi ilə üst-üstə düşür. Xarici gömrük sərhədində dövlət sərhədi barədə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş inzibati-hüquqi rejim tətbiq edilir. Xarici gömrük sərhədinin qorunması gömrükçülər tərəfindən sərhəd qoşunları ilə birgə həyata keçirilir.

Daxili gömrük sərhədi gömrük ərazisinin daha içərilərində təşkil edilir. Daxili gömrük sərhədi zorurəti, sərbəst gömrük zonası və sərbəst gömrük anbarı rejimlərinin tətbiqi zamanı meydana çıxır. Hüquqi statusuna görə daxili gömrük sərhədi xarici sərhədə bərabər tutulur; azad zonanın ərazisi sərhəd zonası kimi baxılır və orduya girişə xüsusi nəzarət-buraxılış məntəqələrindən və icazə və rəqələri tətbiq edilməklə icazə verilir. Daxili gömrük sərhədi gömrükçülər tərəfindən azad gömrük zonasının hakimiyyət orqanları ilə birgə qorunur. Bir qayda olaraq gömrük işi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə görə). Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi icra strukturu kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabedir.

Gömrük siyasəti - Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarəti və mal dövriyyəsinin daha səmərəli tənzimlənməsi, daxili bazarın qorunması, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi, habelə gömrük işinin beynəlxalq normalara uyğun aparılmasıdır.

Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edən təşkilatların məcmusu, habelə onun həyata keçirilmə metodları, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən gömrük tənzimlənməsi üsullarının istifadə qaydaları gömrük siyasəti mexanizmi anlayışını yaradır.

Gömrük siyasətinin əsasını, xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin aşağıdakı prinsipləri təşkil edir:

1) Respublikanın xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid xarici ticarət siyasəti;

2) xarici ticarət fəaliyyətinin vahid dövlət tənzimləmə sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət;

3) vahid valyuta nəzarəti siyasəti;

4) ölkənin gömrük ərazisinin bütövlüyü;

5) xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərə üstünlük verilməsi;

6) xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabər hüquqlu olması və hər hansı formada ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi;

7) xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquq və qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən qorunması;

8) dövlətin və onun ayrı-ayrı orqanlarının xarici ticarət fəaliyyətinə yersiz (lazımsız) müdaxiləsi nəticəsində onun iştirakçılarına və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatına ziyan vurulmasının istisna edilməsi.

Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət etməlidir.

İqtisadi təhlükəsizlik - ümumilikdə iqtisadiyyatın ölkənin sosial, siyasi, müdafiə qabiliyyətinin və mütərəqqi inkişafının kifayət edəcək səviyyəsini təmin edə bilən vəziyyətini, tarazlaşdırma problemlərinin həlli yollarını, mümkün xarici və daxili təhlükələrə, onun iqtisadi maraqlarının xarici təsirlərdən asılı olmaması və kifayət qədər zərərdən qoruna bilməsi qabiliyyətini nəzərdə tutur.

Gömrük siyasəti, onun həyata keçirilməsi üçün başlıca zəmin olan gömrük xidmətinin fəaliyyətinə əsaslanır. Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük tənzimlənməsini yalnız gömrük orqanlarının fəaliyyəti ilə eyniləşdirmək yanlış fikirdir. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi çox mürəkkəb bir proses olub, hakimiyyətin hər üç qolunun - qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin, həmçinin bu işdə maraqlı olan sahibkarlıq dairələrinin bilavasitə iştirakı ilə reallaşma biləcək bir məsələdir.

Gömrük Məcəlləsinin 2-ci bəndində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasəti həyata keçirilir. Bu siyasətin tələb və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikasının prezidenti və Nazirlər Kabineti tərəfindən Göm-

rük Məcəlləsi və gömrük hüququnun digər mənbələri əsasında müəyyən edilir və respublikanın gömrük ərazisində mal mübadiləsinin tənzimlənməsi və gömrük nəzarəti vasitələrindən effektiv istifadə edilməsi ilə daxili bazarın müdafiəsi üçün ticarət-siyasi məsələlərin həlli, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məsələlərinin həllinə təkan vermək məqsədi güdür. Gömrük siyasəti, ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin vacib bir sahəsidir. Tarixən bu siyasət, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin ilkin forması olmuşdur. Gömrük siyasətinin mahiyyəti – gömrük tarif qanunvericiliyində, müxtəlif iqtisadi-məntəqə beynəlxalq gömrük birlikləri ilə münasibətlərin yaradılmasında, sərbəst gömrük və ticarət zonalarının təşkil edilməsində öz əksini tapır. Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi və xarici ticarət siyasətinin ayrılmaz hissəsi olduğu üçün, hökumətin ümumi iqtisadi strategiyasının məqsəd və vəzifələrindən asılıdır.

Daxili bazarın qorunması və milli iqtisadiyyatın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması üçün gömrük siyasətinin aşağıdakı formalarından daha çox istifadə olunur.

1. Proteksionizm

2. Sərbəst ticarət (fritredizm)

Proteksionist gömrük siyasəti yerli istehsalın inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaradılmasına yönəldilib. Bu siyasətin məqsədləri, idxal edilən mallara gömrük vergi və rüsumların qoyulmasının daha yüksək səviyyəsini tətbiq etməklə əldə edilir.

Sərbəst ticarət siyasəti isə gömrük rüsumlarının minimum səviyyəsini nəzərdə tutur və daxili bazara xarici malların daha çox cəlb edilməsinə təhrik edir.

Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri - gömrük rüsumları və yığımları (tarif və ya iqtisadi tənzimləmə), gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti əməliyyatları, xarici ticarətin icazələşdirilməsi (xüsusi icazə) və kvotalaşdırılması (qeyri-tarif və ya inzibati tənzimləmə) təcrübəsi ilə bağlı olan müxtəlif gömrük məhdudiyyətləridir.

Gömrük hüququ. Gömrük siyasəti gömrük hüquqi normaları əsasında həyata keçirilir. Gömrük siyasətinin doqquz hüquq əsaslan-

dırılmaları ona görə vacibdir ki, onun həyata keçirilməsi zamanı bilavasitə və ya dolayısı ilə sahibkarlıq fəaliyyətinin bu və ya digər istiqamətlərini imperativ tənzimləyərkən istər-istəməz mülkiyyət münasibətləri sahəsinə müdaxilə edilir. Eyni zamanda, gömrük siyasətinin xarici münasibətlərə təsiri, dövlət üçün beynəlxalq-hüquqi xarakterli öhdəliklər yaratdığından onun normalaşdırılması zərurətini doğurur.

Gömrük-hüquq normaları – gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi prinsiplərini nizamə salan və rəsmiləşdirilmə əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi üçün mövcud qanunvericiliyə əməl olunmasını təmin edəcək, dövlət tərəfindən müəyyən edilən davranış qaydalarıdır. Bu qaydaların məcmusu Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin mühüm tərkib hissələrindən biri olan gömrük hüququnu əmələ gətirir.

Bu və ya digər gömrük qaydaları yalnız müəyyən hüquqi forma düşdükdən sonra hüquqi norma sayıla bilər.

Gömrük hüququnun mənbələri dedikdə, dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən verilən hüquqi normalar toplusu başa düşülür.

Gömrük hüququnun mənbəyini ixtiyari hüquqi akt deyil, yalnız gömrük işinin ümumi qaydalarını əks etdirən bilən aktlar təşkil edə bilər. Deməli, gömrük hüququnun mənbəyi normativ xarakter daşımalıdır. Ona görə də, gömrük orqanlarının rəhbərlərinin vəzifəyə təyinatı, vəsaitlərin köçürülməsi, intizam cəzasının elan olunması, təcili olaraq qərar verilən qəyri-qanuni verdiyi əməllərin ləğv olunması və s. barədə verdiyi əməllər, ümumi qaydaları özündə əks etdirmədiyinə görə, hüquqi norma sayılmır və gömrük hüququnun mənbəyi hesab edilə bilməz. Ayrı-ayrı məsələlər üzrə verilən bu aktlar fərdi (individual) xarakterə malik olduğu üçün hüquqi fakt qismində çıxış edir. Daha doğrusu, bu cür aktlar gömrük sferasında konkret hüquq münasibətlərini ya dəyişdirir, ya da dayandırır.

Gömrük - hüquq aktlarında, həm normativ tapşırıqlar, həm də operativ-icra və ya hüquq-mühafizə (hüquq qoruyucu) xarakterli tapşırıqlar da ola bilər. Bu cür aktların icraçıları, onların hansının normativ, hansınsa fərdi xarakterli aktlar olmasını hər dəfə müəyyən etməlidirlər.

Gömrük hüququnun mənbələri – tərkib hissələri (elementləri) gömrük işinin hüquqi tənzimlənməsi məntiqinə uyğun olaraq, subordinasiya və ierarxiya (pilləvari) təciliyi münasibətlərində olan vahid, bütöv bir sistem təşkil edir.

Gömrük hüququ mənbələrinin yaradılması sisteminin əsas prinsipləri konstitusiyaya əsaslanması və qanuni olmasıdır. Konstitusiyaya əsaslanma dedikdə, gömrük işinin tənzimlənməsinin əsas prinsiplərinin hüquqi mənbələrinin çox ciddi şəkildə konstitusiyaya maddələrinə uyğunluğa başa düşülür. Qanunilik isə, qəbul edilmiş fərman, qərar və sərəncamları tamamilə qanunda nəzərdə tutulmuş hüquqi normalara uyğunluğudur. Əks halda, qəbul edilmiş qanunaltı hüquqi aktlar etibarsız sayılır.

Gömrük hüququnun mənbələri sisteminin əsas elementlərinə aşağıdakılar daxildir:

1) ölkədaxili gömrük qanunvericiliyi;

2) gömrük işi ilə bağlı ölkənin qoşulduğu beynəlxalq hüquqi müqavilələr və sazişlər.

Gömrük işi barədə qanunvericiliyə Gömrük Məcəlləsi, "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, habelə Gömrük Məcəlləsinə (maddə 5) uyğun olaraq qəbul edilmiş digər qanunvericilik aktları daxildir.

Gömrük Məcəlləsi və "Gömrük tarifi haqqında" qanun, Azərbaycan Respublikasının gömrük təciliyyətində yaranan bütün hüquqi məsələlərə münasibət bildirir və gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi mexanizmində əsas yeri tutur. Hüquqi gücünə görə bu qanunlar yalnız Konstitusiyadan geri qalır və bütün gömrük qanunvericiliyinin hüquqi bazası hesab edilir.

Bu gömrük qanunlarının ayrı-ayrı hüquqi normaları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən qəbul olunan qanunlar Milli Məclisin qərarı ilə və ya Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən fərmanla təsdiq olunduqdan sonra tətbiq olunmağa başlayır. Belə ki, Milli Məclis tərəfindən 20 iyun 1995-ci ildə qəbul olunmuş "Gömrük tarifi haqqında" Qanun Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1064 sayılı qərarı ilə, 10 iyun 1997-ci ildə Milli

Məclisdə qəbul olunmuş Gömrük Məcəlləsi isə Azərbaycan Respublikası prezidentinin 25 iyul 1997-ci il 616 sayılı Fərmanı ilə təsdiq olunduqdan sonra hüquqi qüvvəyə malik olmuşdur.

Bəzi gömrük-hüquq normaları digər qanunvericilik aktlarında da öz əksini tapa bilər. Məsələn, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" (1999-cu ildə qəbul olunub) Qanunun 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş "müvafiq icra hakimiyyəti orqanları"nın siyahısına, həmin qanunun tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidenti H.Ə.Əliyevin 11.XI.1999-cu il tarixli 206 sayılı Fərmanının ikinci bəndinin üçüncü hissəsinə görə, Dövlət Gömrük Komitəsi də daxil edilmişdir. Bu qanuna və Gömrük Məcəlləsinə əsasən gömrük orqanları müxtəlif əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə məşğul olurlar.

Gömrük qanunvericiliyi çoxşaxəli və kompleks karakterli olduğuna görə, hüququn digər sahələrinin ayrı-ayrı normalarından da istifadə edir. Belə ki, qaçaqmalçılıq, Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin incəsənət, tarixi, arxeoloji sərvəti olan əşyaları Azərbaycan Respublikasına qaytarmamaq, gömrük ödənişlərindən yayınmaq kimi hallar Cinayət Məcəlləsinin, gömrük daşıyıcının xidmətindən istifadə edərkən təəssürlərini hüquq və vəzifələri, malın gömrük anbarında və müvəqqəti saxlanma yerlərində saxlanması ilə bağlı məsələlər Mülki Məcəllənin, gömrük qaydalarının pozulması ilə bağlı məsələlər İnzibati Xətalar və Mülki-Prosessual Məcəlləsinin və hüquqi normaları ilə tənzimlənir.

Gömrük-hüquq tənzimlənməsinin mexanizmində qanunaltı aktlar mühüm rol oynayır. Qanunaltı aktlar, qanunlardan yararlanmaq və onları inkişaf etdirmək üçün istifadə olunur və bu aktlar qanunlardan kənara çıxmamalıdır. Bu cür aktlar Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçib, qeydiyyat nömrəsi almaqla təşkilatı-hüquqi cəhətdən zəmanət qazanır. Əks halda həmin aktların hüquqi gücü olmur.

Öz kəmiyyət parametrlərinə görə qanunaltı aktlar gömrük hüququnun daha çoxnövlü mənbələri hesab olunur. Bunun əsas səbəbi gömrük qanunlarının mətnlərində daha çox anonim (adsız) istinadların olmasıdır. Məsələn, "vicdanlı deklarant", "həyatı vacib maraqlar" və s.

Gömrük münasibətlərini tənzimləyən qanunaltı aktlar aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanları. Ölkə başçısının normayaradıcı fəaliyyətinin aktivliyi əsasən Gömrük Məcəlləsi qəbul edilən vaxtdək təsadüf edir. Həmin vaxtlarda prezident fərmanları gömrük münasibətlərinin əsas hüquqi tənzimləyicisi kimi yerinə yetirilirdi.

2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları. Bu qərarlarla daha çox gömrük siyasətinin və gömrük hüququnun əsas məsələləri tənzimlənir. Məsələn, "Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13.VII.2000-ci il tarixli 124 sayılı qərarı; "Azərbaycan Respublikası idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12.IV.2001-ci il tarixli 80 sayılı qərarı və s.

3. Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ aktları.

Gömrük Məcəlləsinin 9-cu maddəsinə görə DGK öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının bütün başqa dövlət orqanları, tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq idarələr, müəssisələr və təşkilatlar, habelə vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar üçün icrası məcburi olan normativ aktlar qəbul edir. Bu normativ aktlar qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Ümumi xarakterli normativ aktlar isə, onların özlərində ayrı müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, dərc olunandan on gün sonra qüvvəyə minir.

DGK-nin verdiyi normativ təlimatlar və əmrlər də gömrük hüququnun mənbələrinə aid edilir. Bundan başqa, komitənin rəhbərliyi gömrük orqanlarına göstəriş və məktublar da göndərə bilər. Bu sənədlərin övvəlkilərdən fərqi isə ondan ibarətdir ki, onlarda bu və ya digər normativ aktın tətbiqi qaydaları haqqında izahat verilir və heç bir yeni gömrük hüquq norması nəzərdə tutulmur.

Dövlət suverenliyi, hər bir dövlətə öz gömrük məsələlərini bir tərəfli qaydada daxili qanunvericiliklə tənzimləməyə imkan verir.

Eyni zamanda gömrük siyasətinin beynəlxalq mahiyyəti, gömrük məsələlərini müqavilələrlə tənzimləmənin predmeti edir. Əgər dövlət gömrük məsələlərinin həllində digər ölkələrin maraqlarını nəzərə almasa və ya yürütdüyü gömrük siyasəti bu ölkələrə ziyan vurursa, bu bütünlükdə xarici iqtisadi əlaqələri və beynəlxalq münasibətləri gərginləşdirir, nəticədə isə "gömrük müharibəsi" yaranıb. Gömrük işi sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığı vacib edən əsas məsələlər müasir gömrük tariflərinin müəkkəbliyi və beynəlxalq ticarətin inkişafına maneçilik törədən çoxsaylı yozucu gömrük formalizmidir.

Beynəlxalq ticarət dövryyəsinin inkişafı, turist mübadiləsi, humanitar əlaqələr gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərinin və müxtəlif dövlətlərin eyni tipli normativ aktlarının koordinasiyasını nəzərdə tutan gömrük qanunvericiliyinin eyniləşdirilməsini vacib edir. Milli normaların unifikasiyası beynəlxalq hüquq prinsipləri və hökumətlərarası müqavilələrdən irəli gələn normalara əsaslanır. Milli gömrük-hüquq sisteminin eyniləşdirilməsi beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi və inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Gömrük qaydalarının əsas eyniləşdirmə vasitələri beynəlxalq müqavilələrin və ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların tövsiyələridir.

Gömrük sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq ilk növbədə poçt göndərişlərinə nəzarəti; dəniz, dəmiryolu, hava, avtomobil yolları ilə və qarışıq daşımalarda gömrük qaydalarının eyniləşdirilməsini; daimi yaşamaq üçün başqa ölkələrə gedən şəxslərin hüquqi statusunu; səmishənlərdən ayrı gedən müşayiət olunmayan baqanın gömrük rejimini əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sahəsində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığı əsasən 4 istiqamətdə inkişaf edir:

1) Beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə əməkdaşlıq;

2) Müstəqil Dövlətlər Birliyinin gömrük rəhbərləri şurası çərçivəsində əməkdaşlıq;

3) İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində əməkdaşlıq;

4) Ayn-ayrı dövlətlərin gömrük orqanları ilə ikitərəfli münasibətlər əsasında əməkdaşlıq.

Gömrük sahəsində tətbiq edilən normativ aktlara ilkin nəzarət daxili qanunvericiliyin qüvvədə olan beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına uyğunsuzluq hallarını istisna etməyə imkan verir.

Gömrük Məcəlləsinin 6-cı maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrində müəyyən edilən qaydalar bu məcəllə və gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənmərsə, onda dövlətlərarası müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir.

Gömrük qanunvericiliyinin zaman və məkana görə qüvvəsi. Gömrük işi sahəsində tənzimləmə münasibətlərinin beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş qaydalarına görə, gömrük orqanı tərəfindən gömrük bəyannaməsinin və digər sənədlərin qəbul edildiyi gün qüvvədə olan qanunvericilik aktları tətbiq edilir.

Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən qeyri-qanuni keçirilməsi halları müəyyən edildikdə meydana çıxan münasibətlərin tənzimlənməsi üçün mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən faktiki keçirildiyi gün qüvvədə olan qanunvericilik aktları tətbiq edilir.

Gömrük xidməti - ümumi halda, gömrük orqanlarında dövlət xidmətinin təşkil edilməsini ifadə edir. Bu bərdə sonra ətraflı məlumat verdiyimizə görə, indi şərhə ehtiyac görmürük.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi - Gömrük Məcəlləsinin müddəalarına və tələblərinə uyğun olaraq malların və nəqliyyat vasitələrinin müəyyən gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi ardıcılığı və bu rejimin fəaliyyətinin başa çatmasıdır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi bərdə 6-cı mövzuda bütün məsələlərin şərhini verilmişdir.

Gömrük ödənişləri - müəyyən olunmuş qaydada gömrük orqanları tərəfindən alınan gömrük rüsumları, vergilər, gömrük yığımları, haqqar və digər ödənişlərdir (bax. 8-ci mövzu).

Gömrük rüsumları - gömrük orqanları tərəfindən gömrük ərazisinə malların idxalı və ixracı zamanı alınan ödənişlərdir (bax. 8-ci mövzu).

Gömrük nəzarəti - gömrük işi haqqında qanunvericiliyə əməl etmək və icrasına nəzarət gömrük orqanlarına həvalə edilmiş məsələləri təmin etmək məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlər toplusudur (bax 4-cü mövzu).

Gömrük rejimi - gömrük məqsədləri üçün gömrük sərhəddindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin statusunu müəyyən edən müddəaların məcmusudur (bax 5-ci mövzu).

Gömrük orqanları - Azərbaycan Respublikasında gömrük işini bilavasitə həyata keçirən icra hakimiyyəti – hüquq-mühafizə orqanıdır.

Bütün gömrük tədbirlərinin (gömrük ödənişlərinin alınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük nəzarəti və s.) həyata keçirilməsi üçün xüsusi gömrük orqanları yaradılır.

Gömrük orqanları hüquq-mühafizə orqanı olub (Gömrük Məcəlləsi, maddə 7) vahid sistem təşkil edir. Bu sistemə aşağıdakılar daxildir:

- DGK

- məhəlli, ixtisaslaşmış idarələr

- gömrükxanalar

- gömrük postları

Gömrük orqanları digər dövlət orqanları, müəssisələr, qurumlar, təşkilatlar və vətəndaşlarla qarşılıqlı münasibətlər qurur. Bəzi hallarda qanunvericiliyə uyğun olaraq gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlərin digər orqanlar və müəssisələr tərəfindən yerinə yetirilməsinə yol verilir. Bu zaman gömrük orqanları həmin fəaliyyətə nəzarət etmək hüququna malikdir (məsələn, şəxsi (fərdi) müvəqqəti saxlanc anbarının sahibi, gömrük daşıyıcısı və s.).

Dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına, onlara həvalə edilmiş vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsinə kömək etməyə borcludurlar.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə görə gömrük orqanlarının əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

1) ölkənin gömrük siyasətinin işlənilib hazırlanmasında iştirak edir və bu siyasəti həyata keçirir;

2) icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına həvalə olunmuş qanunvericilik aktlarına riayət edilməsini to-

min edirlər, gömrük işini həyata keçirərkən idarələrin, müəssisələrin, təşkilatların və fiziki şəxslərin, həmçinin sahibkarların hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi üzrə tədbirlər görür;

3) az səlahiyyətləri daxilində respublikanın, iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edirlər;

4) Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qoruyurlar;

5) ticarət - iqtisadi münasibətlərdə gömrük tənظیمlənməsi vasitələrini tətbiq edirlər;

6) gömrük rüsumları, vergilər və digər gömrük ödənişlərini alırlar;

7) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallar barədə iqtisadi siyasət tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasında iştirak edir və bu tədbirləri həyata keçirirlər;

8) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi qaydalarına riayət olunmasını təmin edirlər;

9) gömrük işi sahəsində cinayətlərə, həmçinin gömrük qaydalarının və vergi qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı mübarizə aparırlar, narkotik vasitələrin, silahın, Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sənətləri olan əşyaların, intellektual mülkiyyət obyektlərinin, yox olmaq təhlükəsi altında olan heyvanların və bitki növlərinin, digər malların Azərbaycan Respublikası gömrük sərhədindən qanunsuz keçirilməsinin qarşısını alırlar; beynəlxalq terrorçuluqla mübarizəyə və Azərbaycan Respublikasının təyyarə limanlarında beynəlxalq mülki aviasiya fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilənin qarşısının alınmasına köməklik göstərirlər;

10) gömrük nəzarətini və gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirir və təkmilləşdirir, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən mal dövriyyəsinin sürətləndirilməsi üçün şərait yaradırlar;

11) xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük statistikasını və Azərbaycan Respublikasının xüsusi gömrük statistikasını aparırlar;

12) xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasını aparırlar;

13) idarələrin, müəssisələrin, təşkilatların və fiziki şəxslərin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafına kömək edirlər;

14) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin mədəniyyətinin, insanların həyat və sağlamlığının heyvan və bitkilərin, ot-

raf mühitin qorunması, götürülən malların Azərbaycan istehlakçılarının mənafeyinin müdafiəsi sahəsində tədbirlər həyata keçirilməsinə kömək edirlər;

15) öz nəzarətləri daxilində valyuta nəzarətini həyata keçirirlər;

16) Azərbaycan Respublikasının gömrük işinə aid beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edir; Azərbaycan Respublikasının gömrük işi ilə əlaqədar beynəlxalq müqavilələrin işlənilməsində iştirak edir; xarici dövlətlərin gömrük işinə aid məsələlərlə məşğul olan gömrük və başqa səlahiyyətli orqanlar ilə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edirlər;

17) gömrük işi sahəsində elmi - tədqiqat işləri aparır və məsləhətlər verirlər; dövlət orqanları, idarələr, müəssisələr və təşkilatlar üçün bu sahədə mütəxəssislərin hazırlanmasını və onların ixtisaslarının artırılmasını həyata keçirirlər;

18) müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə, Azərbaycan Respublikasının prezidentinə, başqa dövlət orqanlarına, idarə, müəssisə və təşkilatlara, vətəndaşlara gömrük məsələləri üzrə məlumatlar verilməsini təmin edirlər;

19) vahid maliyyə - təsərrüfat siyasətinin həyata keçirilməsində iştirak edir, gömrük orqanlarının maddi-texniki bazasını inkişaf etdirir, bu orqanların işçiləri üçün lazımı əmək və sosial şərait yaradırlar.

Gömrük sisteminə daxil olmayan, lakin DGK-nın tabeliyində olan qurumlar aşağıdakılardır:

- gömrük məqsədləri üçün malların ekspertizasını və tədqiqatı aparmaqdan ötrü yaradılan gömrük laboratoriyaları;

- gömrük işi sahəsində elmi-tədqiqat işlərinin aparılması, kadr hazırlığı və onların ixtisasının artırılması məqsədi ilə yaradılan elmi-tədqiqat müəssisələri, peşəyönümlü təhsil-tədris müəssisələri (məsələn, tədris mərkəzi);

- gömrük fəaliyyətinin yerinə yetirilməsinə kömək edən hesablama mərkəzləri, poliqrafiya, tikinti-istismar idarələri və digərləri (məsələn, gömrük anbarları və ya müvəqqəti saxlanma anbarları).

Gömrük orqanlarının, gömrük laboratoriyalarının, elmi-tədqiqat və tədris müəssisələrinin, idarə və təşkilatların mülkiyyəti dövlət mülkiyyətidir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi hüquqi şəxsdir, onun üzərində Azərbaycan Respublikasının dövlət gerbi təsvir olunmuş və öz adı yazılmış girdə möhürü, müvafiq möhür və ştampları, banklarda və kredit təşkilatlarında manatla və valyuta ilə hesabları vardır.

Gömrükxanalar öz fəaliyyətlərini DGK-nin ümumi rəhbərliyi altında həyata keçirirlər. DGK gömrükxanaların fəaliyyət zonasının hüdudlarını müəyyən edir. Gömrükxananın tabeliyində, işin xarakteri və həcmindən asılı olaraq, gömrük postları yaradılır. Gömrükxanaların fəaliyyət zonalarının sərhədləri respublikanın ərazi bölgü prinsipi ilə müəyyən edilmiş bölgələrin inzibati sərhədləri ilə üst-üstə düşməyə bilər. Ehtiyac olduğu halda ixtisaslaşmış gömrükxanalar yaradıla bilər.

Onlara həvalə edilmiş vəzifə və funksiyaların yerinə yetdirilməsini təmin etmək üçün gömrükxanalara aşağıdakı hüquqlar verilmişdir:

- mal və nəqliyyat vasitələrinin müəyyən edilmiş gömrük rejimi altında yerləşdirilməsinə icazə vermək;

- gömrük müayinəsi və gömrük nəzarətinin müxtəlif fərmanlarını həyata keçirmək;

- mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük nəzarəti altında eyniləşdirilməsini aparmaq;

- gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparılması üçün nəqliyyat vasitələrinin dayanacaq yerinin və müddətinin müəyyən edilməsi, dayanacaq yerlərindən yola düşmələrinə icazə verilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisini gömrük orqanının icazəsi olmadan tərk etmiş nəqliyyat vasitələrini dayanmağa məcbur etmək, hava və dəniz gəmilərini geriyyə qaytarmaq (xarici gəmilər və digər dövlətlərin ərazisində olan gəmilərdən başqa);

- gömrük məqsədləri üçün prob və nümunələrin götürülməsi və ekspertizası;

- deklarant və gömrük daşıyıcılarından gömrük rəsmiləşdirilməsi icraatında və gömrük nəzarətinin keçirilməsində köməklik göstərilməsini tələb etmək;

- mal və nəqliyyat vasitələri buraxıldıqdan sonra gömrük nəzarəti keçirmək;

- öz səlahiyyətləri daxilində gömrük ödənişləri müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul etmək;
- gömrük qaydalarını pozan şəxsləri məsuliyyətə cəlb etmək;
- ödənilməmiş gömrük ödənişlərini almaq;
- gömrükxananın struktur bölmələrinin fəaliyyət yerini, onların iş vaxtını müəyyən etmək.

Hal-hazırda DGK-nın tabeliyində 1 gömrük komitəsi (Naxçıvan) 1 baş gömrük idarəsi (Bakı), 1 gömrük idarəsi (Binə hava limanı) 12 gömrükxana (Tovuz, Astara, Yevlax, Balakən, Əli bəyramlı, Gəncə, Sumqayıt, Culfa, Sədərək, Biləsuvar, Xudafərin və Xaçmaz) və 33 gömrük postu fəaliyyət göstərir.

Gömrük postları öz fəaliyyətini bilavasitə gömrükxana rəhbərliyinin tabeliyi altında həyata keçirir. Ehtiyac olarsa birbaşa DGK-ya tabe olan gömrük postu da yaradıla bilər.

Qəbul edilmiş ümumi qaydalara görə gömrük postları hüquqi şəxs statusuna malik olmur. Ancaq lazım olduqda DGK belə status müəyyən edə bilər. Bu halda gömrük postunun müstəqil balansı, banklarda hesablaşma və digər hesabları yaradılır və post dövlət mülkiyyəti olan, ona verilmiş mülkiyyət üzərində operativ idarəetmə hüququ alır.

Mövcud qanunvericiliyin tələblərinin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün ixtisaslaşdırılmış gömrük postu fəaliyyət göstərə bilər. Belə ki, Komitə sədrinin 20.02.1998-ci il tarixli 002 sayılı əmri ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22.03.1997-ci il tarixli 24 sayılı qərarının tələblərinə müvafiq olaraq, respublika ərazisinə idxal edilən aksizli malların mərkəzləşdirilmiş qaydada gömrük rəsmiləşdirilməsini təmin etmək, aksiz markalarının tətbiqinə nəzarəti gücləndirmək, aksiz vergilərinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada düzgün hesablanmasını və vaxtında dövlət büdcəsinə köçürülməsini təmin etmək məqsədi ilə, DGK-ya bilavasitə tabe olmaqla, Bakı şəhərində, fəaliyyət zonası bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi olan - Aksiz gömrük postu yaradılmışdır.

Gömrük postlarının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- nəzarətdə olan ərazidə gömrük işinin təşkil edilməsi;

- gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi;
 - qaçaqmalçılıq və gömrük sahəsində digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə aparılması.
- İxtisaslaşmış aksiz gömrük postunun iş əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- xüsusi və aksiz yığıcı markaları üçün idxal edənlərdən ərizələrin qəbul edilməsi;
- markaların satışından əldə olunan vəsaitlərin daxil olmasına və onların DGK-nın hesablarına köçürülməsinə nəzarət edilməsi;
- markaların qorunmasının təhlükəsizliyinin təmin olunması;
- markaların hazırlanması üçün ərizənin DGK-ya göndərilməsi;
- markaların daşınmasının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- idxal olunan mallara aksiz markasının vurulması barədə idxalçılarından öhdəliyin alınması;
- aksiz markası alınacaq malların uçot jurnalının aparılması;
- markalanan malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin həyata keçirilməsi və s.

Gömrük orqanlarının bayrağı və tanınma nişanları.

Gömrük Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə görə gömrük orqanının bayrağı və tanınma nişanı vardır. Bayraq və tanınma nişanları Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən təsdiq olunur. Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının bayrağı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin 01 iyun 2001-ci il tarixli 135-II Q sayılı qanunu, tanınma nişanı isə 01.06.2001-ci il tarixli 134-II Q qanunu ilə təsdiq olunmuşdur. Bayrağın və tanınma nişanının təsvirləri və əsasnamələri də müvafiq qanunlarla təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası DGK, onun yerli orqanları və təşkilatları, eləcə də gömrük orqanlarının sərəncamında olan dəniz və çay gəmiləri Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının bayrağını daşıyırlar.

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının bayrağı eninin uzunluğuna nisbəti 1:2 olan "Rənglərin standart nümunələri atlasının" 11/8 sayılı rəng nümunəsinə uyğun açıq mavi (səma) rəngli düz

dördbucaqlı ipək qumaşdan ibarətdir. Bayrağın sol yuxarı hissəsində gömrük orqanlarının tanınma nişanı vardır. Bayrağın aşağıdakı 1/3 hissəsində sol kənarından sağ kənarına istiqamətləndirilmiş ağ rəngli avtomobil, dəniz və hava yollarının təsvirləri əks edilmişdir.

Gömrük orqanlarının tanınma nişanları respublika gömrük orqanlarının şərəf və şöhrət rəmzidir. Tanınma nişanından gömrük orqanlarının sərəncamında olan avtonəqliyyat vasitələrində, hava gəmilərində, gömrük orqanları əməkdaşlarının xüsusi geyim formasında, gömrük orqanlarının bütün növ blanklarında və inzibati binalarının girəcəyində, eləcə də digər yerlərdə istifadə olunur.

Tanınma nişanı kənarları tünd yaşıl rəngli xətlə haşiyələnmiş, ortasında xüsusi kompozisiya təsvir olunmuş səkkizgüşəli qızılı rəngli ulduz şəklindədir. Nişanın ortasında elementləri mavi və boz rəngli olan qalxan, onun arasında elementləri qara və bürünc rəngli olan qılınc təsvir edilmişdir. Qalxanı əhatə edən ağ rəngli lentdə tünd yaşıl rəngdə "Azərbaycan Respublikası gömrük xidməti" sözləri əks etdirilmişdir. Ulduzun aşağı hissəsində sağ və sol istiqamətlərinə yönəldilmiş yaşıl rəngli dəfnə çaləngləri təsvir edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarının və onların sərəncamında olan dəniz və çay gəmilərinin bayrağı, nəqliyyat vasitələrinin isə tanınma nişanları olur.

Tanınma nişanı gömrük orqanlarının bina və digər tikililərində, nəqliyyat vasitələrində, kollegiyanın iclas zalında, gömrük orqanları rəhbərlərinin kabinetlərində yerləşdirilə bilər.

Gömrük rəsmiləşdirilməsini gömrük orqanlarının yerləşdiyi ərazilərdən kənarında həyata keçirmək istəyən hüquqi və fiziki şəxslər, gömrük orqanlarına əvəzsiz istifadə üçün xidmət və məişət otaqları, habelə lazımi avandanlıq və rabitə vasitələri verilməlidirlər. (Gömrük Məcəlləsi 13-cü maddə).

Gömrük sistemi - ümumi anlayış olub, yalnız gömrük siyasətini həyata keçirən dövlət və digər icra strukturlarını deyil, habelə onların praktiki fəaliyyət formalarıdır. Təcrübi fəaliyyət formaları isə gömrük qanunvericiliyi normaları ilə tənzimlənir.

Gömrük işinin təşkilində və idarəedilməsində istifadə olunan terminlərin açılışını verdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının

Konstitusiyasında öz əksini tapmış sahibkarlıq və insan hüquqlarının qorunması haqqındakı maddələrlə tanış olaq:

- Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inbisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 15-ci maddənin ikinci bəndi);

- Qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hər zaman məneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ vardır (ARK, Maddə 28. bənd III və IV);

- Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir (ARK, maddə 29.6.III);

- hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər (ARK, maddə 59);

- Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur (ARK, maddə 73, b. I).

Ana Yasanın bu maddələrini bir daha sızlərin nəzərinə çatdırmaqla əsas məqsədimiz gömrük işinin təşkilində mühüm prinsiplərdən biri sayılan qanunçuluğun ilkin hüquqi bazasının nə qədər əsaslı olmasını göstərməkdir. Eyni zamanda Konstitusiyanın 72-ci maddəsinə görə, hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlara əməl etməlidir. Qanunu bilməmək heç kəsi məsuliyyətdən azad etmir.

Siz bu maddələri öyrənməklə yalnız öz hüquqlarınızı qorunursunuz, həm də qanun pozuntusuna şərait yaradan gömrük işçisini də qanuna riayət etməyə məcbur edə bilərsiniz.

Mövzu 4. Gömrük nəzarəti

4.1. Gömrük nəzarətinin formaları və xüsusiyyətləri

Mövcud qanunvericiliyə görə mallar və nəqliyyat vasitələri bəyan ediləndən, gömrük rejimi altında yerləşdirilənə qədər gömrük nəzarəti altında olurlar.

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 17-ci maddəsinin 17-ci bəndinə görə, gömrük nəzarəti-gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə, həmçinin icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına həvalə edilmiş, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrinə riayət edilməsini təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər toplusudur.

Gömrük Məcəlləsinin 5-ci bölməsi (27-ci və 28-ci fəsilə, 177-192-ci maddələr) bütünlükdə gömrük nəzarətinin təşkil edilməsinə həsr olunmuşdur.

Mal və nəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarəti bir-birindən seçilir.

Mallara gömrük nəzarəti dedikdə, idxal (gətirilən), ixrac (aparılan) və tranzit mallarına gömrük nəzarəti növləri nəzərdə tutulur.

Gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsində malların ayrı-ayrı mühüm xassələri böyük əhəmiyyət kəsb etdiyindən gömrük nəzarətinin yarımnovləri kimi əl yükünə, müşayiət olunan və olunmayan baqaja gömrük nəzarətini göstərmək olar.

Nəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarəti onların növündən asılı olaraq aşağıdakı kimi təsnifatlandırılır:

- a) dəniz gəmilərinə gömrük nəzarəti;
- b) çay gəmilərinə gömrük nəzarəti;
- c) dəmiryol qatarlarına gömrük nəzarəti;
- ç) hava gəmilərinə gömrük nəzarəti;
- d) avtonəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarəti.

Əməkdaşlıq edən ölkələrin gömrük orqanlarının gömrük nəzarətində iştirakının xarakterindən asılı olaraq aşağıdakı nəzarət növləri seçilə bilər:

1) ikitərəfli gömrük nəzarəti (hər ölkənin gömrük orqanı ayrı-ayrılıqda gömrük müayinəsi həyata keçirir);

2) birtərəfli gömrük nəzarəti (ölkələrdən birinin gömrük orqanı gömrük nəzarəti (müayinəsi) həyata keçirir);

3) birgə gömrük nəzarəti (hər iki dövlətin gömrük orqanlarının birgə gömrük nəzarəti (müayinəsi) həyata keçirilir).

Gömrük nəzarəti birdəfəlik və təkrar ola bilər.

Birdəfəlik gömrük nəzarəti o vaxt nəzərdə tutulur ki, gömrük sərhəddi ancaq bir istiqamətdə keçilir və gömrük nəzarəti (müayinəsi) bir dəfə keçirilir. Əgər mal və nəqliyyat vasitələri nisbətən qısa müddət ərzində gömrük sərhəddini iki dəfə keçirsə, onlar təkrar gömrük nəzarəti altına düşür. Təkrar gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün gömrük sərhəddinin bir neçə dəfə keçilməsi həmişə tələb olunmur. Belə ki, xaricə üzən dəniz gəmisi təyinat limanına gələndə gömrük məntəqəsini keçərkən gömrük müayinəsinə cəlb edilmişsə, bir qayda olaraq təkrar gömrük nəzarəti həyata keçirilmir. Lakin qaçaqmalçılıq barədə məlumat olduqda gömrük orqanlarının gəmini liman suları hüdudunda və limanda dayanarkən təkrar gömrük müayinəsinə təşkil etmək hüququ vardır. Analoji qaydalar digər nəqliyyat vasitələrinə də şamil edilir.

Gömrük nəzarətinin həyata keçirilmə formalarına görə aşağıdakı növləri var:

- 1) mal və nəqliyyat vasitələrinin sənədlərinin yoxlanılması;
- 2) mal və nəqliyyat vasitələrinə gömrük baxışı;
- 3) mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük müayinəsi.

Gömrük nəzarətinin birinci forması sənədli, ikinci və üçüncü formaları faktiki nəzarət kimi xarakterizə edilir.

Gömrük nəzarəti, onun həyata keçirilməsinin qayda və metodlarının məcmusudur. Bu metodlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

- mal və nəqliyyat vasitələri gömrük məntəqəsinə gətirilərkən həyata keçirilən adi gömrük nəzarəti;

- nəqliyyat vasitəsinin hərəkəti zamanı həyata keçirilən gömrük nəzarəti;

- gömrük nəzarətinin müəyyən formalarından azad etmə halları istisna olmaqla, nəzarətin bütün formalarının istifadə olunduğu tam nəzarət;

- seçmə gömrük nəzarəti .

Gömrük nəzarətinin növ, forma və metodları onların praktiki tətbiqində bir-biri ilə sıxı bağlıdır.

Gömrük nəzarətini gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri həyata keçirir. Gömrük Məcəlləsinə görə gömrük nəzarətinin formaları: a) gömrük məqsədləri üçün lazım olan sənəd və məlumatların yoxlanılması; b) gömrük müayinəsi (yoxlanması) (mal və nəqliyyat vasitələrinin müayinəsi, şəxsi müayinə - gömrük nəzarətinin xüsusi forması); c) mal və nəqliyyat vasitələrinin uçotu; ç) fiziki və vəzifəli şəxslərin şifahi sorğusu; d) uçot və hesabat sisteminin yoxlanması; e) müvəqqəti saxlanma anbarlarına, gömrük anbarlarına, sərbəst anbarlara, sərbəst gömrük zonalarına, rüsumsuz ticarət mağazalarına, mal və nəqliyyat vasitələri yerləşən digər ərazilərə, tiki-lərə gömrük baxışı.

Gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsinin əsası yük gömrük bəyannaməsidir (YGB). Gömrük nəzarətinin həyata keçirilmə prosesində bütövlükdə şərti olaraq beş mərhələyə bölünür.

Birinci mərhələdə YGB-də göstərilən məlumatlara formal-məntiqi nəzarət həyata keçirilir. Bunun üçün yük şöbəsi tərəfindən bəyannamənin bütün qrafalarının doldurulmasının düzgünlüyü yoxlanılır, bəyan edilmiş gömrük rejimi və malların adına müvafiq olaraq gömrük nəzarəti üçün tələb olunan sənədlərin mövcudluğu müəyyən edilir. YGB yoxlanıldıqdan sonra ona nömrə verilir və aşkar edilmiş səhvlərin düzəldilməsi üçün deklarata qaytarılır.

İkinci mərhələdə YGB-də göstərilən xarici valyutada ödənc-hesablaşma əməliyyatları nəzarət predmeti olur. Eyni zamanda xarici-iqtisadi fəaliyyət iştirakçısı tərəfindən valyuta nəzarəti qanunvericiliyinə riayət olunması yoxlanılır.

Üçüncü mərhələdə gömrük ödənclərinin hesablanma dəqiqliyi, gömrük güzəştləri verilməsinin qanunmüvafiqliyi yoxlanılır, ödənclərin gömrük orqanlarının hesabına daxil olmasına nəzarət edilir.

Dördüncü mərhələdə statistika şöbəsi gömrük statistikasını üçün mühüm olan qrafaların doldurulmasını yoxlayır.

Nəhayət, **beşinci mərhələdə** yük şöbəsinin səlahiyyətli vəzifəli şəxsi malın gömrük müayinəsi (yoxlanması) barədə qərar qəbul edir.

Gömrük nəzarətinin bütün mərhələləri bitdikdən sonra yük sənədinə “Buraxılışa icazə verilir” ştamplı vurulur. Bu ştamplı və YGB-nin nömrəsi (yük sənədinin yuxarı sağ küncündə) şəxsi nömrəli möhürlə təsdiqlənir.

Gömrük nəzarəti gedişində insan əzalarının istifadəsinə əsaslanan (görmə, eşitmə, qoxulama, lamisə) orqanoleptik metoddan istifadə oluna bilər. Müxtəlif ölçü cihazları və digər vasitələr də tətbiq edilə bilər.

Lazım gəldikdə müxtəlif kimyəvi cihazlar və reaktivlər vasitəsilə götürülmüş prob və nümunələrin xassə və xarakteristikaları təsdiq oluna bilər.

Gömrük Məcəlləsi gömrük nəzarəti zamanı xüsusi texniki vasitələrdən istifadə olunmasını da nəzərdə tutur. Texniki vasitələrdən istifadə etmə sərəfinin azaldılmasına, səmişin və yük axınına gömrük nəzarəti müddətinin qısaldılmasına, mal və nəqliyyat vasitələrinin ölçətməz yerlərinin müayinəsinə, gömrük rəsmiləşdirilməsi əməliyyatlarının və gömrük nəzarətinin sadələşdirilməsinə xidmət edir. Bu texniki vasitələr qaçaqmalçılıqla mübarizədə xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları gömrük nəzarətini həyata keçirərkən, bir qayda olaraq, icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına həvalə edilmiş Azərbaycan Respublikasının gömrük işi haqqında qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericiliyinə beynəlxalq müqavilələrinə riayət edilməsini təmin etmək üçün kifayət edən gömrük nəzarəti formalarından istifadə edə bilər.

Hər bir operativ məsələnin həlli gömrük nəzarəti zamanı aşağıdakı xüsusi texniki vasitələrdən istifadə olunmasını tələb edir:

a) gömrük sənədlərinin və gömrük təminatlarının yoxlanması üçün optik böyüdücü cihazlar (ışıqlandırılan lupa, mikroskop) ultrabənövşəyi və infraqırmızı dalğalı cihazlar;

b) gömrük nəzarəti obyektinin daxilindəkilər barədə uzaq məsafədən məlumat alınması, qaçaqmaqçılıq obyektlərinin axtarışı və aşkar edilməsi üçün – rentgenotelevizor konveyer müayinə aparat-

ları, birbaşa müşahidə flüoroskopları, müayinə endoskopları dəsti, müayinə milləri dəsti, metalxtaran və metallodetektorlar (silah, döyüş sursatı, qiymətli metallar və s. aşkar edilməsi üçün) və i.a.;

c) gömrük nəzarəti obyektinin tərkibinin identifikasiya (eyniləşdirmə) ekspres-analizi üçün - müxtəlif analizatorlar, ekspers-identifikatorlar və s.;

ç) gömrük zonalarında operativ şəraitin vizual müşahidəsi üçün - optik və optik-televizion müşahidə-texniki vasitələrlə uyğunlaşdırılmış radiolokasiya tipli avadanlıq, optik uzaqdanölçmə aparatları (mono -, və stereo-bonular, dəniz binoklları, infraqırmızı müşahidə cihazları, telekameralar və s.);

d) audio-video məlumat daşıyıcılarına nəzarət üçün - müxtəlif növlü diktafon, audiopleer, maqnitofon, fotokinoplyonkaların aşkarlanması üçün qurğular, slayd və mikrofilmlər, videopleer və videomaqnitofonlar və s.;

e) gömrük müayinəsi zamanı texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün - əl yükünün, baqajın, poçt göndərişlərinin, həmçinin irihəcmli yüklərin tarasının açılması zamanı fərdi və qrup üçün xüsusi alətlər dəsti;

ə) gömrük təminatları qoymaq üçün - plombiratorlar, marka işarəli yapışdırıcı lent rulonları, müxtəlif işarəqoyucular və s. Bunlardan başqa gömrük nəzarəti gedişində müxtəlif köməkçi texniki vasitələrdən (qidalanma mənbələri, gərginlik doldurucu qurğular, çeki cihazları, ölçü cihazları, dozimetrik nəzarət cihazları və s.) istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları lazım olduqda, Gömrük Məcəlləsinin 185-ci maddəsində göstərilən hallar istisna edilməklə, bu Məcəllədə nəzərdə tutulan gömrük nəzarətinin bütün formalarından istifadə edə bilərlər.

Bu maddə gömrük orqanlarının gömrük nəzarəti formalarının verilməmiş hal üçün daha məqsəduyğun olanını seçmək və istifadə etmək hüququnu müəyyən edir.

Gömrük nəzarəti formasının seçilməsi, gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinin yetərliyi (kifayət etməsi) prinsipi ilə aparılır.

Ayn-ayn formaların kifayət etməməsi qanunvericiliklə (maddə 185) və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri ilə nəzərdə tutula bilər.

Konkret hal üçün kifayət etmə prinsipi normativ aktlarda öz əksini tapmırsa, yetərli gömrük nəzarəti forması gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən seçilir. Gömrük orqanları əməkdaşlarına belə səlahiyyətlərin verilməsi Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ aktları ilə reallaşdırılır. Gömrük nəzarəti formalarının seçilməsinə dövlət təhlükəsizliyinə və ictimaiyyətin maraqlarına zərər vurmada yol verilməlidir. Bununla əlaqədar, gömrük orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri gömrük sərhədindən silah, narkotik maddə, əntiq əşyalar və s.-nin qanunsuz keçirilməsi cəhdlərinin qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Digər tərəfdən gömrük nəzarətinin kifayət etmə prinsipi insan hüquq və azadlığı normalarını pozmamalıdır. Elə buna görə də şəxsi müayinə qanunvericilikdə "Gömrük nəzarətinin müstəsna forması" kimi nəzərdə tutulur.

Amma bununla belə, gömrük nəzarətinin digər formalarının tətbiq edilməməsi və ya onlardan azad etmə heç də şəxsləri bu Məcəllənin müddəalarına, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına və beynəlxalq müqavilələrinə riayət etmək vəzifəsindən azad etmir. Gömrük Məcəlləsinin bu müddəası vəzifəli şəxsin gömrük nəzarətinin bu və ya digər formasının tətbiqinin yetərli olub-olmayacağı məsələsini həll etdiyi zaman gömrük sahəsində qanunilik prinsipinin reallaşdırılmasının hüquqi təminatıdır.

Qeyd edildiyi kimi, gömrük xidmətinin vəzifə və funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin edərəkən gömrük orqanları, lazım gəldikdə gömrük nəzarətinin 177-ci (AR GM) maddədə nəzərdə tutulmuş bütün formalarından istifadə edə bilərlər.

Gömrük orqanları gömrük məqsədləri üçün təkrar gömrük baxışı keçirə, sənədlərdə göstərilən məlumatları yenidən yoxlaya bilərlər.

Şəxsi əşyaları gömrük baxışından azad edilən şəxslərin gömrük sərhədindən buraxılması zamanı gömrük nəzarəti sadəcə olaraq belə güzəşt verilmiş şəxslərin sənədlərinin yoxlanılmasından ibarət olur.

Bəzi hallarda gömrük nəzarəti mal və nəqliyyat vasitələrinin sərhəddən keçirilməsinin qanuniliyini müəyyən etmək üçün gömrük təminatları pozulmadan həyata keçirilən gömrük baxışından ibarət ola bilər.

Gömrük baxışından fərqli olaraq, gömrük müayinəsi tikililərin, nəqliyyat vasitələrinin, tara və qablaşdırılmaların açılması ilə müəyyən olunur. Gömrük müayinəsi zamanı malların adı və keyfiyyəti, həmçinin miqdarı müəyyən edilir. Malların gizli keçirilməsinin müəyyən olunması üçün də gömrük müayinəsinə istifadə edilir.

Baxış mərhələsində gömrük müayinəsinin tətbiq edilməsinin məqsədmüvafiqliyi - mal və nəqliyyat vasitələrinin yük bölmələrinin, malın tarası və qablamalarının açılıb-açılmaması məsələsi həll edilir.

Qanun və ya beynəlxalq müqavilələrlə mal və nəqliyyat vasitələrinin ayrı-ayrı növlərinin gömrük nəzarəti sferasından çıxarılmasının konkret halları müəyyən edilə bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və onunla birlikdə gedən ailə üzvlərinin şəxsi baqajı, xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar gömrük sərhədindən keçən Milli Məclis deputatlarının və Nazirlər Kabineti üzvlərinin şəxsi baqajları gömrük yoxlamasından azaddır (yəni azad etmə şərtləndirilir).

Öz yoluna davam edən xarici hərbi gəmilərin, hərbi və hərbi nəqliyyat hava gəmilərinin, eləcə də hərbi texnikanın gömrük yoxlamasından azad edilməsi dövlətlərarası müqavilələrlə tənzimlənir.

Şəxsi yoxlama (müayinə) barədə qərar gömrük orqanının rəisi və ya onu əvəz edən şəxs tərəfindən qəbul olunur. Müayinədən əvvəl gömrük orqanının vəzifəli şəxsi qəbul edilmiş qərarı fiziki şəxsə elan edir, ona hüquq və vəzifələrini başa salır və həmçinin gizlədilmiş malların könüllü olaraq verilməsini təklif edir.

Şəxsi müayinə gömrük orqanının müayinə edilən şəxslə eynicinsli səlahiyyətli şəxsi tərəfindən sanitariya-gigiyena tələblərinə cavab verən otaqda aparılır. Digər fiziki şəxslərin həmin otağa girməsi və müayinə prosesinin onlar tərəfindən müşahidə oluna bilmə ehtimalı istisna edilməlidir. Nəzarətə götürülən şəxsin bədən üzvlərinin müayinəsi tibb işçisi tərəfindən aparılmalıdır.

Şəxsi müayinənin aparılması barədə protokol tərtib edilir. Həmin protokol gömrük orqanının vəzifəli şəxsi, hal şahidləri, müayinə edilən şəxs və bədən üzvləri müayinə edildikdə isə həmçinin tibb əməkdaşı tərəfindən imzalanır. Müayinə edilən şəxs öz rəyini protokola qeyd edə bilər.

Gömrük nəzarətinin predmeti gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinin (qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallardan başqa) istənilən növü ola bilər.

Gömrük Məcəlləsinin 17-ci maddəsinin 1-ci bəndinə görə, mallar - istənilən daşınan əmlak, o cümlədən valyuta, valyuta sərvətləri, elektrik və digər enerji növləri və s. ola bilər.

Səmişin və malların beynəlxalq daşımalarından istifadə olunan, konteyner və digər nəqliyyat avadanlığı da daxil olmaqla bütün vasitələr - nəqliyyat vasitəsi kimi gömrük nəzarətinin obyektidir.

Digər məqsədlər üçün gömrük sərhədindən keçirilən nəqliyyat vasitələri əmtəə kimi gömrük nəzarətinə cəlb edilir.

Gömrük orqanlarının vəzifəsi gömrük sərhədindən keçirilən bütün mallara gömrük nəzarəti təşkil etməkdir. Gömrük nəzarəti predmetinin spesifikasiyası bəzi hallarda gömrük nəzarətinin özünün təşkilində mühüm əhəmiyyətli xüsusiyyətləri şərtləndirir. Belə ki, valyuta və valyuta qiymətliyərinin gömrük sərhədindən keçirilməsinə nəzarət edərək, gömrük orqanları qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər orqanlarla birlikdə dövlət valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsində iştirak edir.

Xarici ticarət obyektini olan bəzi spesifik malların gömrük nəzarətinə cəlb edilməsi əlahiddə yanaşılma tərzini tələb edir. Məsələn, xam neft, qaz, neft və qaz məhsulları, enerji və s. Belə hallarda gömrük nəzarəti mexanizmi nəinki malların xüsusiyyətlərini, həmçinin nəql etmə üsullarını da nəzərə almalıdır.

Bunun üçün gömrük orqanları qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada fiziki qüvvə, müxtəlif texniki vasitələr, odlu silah və digər vasitələr tətbiq edə bilər.

Gömrük nəzarəti altında olma müddəti nə qədər olmalıdır?

Bir qayda olaraq, mal və nəqliyyat vasitələri gömrük nəzarətinin başladığı andan onun seçilmiş gömrük rejiminə uyğun olaraq bit-

məsinə qədər gömrük nəzarəti altında yerləşir. Başqa sözlə mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük nəzarəti altında yerləşməsi müddəti bilavasitə seçilmiş gömrük rejimindən asılıdır. Əgər mallar sərbəst dövriyyəyə buraxılış üçün bəyan edilirsə bu müddət günlərlə ölçülür, əgər misal üçün gömrük anbarı rejimi altında bəyan edilirsə bu müddət üç ilə qədər ola bilər. Bu halda gömrük nəzarətinin müddəti də rejim başa çatana qədər uzadılmış olur.

Mal və nəqliyyat vasitələrinin gətirilməsi zamanı gömrük nəzarətinin başlanğıcı onların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddini keçdiyi an hesab edilir. Mal və nəqliyyat vasitələrinin ölkədən çıxarılması zamanı gömrük nəzarəti – gömrük bəyannaməsinin təqdim edildiyi andan başlanır.

Gömrük nəzarətinin bitmə vaxtını Gömrük Məcəlləsinin 188-ci maddəsinin 4-cü və 5-ci bəndləri müəyyən edir. Bu məcəllədə nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə, mallar və nəqliyyat vasitələri buraxıldığı andan gömrük nəzarəti başa çatır. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılan mallar və nəqliyyat vasitələri buraxılarkən, onlar Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddini keçdiyi andan gömrük nəzarəti başa çatır.

Gömrük nəzarəti altında malların yerləşdirilməsinin minimum müddətlərinin müəyyən edilməsi Dövlət Gömrük Komitəsinin səlahiyyətinə daxildir. Bu barədə texniki və texnoloji xarakterli qərarlar qəbul edilərkən aşağıdakı mühüm ictimai-hüquqi prinsiplər nəzərə alınmalıdır:

- dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- qanunun aliliyi;
- insan hüquq və azadlıqlarına hörmət və riayət edilməsi. Təqdim edilmiş gömrük bəyannaməsinin, mal və nəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarəti üçün tələb olunan digər sənədlərin yoxlanılması üçün mövcud qanunvericilik maksimum müddət olaraq on gün müəyyən edir. Bu müddətin başlanğıcı olaraq gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi və lazımı sənədlərin təqdim olunduğu gün hesab edilir.

Əgər gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurası mal və nəqliyyat vasitələrinin təqdim edilməsini nəzərdə tutursa, onda bu müddət təqdim etmə anından başlanır.

Gömrük nəzarətindən azad etmə həm daxili qanunvericiliyə, həm də beynəlxalq konvensiyalara uyğun olaraq həyata keçirilir.

Gömrük Məcəlləsinin 185-ci maddəsinə görə aşağıdakı şəxslər gömrük yoxlamasından azadlardır:

1) Azərbaycan Respublikasının prezidenti və onun ailə üzvlərinin şəxsi baqajı;

2) öz deputat və xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar gömrük sərhəddini keçən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının şəxsi baqajları;

3) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti üzvlərinin şəxsi baqajları.

Xarici hərbi gəmilər hərbi və hərbi - nəqliyyat hava gəmiləri, hərbi texnika ancaq dövlətlərarası müqavilə əsasında gömrük yoxlamasından azad edilə bilər.

Xarici dövlətlərin nümayəndəlikləri və onların əməkdaşlarına, habelə digər xarici şəxslərə Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 7-ci bəlməsinin (196-205-ci maddələr) müddəalarına uyğun olaraq gömrük güzəştləri nəzərdə tutulmuşdur. Əvvəlcə, gömrük güzəştlərini vacib edən beynəlxalq konvensiyaların şərtləri ilə tanış olmaq.

Diplomatik orqanlara gömrük güzəştləri verilməsi qaydalarının hüquqi tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyəti beynəlxalq-hüquqi (konvension) normaların üstün tutulmasıdır. Belə universal konvensiyalara diplomatik münasibətlər barədə 1963-cü il Vyana Konvensiyası, universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlarda dövlətlərin təmsilçiliyi barədə 1975-ci il Vyana Konvensiyası, xüsusi missiyalar barədə 1969-cu il Konvensiyası, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üstünlük və immunitetlər barədə 1946-cı il Konvensiyası, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşdırılmış təşkilatlarının üstünlüyü və immunitetləri barədə 1947-ci il Konvensiyası aiddir.

Universal konvensiyalardan başqa hüquq mənbəyi kimi digər beynəlxalq təşkilatların üstünlüyü və immunitetləri barədə konvensiyalar, diplomatik münasibətlərin yaranması və təmsilçiliklərin təsis edilməsi barədə ikitərəfli müqavilələr də götürülə bilər.

Ayrı-ayrı dövlətlər öz aralarında diplomatik üstünlüklər və immunitetlərin qarşılıqlı olaraq genişləndirilməsi barədə xüsusi sazişlər də imzalaya bilərlər.

Diplomatik münasibətlər barədə 1961-ci il Vyana Konvensiyasının diplomatik nümayəndəliklərin başçılarına təsnifatı verilmişdir.

Xarici ölkələrin diplomatik nümayəndəlikləri üçün gömrük güzəştləri diplomatik immunitetin bir növüdür.

Dövlətlərin diplomatik nümayəndəlikləri; beynəlxalq diplomatik qurultaylarda, beynəlxalq təşkilatlarda, konfrans və müşavirələrdə iştirak edən nümayəndələr; ümumi siyasi-universal xarakterli, siyasi xarakterli müxtəlif beynəlxalq komissiyalarda, dövlət təntənələrində və s. iştirak edən müvəqqəti nümayəndələr, habelə xüsusi missiyaların və komissiyaların üzvləri diplomatik orqanlara aiddirlər.

Prinsip etibarı ilə siyasi vəzifələr daşımayan, adətən, siyasi nümayəndəlik xarakterində olmayan, immunitətdən istifadə etməyən və ya ondan məhdud istifadə edən orqanlar qeyri-diplomatik orqanlar hesab olunurlar. Konsul nümayəndələri, müxtəlif texnika və mədəniyyət, radio, nəqliyyat, poçt, teleqraf, səhiyyə, ədliyyə və s. sahələr üzrə beynəlxalq saziş və müqavilə bağlamaq məqsədilə keçirilən konfrans və qurultaylara göndərilən nümayəndələr, habelə beynəlxalq sərgi, pavilyon və yarmarkaların komissarları qeyri-diplomatik orqanlara aiddirlər.

Müəyyən konkret diplomatik və qeyri-diplomatik tapşırıqla, adətən, qısa müddətə xaricə göndərilən nümayəndəliklərə müvəqqəti orqanlar deyilir. Belə orqanlardan həm diplomatik, həm də qeyri-diplomatik xarakterli beynəlxalq qurultaylara, konfranslara və müşavirələrə göndərilən, müxtəlif beynəlxalq komissiyalarda, dövlət təntənələrində və s. iştirak edən nümayəndələri göstərmək olar.

Müəyyən olunmuş qaydada başqa dövlətlərə göndərilib, orada öz dövlətini təmsil edən, öz ölkəsinin vətəndaşlarının hüquq və mənafələrini qorumaq məqsədilə xarici münasibət məsələləri ilə məşğul olan orqana diplomatik nümayəndəlik deyilir.

Beynəlxalq hüquqda məlum olan immunitetin mühüm növlərindən biri də diplomatik immunitətdir. Buna əsasən, diplomatlara, öz

vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün, yerləşdiyi ölkənin ərazisində bir sıra xüsusi hüquq və üstünlüklər verilir. Diplomatik immunitet və üstünlüklərin təsnifatında diplomatik nümayəndəliyin, onun başçısının və qalan diplomatik heyətin immunitet və üstünlükləri fərqlənir.

Diplomatik nümayəndəliyin immunitet və üstünlüklərindən aşağıdakıları göstərmək olar:

a) Xidmət binasının toxunulmazlığına əsasən, nümayəndəlik başçısının xahişi və ya razılığı olmadan həmin binalara yerli hakimiyyət orqanlarının nümayəndələri daxil ola bilməz. Həmin binaların mühafizəsi də yerli hakimiyyət orqanlarının vəzifəsidir. Bu binalar, oradakı əşyalar, habelə nəqliyyat vasitələri toxunulmazdır. Bu binalarda axtarış, həbs və s. əməliyyat keçirilə bilməz.

b) Fiskal immunitetə əsasən nümayəndəliyin bütün binaları, o cümlədən kirayə alınmış binalar da, dövlət vergilərindən və yerli vergilərdən, hər cür rüsumlardan və xərclərdən azad olunur.

c) Yerindən asılı olmayaraq, bütün arxiv və sənədlər toxunulmazdır.

ç) Mənasiz əlaqə saxlamaq hüququ. Buna əsasən məxfi yazışma (şifr), məktub göndərilməsinə nəzarət edilməməsi, diplomatik kuryerin toxunulmazlığı təmin olunmalıdır.

Şəxsi diplomatik immunitet aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Diplomatik nümayəndənin şəxsi toxunulmazlığı.
2. Onun şəxsi mənzilinin toxunulmazlığı.
3. Məhkəmə immuniteti, yəni diplomatik nümayəndənin yerli məhkəmə aidiyyətindən kənar olması.
4. Maliyyə immuniteti, yəni onun vergi, gömrük və digər rüsumlar verməkdən azad edilməsi.

5. Məxfi yazışma (şifr) və s. istifadə edərək, mənasiz əlaqə saxlamaq hüququ, diplomatik yazışma və göndərişlərin toxunulmazlığı.

Maliyyə toxunulmazlığına əsasən diplomatik nümayəndəliklər yerləşdiyi ölkədə müxtəlif vergi və rüsumlardan, habelə qarşılıqlı prinsiplərə əsasən gömrük xərclərindən azad olurlar.

Diplomatik kuryerin müşayiəti ilə göndərilən diplomatik poçt toxunulmazdır. Bu poçt, yük və kuryerin daşınması üçün haqq verilməsi şərti ilə, sərhədlərdən azad buraxılmalıdır.

Diplomatik nümayəndələrin hüquqi vəziyyəti beynəlxalq hüquq, beynəlxalq adətlər və daxili qanunvericilik aktları əsasında nizama salınır.

Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən və ya bu ərazidən aparılan diplomatik nümayəndəliklərin rəsmi istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş mallar gömrük ödəncələri ödənilməsindən azad edilir. Avtonəqliyyat vasitələri, mebel, ofis texnikası, tikinti materialları, dəftərxana ləvazimatı və s. belə mallara aid edilir. Bu malların təyinatı diplomatik nümayəndəlik başçısının rəsmi məktubu ilə müəyyən olunmuş qaydada təsdiq olunmalıdır.

Malların təyinatı müqavilədə və ya başqa bir yolla da göstərilə bilər. Diplomatik nümayəndəliklər tərəfindən gətirilməsinə icazə verilən avtomobillərin miqdan adətən Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəliklərinin rəsmi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan mallar adı qaydada gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçir.

Diplomatik nümayəndəliklərin rəsmi istifadəsi üçün gətirilən mallar gömrük nəzarətindən azad edilmir. Gömrük güzəştləri yalnız gömrük ödəncələrinin ödənilməsindən azad etməkdən ibarət olur. Lakin bu halda da aşağıdakılar ödənilməlidir:

- 1) saxlanca görə gömrük yığıcı;
- 2) gömrük orqanlarının müəyyən edilmiş iş yerindən kənar və ya iş vaxtından kənar gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük yığıcı;
- 3) məlumatlandırma və məsləhət verməyə görə, ilkin qəbul edilmiş qərara görə ödəncələr.

Diplomatik nümayəndəliklərə gömrük güzəştləri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçərkən mövcud qanunvericiliyə tam əməl edildiyi təqdirdə verilir.

Diplomatik güzəştlərdən qazanc məqsədi ilə istifadə olunmasına yol verməmək üçün diplomatik təmsilçiliyin kommersiya fəaliyyəti

ti ilə bir araya sığmazlığı prinsipindən (1961-ci il Vyana Konvensiyasının 42-ci maddəsi) çıxış edərək, Gömrük qanunvericiliyi diplomatik təmsilçiliklərin rəsmi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan bəzi mallara görə məhdudiyətlər müəyyən edə bilər.

Diplomatik heyətin üzvləri müvafiq təmsilçiliyin diplomatik dərəcəsi olan üzvlərinə deyilir. Müşavirlər, ticarət nümayəndələri, hərbi, hərbi-dəniz, hərbi-hava, gömrük ataşələri, birinci, ikinci, üçüncü katiblər, diplomatik ataşələr, təsərrüfat sahələri üzrə ataşələr, arxivçi-katiblər diplomatik dərəcəsi olan heyət hesab edilir.

Diplomatik heyətin tərkibinə həmçinin ticarət nümayəndələrinin müavinləri, ataşələrin köməkçiləri də daxildir.

1961-ci il Vyana Konvensiyasının "diplomatik agent" termini diplomatik təmsilçiliyin başçısı və üzvlərini nəzərdə tutur.

Gömrük Məcəlləsinin 197-ci maddəsi gömrük güzəştlərini diplomatik təmsilçiliyin başçısının və diplomatik heyət üzvlərinin ailə üzvlərinə də şamil edir. Bu hüquqi norma 1961-ci il Vyana Konvensiyasının 37-ci maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun gəlir. "Diplomatik agentin onunla birlikdə yaşayan ailə üzvləri, əgər onlar qaldıqları ölkənin vətəndaşı deyillərsə, diplomatik agent üçün nəzərdə tutulmuş 29-36-cı maddələrdə göstərilən üstünlük və immunitətlərdən istifadə edirlər". Ailə üzvləri dedikdə arvad (ər), həddi-büluga çatmamış uşaqlar və öhdəsində olan digər şəxslər başa düşülür.

Diplomatik təmsilçiliyin rəsmi istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş mallar kimi diplomatik agentin və onun ailə üzvlərinin şəxsi istifadəsi və həmçinin ilkin təsərrüfat üçün lazım olan mallar da daxil olmaqla, gömrük rüsumları və yığımlarından azaddırlar. Bu güzəşt saxlanca, gömrük orqanlarının iş yerindən və iş vaxtından kənar gömrük rəsmiləşdirilməsi, məlumatlandırma və məsləhət verməyə görə tələb olunan ödəncələrə və s. şamil edilmir.

Diplomatik agentin şəxsi baqajı dedikdə diplomatın şəxsi istifadəsi üçün əşyalar olan baqaj nəzərdə tutulur. Adətən belə baqaj diplomatik agentlə birgə hərəkət edir. Şəxsi baqajın gömrük müayinəsi azad edilməsi mütləq xarakter daşımır. 1961-ci il Vyana Konvensiyasının 36-cı maddəsinə (2-ci bənd) görə diplomatın

və onun ailə üzvünün baqajında şəxsi istifadə üçün nəzərdə tutulmayan və yaxud yerli qanunvericilikdə respublikaya getirilməsi və ya aparılması qadağan edilmiş malların olduğunu güman etməyə kifayət qədər əsas varsa, həmin baqaj gömrük müayinəsinə cəlb oluna bilər.

Gömrük orqanının səlahiyyətli şəxsi nəinki sorğu-sual, həmçinin sənədin bəyannaməsinin doldurulmasını təklif edə bilər. Eyni zamanda baqaj və əl yükünün gömrük müayinəsinə keçirə bilər. Diplomatın şəxsi baqajına gömrük nəzarəti (müayinəsi) gömrükhana rəisi, yaxud onu əvəz edən şəxs tərəfindən sanksiyalandırılır. Əgər gömrük nəzarəti nəticəsində gömrük qanunvericiliyinin pozulması faktı aşkar edilərsə, gömrük orqanının səlahiyyətli şəxsi xüsusi akt tərtib edir. Bu halda protokol tərtib edilmir, belə ki, diplomatik agent məhkəmə immunitətinə malikdir və qaldığı ölkənin qanunlarına görə hüquqi məsuliyyətə cəlb oluna bilməz.

Adətən Xarici İşlər Nazirliyi diplomatik agentin işlədiyi səfirliyə müvafiq təqdimat göndərir. Bu təqdimatda diplomatik statusdan sui-istifadə faktı göstərilir. Gömrük müayinəsi zamanı aşkar edilmiş şəxsi istifadəyə aid olmayan mallar geri göndərməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, diplomatın şəxsi baqajı onun və ya səlahiyyətli nümayəndəsinin iştirakçısı olmadan gömrük baxışına (müayinəsinə) cəlb edilə bilməz.

Beynəlxalq hüquq diplomatik və konsul poçtunun gömrük sərəhdindən keçirilməsinin xüsusi xarakterini müəyyən edir.

Diplomatik və konsul poçtu toxunulmazdır.

Müasir beynəlxalq ictimai hüquqi ümumiliklə qəbul edilmiş bu prinsipi diplomatik təmsilçiliyin təmsil etdiyi ölkə ilə münasibətlərin sərbəstliyinin təmin edilməsinə zəmanət verir. Diplomatik poçtun köməyi ilə xidməti istifadə üçün rəsmi yazışmalar, sənədlər və müxtəlif əşyalar çatdırılır. Onlar diplomatik valizə (çantaya) qablaşdırılır. Diplomatik valiz dedikdə müəyyən olunmuş qaydada bağlanmış, möhürlənmiş və ya plomblanmış, onun xarakterini göstərən gözlə görünən bilinən zəhəri əlamətləri olan qab (kisə, çanta, paket, zərf və s.) nəzərdə tutulur. Diplomatik poçtun ayrı-ayrı sub-

yektləri ölçülərinə və çəkisinə görə məhdudlaşdırılmır. Qarşılıqlı razılaşmaya əsasən diplomatik poçtun ümumi çəkisi məhdudlaşdırıla bilər. Tranzit diplomatik poçtun çəkisi məhdudlaşdırılmır. Diplomatik poçtun tərkibində yalnız rəsmi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş sənəd və mallar ola bilər.

Hər diplomatik valiz diplomatik poçtun bir yeri sayılır və ünvan diplomatik kuryerin müşayiəti ilə, yaxud belə müşayiət olmadan adi rabitə kanalı ilə çatdırıla bilər.

Əgər diplomatik poçtun bütün baqajları (yerləri) onları fərqləndirən və diplomatik poçta aid olduğunu müəyyən etməyə imkan verən əlamətlərə malikdirsə, belə poçt açıla və ya yubadıla bilməz.

Belə hallarda gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri zəhəri baxış keçirir və poçtun markalanmasının tələblərə və kuryer vəzifəsində yazılanlara uyğun olmasına nəzarət edir.

Diplomatik poçtu mənəəsiz göndərmək və almaq hüququ olanlar aşağıdakılardır.

a) Azərbaycan Respublikasının diplomatik və konsul münasibətləri yaratdığı dövlətlərin xarici işlər nazirlikləri;

b) Bu dövlətlərin üçüncü ölkələrdəki diplomatik və konsul təmsilçilikləri;

c) Azərbaycan Respublikası ərazisindəki beynəlxalq təmsilçilikləri;

ç) Beynəlxalq təşkilatların Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəlikləri ilə müəyyən edilmiş qaydada ölkədə yerləşən təmsilçilikləri.

Azərbaycan Respublikasının diplomatik və konsul münasibətləri yaratmadığı dövlətlərin diplomatik poçtu ölkə ərazisindən tranzit qaydada maneəsiz keçmək hüququna malikdir.

Konsul valizi məxfiyyətinin açıqlanması Konsul münasibətləri barədə 1963-cü il Vyana Konvensiyasının 35-ci maddəsində verilmişdir.

Konsul təşkilatları yerləşdikləri yerdən asılı olmayaraq təmsilçisi olduğu ölkənin hökuməti, diplomatik və digər konsul təmsilçilikləri ilə mümkün olan bütün vasitələrdən, konsul valizi də daxil olmaqla, istifadə edə bilərlər. 1963-cü il Vyana Konvensiyasının 35-ci maddəsinin 2-ci hissəsi müəyyən edir ki, konsul təşkilatının rəsmi yazışması toxunulmazdır.

Diplomatik poçtun ünvanına çatdırılması tapşırılan şəxslərə **diplomatik kuryer** deyilir. Diplomatik kuryer vəzifəsi 1961-ci il Vyana Konvensiyası, konsul kuryeri vəzifəsi isə 1963-cü il Vyana Konvensiyası ilə təsbit edilmişdir.

Diplomatik (konsul) kuryerləri daimi və müvəqqəti (ad hoc), yalnız verilmiş diplomatik poçtun daşınması üçün təyin edilmiş ola bilərlər.

Axırıncılara güzəştlər yalnız xidməti vəzifələrini yerinə yetirdikləri müddətdə şamil edilir.

Diplomatik poçt bilavasitə mülki təyyarənin ekipajının komandirinə həvalə edilə bilər. Bu halda diplomatik (konsul) təmsilçilik öz nümayəndəsini diplomatik (konsul) poçtun bilavasitə və maneəsiz olaraq təyyarə komandirindən alınması üçün göndərə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, belə hallarda təyyarə komandiri diplomatik kuryer sayılmır. Diplomatik kuryerin müvafiq statusa malik olduğunu təsdiq edən əsas sənəd kimi ona verilən kuryer vəərəqi götürülür. Kuryer vəraqində diplomatik kuryerin statusu göstərilir və ona bu vəraqdə göstərilən qədər diplomatik poçtun maneəsiz keçirmə hüququ bildirilir.

Kuryer vəraqinin doldurulması və təsdiq olunması qaydaları dövlətlərarası qarşılıqlı razılaşmaya əsasən müəyyənləşdirilir və bu barədə gömrük orqanları xəbərdar edilir. Diplomatik (konsul) kuryerin şəxsi baqajı gömrük baxışından azad edilir. Lakin baqajda kuryerin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulmayan mallar, yaxud gətirilməsi (apanılması) mövcud qanunvericiliklə qadağan edilən malların olması gümanına əsas varsa, o zaman kuryerin baqajı həmin kuryerin və ya səlahiyyətli nümayəndəsinin iştirakı ilə gömrükxanada müayinə edilə bilər.

Diplomatik agent üçüncü ölkə ərazisindən xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı keçərkən bu ölkədən bütün immunitetləri alır.

Bu normanın təsiri onun ailə üzvlərinə də şamil edilir.

Maneəsiz tranzit keçidi hüququ diplomatik kuryerlərə və diplomatik poçta aid edilir.

Beynəlxalq təşkilatların əməkdaşları üstünlük və immunitetlər barədə çoxtərəfli və ikitərəfli müqavilələrə əsasən, xidməti vəzi-

fələrini yerinə yetirdikləri müddətdə funksional üstünlük və immunitetlərə malik olurlar.

Bir qayda olaraq beynəlxalq təşkilatların rəhbər vəzifəli şəxsləri diplomatik şəxslərə bərabər üstünlük və immunitetlərə malik olurlar.

İkitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrlə gömrük güzəştləri əsasən aşağıdakı təşkilatların və onların təmsilçiliklərinin həyəti, həmçinin onların ailə üzvləri üçün nəzərdə tutulur:

- Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm, Mədəniyyət Təşkilatı (UNESCO)
- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sənaye İnkişafı Məsələləri Təşkilatı (UNIDO)
- Beynəlxalq Valyuta Fondu
- Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
- Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası
- Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası
- Avropa Cəmiyyətləri Komissiyası
- Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
- Beynəlxalq Elmi-Texniki Mərkəz
- Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı
- Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi
- Elmi-Texniki İnformasiya Beynəlxalq Mərkəzi
- Beynəlxalq İnvestisiya Bankı
- Beynəlxalq İqtisadi Əməkdaşlıq Bankı
- digər beynəlxalq təşkilatlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük güzəştləri şamil olunan digər beynəlxalq təşkilatları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

4.2. Gömrük nəzarəti üçün tələb olunan sənədlər və onun həyata keçirilməsi prosesində gömrük orqanlarının rolu

Mal və nəqliyyat vasitələrini gömrük sərhədindən keçirən, yaxud gömrük orqanlarının nəzarət sahəsinə aid fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər gömrük nəzarəti üçün tələb olunan sənəd və məlumatları təqdim etməlidirlər.

Gömrük nəzarəti üçün tələb olunan məlumatları gömrük orqanları vergi və digər nəzarət orqanlarından da ala bilərlər. Qanunvericilik gömrük orqanlarına bank və digər kredit idarələrindən mal və nəqliyyat vasitələrini gömrük sərhədindən keçirən şəxslərin, gömrük brokerlərinin, yaxud nəzarəti gömrük orqanlarına həvalə edilmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən digər şəxslərin apardığı əməliyyatlar, hesablarının vəziyyəti barədə arayış və məlumatlar almaq hüququ verir.

Gömrük nəzarəti üçün tələb olunan sənədlər təyinatına görə aşağıdakı qruplar üzrə təsnifatlandırılır:

1. Ticarət sənədləri. Bu sənədlərə müqavilə, hesab, faktura, spesifikasiya, invoys (qiymətlərin siyahısı), qablaşdırılma sənədləri və s. aiddir. Gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün müqavilələrin hər hansı, o cümlədən faksimil surəti və həmçinin, belə müqavilələrdən çıxarışlar da qəbul edilə bilər. Lakin müqavilələrin surətləri və onlardan çıxarışlar müqaviləni bağlayan təşkilatın rəhbərliyinin imzası və bu təşkilatın möhürü ilə təsdiqlənməlidir. Bununla belə təqdim edilən sənədlərdə məlumatların dəqiq olmadığını güman etməyə kifayət qədər əsas olarsa, gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri müqavilələrin orijinal nüsxələrini tələb edə bilərlər. Müqavilə tərəfləri barədə məlumatların təsdiqi üçün, qeydiyyat və bank rekvizitləri göstərilmiş təşkilatın rəhbəri və baş mühasibi tərəfindən imzalanmış, möhürlə təsdiq edilmiş məktub-ərizə qəbul edilə bilər.

2. Nəqliyyat sənədləri. Sadalanan nəqliyyat sənədlərinə əsasən mallar gömrük sərhədindən keçirilir: konosament (beynəlxalq gəmiçilikdə yüklərin daşınması prosesində daşıyıcı və yük sahibi arasındakı münasibətləri müəyyən edən sənəddir), qaimə, dəmiryol nəqliyyatı üçün - yol-daşınma cədvəlləri, vaqon vərəqi, təhvil cədvəlləri, baqaj qəbzləri.

3. Gömrük sənədləri. Belə sənədlər gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən verilir və şəhadətləndirilir. Gömrük bəyan-

namələri, təyinat gömrükxanasına təqdim edilməsi tələb olunan digər sənədlər (çatdırılmaya nəzarət sənədləri), gömrük təminatları altında daşınmaya buraxılmış nəqliyyat vasitələrinin şəhadətnaməsi, gömrük orqanları tərəfindən verilən müxtəlif icazələr, ixtisas attestatları və s. gömrük sənədləridir.

4. Gömrük nəzarəti üçün tələb olunan digər sənədlər. Belə sənədlərə xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququ verən təsisat sənədləri; uyğunluq və keyfiyyət sertifikatları; digər dövlət nəzarət orqanları tərəfindən verilən karantin, icazə sənədləri; sərhəd buraxılış vərəqələri və s. aid edilə bilər.

Sadalanan sənədlər mal və nəqliyyat vasitələrinin seçilmiş rejimin tələblərinə uyğun olaraq buraxılması və istifadə olunmasına qədər gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən diqqətlə yoxlanılır. Sənədlərin yoxlanılmasının məqsədi, onların mövcud qanunvericilik qaydalarına uyğun olması və sənədləşməni tam əhatə etməsinə əmin olmaqdır.

Gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin deklarantdan gömrük məqsədləri üçün əlavə sənədlər tələb etmək hüququ var. Belə sənədlərin siyahısı gömrük orqanları tərəfindən gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarətinin məqsədlərindən asılı olaraq müəyyən edilir, deklarantlar və digər maraqlı şəxslərin nəzərinə çatdırılır.

Gəmilərdə gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün lazım olan sənədlərə xüsusi tələblər qoyulur. Xaricdən gələn gəminin kapitanı "Kapitanın yazılı ifadəsi"ni təqdim edir. Bu sənəddə gəminin adı, onun bayrağı, limanın adı, gəlmə tarixi, kapitanın soyadı, ekipaj üzvlərinin sayı, səmişin və baqajın miqdarı, yola düşmə limanı, valyuta, yüklərin adı və miqdarı, konosamentlər, mani-festlər göstərilir.

Gəmi şəhadətnaməsi, ekipajın siyahısı, səmişinlərin və baqajın siyahısı (səmişinin soyadı, adı, atasının adı, onun sənədinin adı və nömrəsi, vətəndaşlığı, haradan gəldiyi, ol yükünün miqdarı), gəmi təchizatının (ərzaq da daxildir) siyahısı və daşınan yükün sənədləri "Kapitanın yazılı ifadəsi"no əlavə edilir.

Təyyarələrə gömrük nəzarəti "Beynəlxalq Mülki aviasiya barədə" 1944-cü il Çikaqo Konvensiyası ilə rəqləmentləşdirilir. Həmin Konvensiyanın 16-cı maddəsinə görə, hər bir ölkənin səlahiyyətli orqanları əsaslı gecikməyə yol vermədən üzv ölkələrin hava gəmilərində onların enmə və qalxma vaxtını gömrük nəzarəti həyata keçirə bilər.

İlk dəfə beynəlxalq daşımalarla məşğul olan hava gəmilərinə aid gömrük və digər proseduraların beynəlxalq standartları və tövsiyə olunan təcrübəsi 25 mart 1949-cu ildə Mülki Aviasiya Beynəlxalq Təşkilatının (İKAO) Şurası tərəfindən bəyənilib və "Beynəlxalq hava daşımalarında rəsmiləşdirmənin sadələşdirilməsi" adlı Konvensiyaya 9 sayılı əlavə şəklində təsdiq edilmişdir. Bu əlavədə qeyd edilmiş beynəlxalq standartlara görə, tərəf-müqabil dövlətlər məlumatın digər münasib yolla alınması mümkün olan hallarda əsas bəyannamənin təqdim edilməsini tələb etmirlər. Eyni zamanda, hava gəmisində qalan ərzaq ehtiyatı barədə də yazılı bəyannamə tələb olunmur. Hava gəmisinə yüklənən və boşaldılan ehtiyatlara gəlincə, yazılı bəyannamə tələb edən tərəf dövlətlər öz tələblərini lazım olan məlumatlar barədə minimuma endirir və mümkün qədər gömrük rəsmiləşdirilməsini sadələşdirirlər. Bu halda hava gəmisini qəbul edildiyi zaman aşağıdakı sənədlərin təqdim edilməsi tələb olunur:

- 1) əsas bəyannamənin üç nüsxəsi;
- 2) yük cədvəlinin üç nüsxəsi;
- 3) bort ehtiyatlarının sadə siyahısının iki nüsxəsi.

Səmişin daşıyan avtonəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarəti həyata keçirilərkən, onları idarə edənlər gömrük orqanlarına daşıma üçün müvafiq icazə sənədi təqdim etməlidirlər. Bu sənədlər də aşağıdakılar göstərilməlidir 1) daşıyıcının adı və yerləşdiyi yeri; avtobus xəttinin adını; 2) icazənin verildiyi dövlətin ərazisində 2) avtobus xətti trassı göstəricilərini; 4) icazə verən dövlətin ərazisində səmişinlərin mindirildiyi və düşürüldüyü dayanacaqların adı; 5) daşınma müddəti və avtobusların hərəkət cədvəlini; 6) əgər icazə verən dövlətin ərazisində səmişinlərin mindirilməsi və endirilməsi üçün dayanacaqlar nəzərdə tutulmuşsa, səmişinlərin və baqa-

qın daşınması üçün müəyyən edilmiş tarif ödəmələrini; 7) daşıyıcının vəzifələrini; 8) icazənin qüvvədə olan müddətini; 9) avtobus xəttinin istismara verilmə tarixini;

Avtomobilə yük daşımaları gömrük orqanlarına qaimə təqdim edilməsi ilə müşayiət olunur. Bu qaimələrdə: onların tərtib edilmə yeri və tarixi; göndərəninin adı və ünvanı; daşıyıcının adı və ünvanı; yükün daşınmaya qəbul edildiyi yer, tarixi və təhvil verilməsi nəzərdə tutulan yer; alıcının adı və ünvanı; yükün qəbul edilmiş şərti işarəsi və qablaşdırılma üsulu, təhlükəli yüklər daşındıqda isə, onların, adətən, istifadə olunan şərti işarəsi; yük yerlərinin sayı, onların markalanma işarələri və nömrələri; yükün brutto və ya başqa cür ifadə edilmiş kütləsi; daşınma xərcləri göstərilməlidir. Lazım olan hallarda: boşaldılıb-yükünmənin qadağan olduğunu göstərən tapşırıq; alıcının öz öhdəsinə götürdüyü xərclər; əlavə olunan xərclərin məbləği (yük təhvil verildikdə geri qaytarılan); yükün elan edilmiş qiyməti; yükün sığorta edilməsi üzrə təlimat; daşınmanın razılaşdırılmış müddəti, daşıyıcıya verilmiş sənədlərin siyahısı; sərhəd-keçid məntəqələri də qaimədə əks etdirilə bilər.

Bundan başqa sürücünün doldurulmuş yük vəraqəsi olmalı, gömrük orqanları tələb etdikdə o təqdim olunmalıdır.

Beynəlxalq Yük Daşımaları kitabçası ilə yük daşımaları zamanı gömrük orqanlarına bu kitabçalar (kametlər) təqdim olunur. Gömrük orqanlarının yükü gömrük sərhədindən keçirən şəxslərin, gömrük brokerlərinin, yaxud nəzarəti gömrük orqanlarına həvalə olunmuş fəaliyyətlə məşğul olan digər şəxslərin barəsində bank və digər kredit idarələrindən məlumat və arayış almaq hüququ Gömrük Məcəlləsi ilə təsbit edilmişdir.

Gömrük nəzarəti üçün lazım olan məlumatların mənbələri kimi vergi və digər nəzarət orqanları öz təşəbbüsləri ilə və gömrük orqanlarının sorğusu əsasında çıxış edə bilərlər.

Gömrük Nəzarəti üçün istifadə olunan sənədlər üç ildən az olmayaraq saxlanılmalıdır.

Gömrük sərhədinə bitişik ərazi gömrük nəzarəti zonası adlanır. Gömrük nəzarəti zonaları gömrük sərhəddi boyu, gömrük rəsmi-

laşdırılması aparılan, gömrük orqanları yerləşən və həmçinin Dövlət Gömrük Komitəsinin müəyyən etdiyi digər yerlərdə yaradılır.

Gömrük nəzarəti zonasının rejimi yüklərin yerinin dəyişdirilməsi və onlarla davranışda qaydaların daha ciddi rəqlamentasiyası ilə fərqlənir. Bu zonalarda istehsal və kommersiya fəaliyyəti, həmçinin malların, nəqliyyat vasitələrinin, digər dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri də daxil olmaqla bütün şəxslərin hərəkəti yalnız gömrük orqanlarının icazəsi və onların nəzarəti altında həyata keçirilə bilər. Gömrük nəzarəti zonası rejiminin pozulmasına görə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada cəza tətbiq edilir.

Gömrük anbarlarının, müvəqqəti saxlanma anbarlarının, rüsumsuz ticarət mağazalarının əraziləri və xüsusi gömrük rejimlərinin təsir göstərdiyi digər ərazilər də gömrük zonası hesab edilir.

Gömrük zonasında tikilən və qurulmuş anbar və digər funksional sahələrə nəzərdə tutulan əsas tələb - müəyyən gömrük rejimi altında yerləşdirilmiş malların gömrük nəzarətindən kənar götürülməsi və ya gətirilməsini istisna etməkdir. Belə sahələrin quruluşu və təchizatı kənar şəxslərin daxil olmasına imkan verməməlidir. Gömrük nəzarəti gedişində gömrük nəzarəti zonasındakı operativ şəraitə vizual müşahidə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Vizual müşahidə - gömrük zonalarının konkret şəraitində müəyyən və qeyri-müəyyən şəxslərin davranışı barədə qərar sənədin özü qəbul edir. Belə seçim bəyanətmə aktı mənasını daşıyır və əgər gömrük nəzarəti həyata keçirilərkən, "yaşıl" dahlizin seçilməsinin qeyri-qanuni olduğu aşkara çıxarsa, sənədin hüquqi məsuliyyətə cəlb edilə bilər.

Əgər "yaşıl" və ya "qırmızı" dahlizin seçilməsi mərhələsində sənədin şərhə, sual yaranarsa, o, "qırmızı" dahlizi seçməli və orada bəyanətmə anıadək lazım olan məlumatı almalıdır.

"Yaşıl" dahlizin seçilməsi və istifadə olunması bu dahlizdən keçən sənədlərə gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsinin mümkün olmaması demək deyildir. Bu halda gömrük nəzarəti diferensial olaraq həyata keçirilir və seçmə xarakteri daşıyır. Nəzarət subyektləri gömrük əməkdaşı tərəfindən praktik təcrübə əsasında seçilir.

"Yaşıl" və "qırmızı" dahlizlərin tətbiqi sistemi sənədlərin gömrük qanunvericiliyinin tələbləri barədə kifayət qədər məlumatlandırılmasını nəzərdə tutur.

Elm və texnikanın müxtəlif sahələrində xüsusi biliklərə malik olmadan gömrük nəzarətinin ayrı-ayrı forma və metodlarından (şəxsi müayinə, uçuş və hesabat sistemini yoxlanma) istifadə olunması, bəzi mal növlərinin və nəqliyyat vasitələrinin (xammal, minerallar, hərbi texnika və i.a.) yoxlanmasının həyata keçirilməsi mümkün deyil. Nəzərə alsaq ki, gömrük əməkdaşları bəzi hallarda lazımı xüsusi biliklərə malik olmaya bilərlər. Bu halda müəyyən sahələrdə peşəkar olan mütəxəssislərin xidmətinə müraciət edilməsi təbii sayılmalıdır.

Qanunvericilik gömrük orqanlarına gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsinə kömək üçün ekspertlərin və digər nəzarət və hüquq-mühafizə orqanlarının, mülkiyyət forması və təbəcciliyindən asılı olmayaraq müəssisə və təşkilatların mütəxəssislərinin cəlb edilməsi hüququnu verir. Mütəxəssis və ya ekspertin cəlb edilməsi barədə gömrük orqanının müraciəti, bu mütəxəssisin çalışdığı qurumun rəhbərliyi üçün məcburi xarakter daşıyır.

Mütəxəssis və ekspertlərin cəlb edilməsi ilə bağlı xərclər, gediş-gəliş haqqı, otaqların kirayəsi, sutkalıq xərclər və zəhmət haqqı (əgər bu iş mütəxəssislərin xidməti vəzifələrinə daxil deyilsə), gömrük orqanları tərəfindən ödənilir. Gömrük orqanının çağırışı ilə dövlət mütəxəssislərinin ekspert sifətində çalışdığı müddətdə, orta aylıq əmək haqqı saxlanılır.

Gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri xidməti vəsiqə əsasında istənilən əraziyə və istənilən bağlı sahəyə - əgər bu yerlərdə gömrük nəzarətinə cəlb ediləcək mal və nəqliyyat vasitələri, gömrük nəzarəti üçün lazım olan sənədlər yerləşirsə, yaxud nəzarəti gömrük orqanlarına həvalə olunmuş fəaliyyət göstərilirsə, - daxil olmaq hüququna malikdirlər.

Məsələn, gəminin gömrük yoxlaması zamanı gömrük orqanı nümayəndələrinin tələbi ilə gəminin kapitanı (onu əvəz edən şəxs) gəmidə olan bütün sahələri, bölmələri, otaqları açmağa borcludur.

Gömrük əməkdaşları - gömrük anbarlarına, müvəqqəti saxlanma anbarlarına, rüsumsuz ticarət mağazalarına və s. mənəəsiz giro bilirlər.

Bir sıra hallarda gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin gömrük nəzarətinə cəlb edilən fəaliyyət həyata keçirilən yerlərdə bilavasitə iştirakı normativ aktlarda birbaşa nəzərdə tutulur.

Mal və nəqliyyat vasitələrini gömrük sərhədindən keçirən şəxslərin, gömrük brokerlərinin, yaxud nəzarəti gömrük orqanlarına həvalə olunmuş fəaliyyətlə məşğul olan digər şəxslərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması - gömrük məqsədləri üçün lazım olan sənəd və məlumatların yoxlanılması kimi gömrük nəzarəti formalarından biridir.

İcrasına nəzarətin gömrük orqanlarına həvalə olunduğu Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyinin və Azərbaycanın iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrin şərtlərinin riayət edilmədiyini güman etməyə kifayət qədər əsas olduqda maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılmasından istifadə olunur.

Qanunvericilik maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması zamanı gömrük orqanının vəzifəli şəxslərinə aşağıdakı səlahiyyətləri verir:

a) gömrük işinə və gömrük orqanlarının funksiyalarına aid olan xarici iqtisadi və digər təsərrüfat fəaliyyəti barədə istənilən sənədlər (bank sənədləri daxil olmaqla) və məlumatın əvəzsiz təqdim edilməsini tələb etmək və onlarla tanış olmaq;

b) vəzifəli şəxslərdən və digərlərdən arayış, yazılı və şifahi izahat almaq;

c) tikililəri möhürləmək;

ç) müəyyən edilmiş formada tərtib edilən akt əsasında sənədləri (əgər onların yoxlanılması başqa bir yerdə həyata keçiriləcəksə) götürmək.

Lazım olduğu təqdirdə gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri sənədlər və məlumatla tanış olmaq üçün yer və vaxt müəyyən edə bilirlər. Götürülmüş sənədlər mümkün qədər qısa müddətdə qaytarılmalıdır.

Gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini yoxladıkları subyektlərə qanuna zidd hərəkətləri ilə ziyan vur-

mamalıdırlar. Yoxlama nəticəsində əldə edilən bütün məlumatlar gizli sayılır. Bu məlumatlara münasibət Gömrük Məcəlləsinin 16-cı maddəsi ilə müəyyən edilir.

Gömrük nəzarətinə cəlb ediləcək mal və nəqliyyat vasitələrinin olduğu yerlər və həmçinin gömrük nəzarəti altında olan yerlər, gömrük nəzarəti predmetlərinin özləri gömrük orqanları tərəfindən eyniləşdirilə bilər. Plomb, möhür qoyulması, rəqəmli, hərfli və digər növ markalanma, eyniləşdirilmə işarələri, ştamp vurulması, prob və nümunələrin götürülməsi, mal və nəqliyyat vasitələrinin təsvir edilməsi, layihələrin, miqyaslı görünüşlərin hazırlanması, fotoqrafiya, illüstrasiya tətbiq edilməsi, mal-müşayiət sənədlərindən istifadə edilməsi və s. əsas eyniləşdirmə vasitələri hesab edilir.

Beynəlxalq təcrübədə "eyniləşdirmə" vasitələri əvəzinə "gömrük təminatı atributları" məfhumundan istifadə edilir.

Gömrük nəzarəti bitdikdən sonra gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri gömrük, nəqliyyat və mal-müşayiət sənədlərinə müvafiq imza, ştamp, möhür qoymaqla, mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilərək yoluna davam etməsinə icazə vermiş olurlar.

Ayrı-ayrı yük bağlamalarına, nəqliyyat vasitələrinin yük hissələrinə, konteynerlərə gömrük təminatı atributları qoyulmalıdır.

Gömrük təminatları aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

a) möhür, ştamp, markalanma, imza izlərinin saxtalaşdırılması qeyri-mümkün olmalıdır;

b) gözlə görünən izlər qoyulmadan gömrük təminatlarının tamlığının pozulması mümkün olmamalıdır;

c) ştampeller, izqoyan materiallar, yazı vasitələri (pasta, mürəkkəb, möhür, yapışqan örtük) xarici iqlim təsirlərinə davamlı olmalıdır;

ç) gömrük təminatları atributlarının izləri və qeyd edilən yazılar aydın olmalıdır;

d) sənəd və bağlamalara gömrük təminatı atributlarının vurulması və qeydlər edilməsi minimum vaxt almalıdır.

Yuxarıda qeyd olunanları bir qədər də açıqlamağa çalışaq.

Daxili gömrük tranziti prosedurası üzrə malların daşınması zamanı plombların, möhürlərin və digər gömrük təminatlarının möv-

cludluğu ümumi tələblər sırasındadır. Mallar elə bağlamalarda, nəqliyyat vasitələrində və ya konteynerlərdə daşınmalıdır ki, onların daşındığı vasitələrdən çıxarılması (yaxud həmin vasitələrə nəyinsə qoyulması iz qoymadan, gömrük təminatlarını zədələmədən) mümkün olmasın. Məlgöndərən və daşıyıcının plomblarından da istifadə edilməsinə müəyyən şərtlərlə yol verilir.

Eyniləşdirilmə vasitələri yalnız gömrük orqanları tərəfindən, yaxud onların icazəsi ilə dəyişdirilə və məhv edilə bilər. Bu qayda mal və nəqliyyat vasitələrinin məhv edilməsi, itirilməsi üçün real təhlükə olduqda və kifayət qədər xarab olması hallarına şamil edilmir.

Eyniləşdirilmə vasitələrinin dəyişdirilməsi (formaca), qoparılması, yaxud məhv edilməsi barədə təxirəsalınmadan gömrük orqanlarına məlumat verilir. Bu məlumat təhlükənin olduğu barədə sübutlarla möhkəmləndirilir.

BYD tətbiq edilməklə yük daşınması zamanı gömrük orqanlarının qoyduğu möhür və plombların zədələnməsi, həmçinin yol boyunca malların zədələnməsi və məhvi zamanı avtonəqliyyat vasitəsinin sürücüsü bu barədə gömrük orqanlarına təcili məlumat verməlidir. Yaxınlıqda gömrük orqanı olmazsa, baş vermiş hadisə barədə protokol tərtib etmək hüququ olan digər dövlət orqanlarına məlumat verilməlidir.

Müvafiq orqanların nümayəndələri avtonəqliyyat vasitəsinə baxış keçirdikdən, lazım olduqda isə müayinə apardıqdan sonra, BYD kitabçasının nömrəsi, daşıyıcının adı, zədələnmənin xarakteri və səbəbləri, həmçinin yükün qorunması barədə görülmüş tədbirlər qeyd edilməklə protokol tərtib edirlər.

Əgər gömrük orqanı yükün daşınma qaydalarının pozulduğunu müəyyən edərsə, bu halda da protokol tərtib olunur. Protokol onu tərtib edən orqanın nümayəndəsi və sürücü (arzu edərsə müvafiq izahat verməklə) tərəfindən imzalanır.

Aksizli mallara tətbiq edilən aksiz markaları da eyniləşdirilmə vasitələri hesab edilir.

Gömrük orqanları tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədilə mallardan prob və nümunələr götürülür. Prob və nümunələr

minimal miqdarda götürülür və əsas məqsədi malların keyfiyyət xarakteristikası barədə ətraflı məlumatlar əldə etməkdir.

Problar birdəfəlik, birləşdirilmiş və yoxlama kimi 3 qrupa bölünür.

Malların gömrük nəzarəti altında daşınması zamanı gömrük orqanları mövcud qanunvericiliyə riayət olunmasını təmin etmək üçün bütün lazımı tədbirləri görməlidirlər. Bu tədbirlər mal və nəqliyyat vasitələrinin qorunmasına zəmanət verməli, malların əsas keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikalarının dəyişilməz qalmasını, nəhayət gömrük nəzarəti altında daşınan mallara münasibətdə hər hansı qeyri-qanuni hərəkətlərin qarşısının alınmasını təmin etməlidir.

Gömrük orqanları gömrük nəzarəti altında malların daşınmasının marşrut və müddətlərini müəyyən etmək hüququna malikdirlər.

Daşınma müddətlərini təyin edərkən gömrük orqanı adi halda yerinə çatdırma müddətlərini, konkret nəqliyyat növünün imkanlarını, seçilmiş marşrut və digər daşınma şərtlərini nəzərə almaqla qərar qəbul edir.

Daşıyıcı gömrük orqanının göstərdiyi marşrutla hərəkət etməlidir. Quru ərazidən idxal edilən bütün mallar, gömrük rəsmiləşdirilməsi nəzərdə tutulan gömrük orqanına leqal, yaxud gömrük yolu adlanan ən qısa marşrutla çatdırılmalıdır. Bilavasitə təyinatı gömrük orqanına aparən demir yolu, çay və s. leqal (gömrük) yolu hesab edilir.

Dünya təcrübəsi gömrük əməkdaşlarına leqal yollarla hərəkət edən nəqliyyat vasitələrini saxlamaq və daşınmaya əsas verən nəqliyyat sənədlərini tələb etmək hüququ verir. Belə nəzarətin məqsədi daşıyıcının öz yükünü təyinat gömrükxanasına aparmasına əmin etməkdir. Məsələn, Bakı Baş Gömrük İdarəsinin Qaradağ xüsusi nəzarət postu adı çəkilən və digər operativ məsələlərin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük orqanlarının bu hüququna, daşıyıcının mal, nəqliyyat vasitəsi və yol-nəqliyyat sənədlərinin müəyyən edilmiş marşrut üzrə və daşınma müddətlərinə ciddi əməl etməklə təyinat gömrükxanasına çatdırmaq vəzifəsi uyğun gəlir.

Gömrük qanunvericiliyi nəzərə alır ki, malların götürülməsi (aparılməsi) barədə xəbərdarlıq edildikdən dərhal sonra daşıyıcının mal

və nəqliyyat vasitələrinin, həmçinin mal-müşayiət sənədlərinin təbii aşınma və itkidən başqa qablaşdırma vasitələrini və malın vəziyyətini dəyişmədən, tam qorunmaqla təyinat gömrükxanasına çatdırmaq vəzifəsi yaranır. Yükün müəyyən gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi anınadək gömrük ödəncələrinin ödənilməsi məsuliyyəti daşıyıcının üzərinə düşür. Qəza, yaxud qarşısızalmaz qüvvənin təsiri şəraitində daşıyıcı aşağıdakı hallarda məsuliyyətdən azad edilir.

1) yükün saxlanması və ondan qeyri-qanuni istifadənin qarşısının alınması üçün tədbirlər barədə qərar qəbul edilmiş;

2) yaranmış vəziyyət barədə yaxınlıqdakı gömrük orqanına nəqliyyat vasitəsinin yeri dəqiq göstərilməklə məlumat vermiş.

Yüklərin gömrük nəzarəti altında daşınması zamanı qanunvericiliyə riayət edilməsi məqsədi ilə görülən əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

1) gömrük müşayiəti;

2) gömrük daşıyıcısının xidmətlərindən istifadə edilməsi;

3) nəqliyyat vasitələrinin müəyyən olunmuş qaydada təchiz edilmiş üzrə təşkilati-texniki tədbirlər kompleksi.

Gömrük müşayiəti dedikdə mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi mərhələsində elə daşınma üsulu başa düşülür ki, bilavasitə gömrük əməkdaşları tərəfindən müşayiət olunur. Gömrük müşayiəti daşınan yüklərin yüksək qorunma dərəcəsinə və gömrük qanunvericiliyinə riayət olunmasına zəmanət verir. Bu tədbirin istifadə edilməsi nəqliyyat xərclərinin artmasına, gömrük kadrlarının digər işlərdən ayrılması və bu səbəbdən çatışmamazlığına gətirib çıxarır. Ona görə də gömrük müşayiətindən, digər tədbirlər gömrük nəzarətini təmin etmək üçün yetərli olmadıqda istifadə edilir.

Adətən gömrük müşayiəti barədə qərar gömrük orqanları aşağıdakı hallarda verirlər:

1) gömrük nəzarəti altındakı malların daşınması gömrük daşıyıcısı tərəfindən həyata keçirilə bilmədikdə;

2) əgər gömrük orqanı tərəfindən sərhəd müvəqqəti saxlanma anbarlarında mallara baxış keçirilməsi barədə qərar qəbul edilmiş;

3) gömrük qanunvericiliyinə riayət edilməsinin təmin edilməsi digər üsullarla mümkün olmur.

Gömrük müşayiəti, malların gömrük nəzarəti altında daşınması qaydaları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

Mövzu 5. Gömrük rejimləri

5.1. Malların istifadəsini nəzərdə tutan rejimlər

Mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsi bəyan edilən gömrük rejiminin tələblərinə uyğun olaraq icra edilməlidir.

Gömrük rejimi - xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına dövlət təsirinə həyata keçirildiyi gömrük tənzimlənməsi vasitələrinin kompleks şəkildə kömək edən xüsusi tədbirlər sistemi və metodlarının məcmusudur. Deməli, gömrük rejimi gömrük məqsədləri üçün gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinin statusunu təyin edən qaydaların məcmusudur (bax: GM, 17-ci maddə, bənd 13).

Gömrük rejimi gömrük qanunvericiliyinin əsas kateqoriyalarından biridir və aşağıdakıları müəyyən edir:

a) keçirilməsi məqsədindən asılı olmayaraq, malların konkret yerdəyişmə qaydasını;

b) gömrük ərazisində və ondan kənarında malların yerləşdirilməsi və onlardan istifadənin mümkünlüyü şərtlərini;

c) gömrük qanunvericiliyinə görə mallardan istifadə və onların üzərində sərəncam vermək səlahiyyəti olan şəxslərin (belə şəxslərə **benefisiar** deyirlər) hüquq və vəzifələrini;

ç) mal və nəqliyyat vasitələrinə və şəxslərin hüquqi statusuna tələbləri;

GM-in 25-ci maddəsinə görə, gömrük tənzimlənməsi məqsədi ilə aşağıdakı 15 gömrük rejimi növü tətbiq olunur;

1. sərbəst dövriyyə üçün buraxılış;

2. təkrar idxal;

3. tranzit;

4. gömrük anbarı;

5. rüsumsuz ticarət mağazası;

6. gömrük ərazisində emal;

7. gömrük nəzarəti altında emal;
8. müvəqqəti idxal (ixrac);
9. sərbəst gömrük zonası;
10. gömrük ərazisindən kənarında emal;
12. ixrac;
13. təkrar ixrac;
14. məhv etmə;
15. dövlətin xeyrinə maldan imtina.

Ümumi təsərrüfat fəaliyyətində gömrük rejimlərinin roluna və yerinə görə, şərti olaraq onları iki əsas qrupa bölmək olar:

1. tənzimləmə üsulları və gömrük vasitələrinin tam həcmdə tətbiq edildiyi ümumi xarakterli rejimlər;
2. tənzimlənmənin gömrük-hüquq normalarından daha çevik istifadə edilməsi ilə fərqlənən və bir növ onların xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının tələblərinə uyğunlaşdırılmasının nəticəsi kimi səciyyələnən gömrük rejimləri.

Birinci qrupa daxil olan rejimlər iqtisadiyyat baxımından nisbətən müstəqil və bitmiş kommersiya əməliyyatları kimi fəaliyyət göstərir (sərbəst dövriyyə üçün buraxılış, ixrac və təkrar ixrac).

İkinci qrupa daxil olan gömrük rejimləri (rüsumsuz ticarət mağazası, sərbəst anbar, sərbəst gömrük zonası, tranzit, gömrük anbarı və yerdə qalan digər gömrük rejimləri) lazımı iqtisadi mənfəət müəyyənəşdirməklə malların yalnız ciddi müəyyən edilmiş məqsədlərlə istifadəsinə yol verir. Belə rejimlərin tətbiqinə yalnız nəzərdə tutulmuş əməliyyatların keçirilməsinin iqtisadi əsasları olduqda icazə verilir. Beləliklə, gömrük rejimlərinin tətbiqinə icazə verilməsi məqsədli və fərdiləşdirilmiş xarakter daşıyır.

Gömrük rejimlərinin istifadəsinin hüquqi mexanizmi gömrük orqanlarına obyektiv olaraq kifayət qədər səlahiyyət verilməsini nəzərdə tutur. Bu ilk növbədə öz əksini gömrük orqanı tərəfindən konkret malın müəyyən edilmiş gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi barədə qərar verilməsində tapır. Yəni gömrük orqanı hər bir konkret halda xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin ümumi konsepsiyası baxımından bu əməliyyatın mümkünlüyü və məqsəduyğunluğu

nəzərə alınmaqla arzu edilən gömrük rejiminə icazə verilməsinə və ya icazə verilməsindən imtina edilməsinə qərar verir.

İqtisadi gömrük rejimləri, onların benifisiarlarına qabaqcadan müəyyən edilmiş, gömrük rüsum və vergilərindən tam və ya qismən azad edilməsi (və ya əvvəl ödənilmişlərin qaytarılması), iqtisadi siyasət tədbirlərinin tətbiqi (miqdar məhdudiyətləri və XİF-in digər qeyri-tarif tənzimləmə vasitələri) kimi iqtisadi güzəşt və üstünlüklər verir.

İqtisadi gömrük rejimlərini şərti olaraq 3 qrupda birləşdirmək olar:

Gömrük rejimlərinin belə təsnifatı ilk öncə gömrük tənzimlənmə mexanizmində və onların hüquqi rəqlamentləşdirilməsindəki

müxtəlif aspektlərində - gömrük rejimlərinin seçilməsi və dəyişdirilməsi, gömrük nəzarətinin və gömrük rəsmiləşdirilməsinin xüsusiyyətləri, mallar və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilmə yeri və vaxtı, gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməsi və onlar üzərində sərəncam verilməsi aspektlərində rolunun aydınlaşdırılması üçün təcrübə əhəmiyyət daşıyır.

5.1.1. Müvəqqəti idxal (ixrac) rejimi

Müvəqqəti idxal (ixrac) rejimi elə tələblər müəyyən edir ki, onlara riayət edilməsi xarici malların Azərbaycan gömrük ərazisində, Azərbaycan mallarının isə ondan kənarında müvəqqəti istifadəsinə, iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq etmədən və gömrük rüsum və vergiləri ödəmədən yol verilmiş olsun.

Müvəqqəti idxalın (ixracın) müstəqil gömrük rejimi kimi əhəmiyyəti beynəlxalq əməkdaşlığın ticarət və digər formalarının inkişafına olan tələblərlə müəyyən edilir.

Bu gömrük rejimi altında yerləşdirilmiş malların statusu və eləcə də rejimin məzmunu, malların gömrük ərazisində və kənarında yerləşməsi və istifadəsinin müvəqqəti xarakteri ilə müəyyən edilir. Həmçinin müvəqqəti idxal (ixrac) edilən malların gömrük rüsum və vergilərindən tamamilə və ya qismən azad edilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük Məcəlləsinin 67-ci maddəsinə görə, malların müvəqqəti idxalı (ixracı) ölkənin gömrük ərazisində və ya ondan kənarında gömrük rüsumlarından tamamilə və ya qismən azad olunmaqla, həmçinin iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən mallardan istifadə edilməsinə yol verilməsindən ibarət gömrük rejimidir.

Müvəqqəti idxal (ixrac) rejiminin tələblərini həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti qanun qüvvəli aşağıdakı aktları qəbul edirlər:

1) müvəqqəti idxalına (ixracına) icazə verilməyən malların kateqoriyaları barədə;

2) müvəqqəti idxal (ixrac) edilən malların gömrük rüsum və vergilərinin ödənilməsindən tamamilə və qismən azad edilməsi qaydaları barədə.

Dövlət Gömrük Komitəsi bu rejim üzrə aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- geri aparılma barədə öhdəliklər verilməsi və gömrük ödəncələrinin ödənilməsinin təmin edilməsi hallarını müəyyən edir;

- müvəqqəti idxal (ixrac) əməliyyatlarına icazə verilməsi qaydalarını müəyyən edir;

- bəzi kateqoriyalı mallar üçün müvəqqəti idxalın (ixracın) hüquq müddətlərini dəyişdirir.

Bu rejim altında yerləşdirilən mallar elə istifadə edilməlidir ki, rejim bitdikdə onlar, qeyd edildiyi kimi, təbii aşınma və itkilər nəzərə alınmaqla, dəyişilməmiş halda olsun. Bu tələb müvəqqəti gətirilən (aparılan) mallardan istifadəni məhdudlaşdırır, onların işlənməsi və emal edilməsi əməliyyatlarını istisna edir.

Müvəqqəti idxal (ixrac) rejimi altında yerləşdirilən mallar rejim bənefisiarının sərəncamında qalır.

Rejimin bənefisiarına onun hüquqları ilə bərabər, statusunu təyin edən, gömrük rejimi ilə müəyyən edilən əlavə öhdəliklərdə nəzərdə tutulur. Müvəqqəti gətirilən (aparılan) mallardan istifadə edilməsinə onların müvəqqəti idxalına (ixracına) verilmiş icazədə nəzərdə tutulmuş qaydada yol verilir. Bənefisiar, bir qayda olaraq, bu mallardan mənfəət götürmək üçün istifadə edə bilməz. Bu məhdudiyyət müvəqqəti idxalına (ixracına) icazə verilən malların bütün nomenklaturasına aid edilir.

Gömrük orqanlarının icazəsi olmadan bu mallar ödəncə və özgöləşdirmə predmeti ola bilməz. Mallar bu rejim altında yalnız müəyyən edilmiş müddətdə qala bilər. Bu müddətin uzadılmasına müstəsna hal kimi baxılır. Müddət qurtardıqdan sonra, malları müvəqqəti idxal (ixrac) edən rejimin bitməsi üzrə müəyyən edilmiş proseduraları yerinə yetirməlidir.

YGB-də göstərilmiş müvəqqəti idxal (ixrac) müddətinin uzadılmasına, deklarantın yazılı müraciəti ilə baxılır. Adətən bu halda yeni YGB tərtib edilir. Qəbul edilmiş qərar gömrük orqanlarının səlahiyyətli şəxsi tərəfindən deklarantın ərizəsində qeyd edilir. Müsbət qərar qəbul edildikdən sonra müvafiq qeydlər YGB-yə daxil edilir.

Gömrük Məcəlləsi müvəqqəti idxal (ixrac) rejiminin tətbiqinin icazəvermə qaydasını müəyyən edir. Həmçinin mühüm əhəmiyyət kəsb edən məhdudlaşdırma tədbiri müəyyən edilir: malların eyniləşdirilməsini (identifikasiyasını) təmin etmək mümkün olmadıqda, bu rejimin tətbiqinə icazə verilmir. Yük gömrük bəyannaməsinin gömrük orqanı tərəfindən qəbul edilməsi, müvəqqəti idxal rejiminə icazə verilməsi kimi başa düşülür.

Bəzi hallarda, məsələn, gömrük ərazisinə müvəqqəti gələn (gədən) şəxslər (turistlər, ezam olunanlar və s.) tərəfindən şəxsi istifadə üçün gətirilən (aparılan) əşyalar üçün YGB doldurulması nəzərdə tutulmur. Bu hallarda müəyyən edilmiş digər sənəd formaları istifadə edilir. Belə sənədlər bir tərəfdən gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edir, digər tərəfdən malları keçirən şəxsin inəqsədlərini əks etdirir.

Müvəqqəti idxal (ixrac) edilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün qanunvericilikdə gömrük yığını alınması nəzərdə tutulmuşdur.

Müvəqqəti idxal (ixrac) rejiminə icazə verilməsinin başlıca şərti - əvvəllər ixrac (idxal) edilmiş malların geri qaytarılmasıdır. Bu mallar təbii aşınma, daşınma və saxlanılmanın normal şəraitində təbii itki nəticəsində baş vermiş bəzi cüzi dəyişikliklər nəzərə alınmaqla, dəyişilməz şəkildə geri qaytarılmalıdır. Gömrük orqanı müəyyən edilmiş qaydalara riayət edilməsinin zamanətini kimi müvəqqəti idxal (ixrac) rejiminə icazəni geri aparılma (gətirilmə) və gömrük ödəməclərinin ödəniləcəyi barədə öhdəliklərlə bağlaya bilər.

Dövlət Gömrük Komitəsi müvəqqəti idxalına (ixracına) icazə verilməyən malların kateqoriyalarını müəyyən edir. Belə kateqoriyalı mallarla, adətən kvotalaşdırılan mallar, sənaye tullantıları, ərzaq malları, içkilər, tütün məmulatı və s. aid edilir.

Müvəqqəti idxalına (ixracına) icazə verilən malları şərti olaraq, verilən güzəştlərin miqdarı və bu gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi qaydasından asılı olaraq, iki qrupa ayırmaq olar:

1. Əgər malların müvəqqəti idxalı (ixracı) hər hansı neqativ nəticələrə gətirib çıxarmırsa və gömrük orqanları tərəfindən icazə verilməyən məqsədlərlə istifadə edilməsi istisna edilirsə, onda hə-

min mallara minimal tələblər qoyulur və gömrük rüsum və vergilərdən tam azad edilir.

2. Digər hallarda rejimin şərtləri bir qədər ağırlaşdıraraq müvəqqəti idxala (ixraca) gömrük ödənişlərindən qismən azad edilməklə icazə verilir.

Gömrük Məcəlləsinə görə müvəqqəti idxalın (ixracın) müddəti iki ildən artıq olmamalıdır (maddə 70). Gömrük orqanları malların bu gömrük rejimi altında yerləşdirilməsinə icazə verərkən, konkret müddət müəyyən edir. Bu müddət ərzində mallar onların daşınmasında məqsədləri və şəraiti nəzərə alınmaqla, müvəqqəti olaraq gömrük ərazisində (və ya ondan kənarda) qala bilərlər. Bununla birlikdə məəcəllədə müvəqqəti idxal (ixrac) üçün müddətin uzadılması imkanı nəzərdə tutulur. Müddətin uzadılması qaydası Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müəyyən olunur.

DGK ayrı-ayrı mal kateqoriyaları üçün daha az və daha çox müddət müəyyən edə bilər. Gömrük Məcəlləsi müvəqqəti idxal (ixrac) rejiminin iki tipini müəyyən edir: 1) gömrük rüsum və vergilərdən tam azad edilən; 2) qismən azad edilən.

İqtisadiyyat nöqtəyi-nəzərindən baxıldıqda, müvəqqəti idxal (ixrac) edilən malların gömrük rüsum və vergilərdən tam azad edilməsi, bəzi hallarda belə mallardan istifadə edənlər üçün analoji mallardan ümumi əsaslarla istifadə edən şəxslərlə müqayisədə, əsassız olaraq, daha güzəştli şərait yaradır. Belə ziddiyyətlərin, baxılan gömrük rejiminin tətbiq sahəsini məhdudlaşdırmadan, aradan qaldırılması üçün qanunvericilikdə gömrük rüsum və vergilərdən qismən azad edilməklə müvəqqəti idxal (ixrac) rejimindən istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Müvəqqəti idxal (ixrac) rejiminin bu tipi aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

a) müvəqqəti idxal (ixrac) edilən mallara gömrük rüsum və vergilərdən tam azad etmə tətbiq oluna bilmədikdə;

b) müvəqqəti idxal (ixrac) gömrük rejiminin benefisiarı tərəfindən gömrük rüsum və vergilərdən tam azad edilmənin şərtlərinə riayət edilmədikdə;

e) gömrük rüsum və vergilərindən tam azad edilməklə müvəqqəti idxal müəyyən edilmiş müddət hoddinin uzadılması barədə məsələ qaldırıldıqda;

ç) başqa əsaslarla müvəqqəti idxal (ixrac) rejimində yerləşdirilmiş mallar üçün verilmiş, gömrük rüsum və vergilərindən azad edilmə kimi güzəştlərin təsir müddəti bitdikdə.

Gömrük rüsum və vergilərindən qismən azad edilməni nəzərdə tutan ikinci tip müvəqqəti idxal (ixrac) gömrük rejimi milli iqtisadiyyatın maraqlarının qorunması üçün müəyyən təminatlar yaratmağa imkan verir. O, həmçinin rejimdən istifadənin özünəməxsus iqtisadi məhdudiyyətlərini müəyyən edir. Belə ki, bu halda gömrük vergi qoyma həcmi malların gömrük ərazisində (ondan kənarda) müvəqqəti istifadə müddətinin davamiyyəti ilə mütənəsibdir.

Müvəqqəti idxal (ixrac) rejimi müəyyən edilmiş müddətlər qurtarıqda və rejimdə yerləşdirilmiş mallar geri aparıldıqda (gətirildikdə), yaxud müddətləri bitmiş mallar gömrük rejimləri altında yerləşdirildikdə bitmiş olur. Rejimin bitməsi üzrə proseduralar müəyyən edilmiş qaydada yerinə yetirildikdən sonra, malları müvəqqəti idxal (ixrac) edən şəxs rejimin benefisiarı kimi onun üzərinə qoyulmuş vəzifələrdən azad olur. Əks halda, o, gömrük rejimindən istifadə edilməsi qaydalarının pozulmasına görə məsuliyyət daşıyır. Əgər müvəqqəti idxal (ixrac) edilmiş mallar müddətin bitməsinə qədər geri qaytarılmışsa, onlar gömrük orqanlarına məxsus müvəqqəti saxlanma anbarlarına və ya gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilən digər yerlərə yerləşdirilməlidirlər (GM maddə 72).

Rejimin bitməsinin rəsmiləşdirilməsini, bir qayda olaraq, müvəqqəti idxala (ixraca) icazə vermiş gömrük orqanı həyata keçirir.

Rejimdən istifadə edilməsinin qayda və şərtlərini pozmaqla müvəqqəti idxal (ixrac) etmiş şəxs pozuntunun xarakterinə görə inzibati hüquqi və ya cinayət-hüquqi məsuliyyətə cəlb edilə bilər.

Müvəqqəti idxal (ixrac) edilmiş malların məhv edilməsi, qaytarılması mümkün olmayan itirilməsi, qarşısının alınması qüvvənin təsiri altında və ya aşınma nəticəsində çatışmazlıq və digər hallar rejimin müəyyən olunmuş qaydada başa çatdırılmasını qeyri-mümkün edir.

Müvəqqəti idxal (ixrac) etmiş şəxs bu halda o şərtlə məsuliyyətdən azad edilir ki, hadisələr qarşısı alınması mümkün olmayan (təbii fəlakət, müharibə və s.) faktorların təsiri altında baş vermiş olsun. Bu zaman rejimin benefisiarı rejimə icazə vermiş gömrük orqanına lazım olan müəyyən olunmuş qaydada sənədləşdirilmiş fors-major faktını təsdiq edən bütün sənədləri təqdim etməlidir (Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki konsulluq idarələrinin təsdiq edici sənədi, Ticarət-Sənaye Palatasının şəhadətnaməsi və i.a.). bu məqsədlə fors-major şəraitinin baş verməsi üzrə sübutların təmin edilməsi üçün notarial hərəkətlər icra oluna bilər (şahidlərin dindirilməsi, ekspertizaya göndəriş və s.).

Müvəqqəti idxalın (ixracın) hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq müqavilə və sazişlərin normaları mühüm yer tutur. Bu aktlarda şərh edilən rejimin tətbiqinin müxtəlif məsələlərinin kompleks rəqlamentasiyası öz əksini tapır. Müvəqqəti idxalın (ixracın) beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin əsas forması dövlətlərarası ticarət-iqtisadi, elmi-texniki əməkdaşlıq və s. münasibətlərdir. Gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi işində toplanmış beynəlxalq gömrük tənzimlənməsi təcrübəsindən tam istifadə edilməsi, tətbiq edilən gömrük rəsmiləşdirilməsi sənədlərinin beynəlxalq praktikaya uyğunlaşdırılması və tanınması üçün Azərbaycan Respublikasının mühüm beynəlxalq gömrük sazişlərinin iştirakçısı olması müasir mərhələdə aktual məsələ kimi qarşıda durur.

5.2. Anbarlaşma rejimləri

5.2.1. Gömrük anbarı rejimi

Gömrük Məcəlləsinin 40-cı maddəsinə görə, gömrük anbarı gətirilən malların saxlanma dövründə gömrük rüsumları, vergilər alınmadan və mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən onların gömrük nəzarəti altında saxlanmasından, ixrac gömrük rejiminə uyğunlaşdırılması nəzərdə tutulan malların isə bu məəcəllədə nəzərdə tutulan güzəştlər verilməklə gömrük nəzarəti altında saxlanılmasından ibarət gömrük rejimidir.

Diqqət etmək lazımdır ki, "gömrük anbarı" və "gömrük anbarı rejimi" anlayışları qatışdırılmasın.

Gömrük anbarı - müəyyən gömrük rejimi altında və müəyyən-ləşdirilmiş qaydada malların yığılmasına imkan verən yerdir. Hərçənd ki, çox zaman bu elə gömrük anbarlaşdırılması rejiminin özü olur. Bununla belə, bəzi hallarda bu cür anbarda başqa gömrük rejimləri altında yerləşdirilmiş mallar və ümumiyyətlə gömrük rejimi tətbiq edilməyən mallar da saxlana bilər (məsələn, gömrük orqanları tərəfindən təsis edilmiş anbarlarda xarici ticarət obyektini olmayan mallar saxlanıla bilər).

Sahibkarlıq və xarici ticarət fəaliyyəti üçün gömrük anbarının əhəmiyyəti ondadır ki, bir tərəfdən bu rejimdə yerləşdirilmiş mallar tamamilə gömrük və vergi tənzimləmələrinin təsiri altına düşmüş olur. digər tərəfdən xüsusi gömrük əməliyyatları ilə gömrük rüsumunun tutulması və ya qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri (kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma, icazələr) yalnız konkret sövdələşmə faktı üzrə mümkün olur. Xarici ticarət təcrübəsində bəzi hallarda malların idxalı anında hələ məlum olmur ki, gətirilən mallarla necə rəftar ediləcəkdir. Malların gömrük anbarına yerləşdirilməsi xarici ticarət əməliyyatlarının aparılmasını asanlaşdırır. Çünki iş adamına imkan verir ki, uyğun mal bazarı konyukturası ilə digər faktorlar arasında seçim imkanı əldə etməklə, xarici malın sərhəddən kənara göndərilməsi və ya milli bazarda satılması şərtlərini araşdırsın.]

Gömrük anbarı rejimindən istifadə edilməsi imkan verir ki, xarici bazardakı təklif daha çox mənfəət vəd etdiyi zaman irihəcmli alqı (tədarük) əməliyyatı aparılsın, xarici bazarlarda satışı isə, tələbatın yüksək olduğu zaman həyata keçirilsin. Bu mənfəət qanunvericiliyin malın son təyinatını müəyyən etmək üçün sahibkara qərar qəbul etməyə imkan verən möhlət ilə müəyyən edilir.

Gömrük anbar rejiminin həm idxalatçı, həm də ixracatçı üçün öz üstünlükləri var. İxrac zamanı mal sahibi malın ölkədən çıxarılması ilə əlaqədar olan gömrük əməliyyatlarını, xarici bazarın tələbatı və nəqliyyat vasitələri imkanı nəzərə alınmaqla, qabaqcadan aparmaq imkanı əldə edir.

İdxal zamanı gömrük anbarlaşdırılması rejimi mal sahibinə imkan verir ki, mal sahibi iri partiyalar götürərkən gömrük ödənişləri-

nin tam həcmdə birdəfəlik verilməsindən azad ola bilsin. Bu rejimdə gətirilmiş mallar üçün gömrük ödənişlərinin nəzərdə tutulması imkan verir ki, sahibkar, az müddətdə satışa zəmanət olmadan, bəzi hallarda kifayət qədər böyük məbləğdə vəsaiti (gömrük rüsum və yığımları üçün) dondurulmuş vəziyyətdə saxlamaqdan çarını qurtarsın.

Gömrük anbarı rejiminin tətbiqi gömrük anbarı haqqında əsasnamə və gömrük anbarlarının təsis edilməsi qaydaları hazırlanmaqla həyata keçirilir.

"Gömrük anbarları haqqında" Əsasnamə Dövlət Gömrük Komitəsi sədrinin 11.XI.1998-ci il tarixli 64 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş və 24 noyabr 1998-ci ildə AR Ədliyyə Nazirliyində qeydə alınmışdır (Qeydiyyat № 135).

Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Ə.Əliyevin 11.IX.2002-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Fərmanı ilə gömrük anbarının yaradılması sahəsindəki çətinliklər aradan qaldırılmış və gömrük anbarının yaradılması zamanı olan bürokratik əngəllər demək olar ki, tamamilə ləğv edilmişdir.

İstənilən mallar gömrük anbarı rejimi altında yerləşdirilə bilər. Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından aparılması qadağan olunmuş mallar, həmçinin siyahısı Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparın icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilən mallar istisna edilir.

Başqa mallara ziyan vura bilən və ya xüsusi saxlanma şəraiti tələb edən mallar xüsusi təchiz edilmiş yerlərdə saxlanılmalıdır.

Gömrük anbarına mallar gömrük orqanlarının solahiyyətli vəzifəli şəxslərinin iştirakı və icazəsi ilə yerləşdirilə bilər. Bu zaman gömrük orqanına aşağıdakı sənədlər təqdim edilir:

- 1) gömrük yük bəyannaməsi;
- 2) yük və malların - müşayiət sənədləri (qaimələr, konosamentlər, spesifikasiyalar, hesab-fakturalar və s.);
- 3) gömrük sənədləşmələri və gömrük nəzarəti üçün vacib olan digər sənədlər.

Gömrük anbarına yerləşdirilən mallara sertifikat tələb olunmur. Gömrük anbarında bəzi spesifik, digər mallara təsir edə biləcək və ya xüsusi anbarlaşdırma şəraiti tələb edən mallar üçün bəzi bölmələr və ya sahələr təşkil edilə bilər. Anbarın təsisçisindən və təsis məqsədindən asılı olaraq gömrük anbarları açıq və qapalı tipli ola bilərlər.

Açıq tipli gömrük anbarı istənilən şəxslərin istifadəsi üçün imkan yaradır.

Qapalı tipli gömrük anbarları yalnız müəyyən şəxslərin mallarının saxlanması üçün nəzərdə tutulur.

Anbarın sahibi qapalı tipli gömrük anbarı təsis edilməsinin məqsəduyğunluğunu əsaslandırmalıdır.

Gömrük orqanlarının razılığını aldığı təqdirdə, anbarın sahibi gömrük anbarlaşdırılması rejimi altında saxlanması nəzərdə tutulan malların siyahısını müəyyən edir və tələb olunduqda gömrük orqanının müəyyən etdiyi həcmdə bank zəmanəti təqdim edir.

Gömrük anbarının ərazisi gömrük nəzarət zonasıdır və bu rejimin də pozulmasına görə qüvvədə olan gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş cəza tədbirləri nəzərdə tutulur.

Gömrük anbarının quruluşu və təchizatı malların gömrük nəzarətindən kənar gətirilməsi və çıxarılması imkanlarını istisna etməlidir. Anbarın ərazisi elə qapanmalıdır (əhatə edilməlidir) ki, kənar şəxslərin gömrük nəzarəti altında olan mallara yaxınlaşmasını istisna etsin.

Anbar sahibi:

1) saxlanmağa verilmiş malların gömrük nəzarətindən kənar götürülməsi imkanını istisna etməlidir;

2) gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsini çətinləşdirməməlidir;

3) gömrük anbarının təsis edilməsi üçün verilən icazənin şərtlərini yerinə yetirməlidir;

4) gömrük anbarından istifadə proseduralarındakı tələblərə riayət etməlidir;

5) gömrük orqanının bütün qanuni tələblərini, o cümlədən bu orqan əməkdaşlarının malların saxlandığı yerə buraxılmasını təmin etməlidir;

6) anbarda saxlanılan malların uçotunu aparmalı və hesabat təqdim etməlidir.

Gömrük anbarının sahibinin aşağıdakı hüquqları vardır:

1) gömrük anbarlaşdırılması üzrə göstərdiyi xidmətin qarşılığını tələb edə bilər;

2) anbarda saxlanılan mallarda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş əməliyyatlar apara bilər.

Gömrük anbarı sahibi və malını saxlanmağa verən şəxs arasında ki münasibətlər müqavilə əsasında qurulur. Saxlanma müqaviləsinin real xarakterli malın saxlanmağa verilməsi anından qüvvəyə minməsinə nəzərdə tutur. Bu əməliyyat gömrük anbarında saxlanan kitabda gömrük əməkdaşının təsdiqi ilə qeydiyyatla salınır.

Mal sahibinin seçdiyi gömrük rejimi üzrə gömrük ödəncləri ödənildikdən sonra malın sahibinə verilmə anından müqavilə üzrə öhdəlikləri yerinə yetirilmiş sayılır. Malın verilməsi gömrük əməkdaşları tərəfindən şəhadətləndirilməlidir.

Açıq tipli gömrük anbarında saxlanma müqaviləsi anbar şəhadətnaməsi şəklində rəsmiləşdirilir: birinci nüsxə gömrük anbarında saxlanılır və malın geri verilməsi üçün əsas rol oynayır; ikinci nüsxə malı saxlanmağa verən şəxsə təqdim edilir; üçüncü nüsxə maliyyə hesabatları üçün istifadə edilir. Gömrük orqanı adından anbar şəhadətnaməsi gömrük anbarının müdiri tərəfindən, gömrük orqanının baş mühasibinin müavini tərəfindən, həmçinin maddi-məsul vəzifə tutan və bilavasitə malı anbara yerləşdirən vəzifəli şəxs tərəfindən imzalanır. Anbar şəhadətnaməsində digər vacib informasiya ilə yanaşı saxlanmağa verilmiş malların sərbəst bazar qiymətləri ilə müəyyən edilən dəyəri göstərilməlidir. Bu xüsusiyyət anbar sahibinin günahı ucbatından saxlanmağa verilmiş malın itirilməsi, çatışmamazlığı və zədələnməsi və ya zay olması zamanı vurulmuş zərərin miqdarını müəyyən etmək üçün istifadə olunur.

Gömrük anbarında saxlanılan malların olduğu kimi qalmasını təmin etmək üçün həmin mallar üzərində aşağıdakı əməliyyatlar aparıla bilər:

1) təmizləmə və malların mühafizəsinin təmin edilməsi üzrə tədbirlər;

- 2) havasının dəyişdirilməsi;
- 3) qurudulma;
- 4) ən münasib saxlama temperaturunun yaradılması;
- 5) qoruyucu qablaşdırmaya yerləşdirilməsi;
- 6) qoruyucu sürtgü və konservantlar çəkilməsi;
- 7) daşınmadan əvvəl korroziya əleyhinə örtüklə örtülməsi.

Gömrük anbarında yerləşdirilmiş malların satışının və daşınmasının hazırlanması və digər məqsədlər üçün (məsələn prob və nümunələr götürülməsi) də bir sıra əməliyyatlar aparıla bilər (məsələn, çeşidləmə, nömrələmə və s.). Mallar üzərində aparılan bütün əməliyyatlar, həmin malların XİF-in mal nomenklaturası üzrə təsnifatının rəqəm kodunun 9-cu işarəsi səviyyəsində dəyişməsi ilə əlaqədar keyfiyyətini dəyişməməlidir.

Malların satışa və daşınmağa hazırlanması əməliyyatları yalnız gömrük orqanının icazəsi ilə mümkündür.

Gömrük anbarı sahibinin hüquqi statusunun təyin edilməsində xüsusi yeri gömrük ödənişlərinin ödənməsi ilə bağlı məsələlər tutur.

Gömrük rüsumlarının, vergilərinin və digər gömrük yığımlarının ödənməsi üçün məsuliyyəti:

- a) malların açıq tipli gömrük anbarlarında yerləşdirilməsi zamanı malı anbara yerləşdirən şəxs;
- b) malların qapalı tipli gömrük anbarlarında yerləşdirilməsi zamanı gömrük anbarının sahibi daşıyır.

Gömrük orqanı anbar sahibi ilə bərgə gömrük nəzarətinin təşkili zamanı gömrük anbarına daxil olmağa icazəsi olan işçilərin siyahısını hazırlayır. Gömrük nəzarətinin təmin edilməsi məqsədi ilə gömrük orqanı tikilini iki bağlama qurğusu (qıfıl və ya digər) ilə təchiz edilməsini tələb edə bilər. Bu zaman bir qurğunun istifadəsi gömrük orqanının sərəncamında qalır.

Anbarın sahibi gömrük orqanının əməkdaşları üçün təmənnaşız əsnada gömrük nəzarəti zonasında (gömrük anbarının ərazisində) iş yeri təşkil etməli, onlar üçün tam təchiz edilmiş xüsusi iş otağı ayırmalı, neqliyyat və rabitə ilə təmin etməlidir.

Gömrük nəzarətinin təşkili anbar zonasının təchiz edilməsi, tikililərin və onları əhatə edən ərazinin qorunması, buraxılış rejiminin təşkili anbar sahibinin vəsaiti hesabına həyata keçirilir.

5.2.2. Sərbəst anbar rejimi

Sərbəst anbar gömrük rejiminin əsas məqsədi, xarici malları müəyyən edilmiş ərazi sərhədləri daxilində və ya binalarda gömrük rüsum və vergiləri alınmadan, həmçinin bu mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən yerləşdirilməsindən ibarətdir (GM maddə 74).

Bu gömrük rejimi altında ərazisinə gətirilməsi və aparılması qadağan olunan mallar da yerləşdirilə bilər.

Sərbəst anbar Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsindən icazə alındıqdan sonra təsis edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi qaydalarla Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi sərbəst anbar təsis etmək üçün icazə verir və onun fəaliyyət müddətini müəyyən edir.

Sərbəst anbar təsis etmək üçün icazə verilməsinə görə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi miqdarda yığım alınır.

Sərbəst anbarı təsis etmək üçün icazəni verən DGK onu ləğv edə, geri ala, habelə onun fəaliyyətini dayandıra bilər.

Sərbəst anbar sahibi Gömrük Məcəlləsinin 12-ci fəslinin tələblərinə riayət etmədikdə və ya anbarın qalması daha Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinə uyğun gəlmədikdə icazə geri alınır.

Sərbəst anbar sahibinin öz hüquqlarından sui-istifadə etməsi haqqında kifayət qədər əsaslar olduqda, icazənin fəaliyyəti üç aya qədər müddətdə dayandırılma və ya ləğv edilə bilər. İcazənin ləğv edilməsi, geri alınması və ya fəaliyyətinin müvəqqəti olaraq dayandırılması haqqında qərar qəbul edildiyi tarixdən qüvvəyə minir.

İcazə ləğv edildikdə və ya geri alındıqda onun verilməsinə görə alınmış yığımlar qaytarılır.

Sərbəst anbar təsis edilməsi üçün nəzərdə tutulan bina və ya başqa yer, gömrük nəzarətini təmin etmək məqsədilə lazım olan qaydada qurğu emalı, zəruri olduqda onlar iki bağlayıcı qurğu ilə təc-

hiz edilməli və həmin qurğulardan biri Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının sərəncamında olmalıdır.

Sərbəst anbar sahibinin vəzifələri:

1) anbarda olan malların gömrük nəzarətindən kənar götürülməsinə yol verməmək

2) gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsini çətinləşdirməmək;

3) sərbəst anbar təsis edilməsi üçün verilən icazənin şərtlərinə riayət etmək, gömrük nəzarətinin və gömrük rəsmiləşdirilməsinin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin sərbəst anbarlara daxil olmalarına şərait yaratmaq, Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının qanuni tələblərini yerinə yetirmək.

Gömrük Məcəlləsinin 81-ci maddəsinə görə anbar sahibi:

a) sərbəst anbar təsis edilməsi üçün verilən icazənin şərtlərini yerinə yetirməlidir;

b) gömrük orqanlarının tələblərini yerinə yetirməli, gömrük orqanının vəzifəli şəxslərinin saxlanan malları təmas və müayinə edə bilməsinə təmin etməli, bu şəxslərə gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün təmənnasız olaq, avadanlıq və rabitə vasitələri verməlidir;

c) gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsini çətinləşdirməməlidir;

ç) anbardakı malların gömrük nəzarətindən kənar götürülməsi imkanını istisna edilməlidir.

Bu məqsədlə sərbəst gömrük anbarı üçün nəzərdə tutulmuş tikili və ya başqa bir yer gömrük nəzarətini təmin etmək üçün düzəldilməli, lazım olduqda ikiqat bağlayıcı vasitələr (qıfıl və s.) ilə təchiz etməlidir. Bağlayıcı vasitələrdən biri gömrük orqanlarında qalmalıdır.

Gömrük Məcəlləsinə görə, bu gömrük rejimi altında yerləşdirilmiş mallardan pərakəndə satış istisna edilməklə, istehsal və digər kommersiya əməliyyatlarında istifadə etmək olar. Bu rejim altında yerləşdirilmiş malların xarakterindən asılı olaraq, ayrı-ayrı qadağan və məhdudiyətlər tətbiq edilə bilər. Bu cür qadağan və məhdudiyətləri sərbəst anbar barədə DGK müəyyən edir.

Bu rejimin təyinatına görə, xarici və yerli malların yerləşdirilməsi üçün gömrük rüsum və vergiləri tutulmur. Əgər mallar sərbəst

anbardan ölkənin gömrük ərazisinə gətirilsə və ya kənara aparılsa, onda nəzərdə tutulmuş yığım və rüsumlar ödənilməlidir.

Sərbəst anbarlarda yerləşdirilmiş mallar ixrac üçün nəzərdə tutulmuşsa, gömrük rüsumları və vergilərdən azad edilir. Əgər maldan 6 ay ərzində ölkədən faktiki çıxarılsa, onda ödənilmiş vergi və rüsumlar geri qaytarılır.

Sərbəst anbar aşağıdakı hallarda ləğv edilə bilər:

1) sərbəst anbarın təsis edilməsi üçün verilmiş icazənin vaxtı qurtardıqda;

2) anbar sahibinin istəyi ilə;

3) icazə ləğv edildikdə;

4) icazə geri alındıqda.

Sərbəst anbarın ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul edildiyi andan, o qanuna əsasən müvəqqəti saxlanma anbarına çevrilir. Belə anbarda mallar maksimum yarım il saxlanıla bilər.

5.3. Emal rejimləri

Mallar, beynəlxalq mübadilə obyektindən olduğundan, bəzən xarici ticarət əməliyyatının bitməsindən əvvəl, ya da sonra müəyyən işlənmə (emal) tələb edir. Bu zaman bir sıra səbəblər üzündən (iqtisadi, texnoloji və s.) istehsal və ya sənaye xarakterli belə əməliyyatlar bir dövlətin gömrük ərazisində həyata keçirilə bilmir. Məhz bu məqsədlər üçün "emal rejimləri" nəzərdə tutulur. Bu rejimlər çərçivəsində xüsusi hüquqi mexanizmin tətbiq edilməsi aşağıdakılara imkan verir:

- gömrük tənzimlənməsinin adı vasitə və tədbirləri tətbiq edilmədən xarici mallar gətirilsin və emal edilsin;

- Azərbaycan malları respublikanın gömrük ərazisindən emal məqsədi ilə çıxarılsın və dəyişilmiş (emal edilmiş) halda geri götürülsin;

- xarici mallar Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilsin, emal (yenidən emal) edilsin və emal məhsulları geri qaytarılsın və ya Azərbaycan ərazisində istifadə edilmək üçün saxlanılsın.

Gömrük Məcəlləsi malların emalı üzrə əməliyyatların keçirilmə qaydalarına xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-hüquqi tənzimləmə

sisteminin nisbətən müstəqil elementi kimi baxır. Məcəllə bunun üçün üç növ gömrük rejimi müəyyən edir:

- 1) gömrük ərazisində malların emalı;
- 2) gömrük nəzarəti altında malların emalı;
- 3) gömrük ərazisindən kənarında malların emalı.

Gömrük Məcəlləsi ilə müəyyən edilən emal rejimlərinin reqlamentləşdirilməsinin mühüm elementi, onların benefisiarlarına yönəlmiş tələblərdir. Bu rejimlərin tətbiq spesifikasiyasını və qüvvədə olan normativ-hüquqi bazanın əsaslarını nəzərə alaraq, qeyd etmək lazımdır ki, "benefisiar" anlayışı bu halda kifayət qədər şərti xarakter daşıyır. Bu məfhumla emal üçün icazə almış şəxslər və həmçinin malların emalında maraqlı olan, ölkəyə gətirilən və çıxarılan malların, məhsulların və s. sahibləri başa düşülür. Bu rejimlər üzrə benefisiar statusunun alınmasını şərtləndirən əsas tələblər - benefisiarın Azərbaycan vətəndaşı olması və müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində qeydiyyatdan keçməsidir.

5.3.1. Gömrük ərazisində emal rejimi

AR Gömrük Məcəlləsinin 57-ci maddəsinə görə, Gömrük ərazisində malların emalı - ixrac gömrük rejiminə uyğun olaraq emal məhsullarının Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinin hüdudlarından kənara aparılması şərti ilə, iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən və idxal gömrük rüsumları və vergilər qaytarılmaqla, xarici malların Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisində müəyyən qaydada emal üçün istifadə edilməsindən ibarət gömrük rejimidir. Qanunvericiliyə görə, gömrük ərazisində malların emalı üçün icazə qaydasını AR-ın Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

Dövlət Gömrük Komitəsi İqtisadi inkişaf Nazirliyi ilə razılaşdırılmaqla, malların emalı üzrə ayrı-ayrı əməliyyatlara Azərbaycan mallarının aktiv emal rejimləri çərçivəsində istifadə edilməsi imkanı və qaydaları da daxil olmaqla emal əməliyyatları aparılması şərtlərinə məhdudiyətlər müəyyən edir.

Dövlət Gömrük Komitəsi İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə razılaşdıraraq gömrük məqsədləri üçün emal məhsullarının məcburi hasilat miqdarının müəyyən edilməsi qaydalarını təsdiq edir.

Dövlət Gömrük Komitəsi malların emalı üçün müddətin təyini qaydalarını, gətirilən xarici malların və onların emalından sonra alınan məhsulların identifikasiyası tələb olunmayan halları, Azərbaycan qanunvericiliyinə riayət olunmasını təmin etmək məqsədi ilə Gömrük Məcəlləsində əks olunmamış digər əlavə tələbləri müəyyən edir.

Rejimin istifadə sahəsi dedikdə onun reqlamentasiyasının iki mühüm aspekti nəzərdə tutulur: 1) rejim çərçivəsində yerinə yetirilə biləcək əməliyyatlar; 2) rejimdə istifadəsi nəzərdə tutulan mallar, daha doğrusu bu rejim altında yerləşdirilməsinə icazə verilən mallar.

Emal rejimlərinin iqtisadi xarakterini və onların istifadəsi zamanı əlverişsiz iqtisadi nəticələr və bələbəyini nəzərə almaqla, onların tətbiq sahəsinə qanunvericiliklə müəyyən edilən bəzi məhdudiyətlər qoyulur. Bu məsələ aşağıdakı neqativ amillərlə şərtlənir:

a) təbii ehtiyatların çıxarılması sənayesinin inkişafı zərərinə xarici xammalın ölkəyə gətirilməsi;

b) rejimin benefisiarları üçün ümumi əsaslarla fəaliyyət göstərən analogi və ya oxşar malların istehsalçıları ilə müqayisədə, özünü doğrultmayan daha güzəştli şəraitin yaradılması;

c) ölkə daxilində yüksək texnologiyalı istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi və onların məhsullarının ixracı əvəzinə tez başa gələn, xammal və yarımfabrikatların istehsalına istiqamətlənmiş "yanməsənayelərin" genişlənməsi.

Gömrük Məcəlləsi ilə müəyyən edilən hər üç emal gömrük rejimi çərçivəsində aşağıdakı əməliyyatların aparılmasına icazə verilir:

- quraşdırılma, yığılma və başqa mallara uyğunlaşdırılma da daxil olmaqla malın hazırlanması (düzəldilməsi);

- malın emalı və təkrar emalı;

- bərpa olunma və qaydaya salınma da daxil olmaqla malın təmiri;

- emal məhsullarının istehsalına xidmət edən və ya istehsalı asanlaşdıran bəzi mallardan tamamilə və ya qismən istifadə edilməsi.

Ümumi qaydaya görə, gömrük ərazisində malların emalı rejimi altında yerləşdirilməsi qadağan edilən mallara, digər gömrük rejimlərdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsi qadağan olunan mallar aid edilir.

Gömrük ərazisində malların emalı gömrük rejimi (və digər emal rejimləri) çərçivəsində aparılan əməliyyatların xarakterini və milli təsərrüfatın bitişik sektorlarındakı iqtisadi fəallığa onların təsirinə daimi nəzarətin vacibliyini nəzərə alaraq, rejimin reqlamentləşdirilməsi ilə rejimdən istifadənin şərt tələbləri və onun əsas mərhələlərinin ardıcılığı müəyyən edilir. Məcəllə rejimdən istifadənin icazəvermə qaydasını müəyyən edir. Mallar bu rejim altında o zaman yerləşdirilə bilər ki, benefisiarın müvafiq icazəsi olsun.

İcazə almaq üçün Dövlət Gömrük Komitəsinə yazılı ərizə ilə müraciət edilməlidir. Ərizədə rejimin istifadə edilməsinin mümkünlüyü barədə qərar qəbul edilməsi üçün vacib olan məlumatlar (ərizəçi, götürülən və kompensasiya malları, emal müddəti, emalın yeri, emal edən müəssisə və s. barədə) öz əksini tapmalıdır.

Gömrük ərazisində malların emalı üçün icazə verilməsi şərtlərinin əsasını təşkil edən meyarlar üç qrupda birləşdirilə bilər:

1) iqtisadi meyarlar (milli istehsalçıların maraqlarının qorunması, hazır məhsulların ixracının artırılması və i.a.);

2) texniki meyarlar (emal edilmiş malların emal məhsullarında identifikasiyasının mümkünlüyü, aparılan əməliyyatlara gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edən emalın texnoloji prosesinə tələblər);

3) inzibati meyarlar (benefisiarın hüquqi statusu, gömrük rejiminin reqlamentasiyasına riayət edilməsi);

Bu rejim çərçivəsində əməliyyatların aparılmasına icazə aşağıdakı şərtlərə riayət edilməklə verilə bilər:

- götürülən mallar emal məhsullarında identifikasiya edilə (eyniləşdirilə) bilməlidir (Bu qaydadan istisnaları DGK müəyyən edir);

- emal-kompensasiya mallarının çıxarılmasına (ixracına) və ya Azərbaycan Respublikasının istehsal gücündən istifadəyə xidmət etməlidir;

- DGK-nin müəyyən etdiyi, gömrük işi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə riayət edilməsi tələbləri yerinə yetirilə bilər.

Emal üçün verilmiş icazə DGK tərəfindən ləğv edilə və ya geri alınə bilər. Müəyyən edilmiş qaydalar əsasında ərizəçiyə icazə ve-

rilə bilmədikdə və qərarın qəbul edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən natamam və ya qeyri-müfəssəl məlumatlar əsasında verildikdə ləğv edilir.

Əgər icazə sahibi rejimin tələblərinə riayət etmərsə və ya icazə dövlətin iqtisadi siyasətinə daha uyğun gəlmərsə, bu halda DGK icazəni geri ala bilər.

Gömrük ərazisində malların emalı gömrük rejiminin tətbiqi prosesində şərti olaraq üç mərhələni ayırmaq olar - rejimə icazə verilməsi, bilavasitə istifadəsi və onun fəaliyyətinin bitməsi. Malların baxılan rejim altında yerləşdirilməsi zamanı bir sıra şərt və tələblər yerinə yetirilməlidir. Bununla bağlı olaraq hər bir konkret situatsiyada rejimə icazə verilməsinin mümkünlüyü məsələsi həll edilir.

Rejimin fəaliyyətinin bitməsinə reqlamentləşdirən müddəalar, bir tərəfdən meyar kimi çıxış edərək, rejimdən qanunauyğun istifadə edilməsinin hüdudlarını təyin etməyə imkan verən tələbləri özündə cəmləşdirir. Digər tərəfdən, bu müddəalar o şərtləri müəyyən edir ki, onlara riayət edildikdə benefisiar malların gömrük ərazisinə emal üçün götürülməsi ilə bağlı götürüldüyü öhdəliklərdən azad olar və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş güzəştləri almağa öz hüququnu reallaşdırır.

Məcəllə emal rejimlərindən istifadə edilməsinin mümkün müddətini təyin etmə prinsipini aydınlaşdırır: müddətin müəyyən edilməsi, malların emal prosesinin iqtisadi cəhətdən özünü doğrulda bilən davamiyyətinə, həmçinin, xarici malların emal məhsulları üzərində sərəncam verməyə əsaslanmalıdır.

5.3.2. Gömrük nəzarəti altında emal rejimi

Gömrük nəzarəti altında malların emalı gömrük rejimi - xarici malların müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində, onlara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən istifadə olunması imkanını nəzərdə tutur. Gömrük ərazisində malların emal rejimindən fərqli olaraq bu halda:

- götürülən mallardan gömrük rüsum və vergiləri tutulmur;

- götürülən malların emalı gömrük nəzarəti altında məhsulların

sonradan sərbəst dövriyyə, buraxılma və ya digər gömrük rejimləri altında yerləşdirilməsi şərti ilə həyata keçirilir.

Gömrük nəzarəti altında malların emalı rejimi də gömrük ərazisində malların emalı rejimi kimi xarici malların emal məqsədi ilə milli gömrük ərazisinə müvəqqəti buraxılmasını nəzərdə tutan aktiv emal tipinə aiddir.

Gömrük ərazisində malların emalı rejimində ödənmə (qaytarılma) prinsipindən istifadə edilir: xarici mallar gətirilərkən ödənilmiş gömrük rüsum və vergiləri, emal məhsulları çıxarılaarkən qaytarılmalıdır.

Gömrük nəzarəti altında malların emalı rejiminin tətbiq edilməsinin əsasında azad etmə prinsipi durur, çünki bu halda xarici mallar emal üçün gətirilərkən gömrük rüsum və vergiləri tutulmur.

Gömrük ərazisində malların emalı rejimi, tutulmuş gömrük rüsum və vergilərinin qaytarılmasını rejimin fəaliyyəti bitdikdən və emal məhsullarının ixrac rejimi üzrə çıxarılmasından sonra nəzərdə tutulduğu halda, gömrük nəzarəti altında malların emalı rejimi vergi güzəştlərinin xarici malların bu rejim altında yerləşdirilməsi ilə eyni vaxta verilməsini nəzərdə tutur. Bunun əvəzində isə gömrük nəzarəti altında emal rejimi müəyyən edir ki, gömrük orqanları rejimin benefisiarı tərəfindən qanunvericiliyə riayət edilməsini təmin etmək məqsədi ilə: malların gömrük müayinəsinə və uçotunu həyata keçirə, eyniləşdirilmə vasitələrindən istifadə edə, inventarizasiya apara, emal üzrə əməliyyatların konkret şərtlərini və onların aparılma qaydasını müəyyən edə bilərlər.

Gömrük nəzarəti altında malların emalı gömrük rejiminin istifadə sahəsi, yəni malların bu rejim altında yerləşdirilə bilməsi üçün aparılan əməliyyatların siyahısı, faktiki olaraq gömrük ərazisində malların emalı gömrük rejiminin müəyyən etdiyi əməliyyatlarla eynidir. Bundan başqa hər iki emal gömrük rejimi - onların tətbiqinin çox hallarda ümumi hüquqi əsasına malikdirlər. Bu oxşarlığı onların rəqlamentləşdirilməsi aşağıdakı şərtləri müəyyən edir:

- bu rejimlərdə malların emalına icazənin alınması;
- verilməş icazənin ləğv edilməsi və ya geri alınması;
- rejimə icazə verilməsində və bitməsində gömrük rəsmiləşdirilməsinin və gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsinin ümumi qaydası;

- rejimlərin benefisiarlarına tələblər;
- bu rejimlər altında yerləşdirilməş mallar üzərində sərəncam verilməsi;

- malların emal müddətlərinin müəyyən edilməsi və uzadılması qaydaları;

- kompensasiya mallarının məcburi hasilat miqdarının müəyyənəşdirilməsi qaydaları;

- bu rejimlər altında yerləşdirilməş malların və onların emal məhsullarının itirilməsi hallarında məsuliyyətdən azad edilməsi şərtləri.

Gömrük Məcəlləsində gömrük nəzarəti altında malların emalı rejiminin istifadə sahələrinə aid olan xüsusi məhdudiyətlərə yol verilməsi nəzərdə tutulur. Bu rejimdən "iqtisadi siyasət tədbirlərinə riayət edilməsindən və malların mənşə ölkəsinin müəyyənəşdirilməsi qaydalarından yayınma üçün istifadə oluna bilməz". Eyni zamanda DGK bu rejimin tətbiq edilməsinə yol verilməsi hallarını müəyyən edir.

Gömrük təcrübəsi göstərir ki, aşağıdakı şərtlər daxilində bu rejimə icazə verilməsi məqbul hesab edilə bilər:

1) emal ediləcək mallar, bilavasitə emal üzrə əməliyyatları aparan müəssisə tərəfindən gətirilir;

2) malları emal üçün gətirən müəssisə, hüquqi şəxs statusuna malikdir;

3) emal əməliyyatları müəssisənin adi texnoloji proseslərinə uyğun aparılır;

4) müəssisə gömrük orqanına malların emal üçün gətirilmə və emal məhsullarının çıxarılma qrafikini təqdim edir. Qrafikdə malların gətirilmə və aparılma tarixi, miqdarı və dəyəri göstərilməlidir;

5) müəssisə gömrük nəzarəti altında emal rejimində yerləşdirilməş malların uçotunu aparır və dövrü olaraq, lakin ayda bir dəfədən az olmayaraq, mallar haqqında emala icazə verməş orqana, bu orqan tərəfindən müəyyən edilmiş forma və müddətlərdə hesabat təqdim edir. Uçot və hesabat sənədlərində malların adı, miqdarı, emal əməliyyatları, hesabat gününə malların emal mərhələləri, emal məhsullarının adı və miqdarı barədə məlumatlar və nəzarətin hə-

yata keçirilməsi üçün gömrük orqanlarına lazım olan digər məlumatlar öz əksini tapmalıdır;

6) gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri malların emalı və saxlanması proseslərinə faktiki (vizual və sənədli) nəzarət etmək üçün real imkana malik olmalıdırlar;

7) emal üçün gətirilən mallar aksizli mallar olmalıdır;

8) emal üçün gətirilən malların vergiqoyma səviyyəsi onların 100 %-li dəyərindən artıq olmamalıdır;

9) emal müddəti 6 aydan çox olmamalıdır;

10) müəssisə gömrük orqanlarına emal məhsullarının ixrac gömrük rejiminə uyğun olaraq geri aparılacağı barədə öhdəlik təqdim etməlidir.

Emal rejimlərində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli 609 sayılı Fərmanının əlavələrində göstərilən malların gətirilməsi zamanı nəzərdə tutulan əlavə tələblər müəyyən edilmiş qaydada yerinə yetirilməlidir.

Gömrük nəzarəti altında malların emalı gömrük rejiminin fəaliyyəti - onun reqlamentasiyası ilə nəzərdə tutulmuş bütün şərt və tələblərə riayət edildikdən, rejimdən istifadə məqsədləri əldə edildikdən, emal məhsulları ixrac, sərbəst dövriyyə üçün buraxılış və ya digər gömrük rejimləri altında yerləşdirildikdən sonra bitmiş hesab edilir. Bu zaman kompensasiya mallarına (həmçinin emal edilmədən geri aparılan xarici mallara) iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmir və onlar, ümumi halda nəzərdə tutulmuş olarsa, ixrac gömrük rüsumu və vergilərindən azad edilir.

Emal üçün gətirilmiş xarici mallar və ya onların emal məhsulları gömrük ərazisində sərbəst dövriyyə üçün buraxılırsa, onlar idxal gömrük rüsumu və vergilərinə cəlb edilir.

Gömrük nəzarəti altında malların emalı gömrük rejimi bitdikdə və emal məhsulları milli gömrük ərazisində sərbəst dövriyyəyə buraxıldıqda, onların dövlət standartları ilə müəyyən edilmiş təhlükəsizlik tələblərinə cavab verməlidirlər.

5.3.3. Gömrük ərazisindən kənarında emal rejimi

Gömrük ərazisindən kənarında malların emalı rejiminin digər emal rejimləri kimi iqtisadi xarakteri daha böyük əhəmiyyət kəsb edir, amma onlardan fərqli olaraq passiv tipə aid edilir.

Bu halda da ödənişlərin təxirə salınması prinsipi tətbiq edilir: mallar emal üçün gömrük ərazisindən kənarına aparılarkən ödənilmiş gömrük rüsumu və vergiləri, kompensasiya mallarının gömrük ərazisində sərbəst dövriyyə üçün buraxılması ilə rejimin fəaliyyəti bitdikdən sonra geri qaytarılmalıdır. Bu halda vergi güzəştlərindən istifadə edilməsi məhdud xarakter daşıyır.

Milli iqtisadiyyatın emal sahələrinin inkişaf etdirilməsinin obyektiv tələbatı, ixracca meylli istehsal sahələrinin stimullaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük ərazisindən kənarında malların emalı gömrük rejiminin tətbiqini müəyyən edən Gömrük Məcəlləsi, digər emal rejimlərində olduğu kimi bu rejimdə də onun hüquqi reqlamentasiyasının ümumi əsasını müəyyən edir. Bu müddəaların detallaşdırılması və konkretləşdirilməsi Nazirlər Kabinetinin, Dövlət Gömrük Komitəsi ilə digər dövlət orqanlarının birgə nonnativ aktları və DGK-nin öz aktları ilə həyata keçirilir.

Aşağıdakı hallarda gömrük ərazisindən kənarında malların emalı gömrük rejimindən istifadə edilməsinə icazə verilmir:

1) əgər malların çıxarılması idxal gömrük rüsumu və vergilərinin qaytarılması, onlardan azad edilməsi, yaxud ixracda nəzərdə tutulmuş ödəmələrin alınmasını tələb etməyə əsas versə;

2) mallar emal üçün çıxarılanda qədar, sərbəst dövriyyə üçün buraxılış rejimindən idxal gömrük rüsumu və vergilərindən azad etmənin təsir müddəti ərzində;

3) DGK-nın İqtisadi İnkişaf və Maliyyə Nazirlikləri ilə razılaşdıraraq müəyyən etdiyi digər hallarda.

Gömrük Məcəlləsində gömrük ərazisindən kənarında emal edilməsi mümkün olmayan malların hər hansı siyahısı yoxdur. Ümumi qayda ilə Azərbaycan gömrük sərhədindən keçirilməsi qadağan olunan mallar bu rejimdə də yerləşdirilə bilməz.

Gömrük ərazisindən kənarında emal üçün icazə aşağıdakı hallarda verilə bilər:

1) gömrük orqanları, kompensasiya mallarının bu gömrük rejimində çıxarılmış malların emalı nəticəsində alınmasının müəyyən edilməsini mümkün saydıqda;

2) malların gömrük ərazisindən kənarında emalı Azərbaycan iqtisadiyyatının maraqlarına ciddi zərər vurmadiqda.

Nazirlər Kabineti Respublikanın mənafeyini nəzərə alaraq müstəsna hal kimi gömrük ərazisindən kənarında emal edilən mallardan alınan məhsulların xarici mallarla evəz edilməsi qaydasını müəyyən edir (GM maddə 92).

Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi malların emalı üzrə ayrı-ayrı əməliyyatların möhdudlaşdırılmasını, Azərbaycan mallarından istifadə edilməsinin mümkünlüyü və qaydaları da daxil olmaqla emal əməliyyatlarının şərtlərini İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə birgə müəyyən edir. DGK həmçinin gömrük məqsədləri üçün emal məhsullarının məcburi hasilat miqdarını təyin etmək qaydalarını da İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə razılaşdırmaqla müəyyən edir.

Dövlət Gömrük Komitəsi Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırmaqla artıq ödənilmiş və ya alınmış gömrük ödənişlərinin qaytarılması qaydalarını müəyyən edir.

Hər üç emal gömrük rejimindən istifadənin əsasını vahid baza prinsipləri təşkil etdiyindən, malların bu rejimdə emalının hüquqi rəqlamentasiyası digər emal rejimləri ilə müəyyən edilən müddəaları analoji xarakter daşıyır. Bu xüsusiyyət icazənin alınması, onların ləğvi və ya geri çağırılması, rejimin benefisiarlarına qoyulan tələblər, malların emal müddətləri və sairəyə aiddir.

Malların gömrük ərazisindən kənarında emalı zamanı rejimin fəaliyyəti, kompensasiya mallarının Azərbaycan gömrük ərazisində sərbəst dövriyyə üçün iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq etmədən, həmçinin, gömrük rüsum və vergilərindən tamamilə, yaxud qismən azad edilməklə buraxıldıqda bitir.

Emal məhsulları idxal gömrük rüsum və vergilərindən o zaman azad edilir ki, onlar emal üçün icazə almış şəxs, yaxud onun gömrük brokeri tərəfindən bəyan edilmiş olsun. Bu azad etmə iki formada tətbiq edilir. Tam azad etmə o zaman mümkündür ki, gömrük orqanı:

- malların emalında məqsədin yalnız təmir olduğuna;
- bu təmirin müqavilə və ya qanunvericiliyə görə təmənnəsiz aparıldığına əmin ola bilsin.

Əgər malların sərbəst dövriyyə üçün ilkin buraxılışında çatışmazlıqlar nəzərə alınmışsa, tam azad etmə tətbiq edilə bilməz.

İdxal gömrük rüsum və vergilərindən qismən azad etməyə aşağıdakı hallarda yol verilir:

- çıxarılmış malların təmiri təmənna ilə aparılır;
- çıxarılmış mallarla rejimin rəqlamentasiyası ilə müəyyən edilmiş emal əməliyyatları aparılır.

Qismən azad etmə yol verilən hallarda gömrük vergiləri təmirin və emal üzrə əməliyyatlarının dəyəri nəzərə alınmaqla hesablanır. Başqa sözlə, çıxarılmış malların emalı prosesində əlavə edilmiş dəyər nəzərə alınır.

Əgər mallar gömrük ərazisindən kənarında emal üçün aparılanda gömrük rüsum və vergiləri ödənilmişsə, rejim bitdikdə, onun rəqlamentasiyasına uyğun olaraq, onlara faiz hesablanmadan geri qaytarılır.

Qabaqcadan ödənilmiş məbləğlərin qaytarılması kompensasiya mallarının idxal edilməsi və onların gömrük rəsmiləşdirilməsindən sonra həyata keçirilir.

Ödənilmiş məbləğlərin maksimum saxlanılma müddəti DGK tərəfindən müəyyən edilir. Bu müddət bitdikdən sonra onlar büdcəyə köçürülür və geri qaytarılır.

Əgər emal üçün aparılmış Azərbaycan malları emala məruz qalmamışlarsa, rejimin benefisiarının xahişi ilə gömrük orqanları belə malların əvvəl ödənilmiş gömrük vergiləri məbləğinin geri qaytarılması ilə idxalına icazə verə bilərlər.

Gömrük ərazisindən kənarında malların emalı rejimindən istifadə edilməsi ilə emal üçün aparılmış, yaxud onlardan alınmış kompensasiya malları uyğun olaraq, Azərbaycan gömrük ərazisində qaytarılmamışsa və ya vaxtında qaytarılmamışsa, emal üçün icazə almış şəxs azad edildiyi gömrük ödənişlərinin ödənilməsi vəzifəsindən başqa, qanunvericiliyə əsasən hüquqi məsuliyyət daşıyır. Belə halda məsuliyyətdən azad olmaq o zaman mümkün ola bilər ki, apa-

rilmiş malların geri qaytarılması, mümkün olmayan itirilməsi, malları və ya emal məhsullarının qəza, qarşısını alınmaz qüvvə, malların normal şəraitdə saxlanması və daşınması zamanı təbii daşınma və itki nəticəsində, Azərbaycan qanunvericiliyinə görə xarici dövlətin orqanları və vəzifəli şəxslərinin hərəkətləri nəticəsində baş vermiş olsun. Sadalanan hallarda məsuliyyətdən azad olunmaq üçün malların itirilmə və ya məhv edilmə faktı Azərbaycan Respublikasının xaricdəki konsul idarələri tərəfindən təsdiq olunmalıdır.

Bununla belə gömrük ərazisindən kənarında malların emalı gömrük rejimini digər emal rejimlərindən fərqləndirən hüquqi rəqlamentasiyasının əsas aspektləri, rejimin tətbiqi mexanizmində özünü biruzə verir.

Gömrük Məcəlləsi bu rejimdə gömrük ərazisində malların emalı rejimində istifadə edilən əməliyyatların aparılmasına icazə verir:

1) montaj, yığma və digər mallara uyğunlaşdırma da daxil olmaqla, malların hazırlanması;

2) malların işlənilməsi və emalı;

3) bərpası və qaydaya salınması da daxil olmaqla, malların təmiri;

4) emal prosesində tam və ya qismən sərf olunması ilə emal məhsullarının istehsalına kömək edən və yüngülləşdirən bəzi köməkçi malların istifadəsi.

Gömrük Məcəlləsi digər emal rejimləri üçün nəzərdə tutulmuş məhdudiyətlərdən başqa, bu rejim üçün əlavə məhdudiyətlər nəzərdə tutur.

Gömrük Məcəlləsi hər üç emal rejimi üçün verilmiş icazənin ləğv edilməsi və geri çağırılmasının vahid qaydalarını müəyyən edir.

Gömrük Məcəlləsinə görə malların emal müddəti DGK tərəfindən müəyyən edilən qaydada təyin edilir. Müddətlərin təyin edilməsi malların emal prosesinin iqtisadi cəhətdən məntiqli uyğun davam etmə vaxtına əsaslanmalıdır.

5.4. Digər gömrük rejimləri

5.4.1. İxrac rejimi

Malların ixracı Gömrük Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunan tələblərə uy-

ğun olaraq həyata keçirilir. Digər gömrük rejimlərindən fərqli olaraq ixrac rejimində malların "rejim altında yerləşdirilməsi şərtləri" deyil, "rejimə irəli sürülən tələblər" məfhumu tətbiq edilməsi, bilavasitə ixrac rejiminin hüquqi rəqlamentasiyasından irəli gəlir.

Gömrük Məcəlləsi ilə müəyyən edilən bu tələblər aşağıdakılardır:

a) ixrac gömrük rüsumlarının və digər gömrük ödəmələrinin ödənilməsi;

b) iqtisadi siyasət tədbirlərinə riayət edilməsi;

c) ixrac rejimi altında buraxılmış malların, gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi günə olan vəziyyətində, normal saxlama və daşıma şəraitində onların məruz qaldığı aşınma və təbii itkisi nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənar çıxarılması;

ç) Gömrük Məcəlləsi və Azərbaycan gömrük qanunvericiliyinin digər aktları ilə nəzərdə tutulmuş tələblərin yerinə yetirilməsi.

İxrac gömrük rejimi altında yerləşdirilən mallar, bu rejimin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, ümumi qaydada bəyan edilməli və gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçməlidir.

Malların ixrac rejiminə uyğun olaraq çıxarılması xarici iqtisadi fəaliyyətin ümumi sisteminə daxil olan müxtəlif vasitə və mexanizmlərlə tənzimlənir.

İxracın əsas dövlət tənzimləmə vasitələrinə aşağıdakılar aid edilir:

1) tarif-vergi tənzimlənməsi

2) qeyri-tarif vasitələri

3) valyuta nəzarəti

5.4.2. Təkrar ixrac rejimi

Malların təkrar ixracı gömrük rejimində xarici mallar Azərbaycanın gömrük ərazisindən gömrük rüsum və vergiləri alınmadan və ya alınmış rüsum və vergilər qaytarılmaqla, iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq etmədən Gömrük Məcəlləsinə və Azərbaycan gömrük qanunvericiliyinin digər aktlarına uyğun olaraq çıxarılır.

Bu gömrük rejimi iqtisadi baxımından təkrar idxal rejiminin "geni əks olunmasıdır". Rejimlərin məzmunu onların istifadə olunma mexanizmində bəzi prinsiplər fərqlənir olduğunu nəzərə çarpdırır.

Təkrar ixrac rejiminin reqlamentasiyası, təkrar ixrac edilən malların Azərbaycan gömrük ərazisində olması faktına əsaslanır ki, bu da gömrük nəzarətinin həyata keçirməyə, rejimin şərtlərinə riayət olunmasını təmin etməyə yönəlmiş əlavə tədbirlər görməyə imkan verir. Əvvəllər qeyd edildiyi kimi, təkrar idxalın hüquqi reqlamentasiyasında prosedura məsələləri mühüm yer tutur və əsas fikir nəzarətin sənədli formalarına yönəldilir.

Malların təkrar ixracına Dövlət Gömrük Komitəsinin müəyyən etdiyi qaydada yol verilir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları, Azərbaycan hökumətinin aktları və Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrində müəyyən edilmiş hallarda isə malların təkrar ixracına İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin razılığı ilə icazə verilir.

Təcrübədə malların təkrar ixracı gömrük rejiminin iki tipindən istifadə edilir:

- bəyan edilmiş təkrar ixrac;
- faktiki təkrar ixrac.

Bəyan edilmiş təkrar ixracda mallar ilk dəfə Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilərkən, gömrük orqanlarına bilavasitə və yalnız ixrac üçün gətirildiyi bəyan edilir. Bu halda idxal rüsum və vergiləri tutulmur, iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmir.

Faktiki təkrar ixrac tipindən Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilən malların bilavasitə təkrar ixrac üçün gətirilmiş olması bəyan edilmir. Onlar xarici mallar olmaq şərtilə digər gömrük rejimləri altında yerləşdirilə bilər. Malların milli gömrük ərazisinə bu cür gətirilməsi zamanı gömrük rüsum və vergiləri ödənilmişsə, bu məbləğlər təkrar ixrac zamanı aşağıdakı şərtlər daxilində geri qaytarılır:

- təkrar ixrac olunan mallar, təbii aşınma və normal şərəitdə daşınma zamanı ola biləcək təbii itkilər nəzərə alınmaqla, gətirilmə anındakı halda olmalıdır;
- təkrar ixrac gətirilmə anından keçən iki il müddətində həyata keçirilməlidir;
- təkrar ixrac edilən mallar qazanc məqsədi ilə istifadə edilmiş olmalıdır.

Adətən, təkrar ixraca icazə gömrük ödənişlərinin, mal və nəqliyyat vasitələrinin girov qoyulması, bank və digər kredit təşkilatlarının zəmanəti, tələb olunan məbləğin depozitə qoyulması yolu ilə ödənməsinin təmin edilməsi şərti ilə verilir.

Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilən, gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı təkrar ixrac məqsədləri üçün gətirildiyi bəyan edilən malların təkrar ixrac gömrük rejimi altında yerləşdirilməsinə aşağıdakı tələblərə riayət edilməsi şərti ilə icazə verilə bilər:

1) malların bilavasitə və yalnız təkrar ixrac məqsədi ilə gətirildiyini təsdiq edən müqavilələrin gömrük orqanına təqdim edilməsi (iki xarici ticarət müqaviləsi - idxal və ixrac üçün);

2) maraqlı şəxsin (deklarantın) malların gömrük ərazisində çıxarılacağı barədə öhdəliyi;

3) təkrar ixrac məqsədi ilə malları gətirən təşkilatın həmin malların müəyyən edilən müddətdə çıxarılacağı, malların Azərbaycanın gömrük ərazisində qalacağı təqdirdə tələb edilən rüsum və vergilərin ödəniləcəyi barədə zəmanət məktubunun gömrük orqanına təqdim edilməsi (zəmanət öhdəliyi əlavə edilir).

Təkrar ixrac məqsədi ilə gətirilməsi bəyan edilmiş mallar onların təcili aparılması mümkün olmayan hallarda yalnız gömrük anbarlarında və gömrük anbarı rejiminin tələbləri yerinə yetirilməklə saxlanıla bilər.

Təkrar ixrac məqsədilə gətirilmiş malların gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı malı gətirən şəxs müvafiq gömrük orqanına müraciət etməlidir.

Təkrar ixrac üçün respublikaya gətirilmiş alkohollu içkilər, etil (yeyinti) spirti, tütün məmulatının təkrar ixrac rejimində yerləşdirilməsi Dövlət Gömrük Komitəsində qeydə alındıqdan sonra həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə təkrar ixrac üçün gətirilmiş malların bu ərazinin hüdudlarından kənara aparılması DGK tərəfindən "icazə vərəqəsi" verildikdən sonra rəsmiləşdirilir.

"İcazə vərəqəsi" almaq üçün Dövlət Gömrük Komitəsinə edilmiş müraciətlə birgə aşağıdakı sənədlər təqdim edilməlidir:

a) təkrar ixrac məqsədilə götürülmüş malların idxal-yük gömrük bəyannaməsi;

b) yol-nəqliyyat sənədləri (qaimə);

c) invoys (malların adı və qiyməti göstərilən siyahı);

ç) bağlanmış müqavilə;

d) malın keyfiyyət və mənsə sertifikatları;

e) malın dəyərini qabaqcadan ödənilməsi və ya akkreditiv açılması barədə bank sənədi;

ə) təkrar ixrac məqsədilə götürülmüş malı rəsmiləşdirilmiş gömrük əməkdaşının şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiq olunmuş yazılı rəyi;

1) malların təkrar ixracına icazə verilməsi üçün lazım olan digər sənədlər.

Təkrar ixrac üçün edilmiş mürciəyə 10 gün müddətində baxılmalıdır. Müsbət cavab verildiyi təqdirdə üç nüsxədən ibarət "icazə vərəqəsi" tərtib edilir. Bir nüsxə DGK-də qalır, digər nüsxələr ərizəyə qaytarılır. İcazənin bir nüsxəsi ərizəçi tərəfindən malların rəsmiləşdirildiyi gömrük orqanına təqdim edilməlidir.

5.4.3. Sərbəst dövriyyə üçün buraxılış

Sərbəst dövriyyə üçün buraxılış rejiminin hüquqi normaları GM ilə bərabər "Gömrük tarifi haqqında" Qaydada da öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, AR-ın gömrük ərazisində sərbəst dövriyyə üçün buraxılmış xarici mallara da Azərbaycan malları kimi baxılır.

Sərbəst dövriyyə üçün buraxılış rejimi digər gömrük rejimləri kimi bu rejimdən istifadə edilməsi barədə maraqlı şəxsin qabaqcadan bu barədə ərizə verməsini nəzərdə tutur. Bu əməliyyat malların yerdəyişməsi üçün məqsədin elan edilməsi və bəyannamə yolu ilə, gömrük orqanı tərəfindən gömrük rəsmiləşdirilməsinin və sərbəst dövriyyəyə buraxılmasına icazə verilməsi və ya bundan imtina edilməsi ilə həyata keçirilir.

Malların sərbəst dövriyyə üçün buraxılış rejimində gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün (kommersiya fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmayan mallardan başqa) gömrük yığım tutulur. Yığımın miqdarı AR-ın qanunvericiliyinə uyğun olaraq AR-ın Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə müəyyənləşdirilir. Hal-hazırda AR NK-nın 12 aprel 2001-ci

ildə qəbul edilmiş" AR-də idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımın miqdarı haqqında" 80 sayılı qərarı qüvvədədir. Gömrük yığımının həcmi və onların ödənmə qaydası, ödəniş valyutası, müxtəlif hüquqi osaslara görə şəxsin kateqoriyasından, rejim altında yerləşdirilən malların təyinatından və digər məqsədlərdən asılı olaraq, müvafiq qanunvericilik aktları dəyişdirilə bilər.

Malların sərbəst dövriyyə üçün buraxılış gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi şərtləri bu rejimdə malların AR ərazisinə götürülməsinin tənzimlənmə vasitələrindən istifadə etmə sisteminin mürəkkəb mexanizmini nəzərdə tutur. Bu vasitələrdən istifadə edilməsi nəinki təkcə gömrük qanunvericiliyi normalarına, həmçinin qanunvericiliyin digər sahələrinə aid normalara əsaslanır.

5.4.4. Təkrar idxal rejimi

Gömrük Məcəlləsinin 31-ci maddəsinə görə, malların təkrar idxal-ixrac gömrük rejiminə uyğun olaraq ölkənin gömrük ərazisindən aparılmış yerli malları qanunla müəyyən edilmiş müddətdə gömrük rüsumları və vergilər alınmadan, həmçinin bu mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən geriyyə götürülməsindən ibarət gömrük rejimidir.

Aşağıdakı mal kateqoriyaları təkrar idxal rejimi ilə rəsmiləşdirilə bilməz:

- xarici mallar;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən ixrac rejimindən başqa rejimlərin şərtləri ilə çıxarılan Azərbaycan malları;

- ixrac rejimi şərtləri ilə çıxarılmış, lakin geriyyə qaytarılması təkrar idxal üçün müəyyən edilmiş zaman həddindən bitdikdən sonra geriyyə qaytarılan Azərbaycan malları;

- Azərbaycan qanunvericiliyi normaları ilə idxalı və ixracı qadağan olunmuş mallar.

Təkrar idxal rejimində yerləşdirilən mallar həmçinin aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1) bu mallar onların ixrac müddətinə qədər mənşəyinə görə Azərbaycan malları və ya gömrük ərazisində bütün gömrük ödənişləri ödəməklə sərbəst dövriyyəyə buraxılmış xarici mallar olmalıdır;

2) çıxarıldığı müddətdən 10 il ərzində Azərbaycan gömrük ərazisinə qaytarılan mallar olmalıdır. Bu zaman malların Azərbaycan gömrük ərazisindən çıxarılması günü gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi gün (bunu müəyyən etmək mümkün olmadıqda gömrük sərəhdinin keçildiyi gün) hesab edilir, malların Azərbaycan gömrük ərazisinə gətirilməsi günü isə, gömrük orqanı tərəfindən gömrük məqsədləri üçün zəruri olan axırıncı sənədin qəbul edildiyi gün hesab edilir;

3) bu mallar Azərbaycan gömrük ərazisindən aparıldığı anda olan halda olmalıdır, yəni mövcudluq vəziyyəti dəyişdirməməlidir. Təkrar idxal edilən malların vəziyyəti (hali) yalnız təbii aşınma və ya normal daşınma şəraitində təbii itkilər hesabına, həmçinin malların qorunub saxlanması, kiçik təmiri və s. nəticəsində, lakin bu zaman həmin malların qiymətinin çıxarılma anına nisbətən artmaması şərti ilə dəyişmiş ola bilər. İtkinin təbii olması, daşınma şəraitinə tələblər qüvvədə olan normativ aktlarla müəyyən edilir, aparılma və gətirilmə zamanı malların gömrük dəyərinin müqayisəsi üçün onların ABŞ dolları ilə ifadəsi əsas götürülür. -

Qoza və ya qarşısıalınmaz qüvvənin təsiri nəticəsində zədələnmiş və ya digər xassələri pisləşmiş mallar da, təkrar idxal rejimində yerləşdirilə bilər. Amma bu zaman gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə həqiqiliyi və dəqiqiliyi şübhə doğurmayan üsullarla faktı təsdiq edəcək sənədlərin təqdim edilməsi vacibdir. Eyni üsulla əvvəllər ixrac rejimi şərtləri ilə çıxarılmış və təkrar idxal gömrük rejimi altında yerləşdirilən malların eyniliyi və onların Azərbaycan malları olduğu müəyyən edilməli, yəni təsdiqlənməlidir.

Bu şərtlərin təsdiqlənməsinin sübutu maraqlı şəxs tərəfindən təqdim edilməlidir.

Təkrar idxal gömrük rejimi altında yerləşdirilən mallar gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçməlidir. Bu əməliyyatı malın alıcısının və ya onun struktur bölməsinin fəaliyyət zonasında yerləşdiyi gömrük orqanı həyata keçirir.

Rejimin şərtləri ilə müəyyən edilən qaydada doldurulmuş gömrük-yük bəyannaməsindən başqa bəyanətmə zamanı aşağıdakı sənədlər təqdim olunmalıdır:

- təkrar idxal edilən malların əvvəllər ixrac gömrük rejimi şərtləri ilə çıxarıldığı faktını və gününü təsdiq edən gömrük bəyannaməsinin bir nüsxəsi;

- tələb olunduğu hallarda, əgər təkrar idxal edilən mallara digər dövlət orqanlarının nəzarəti labüddürsə, onların icazəsi;

- gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün tələb olunan digər sənədlər.

Əgər mallar Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənarə yerləşdiyi zaman onların mövcudluq halı dəyişirsə, deklarant müvafiq sənəd təqdim etməlidir ki, bu da təkrar idxal olunan malların gömrük rəsmiləşdirilməsi aparılan gömrük yük bəyannaməsinin ayrılmaz tərkib hissəsi və əlavəsi olur. Bu sənəddə deklarant tərəfindən mallar və onlara aid olan sənədlər haqqında bütün əsas məlumatlar göstərilir, gömrük orqanının vəzifəli şəxsi bu malların təkrar idxal gömrük rejimi altında yerləşdirilməsinə icazə verilməsi barədə qeydlər edir.

Malların təkrar idxal gömrük rejimi altında gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə ümumi qaydada gömrük yığımı tutulur.

5.4.5. Tranzit rejimi

Gömrük məcələsinin 34-cü maddəsinə görə, malların tranziti - malların gömrük nəzarəti altında ölkənin iki gömrük orqanı arasında, o cümlədən xarici dövlətlərin ərazisindən gömrük rüsumları, vergilər alınmadan və mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən keçirilməsindən ibarət gömrük rejimidir.

Tranzit beynəlxalq mal mübadiləsinin obyektiv zərurətindən doğan və ölkələrin coğrafi mövqeyi, geosiyasi və iqtisadi münasibətləri ilə şərtlənən zəruri nəqliyyat əlaqə kateqoriyası olub, beynəlxalq ticarət qədər qədim tarixə malikdir.

Tranzitin hüquq mexanizmində nəqliyyat vasitələrinin tranzitində və malların tranzitində meydana gələn iki növ münasibət nəzərdə tutulur.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tənzimlənməsində nəqliyyat vasitələrinin tranzitinə rəqlamentləşdirilməsi özünəməxsus yer tutur, çünki nəqliyyat vasitələri beynəlxalq mal mübadiləsi sisteminə aralıq təsir həlqəsidir və bir qayda olaraq xarici ticarət tənzimlənməsinin bilavasitə obyektidir. Bu səbəbdən Gömrük Məcəlləsinin gömrük tranzit rejiminə həsr edilmiş müddəaları yalnız mallara aid edilir.

Şərh edilən rejimin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1) mallar Azərbaycan Respublikasının iki gömrük orqanı arasında, gömrük nəzarəti altında daşınır və bu zaman onların xarici dövlətin ərazisindən keçməsinə yol verilir (məsələn, Rusiya sərhədindəki Xaçmaz gömrükxanası ilə Naxçıvan Respublikasındakı, eyni zamanda Türkiyə ilə sərhəddə yerləşən Sədərək gömrükxanası arasında tranzit xarakterik misaldır).

2) tranzit-gömrük rejimində malların yerdəyişmə hərəkəti gömrük rüsumları və vergilər tutulmadan həyata keçirilir, bu mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmir.

Tranzit-gömrük rejiminin nizamlanma qaydaları, həmçinin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq sazişləri, Nazirlər Kabinetinin qərarları, DGK-nın normativ aktları ilə də müəyyən edilə bilər.

"Malların tranziti - gömrük rejimi haqqında" əsasnamə DGK sədrinin əmri ilə təsdiq edilmiş və Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində 05.05.1999-cu il tarixində qeydə alınmışdır (qeydiyyat N 160).

Hüquqi-tənzimləmə mənbələrinin və gömrük-tranzit rejiminin tətbiqi sahəsinin xarakterindən asılı olaraq onun aşağıdakı formaları seçilir:

a) beynəlxalq konvensiyaların müddəaları ilə və ya beynəlxalq sazişlərin (məxsusi bu məsələyə aid olmayan) ayrı-ayrı müddəaları ilə istifadəsi rəqlamentləşdirilən beynəlxalq tranzit;

b) milli qanunvericilik əsasında həyata keçirilən tranzit.

Tranzit-gömrük rejimi bu rejim altında yerləşdirilə bilən malların nomenklaturasına, miqdarına və təyinatına aid olan heç bir xüsusi məhdudiyət müəyyən etmir. Tranzit rejimində də o biri re-

jimlərin tətbiqində nəzərdə tutulan, Gömrük Məcəlləsinin 19-cu maddəsi ilə müəyyən edilən, gömrük sərhədindən keçirilən malların ayrı-ayrı kateqoriyalarına qadağan və məhdudiyət nəzərdə tutulur. Gömrük Məcəlləsi tranzit-gömrük rejimi altında yerləşdirilmiş malların daşınma formalarından istifadəni məhdudlaşdıran xüsusi şərtlər müəyyən etmir və eyni zamanda qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan hallarda yol və istiqamətlərin seçilməsində sərbəstlik verir. Bununla bərabər Gömrük Məcəlləsi malların tranzitinə məhdudlaşdırılması hallarını da nəzərdə tutur və bu xüsusiyyəti "Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının xarici dövlətlər və onların ittifaqlarının Azərbaycan şəxslərinin mənafeyinə toxunan ayrı-seçkilik və ya digər aksiyalarına qarşı cavab tədbiri kimi" müəyyən edir.

Malların kateqoriyasından asılı olaraq və müəyyən daşınma üsullarından istifadə zamanı YGB-dən istifadə edilməklə aparılan gömrük rəsmiləşdirilməsinin ümumi qaydası tətbiq edilməyə bilər. Bəzi hallarda YGB əvəzinə digər sənəd formalarından istifadə edilməsinə yol verilir. Beynəlxalq Yük Daşımaları Konvensiyasının müddəaları əsasında daşınan mallar üzrə bu konvensiya ilə müəyyən edilmiş beynəlxalq gömrük sənədləri formaları - BYD kitabları (TİR kametləri) istifadə olunur. Malların bu rejim altında yerləşdirilməsinin şərtləri 2 qrupa bölünür:

1) mallara, daha doğrusu onların bu rejimdə vəziyyətinə aid olan şərtlər;

2) daşıyıcıya, yaxud onun nəqliyyat vasitəsinə aid olan şərtlər.

Tranzit rejimində daşınan mallar aşağıdakı tələblərə cavab verəlidir:

1) mallar dəyişilməz halda qalmalıdır (təbii aşınma və təbii itgilərdən başqa);

2) tranzitdən başqa, digər məqsədlər üçün istifadə olunmamalıdır;

3) gömrük orqanının daşınmanın şərtlərindən asılı olaraq müəyyən etdiyi müddət ərzində göndərən malları təyinat gömrükxanasına çatdırmalıdır (hazırda bu müddət DGK-ın Təlimatı ilə Azərbaycan ərazisində iki gün müəyyən edilmişdir).

Malların tranziti üçün "daşıyıcı" - faktiki olaraq malları keçirən şəxs və ya nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi üçün məsul olan şəxsdir. Tranzit-gömrük rejiminin xarakteri və iqtisadi məqsədləri nəzərə alındıqda, bu hal tamamilə qanunauyğundur. Digər tərəfdən, bu imkan verir ki, daşınan mal sahibinin, göndərəninin və alıcısının kim olmasından asılı olmayaraq daşıyıcıya bilavasitə benefisar kimi baxılsın. Daşıyıcının belə statusunu nəzərə alaraq gömrük qanunvericiliyi bəzi əlavə tələblər irəli sürür. Belə ki, gömrük orqanlarında daşıyıcının və ya onun nəqliyyat vasitələrinin məcəllə ilə nəzərdə tutulan şərtləri yerinə yetirilməsinə riayət olunmasına zəmanət verə bilməyəcəyi fikri yaranarsa, malların tranzit-gömrük rejimi altında yerləşdirilməsinə icazə nəqliyyat vasitələrinin müəyyən olunmuş qaydada təchiz edilməsindən sonra verilə bilər. Bu zaman daşıyıcının çəkdiyi xərclər dövlət orqanları tərəfindən ödənilir.

Malların tranzit daşınmasının bütün müddəti ərzində gömrük nəzarəti altında olur. Ümumi qaydaya görə (GM 188-ci maddə) tranzit gömrük rejimi altında yerləşdirilmiş mallara gömrük nəzarəti:

- a) mallar Azərbaycan Respublikasına gətiriləyi zaman onların Azərbaycanın gömrük sərhədini keçdiyi andan;
- b) mallar Azərbaycan Respublikasından aparıldığı zaman gömrük orqanı tərəfindən gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi andan başlayır.

Tranzit-gömrük rejimi malların və nəqliyyat vasitələrinin (və onların sənədlərinin) müəyyən edilmiş müddətdə təyinat gömrükxanasına çatdırıldıqdan və müvafiq gömrük əməliyyatları aparıldıqdan sonra başa çatmış hesab edilir. Tranzit rejimi bitdikdən sonra mallar öz ilkin məqsədlərindən asılı olaraq ya Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara çıxarılmalı, yaxud da digər gömrük rejimi altında yerləşdirilməlidir. Malların tranzitinə görə məsuliyyət daşıyıcının üzərinə qoyulur. Əgər tranzit zamanı mallar:

- gömrük orqanının icazəsi olmadan kiməsə verilmişsə;
- tranzit daşınması zamanı itirilmişsə;
- təyinat gömrükxanasına çatdırılmamışsa, daşıyıcı sərbəst dövlətə buraxılma və ya idxal-gömrük rejimi altında rəsmiləşdirilən

mallar üçün nəzərdə tutulmuş məbləğdə gömrük ödənişləri ödəməlidir.

5.4.6. Rüsumsuz ticarət mağazası rejimi

Gömrük Məcəlləsinin 51-ci maddəsinə görə, Rüsumsuz ticarət mağazası - mallardan gömrük rüsumları, vergilər alınmadan və onlara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində (beynəlxalq hava və dəniz limanlarında və Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilən digər yerlərdə) həmin malların gömrük nəzarəti altında satılmasından ibarət gömrük rejimidir.

Bu rejimin istifadə edilməsi imkan verir ki, xarici malların ölkənin gömrük ərazisində, gömrük nəzarəti altında, gömrük vergiləri və iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilməmək şərti ilə satışı təşkil edilsin. Rüsumsuz ticarətin spesifikasiyası o biri rejimlərlə müqayisədə aşkarlanır. Rüsumsuz ticarət mağazası rejimi gömrük anbarı rejimindən ilk növbədə onunla fərqlənir ki, bu rejimdə məqsəd malların müəyyən müddət ərzində saxlanması deyil, onların tezliklə satılmasıdır. Xarici malların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində, gömrük ödənişləri ödənmədən və iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq etmədən satılması halı rüsumsuz ticarət mağazası rejimini idxal-gömrük rejimindən fərqləndirən başlıca xüsusiyyətdir. Potensial alıcıları belə mağazalara cəlb edən əsas şərt gömrük vergilərinin malın satış qiymətinə əlavə edilməməsidir. Gömrük vergiləri xarici malların qiymətini yerli mallara nisbətən nəzərə cəmpacaq dərəcədə yüksəldir, xüsusilə də aksizlərin tətbiq edilməsi daxili bazarda onların rəqabət qabiliyyətini azaltmış olur.

Rüsumsuz ticarət mağazasının obyektini kimi həm xarici mallar, həm də yerli mallar ola bilər. Hər iki tip mallar Azərbaycan gömrük ərazisini tərk edən fiziki şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşlar. Beləliklə, rüsumsuz ticarət mağazasından alınmış malların Azərbaycan gömrük ərazisindən kənara aparılması bu gömrük rejiminin başlıca şərtidir. Bu şərtə riayət edilməsinə nəzarət məqsədi ilə belə mağazanın işçiləri malların alınması barədə müştərilərin gediş-

gəliş sənədlərində qeydlər apara bilərlər. Bu cür qeydlərin forması gömrük orqanları ilə razılaşdırılmaqla mağazanın sahibi tərəfindən müəyyən edilir.

Rüsumsuz ticarət mağazaları rejimində hüquqi tənzimləmə obyektləri, öz növbəsində həyata keçirilməsi inzibati və maliyyə xarakterli hüquq normaları ilə tənzimlənən mal əməliyyatlarıdır. Bu hüquqi təqdimatlara ciddi riayət edilməsi ticarətin xüsusi gömrük rejiminin istifadə edilməsi məsələsinin müsbət həllində zəruri şərtidir.

Gömrük qanunvericiliyi rüsumsuz ticarət mağazalarında satıla biləcək mallar barəsində bir sıra məhdudiyətlər müəyyən edir. Ümumi qaydaya görə, Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi, Azərbaycan Respublikasından aparılması, həmçinin Azərbaycan Respublikası ərazisində satışı qadağan olunan mallar, o cümlədən siyahısı DGK tərəfindən müəyyən olunan mallar istisna edilməklə, istənilən mallar rüsumsuz ticarət mağazası gömrük rejimində satıla bilər. Bununla bərabər bu məhdudiyətlərə aşağıdakıları da əlavə etmək lazımdır:

- digər dövlət orqanlarının nəzarətindən keçməli olan və bu orqanların icazəsinin olmadığı mallar;

- istehsal-texniki təyinatlı və digər fiziki şəxslər tərəfindən şəxsi istifadə və onların tələbatı üçün nəzərdə tutulmadığı aşkar bilinən mallar;

- ağır çəkili və böyük həcmli mallar;

- müəyyən edilmiş hallarda idxal rüsumu tətbiq edildikdə belə rüsumla cəlb edilən və icazə alınan mühüm xammal növləri.

Bununla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, adı çəkilən malların bir qismi (bəzən) alqı-satqı obyektinə də ola bilər. Məsələn, pərakəndə satış üçün qablaşdırılmış yağ və sürtkü materialları, əczəçilik məhsulları (həkim resepti tələb olunmursa), zərgərlik məmulatları və s.

Rüsumsuz ticarət mağazalarında satış pərakəndə üsulla və vasitəçilərsiz həyata keçirilir. Alınmış mala görə hesablaşma yalnız nəgd pul və ya kredit kartı ilə aparılır. Mağazada satılan bütün mallar gömrük orqanları ilə razılaşdırılmış qaydada markalanmalıdır. Gömrük rejiminin spesifikasiyası alıcılara önəmli kommərsiya xid-

mətləri satılan malların nümunələrə görə satılması, qabaqcadan sifariş, ödənişin təxirə salınması, evə çatdırılması və s. göstərilməsinə istisna edir. Yalnız malların satışqabağı hazırlanmasına, qablaşdırılmasına və yenidən qablaşdırılmasına icazə verilir.

Bir qayda olaraq rüsumsuz ticarət mağazaları xaricə gedən sərnəşinlər üçün nəzərdə tutulan gözləmə zallarında, beynəlxalq sərnəşin daşınması üçün açıq olan hava və dəniz limanlarındakı tranzit sərnəşinlər üçün zallarda, fiziki şəxslərin dövlət sərhədini keçdiyi buraxılış məntəqələrində yaradılır. Mağaza gömrük nəzarəti xəttinin arxasında, yəni fiziki şəxslər Azərbaycan gömrük sərhədini keçərkən malların gömrük rəsmiləşdirilməsi aparılan yerlərin hüdudlarından kənarında yerləşməlidir. Eyni zamanda rüsumsuz ticarət mağazasının yerləşdirilmə prinsipi Azərbaycan ərazisinə gələn şəxslərin daxil olması imkanını istisna etməlidir.

Ticarət zallarının, köməkçi otaqların və mağazanın anbarının quruluşu malların gömrük nəzarətindən kənar gətirilməsinə və aparılmasına imkan verməməli, kənar şəxslərin daxil olma imkanını istisna etməlidir. Gömrük orqanı - onun fəaliyyət zonasında yerləşən rüsumsuz ticarət mağazasının quruluşuna, avadanlığına və bölmələrinin yerinə görə konkret tələblər müəyyən edə bilər.

Rüsumsuz ticarət mağazası gömrük rejimi altında yerləşdirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsi icraatının yeri, yalnız mağazanın anbarı ola bilər. Bu anbara mallar gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin iştirakı və ya icazəsi ilə yerləşdirilə bilər. Malların rüsumsuz ticarət mağazası gömrük rejimi altında yerləşdirilməsinə görə müvafiq gömrük yığımı tutulur.

Rüsumsuz ticarət mağazası sahibinin hüquqi statusu onun əsas vəzifələri ilə müəyyən edilir. Bu vəzifələrin (GM, maddə 54) xarakteri - birincisi, rüsumsuz ticarət rejimi şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin spesifikasiyası ilə, ikincisi isə gömrük nəzarəti zonasının rejiminə riayət etməyə yönəldilmiş qanunvericiliyin tələbləri ilə şərtləndirilir.

Rüsumsuz ticarət mağazası sahibinə yönəlməli tələblər aşağıdakılardır:

1) rüsumsuz ticarət mağazasına daxil olan malların gömrük nəzarətindən kənar götürülməsinə yol verməmək;

2) bu gömrük rejimi altında daxil olan malların uçotunu aparmaq və bütün əməliyyatlar barədə müəyyən edilmiş qaydada gömrük orqanlarına məlumat vermək. Bu məqsədlə mağaza sahibi, axırın-cı yazının qeyd edildiyi gündən etibarən 3 (üç) il müddətində saxlamağa borclu olduğu uçot kitabı aparmalıdır. Uçot kitabının aparılması, hətta mağazada avtomatlaşdırılmış uçot sistemindən istifadə edildiyi halda da işlənməlidir. Bu kitab ilk tələbdə gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinə təqdim edilir.

5.4.7. Sərbəst gömrük rejimi zonası

Sərbəst gömrük zonası - xarici mallardan gömrük rüsumları və vergilər alınmadan, həmçinin göstərilən mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən onların müvafiq ərazi sərhədlərində və ya binalarda (yerlərdə) yerləşdirilməsi və istifadəsindən, Azərbaycan mallarının isə bu məcəllə ilə müəyyən edilən qaydada ixrac-gömrük rejiminə müvafiq olaraq malların aparılmasına tətbiq edilən şərtlərlə yerləşdirilməsi və istifadə olunmasından ibarət gömrük rejimidir (GM, maddə 74).

Gömrük-tarif tənzimlənmələri tədbirləri baxımından sərbəst gömrük zonası xarici mənşəli malların gömrük rüsum və vergiləri ödənilmədən saxlanması, satılması və alınması mümkün olan rüsumsuz ticarət və anbar ərazisi kimi qəbul edilir. Belə ki, vergi rejimi nöqtəyi-nəzərdən mallara gömrük sərhədindən kənar yerdə yerləşdirilmiş kimi baxılır. Belə ərazidən kənarlıq təkcə gömrük-tarif tənzimlənmələrinə - yəni vergi rejiminə deyil, həm də xarici ticarət mənasibotlarının inzibati rejiminə - yəni qeyri-tarif tənzimlənmələrinə də aiddir. Gömrük anbarı rejimindən fərqli olaraq sərbəst gömrük zonası rejimi malların saxlanılma müddətini məhdudlaşdırmır. Sərbəst gömrük zonasının gömrük ərazisindən kənar hesab edilməsi Gömrük Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin ikinci hissəsində öz əksini tapır:

"Azərbaycan Respublikası ərazisində sərbəst gömrük zonaları yerləşə bilər. Məcəllədə və gömrük işi üzrə Azərbaycan Respubli-

kasının digər qanunvericilik aktlarında müəyyən edilən hallar istisna edilməklə, sərbəst gömrük zonalarının əraziləri Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənar yerdə yerləşən ərazidir".

Göründüyü kimi, sərbəst gömrük zonalarının və sərbəst anbarların perimetri gömrük sərhədidir. Öz inzibati-hüquqi statusuna görə daxili sərhədlər xarici sərhədlərə bərabər tutulur: sərbəst zonanın ərazisi sərhəd zonası kimi baxılır və oraya giriş-çixış xüsusi nəzarət buraxılış məntəqələrindən buraxılış vəərəqləri əsasında həyata keçirilir. Daxili sərhədlərin qorunması gömrükçülərlə sərbəst zona rəhbərliyinin birgə səyləri ilə təmin edilir. Sərbəst gömrük zonası rejiminin cəlbəciliyi ondadır ki, bu fəaliyyət sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasında ilk mərhələ kimi tədqirəlayıqdır. Sərbəst gömrük zonalarının fəaliyyəti imkan verir ki, sərbəst iqtisadi zonaların idarə edilməsi məsələsi üçün təcrübə toplansın və eyni zamanda xarici investolar bu məsələlərdə hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas prinsipləri ilə tanış olub ölkəyə kapital qoyuluşunun təminatı aspektlərini dəqiqləşdirsinlər.

Hər hansı sərbəst zona üçün əlverişli coğrafi mövqə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Adətən sərbəst gömrük zonaları xarici ticarət fəaliyyəti ilə bağlı xidmətlərin ixracı üzrə ixtisaslaşırlar. Sərbəst gömrük zonalarının yaradılması yerli istehsalçıların xarici iqtisadi fəaliyyətə cəlb edilməsinə imkan verir.

Sərbəst gömrük zonası gömrük rejimlərinin əsas qayəsi ondan ibarətdir ki, bu rejimlərdə xarici mallar müəyyən edilmiş ərazi sərhədləri daxilində və ya binalarda (yerlərdə) gömrük rüsum və vergiləri alınmadan, həmçinin bu mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən, Azərbaycan malları isə ixrac gömrük rejimi ilə müəyyən edilən şərtlər daxilində yerləşdirilir və istifadə edilir.

Bu gömrük rejimləri altında Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilməsi və aparılması qadağan olunmamış mallar yerləşdirilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyinə riayət edilməsini təmin etmək məqsədi ilə, malların xarakterindən asılı olaraq, sərbəst gömrük zonalarında mallarla aparılan əməliyyatlara qadağanlar və məhdudiyətlər qoyula bilər. Bu cür qadağanları və məhdudiyətləri gömrük zonası barəsində AR Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

Bu gömrük rejimindən istifadə etdikdə, gömrük ödəmələrinin ödənilməsi üçün məsuliyyəti, malları sərbəst gömrük zonasına gətirən və ya sərbəst anbara yerləşdirən şəxs daşıyır.

Rejimlərin təyinatından görüldüyü kimi, xarici və Azərbaycan mallarının yerləşdirilməsi üçün gömrük rüsum və vergiləri tutulmur. Əgər mallar sərbəst gömrük zonasından Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilsə və ya Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara aparılırsa nəzərdə tutulmuş rüsum və yığımlar ödənilməlidir.

Sərbəst gömrük ərazisində yerləşdirilərkən, mallar ixrac üçün nəzərdə tutulmuşsa, gömrük rüsum və vergilərindən azad edilir və ya ödənilmiş məbləğlər geri qaytarılır. Bu şərtlə ki, mallar vergi və rüsumlardan azad edildikdən və ya tutulmuş məbləğlər qaytarıldıqdan sonra 6 ay ərzində mallar faktiki çıxarılmış olsun.

Əgər ixrac üçün nəzərdə tutulmuş mal sərbəst gömrük zonasından respublikanın gömrük ərazisinə qaytarılırsa, gömrük rüsum və vergiləri, həmçinin Milli Bank tərəfindən müəyyən edilmiş kreditlər üzrə dərəcələrə görə faiz ödənilir.

5.4.8. Məhv etmə rejimi

Malların məhv edilməsi xarici malların gömrük nəzarəti altında gömrük rüsum və vergiləri alınmadan, həmçinin mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən məhv edildiyi gömrük rejimidir (GM, maddə 101). Məhv edilmə prosesinin özü malların tam məhv edilməsi, yəni yandırılması, dağıdılması, basdırılması və s. yolu ilə, həm də onların istifadəyə yararsız hala gətirilməsi, yəni sökülməsi, parçalanması, mexaniki zədələnməsi və s. yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Axırıncı halda gömrük orqanları diqqət etməlidirlər ki, mexaniki zədələnmələr məhv edilən malların yenidən bərpası və ilkin halında istifadə edilməsi imkanını istisna etsin. Rejimin özünün tətbiqinə o zaman yol verilir ki, malların məhv edilməsi üçün seçilmiş üsul sayəsində onlar öz istehlak qabiliyyətlərini (xassələrini) və dəyərini itirmiş olsun.

Məhv etmə rejiminin əsas xüsusiyyəti odur ki, bu rejim altında yalnız Azərbaycan gömrük ərazisinə faktiki olaraq gətirilmiş xari-

ci mallar və nəqliyyat vasitələri yerləşdirilə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, məhv etmə rejimindən fərqli olaraq, dövlətin xeyrinə maldan imtina rejimi xarici mallarla birgə Azərbaycan mallarına da şamil edilə bilər.

Məhv etmə rejimini malın sahibi, yaxud gömrük brokəri bəyan edə bilər. Nəqliyyat vasitəsinin məhv edilməsi barədə yalnız daşıyıcı elan edə bilər.

Malların məhv edilməsi rejiminin seçilməsi, çox hallarda malların gömrük sərhədindən keçirilməsindən sonra keyfiyyətini itirməsi və ya saxlama müddətinin (istifadəyə yararlılıq) bitməsi ilə bağlıdır (gömrük anbarında mallar uzun müddət qalanda da belə hallar olur).

Belə malların gömrük nəzarəti altında məhv edərək, iş adamı eyni zamanda bu malların gömrük ərazisindən çıxarılması üçün çəkiləcək nəqliyyat xərclərindən və gömrük rüsum və vergilərinin ödənilməsindən azad olur.

Malların məhv edilməsi gömrük rejimi sərgi işlərində də tətbiq edilir: stendlərin geri aparılma xərcləri onların özünün, reklam avadanlığının və hətta bəzi eksponatların dəyərindən çox ola bilər ki, bu da onları gömrük nəzarəti altında məhv etməyə və ya dövlət mülkiyyətinə verməyə təhrik edir.

Bu əşyaları sərgi, yaxud yarmarka iştirakçısı sadəcə olaraq qoyub gedə bilməz, çünki onları Azərbaycan gömrük ərazisinə gətirərkən geri aparılacağı barədə öhdəlik vermiş olur. Buna görə də əgər yüklər Azərbaycan gömrük ərazisindən geri aparılmazsa, onların sahibi (deklarant) tələb olunan gömrük rüsum və yığımlarını ödəməlidir. Yükün geri aparılmaması və həm də bu zaman gömrük rüsum və vergilərinin ödənilməməsinin yeganə qanuni yolu gömrük orqanına müəyyən edilmiş qaydada rəsmiləşdirilmiş malların məhv edilməsi barədə aktın, yaxud dövlət xeyrinə maldan imtina edilməsi barədə aktın təqdim edilməsidir.

Məhv etmə rejimi altında malların yerləşdirilməsi üçün maraqlı şəxs gömrük orqanına YGB, ərizə və lazım olduqda digər (qaimələr, konosament, hesab-faktura və s.) sənədlər təqdim edir. Bu rejimin tətbiqində maraqlı şəxs ərizəsində məhv edilməsi lazım olan əşyanı

(malın adı, miqdan və yeri) dəqiq müəyyən etməli, malın dövriyyədən çıxarılmasının səbəbini, məhvetmənin üsulunu, gününü və yerini bildirməli, məhvetmə nəticəsində əmələ gələn qalıq və tullantılar barədə məlumat təqdim etməlidir. Bundan başqa ərizəçi məhvedilmə barədə aktın müəyyən edilmiş müddətdə gömrük orqanına təqdim edilməsi üçün öhdəlik götürür. Məhvedilmə aktı YGB ilə birlikdə gömrük orqanında qalır. Məhvedilmə aktı sərbəst formada tərtib edilir, lakin aşağıdakı məlumatların əhatə edilməsi məcburidir:

- 1) tərtib edilmə tarixi;
- 2) mal və nəqliyyat vasitələrinin adı, fərdi əlamətləri, miqdarı;
- 3) məhvedilmənin üsulu, tarixi və yeri;
- 4) əmələ gələn qalıqların (tullantıların) adı, fərdi əlamətləri və miqdarı;
- 5) məhvetmə zamanı iştirak edən şəxslərin siyahısı.

Gömrük orqanı məhvetmənin yalnız gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin iştirakı ilə aparıla bilməsi barədə qərar qəbul edə bilər. Bu halda deklarantın ərizəsində xüsusi qeydlər edilir.

Məhvetmə aktı malları keçirən şəxsin səlahiyyətli nümayəndəsi, həmçinin gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən imza və möhürlə təsdiq edilir.

Məhvetmə rejimində gömrük rəsmiləşdirilməsinin yeri:

a) gömrük anbarı, rüsumsuz ticarət mağazası, gömrük ərazisindən kənarında emal, gömrük nəzarəti altında emal, müvəqqəti idxal, sərbəst gömrük zonası, sərbəst anbar, təkrar ixrac rejimləri altında yerləşdirilmiş mallar üçün - bu malları şəxsin sərəncamına seçilmiş rejimə uyğun olaraq vermiş gömrük orqanının yerləşdiyi yer;

b) Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilən mal və nəqliyyat vasitələri, gətirilmiş və tranzit gömrük rejimi altında yerləşdirilmiş və ya gömrük nəzarəti altında daşınma qaydaları ilə gömrük ərazisində bir yerdən digərinə aparılan mallar üçün - bu tip malların və nəqliyyat vasitələrinin xidmət zonasında olduğu gömrük orqanının yeri.

Mal və nəqliyyat vasitələrinin məhvetmə gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi üçün icazə verilməsi qərarını müvafiq gömrük orqanının rəisi və ya onu əvəz edən şəxs qəbul edir. Belə qərarın qe-

bul edilməsində gömrük orqanının rəhbəri gömrük qanunvericiliyini əsas tutur.

Məhvetmə rejiminin hüquqi tənzimlənməsinin spesifikasiyası tullantıların (qalıqların) əlahiddə gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydasında özünü büruzə verir. Bütün tullantılar (qalıqlar) bu vəziyyətdə Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilmiş xarici mallar kimi gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçməlidir.

Tullantıların gömrük rəsmiləşdirilməsinin yerini məhvetmə rejiminə icazə vermiş gömrük orqanı öz mülahizələrinə görə müəyyən edir. O, müəyyən edə bilər ki, tullantılar müvəqqəti saxlanılmaqda yerləşdirilsin. Gömrük bəyannaməsinin təqdim edilmə müddəti, adətən, malların faktiki məhv edilmə tarixindən 7 günədək müəyyən edilir.

Aşağıdakı hallarda gömrük rüsumu, vergisi və s. tutulmur:

- 1) əgər tullantıların (qalıqların) sonrakı istifadəsi mümkün deyilsə, yəni onlar basdırılıbsa (batırılıb, yandırılıb);
- 2) tullantıların gömrük dəyəri cüzdirsə (məsələn, 20 ABŞ dollarından azdırsa).

Hər iki halda bəyannamə tullantılar barədə məlumatın ərizədə və məhvetmə aktında qeyd edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

5.4.9. Dövlətin xeyrinə maldan imtina rejimi

Gömrük Məcəlləsinin 103-cü maddəsinə görə, maldan imtina-gömrük rüsumları, vergilər alınmadan, həmçinin iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən şəxsin maldan imtina etməsindən ibarət gömrük rejimidir.

Dövlətin xeyrinə maldan imtina edilməsinə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən qaydada, Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının icazəsi ilə yol verilir.

Gömrük Məcəlləsinə görə bu rejimdə malların sahibi gömrük rüsum və vergiləri ödəmədən, iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən mallardan dövlətin xeyrinə imtina edir.

Malından dövlətin xeyrinə imtina edən şəxs malları öz vəsaiti hesabına gömrük orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş yerə çatdırılmalıdır.

Malın mülkiyyətçisinin dəyişməsi faktını təsdiq edən sənəd təhvilverilmə aktıdır. Bu sənəd ciddi maliyyə-hesabat sənədidir və deklarantın xahişi ilə iki nüsxədə tərtib edilir. Bir nüsxə gömrük orqanında, digəri isə maldan dövlətin xeyrinə imtina edən şəxsə qalır.

Aktda aşağıdakı məlumatlar əks etdirilməlidir:

- 1) sənədin tərtib edilmə tarixi;
- 2) malı təhvil verən təşkilatın, müəssisənin adı;
- 3) malı qəbul edən gömrük orqanının adı;
- 4) təhvil verilən malların adı, fərdi əlamətləri və miqdar xarakteristikaları.

Akt təhvil verən və qəbul edən tərəflərin imza və möhürləri ilə təsdiq edilir. Gömrük orqanı adından aktı maddi-məsul vəzifə tutan şəxs imzalamaqlıdır.

Bu rejimdə malların gömrük rəsmiləşdirilməsi yeri, malların yerləşdiyi regionda fəaliyyət göstərən gömrük orqanının yeridir. Qanunvericiliyə görə, dövlətin xeyrinə imtina rejimində gömrük yığılı tutulmur.

Mövzu 6. Gömrük rəsmiləşdirilməsi

6.1. Əsas prinsipləri və xarici ticarət əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi qaydaları.

Gömrük Məcəlləsinin 17-ci maddəsinin 16-cı bəndinə görə, gömrük rəsmiləşdirilməsi - bu Məcəllənin müddəalarına və tələblərinə uyğun olaraq malların və nəqliyyat vasitələrinin müəyyən gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi ardıcılığı və bu rejimin fəaliyyətinin başa çatmasıdır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi, həmçinin, mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycanın gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün gömrük nəzarətinin təmin edilməsi və belə keçirilməyə dövlət tənzimləmə vasitələrinin tətbiq edilməsi məqsədi ilə gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən aparılan əməliyyatların məcmusu kimi də anlaşıla bilər.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydaları həm Gömrük Məcəlləsinin müddəaları, həm də Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin

digər aktları ilə müəyyən edilə bilər. Qanunvericilik dedikdə təkcə qanunlar deyil, həm də Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti orqanlarının, ilk növbədə Dövlət Gömrük Komitəsinin qanun qüvvəli aktları nəzərdə tutulur.

Məsələn, "Azərbaycan Respublikasının gömrük buraxılış məntəqələrindən istehsalat və ya kommertiya fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmayan malların keçirilməsi qaydaları üzrə təlimat".

Gömrük rəsmiləşdirilməsinin hüquqi tənzimlənməsi qanunvericilik aktları ilə yanaşı beynəlxalq konvensiyalarla nəzərdə tutulmuş normalarla da həyata keçirilə bilər. BYD kitabçaları tətbiq edilməklə Beynəlxalq yük daşıma konvensiyası avtonəqliyyat vasitələri və konteynerlərlə daşınan yüklərin gömrük rəsmiləşdirilməsinin qayda və şərtlərini tənzimləməklə ümumilikdə qəbul edilmiş normalar kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük Məcəlləsinə görə gömrük rəsmiləşdirilməsi, bu iş üçün gömrük orqanının fəaliyyət göstərdiyi mal göndərən və ya müəssisənin, yaxud onun struktur bölməsinin yerləşdiyi ərazidə, xüsusi müəyyən edilmiş yerlərdə həyata keçirilir. Gömrük rəsmiləşdirilməsi gömrük orqanının müəyyən edilmiş iş vaxtı ərzində həyata keçirilməlidir. Gömrük orqanlarının iş rejimi DGK ilə razılaşdırılmalıdır. Bununla belə, Gömrük Məcəlləsi gömrük rəsmiləşdirilməsinin digər yerlərdə və gömrük orqanının iş vaxtından kənar vaxtlarda da həyata keçirilməsini mümkün sayır. Bunun üçün maraqlı şəxs gömrük rəsmiləşdirilməsini aparın gömrük orqanının razılığını almalıdır və bu halda meydana çıxan bütün xərclər maraqlı şəxs tərəfindən ödənilir. Başqa yerlərdə və iş vaxtından kənar vaxtda aparılan gömrük rəsmiləşdirilməsi əməliyyatları üçün ikiqat haqq alınır.

Dövlət Gömrük Komitəsi ayrı-ayrı kateqoriyalı malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparılmasını müəyyən gömrük orqanlarına həvalə edə bilər. Məsələn, DGK-nın 20 fevral 1998-ci il tarixli 002 sayılı əmri ilə idxal edilən aksizli malların mərkəzləşdirilmiş qaydada gömrük rəsmiləşdirilməsini təşkil etmək, aksiz markalarının tətbiqinə nəzarəti gücləndirmək məqsədi

ilə fəaliyyət zonası bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi olan yeni struktur vahidi - Aksiz gömrük postu yaradılmışdır.

Xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən idxal olunan və gömrük ərazisindən keçirilən etil (yeyinti) spirtinin, alkohollu içkilərin və bütün məmulatlarının gömrük rəsmiləşdirilməsini bu post həyata keçirir.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinin yerinin və vaxtının müəyyən edilməsi bir sıra faktorlardan asılıdır:

1) keçirilən malın xarakter və xassələri (məsələn, aksizli malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin xüsusiyyətləri və s);

2) malların daşındığı nəqliyyat növü (gəmi, qatar (vaqon), avtomobil);

3) keçirilən malların rəsmiləşdirildiyi gömrük rejimləri;

4) keçirilən malların mənşə ölkəsi;

5) malların göndəricisinin, yaxud alıcısının yerləşdiyi yer.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi yerləri müvafiq gömrük rejimləri üzrə hazırlanan təlimatlarla da müəyyən edilə bilər.

Mal və nəqliyyat vasitələrini gömrük sərhədindən keçirən şəxslər. daşıyıcı, anbar sahibi, eləcə də mal və nəqliyyat vasitələrinə münasibətdə səlahiyyətə malik digər şəxslər gömrük rəsmiləşdirilməsi yerinə daxil olmaq hüququna malikdirlər. Gömrük orqanı onların iştirakını tələb etdikdə bu hüquq vəzifəyə çevrilir, belə ki, bu mərhələdə adı çəkilən şəxslər gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı bu orqanın vəzifəli şəxslərinə kömək etməlidirlər. Belə kömək dedikdə Gömrük Məcəlləsinin 132-ci maddəsində göstərilən əməliyyatlar, prob və nümunələrin götürülməsi nəzərdə tutulur.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi Azərbaycan dilində aparılır. Bununla belə Gömrük Məcəlləsinin 141-ci maddəsinin 3-cü bəndinə və 171-ci maddəsinin 5-ci bəndinə əsasən Dövlət Gömrük Komitəsinin icazəsi ilə rəsmiləşdirməni aparan gömrük orqanına bu orqanın vəzifəli şəxslərinin bildiyi xarici dildə tərtib edilmiş sənədlər təqdim oluna bilər.

Bir dövlətin ərazisində verilmiş və hüquqi qüvvəsi olan sənədlər digər dövlətin ərazisində, beynəlxalq müqavilə və sazişlərdə baş-

qa hal nəzərdə tutulmamışsa, yalnız müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edildikdən (şəhadətləndirildikdən) sonra istifadə oluna bilər. Məsələn Mülki, ailə-cinayət işləri üzrə hüquqi münasibətlər və hüquqi yardım barədə 22 yanvar 1993-cü ildə qəbul edilmiş Beynəlxalq Konvensiyaya görə, bu konvensiyanın üzvü olan ölkələrin birinin ərazisində sənədlər ona verilmiş səlahiyyətlər daxilində və müəyyən edilmiş formada xüsusi səlahiyyətli orqan və ya təşkilat tərəfindən hazırlanmış, yaxud şəhadətləndirilmişsə (təsdiq edilmişsə), digər ölkənin ərazisində təsdiq edilməsi, yaxud şəhadətləndirilməsi (leqallaşdırılması) tələb olunmur. Belə sənədlərə təkcə notarius təsdiqi yetərli olur.

Təcrübədə xarici sənədlərin şəhadətləndirilməsinin daha çox iki üsulundan istifadə edilir: konsul leqallaşdırılması, apostil qoyulması.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən və baytarlıq, fitosanitar, ekoloji və digər dövlət nəzarəti növlərinə cəlb edilməsi lazım olan mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi, yalnız belə keçirilməyə səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən verilmiş icazənin gömrük orqanlarına təqdim edilməsindən sonra həyata keçirilə və bitirilə bilər.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinin və gömrük nəzarətinin təşkili Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olmalıdır.

"Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydaları" Azərbaycan Respublikası prezidenti H.Ə.Əliyevin 24 iyun 1997-ci il tarixli 609 sayılı Fərmanı ilə təsdiq olunmuş, 30 mart 1998-ci il tarixli 691 sayılı Fərmanla onun bəzi müddəaları dəqiqləşdirilmişdir.

İxrac-idxal əməliyyatlarının bu Qaydalarda nəzərdə tutulmayan digər formaları bütün rezidentlər tərəfindən sərbəst surətdə həyata keçirilir.

Gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olunmaqla, gömrük rəsmiləşdirilməsi tamamlanmamış mal və nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməsi və onların üzərində sərəncam verilməsi qadağan edilir.

Gömrük Məcəlləsinin 132-ci maddəsinə görə, gömrük orqanlarının icazəsi ilə belə mallar və nəqliyyat vasitələri ilə gömrük rəs-

miləşdirilməsi üçün zəruri olan yük əməliyyatları və başqa əməliyyatlar aparıla bilər.

Bu qadağanın yerinə yetirilməsi üçün gömrük rəsmiləşdirilməsi mərhələsində, bir qayda olaraq, yüklərin daşınması bağlı nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməklə həyata keçirilir. Ağırçəkili, irihəcmli mallar, həmçinin qum, çınqıl və s. açıq nəqliyyat vasitələrində (məsələn, dəmiryol platformalarında daşına bilər).

Bu halda belə malların dəyişdirilməsinə yol verməmək üçün gömrük orqanları bütün tədbirləri görməlidirlər (yol-nəqliyyat sənədlərində müfəssəl məlumat olmalıdır, mallara tanınma nişanları və digər eyniləşdirilmə vasitələri vurulmalıdır).

Bərəsində gömrük rəsmiləşdirilməsi tamamlanmamış mal və nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunması və onlar üzərində sərəncam verilməsi üzrə şərtlər müəyyən edilməsi və məhdudiyətlər qoyulması hüququ Dövlət Gömrük Komitəsinə məxsusdur.

Azərbaycanın gömrük sərhədindən keçirilən malların ayrı-ayrı kateqoriyalarının gömrük rəsmiləşdirilməsi sadələşdirilmiş formada və prioritet qaydada aparıla bilər. Belə mal kateqoriyalarına təbii fəlakətlərin, qəzaların, bədbəxt hadisələrin nəticələrinin ləğv edilməsi üçün tərtib olunan mallar, canlı heyvanlar, tez xarab olan mallar, radioaktiv maddələr, kütləvi informasiya məqsədləri üçün məlumatlar. Azərbaycan Respublikasının ali qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının ünvanlarına göndərilən və digər bu qəbildən olan mallar aid edilir.

Sadələşdirilmiş gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydalarının tətbiqinin hal və şərtlərini Dövlət Gömrük Komitəsi müəyyən edir.

Bu cür gömrük rəsmiləşdirilməsinin xüsusiyyətlərini açıqlamağa çalışaq.

Belə malların rəsmiləşdirilməsinin prioritetliyi gömrük orqanlarına təqdim edildikdən sonra həmin malların birinci növbədə rəsmiləşdirilməsi deməkdir.

Sadələşdirilmiş qayda – müşayiət, nəqliyyat və digər sənədlərin - (əgər bu sənədlərdə daşıyıcının, mal göndərən və alan şəxslərin bərəsində və həmçinin malların özünün adı, mənşəyi, miqdarı və

dəyəri barədə məlumatlar varsa), gömrük orqanlarına təqdim edilməsi ilə malların bəyan edilməsinə yol verir.

Əgər gömrük orqanlarında malların başqa adla, saxta sənədlərlə keçirilməsini, təqdim edilən sənədlərin lazım olan məlumatları əks etdirmədiyini güman etməyə kifayət qədər əsas varsa, onlar deklarantdan çatışmayan məlumatları əks etdirən əlavə sənədlər tələb edə bilərlər (bəzi hallarda qoyulan tələbləri özündə əks etdirən sərbəst formada yazılmış ərizə də kifayət edə bilər).

Sadələşdirilmiş qayda deklaranta xeyli vaxta qənaət etməyə imkan verir.

Mallar və nəqliyyat vasitələri ilə gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün zəruri olan yük əməliyyatları və başqa əməliyyatlar (Gömrük məccələsi, maddə 132) dedikdə malların daşınması, çəkilməsi və ya miqdarının digər üsulla təyini, malların yüklənməsi, boşaldılması, başqa nəqliyyat vahidində keçirilməsi, zədələnmiş qablamaların düzəldilməsi, taranın açılması, qablaşdırılması, gömrük rəsmiləşdirilməsi tələb olunan mal və nəqliyyat vasitələrinin yenidən qablaşdırılması, mal və nəqliyyat vasitələrinin ola biləcəyi bina, iri həcmli qab və digər yerlərin açılması və s. nəzərdə tutulur.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün yük və digər əməliyyatların aparılması, yalnız gömrük orqanının müvafiq tələbi olduqda məcburi hesab edilir.

Əgər bu mal və nəqliyyat vasitələri bərəsində gömrük rəsmiləşdirilməsi tamamlanmamışsa, yük və digər əməliyyatlar, yalnız gömrük orqanının icazəsi ilə aparıla bilər.

Belə əməliyyatlar gömrük orqanları üçün heç bir əlavə xərcə səbəb olmamalıdır.

Prob və nümunələr onların tədqiqatı (ekspertizası) üçün götürülür. Prob və nümunələrin götürülməsi gömrük orqanları tərəfindən, yaxud onların icazəsi ilə mallara münasibətdə səlahiyyətə malik şəxslər, bu şəxslərin nümayəndələri və digər dövlət orqanları (məsələn, ekoloji, baytarlıq nəzarəti orqanları) tərəfindən nəzarətə həyata keçirilməsi məqsədilə tətbiq edilir.

Gömrük Məcəlləsində problemlərin götürülməsi prinsipi müəyyən edilir. Onlar tədqiqata imkan verən minimal miqdarlarda götürülür.

Prob (nümünə) bütün malın (partyanın) təcəssümü hesab edilir, buna görə də laboratoriya təcrübəsi üçün onun ele minimal hissəsi götürülməlidir ki, malın gömrük sərəhədini keçdiyi halında bütün keyfiyyət xarakteristikasını müəyyən etmək mümkün olsun. Təhlil nəticəsində nümünə götürüldüyü malın tərkibi və xassələri barədə laboratoriya tədqiqatlarının dəqiqliyi hüdudlarında fikir söyləmək mümkündür.

Problar aşağıdakı kimi təsnifatlandırılır:

1) Birdəfəlik (nöqtəvi) prob dedikdə bir qəbul (analiz) üçün götürülən prob nəzərdə tutulur. Bu cür problemlər malın bir bağlısında, rezervuarın, yaxud nəqliyyat vasitəsinin verilmiş səviyyəsində malın keyfiyyətini xarakterizə edir.

2) Birləşdirilmiş (orta) prob bir neçə nöqtəvi probun səylə qarışdırılması nəticəsində tərtib edilir. Nöqtəvi problemlər uyğun qaydada və uyğun mütənasıblıqla seçilməlidir.

3) Yoxlama (arbitraj) probu birləşdirilmiş probun analiz üçün istifadə olunan hissəsidir və arbitraj sınaqları tələb olduqda istifadə etmək üçün qorunub saxlanılır.

Probların götürülməsi üç mərhələdə aparılır:

- 1) mal partiyasına ümumi baxış;
- 2) nöqtəvi problemlərin və ya nümünə götürüləcək hissələrin seçilməsi;
- 3) orta probun tərtib edilməsi.

Əgər prob və nümunələr gömrük orqanları tərəfindən götürülsə, mal barəsində səlahiyyətli şəxslər və onların nümayəndələrinin bu əməliyyatlarda iştirak etmək hüququ var. Sonuncular problemlər götürülərkən gömrük orqanlarına kömək etməlidirlər (məsələn, yük əməliyyatlarını öz hesablarına aparmalıdırlar).

Əgər prob və nümunələrin götürülməsinə mal barəsində səlahiyyətləri olan şəxslər və onların nümayəndələri təşəbbüs göstərsə, bu zaman gömrük orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri iştirak etməlidirlər. Gömrük əməkdaşları, həmçinin digər dövlət nəzarət orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən prob və nümunələrin götürülməsi prosesində iştirak etməlidirlər. Bu halda aparılmış tədqiqatların nəticələri barədə gömrük orqanlarına məlumat verilməlidir.

Aşağıdakı hallarda mallar barədə səlahiyyətli şəxslərin və onların nümayəndələrinin iştirakı olmadan gömrük orqanları tərəfindən prob və nümunələrin götürülməsinə yol verilir:

- 1) mallar gömrük orqanlarına təqdim olunduqdan sonra 10 gün müddətində bu şəxslər gəlib çıxmadıqda;
- 2) təxirə salınması mümkün olmayan hallarda.

Belə hallarda problemlərin götürülməsi zamanı tədqiqatın nəticələrində maraqlı olmayan şəxslər iştirak etməlidirlər.

Mallar barədə səlahiyyəti olan şəxslər və onların nümayəndələrinin onların malından götürülmüş prob və nümunələrin tədqiqatının nəticələri ilə tanış olmaq hüququ var.

Götürülmüş prob və nümunələr gömrük ekspertizasına daxil olur. Bu əməliyyat altında xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi ilə gömrük nəzarətinin, gömrük rəsmiləşdirilməsinin icraatı zamanı meydana çıxan məsələlərin həll edilmə prosedurası başa düşülür.

Gömrük ekspertizası ilkin qərar qəbul edilmə prosesində və digər gömrük məqsədləri ilə aparıla bilər. Bu zaman bütün hallar üçün müəyyən olunan prob və nümunə götürmə proseduralarından istifadə olunur. Digər dövlət nəzarət orqanları, habelə mallar barədə səlahiyyəti olan şəxslər və onların nümayəndələri tərəfindən mallardan prob və nümunələr götürülərkən Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri iştirak edirlər. Göstərilən şəxslər və onların nümayəndələri, Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən mallardan prob və nümunələr götürülərkən onlara kömək etməlidirlər.

Mallar barədə səlahiyyəti olan şəxslər və onların nümayəndələrinin iştirakı olmadan mallar təqdim edildiyi vaxtdan 10 gün keçəndən sonra göstərilən şəxslər gəlmədikdə və təxirəsalınmaz hallarda Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən mallardan prob və nümunələr götürülə bilər.

Bu cür prob və nümunənin götürülməsində onların tədqiqatının nəticəsində maraqlı olmayanlar iştirak edirlər. Mallar barədə səlahiyyəti olan şəxslər və onların nümayəndələri, götürülmüş prob və nümunələr üzrə aparılmış tədqiqatın nəticələri ilə tanış olmaq hü-

ququna malikdirlər. Digər dövlət nəzarət orqanları tərəfindən götürülmüş prob və nümunələrin tədqiqinin nəticələri haqqında Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarına məlumat verilir.

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları mallardan prob və nümunələrin götürülməsi ilə əlaqədar şəxs tərəfindən çəkilən xərcləri ödəmir.

Prob və nümunələrin tədqiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları və gömrük laboratoriyaları tərəfindən çəkilən xərclər, şəxsin öz təşəbbüsü ilə aparılan tədqiqat xərcləri istisna olmaqla, şəxs tərəfindən ödənilmir.

Mallardan prob və nümunələrin götürülməsi qaydasını, onların tədqiq olunma müddətlərini, həmçinin onlar barəsində sərəncam vermə qaydalarını Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

6.1.1. İlk əməliyyatlar

İlkin əməliyyatlar mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinin asanlaşdırılması və sürətləndirilməsi məqsədi ilə aparılır. Onlar əsas gömrük rəsmiləşdirilməsi icraatına qədər aparılır və hazırlıq mərhələsi hesab edilir.

İlkin əməliyyatlar gömrük sərəhdinin Azərbaycan ərazisinə gətirilməsi qadağan edilmiş mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsindən müdafiə edilməsini təmin edir. Bu mərhələdə mallar gömrük məqsədləri üçün identifikasiya edilir.

İlkin əməliyyatlara aşağıdakılar aiddir:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük sərəhdindən keçmə barədə və ya malların, nəqliyyat vasitələrinin gömrük ərazisindən kənara aparılması niyyəti barədə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarına məlumat verilməsi;

- malların, nəqliyyat vasitələrinin və onlara aid sənədlərin gömrük orqanının müəyyən etdiyi yerlərə çatdırılması;

- malların və nəqliyyat vasitələrinin çatdırıldığı yerlərdə gömrük nəzarətinə təqdim edilməsi;

6.1.2. Dəniz protesti

Dəniz daşımalarının xüsusiyyətləri gəmi sahiblərinin hüquqlarının və qanuni maraqlarının müdafiəsi üçün sübutlar təmin edilməsinin əlahiddə prosedurasından istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

Bu məqsədlərlə notarius gəmi kapitanından gəmi üzən və ya daşanan müddətdə baş vermiş fəvqəladə hadisə barədə ərizə qəbul edir. Bu ərizə kapitana və ya gəmi sahibinə əmlak tələbləri, o cümlədən də daşınan mallara görə gömrük rüsum və yığımlarının ödənilməsi üzrə tələblər üçün əsas sayıla bilər. Belə ərizə dəniz ticarət təcrübəsində dəniz protesti adlanır.

Gömrük ödənişlərindən azad olmaq məqsədi ilə kapitana məsləhət görülür ki, təbii fəlakət zamanı heyətin zəruri tədbirlərin görülməsi hərəkətlərini təfəssilatı ilə göstərsin. Gəmi kapitanı, həmçinin, gəmi jurnalından təsdiq edilmiş çıxarışı notariusu təqdim etməlidir. Gəmi kapitanının ərizəsi, gəmi jurnalındakı qeydlər və dörd nəfərdən az olmayan şahidlərin sorğu-sual (iki nəfər gəmi heyəti, iki nəfər komanda heyəti) əsasında notarius dəniz protesti aktı tərtib edir. Bu akt dəniz daşımalarında gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən azad edilmək üçün hüquqi əsas ola bilər.

Bir qayda olaraq, yalnız faktiki gömrük ərazisinə daxil olmuş yüklər bəyan edilməlidir. Deklarant mal göndərişinin bir hissəsini hətta bu hissə tam göndərişin digər hissələri ilə bir vaxtda və eyni xarici ticarət müqaviləsi əsasında göndərilmiş və ünvana tez çatmış olsa belə, gömrük rəsmiləşdirilməsinə elan edə bilməz.

Hələ gəlib çatmamış malların bəyan edilməsini istisna etmək məqsədi ilə yüklərin gömrük rəsmiləşdirilməsinin ilkin əməliyyatlarına mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük nəzarətinə təqdim edilməsi prosedurası daxil edilir. Belə təqdim etmə daşıyıcı tərəfindən malların və nəqliyyat vasitələrinin çatdırıldığı barədə gömrük orqanlarının xəbərdar edilməsi ilə ifadə olunur. İş vaxtından sonra gəlmiş mal və nəqliyyat vasitələri gömrük nəzarəti zonasında yerləşdirilməlidir.

Gömrük orqanı gətirilmiş mal və nəqliyyat vasitələrinin faktiki olaraq təqdim edilməsini tələb edə bilər. Malların idxalı zamanı

təqdim etmə malları keçirən şəxsə, yaxud daşıyıcı və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük ərazisinə, ya da təyinat gömrükxanasına çatdırılması barədə xəbər verilməsi kimi ifadə edilir.

Mal və nəqliyyat vasitələri gömrük orqanına təqdim edildiyi andan buraxılana qədər gömrük nəzarəti altında müvəqqəti saxlanca qalır.

6.1.3. Qısa bəyannamə

Qısa bəyannamənin təqdim edilməsi, gömrük sərhədinin keçilməsi barədə gömrük orqanlarına məlumat verilməklə iki halda zəruridir:

a) xarici gömrük ərazisindən Azərbaycanın gömrük ərazisinə mal və nəqliyyat vasitələrinin gətirilməsi zamanı;

b) Azərbaycanın gömrük ərazisi hüdudlarında - sərbəst gömrük zonası və sərbəst anbarlardan mallar və nəqliyyat vasitələrinin gömrük ərazisinin qalan hissəsinə çıxarılması.

Belə məlumatın verilməsi daşıyıcının vəzifəsidir. Mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük ərazisindən çıxarılması niyyəti barədə məlumat - onları çıxaran şəxs tərəfindən verilməlidir. Əgər malları çıxaran şəxs bu məlumatı verməmişsə, bu vəzifə daşıyıcıya həvalə olunur.

Mal və nəqliyyat vasitələri müəyyən edilmiş gömrük rejimi altında yerləşdirilənə qədər qısa bəyannamə tətbiq edilə bilər. Qısa bəyannamə gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün məcburi atribut hesab edilmir.

Qısa bəyannamə daşıyıcı tərəfindən malların və nəqliyyat vasitələrinin təqdim edilməsi ilə bir vaxtda, yaxud təqdim edilmədən sonrakı iş günü ərzində verilir. Axırıncı halda gömrük orqanının xüsusi icazəsi tələb olunur.

Əgər mallar təqdim edilmə ilə eyni vaxtda və ya göstərilən müddətdə müəyyən gömrük rejimi altında yerləşdirilsə, qısa bəyannamə verilmir. Qısa bəyannamədə aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapmalıdır:

- mal göndərən şəxs, mal göndərən ölkə;
- malı alan şəxs, təyinat ölkəsi;
- daşıyıcı;

- nəqliyyat vasitəsi barədə məlumat;
- nəqliyyat sənədlərinin nömrələri;
- malın adı;
- yerlərin sayı;
- brutto çəkisi;
- plomblar və digər eyniləşdirmə vasitələri;
- digər məlumatlar.

Əgər gömrük daşıyıcısı tərəfindən qısa bəyannamə vermək üçün səlahiyyətli şəxs müəyyən edilməmişsə, yaxud gəlməmişsə, gömrük məqsədləri üçün belə şəxs gəmi kapitanı, sürücü ola bilər.

Gömrük Məcəlləsi gömrük orqanlarının icazəsi ilə qısa bəyannamə kimi, nəqliyyat, kommertiya və digər sənədlərin istifadə edilməsinə yol verir, bu şərtlə ki, bu sənədlər qısa bəyannamədə tələb olunan məlumatları özündə əks etdirmiş olsun.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı qısa bəyannamə kimi əmtəə və nəqliyyat sənədləri istifadə olunur. Bu sənədlər, bir qayda olaraq göndərilmə məntəqəsindən təyinat məntəqəsinədək yükü müşayiət edir və ona görə də mal müşayiət sənədləri adlanır.

Əmtəə sənədləri malın dəyər, keyfiyyət və miqdar xassələri barədə məlumatı əks etdirir.

İlk növbədə müvəqqəti saxlanca anbarı və gömrük rejimlərinin bir növü olan gömrük anbarı məşumlarını bir-birindən ayırmaq lazımdır.

Gömrük anbarı rejimində gətirilən mallar gömrük nəzarəti altında gömrük rüsum və vergiləri tutulmadan və iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən 3 il müddətində saxlanıla bilər.

Mallar müvəqqəti saxlanca anbarına isə bəyannamə verilməsi və gömrük rejimi seçilməsinə hazırlıq ərafəsində yerləşdirilir. Müvəqqəti saxlanca anbarı elə bir yerdir ki, mallar gömrük orqanına təqdim edildiyi andan, müəyyən gömrük rejiminin seçilib, onların buraxılmasına qədər gömrük nəzarəti altında yerləşdirilir. Beləliklə elə hal ola bilər ki, mal müvəqqəti saxlanca anbarından gömrük anbarına göndərilsin və gömrük anbarlaşdırılması rejimində saxlanması davam etsin.

Mal və əşyaların gömrük nəzarəti altında müvəqqəti saxlanma rejimində yerləşdirilməsinin texnoloji sxemi DGK tərəfindən 14

aprel 1995-ci il tarixli əmrə təsdiq edilmiş 22.01. 98-ci il tarixli 035 sayılı əmrə dəqiqləşdirilmişdir.

6.1.4. Müvəqqəti saxlanc anbarı

Müvəqqəti saxlanc anbarında malların və nəqliyyat vasitələrinin saxlanması ümumi müddəti iki aydan, Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulan digər müddətlər üçün isə həmin müddətlərdən artıq olmamalıdır. Dövlət Gömrük Komitəsi malların ayrı-ayrı kateqoriyalara üçün daha qısa saxlanc müddətinin son həddini müəyyən edə bilər. Tez xarab olan malların, canlı heyvanların, bitkilərin və həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsi qadağan edilən malların saxlanc üçün Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən minimum vaxt təyin edilir (məsələn, üç günə qədər).

Müvəqqəti saxlanc gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurası üçün məcburi mərhələ sayılmır. Əgər xarici ticarət yükü gömrük orqanına təqdim edildiyi gün, gömrük rəsmiləşdirilməsi bitirilsə müvəqqəti saxlanc əməliyyatına ehtiyac qalmır.

Bütün digər hallarda yük avtomatik olaraq müvəqqəti saxlanca verilmiş mal statusu alır və bir sutka ərzində gömrük orqanının icazəsi ilə anbara yerləşdirilir. Bu zaman mühüm məsələlərdən biri də odur ki, malların müvəqqəti saxlanca verilməsi, qabaqcadan baytarlıq, fitosanitar, ekoloji və digər dövlət nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsindən asılı olmur.

Müvəqqəti saxlanc daxil olan yüklərin uçotunun aparılmasını nəzərdə tutur. Bu məqsədlə dşıyıcı malların gəldiyi barədə gömrük orqanlarına xəbər verdikdən iki gündən gec olmayaraq nəqliyyat, mal-müşayiət və digər kommersiya sənədlərini təqdim etməlidir ki, mal və nəqliyyat vasitələrini identifikasiya etmək mümkün olsun. Əgər bu müddət ərzində sənədlər təqdim edilə bilmirsə, qısa bəyannamə verilir.

Müvəqqəti saxlanc yüklərin yalnız məxsusi müvəqqəti saxlanc üçün məqbul olan tikililərə (yerlərə) yerləşdirilməsi şərti ilə yol verilir. Qanunvericiliyə riayət olunmasını təmin etmək üçün müvafiq maddi-texniki baza yaradılmalıdır. Bu məqsədlə, xarici ticarət

yüklərinin daşındığı hava və dəniz limanlarında, yük höyətlərində, stansiya meydanlarında, həmçinin beynəlxalq avtomobil yollarının keçdiyi sərhəd buraxılış məntəqələrində müvəqqəti saxlanc anbarlarının açılmasının məcburi qaydaları müəyyən edilir.

6.1.5. Gömrük brokeri

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün müasir mərhələsində peşəkar vasitəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərin maraq göstərdiyi sahələrdən biri də gömrük işi sahəsində özünəməxsus yer tutan gömrük brokeri peşəsidir. Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış və DGK-dan icazə almış hüquqi şəxslər gömrük brokeri ola bilərlər.

Gömrük brokeri ilə onun təmsil etdiyi şəxs arasındakı qarşılıqlı münasibətlər, notarius tərəfindən təsdiq edilmiş müqavilə ilə tənzimlənir. Belə müqavilələr ikitərəfli olub, konsensual müqavilə növünə aid edilir və ödənc xarakterlidir.

Broker xidməti üzrə müqaviləyə görə gömrük brokeri təmsil etdiyi şəxsin tapşırığı və onun hesabına öz adından gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə istənilən əməliyyatı və digər vasitəçilik əməliyyatları apara bilər.

Gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi əməliyyatları zamanı, o malların əsil sahibi qədər onun vəzifələrini yerinə yetirir və məsuliyyət daşıyır.

Nəzərə alaq ki, gömrük brokeri təmsil etdiyi şəxsin tapşırığını yerinə yetirərkən təmsilçinin deyil, öz adından çıxış edir, bu halda broker xidməti göstərilməsi barədə müqavilədən doğan üç növ hüquqi münasibətlərin şahidi olmuş olur:

- 1) gömrük brokeri ilə təmsil etdiyi şəxs arasında;
- 2) gömrük brokeri ilə üçüncü şəxslər arasında;
- 3) təmsil olunan şəxslə üçüncü şəxslər arasında (məsələn, broker icazəsinin fəaliyyəti dayandırıldıqda).

Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Ə.Əliyevin 02.09.2002-ci il tarixli 782 sayılı Fərmanının icrası ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 07.XI.2002-ci il tarixli 173 sayılı

qərarı ilə "Gömrük brokeri haqqında əsasnamənin və Azərbaycan Respublikasında gömrük brokeri fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 1 may tarixli 101 sayılı qərarına dəyişiklik edilərək "Azərbaycan Respublikasında gömrük brokeri fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydaları" sözləri çıxarılmışdır.

Gömrük orqanları, brokerin vəzifəsindən sui-istifadə etdiyini güman etməyə kifayət qədər əsas olduqda, icazənin fəaliyyətini üç ay müddətinə dayandıra bilər.

Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük brokerinin reyestrini aparır və bu reyestrin nəşrini təmin edir.

6.1.6. Gömrük daşıyıcısı

Gömrük daşıyıcısı Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılan, Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən gömrük nəzarəti altındakı yüklərin daşınması üçün icazə verilmiş hüquqi şəxsdir. Qeyd etmək lazımdır ki, o malları gömrük müşayiəti olmadan və gömrük ödənişləri ödənmədən daşıyır.

Gömrük daşıyıcısından istifadə həm könüllü, həm də məcburi ola bilər. Gömrük daşıyıcısından könüllü istifadə o zaman olur ki, marağı olan şəxs gömrük daşıyıcısının xidmətindən gömrük orqanını xəbərdar etməklə şəxsi təşəbbüsü əsasında istifadə etsin.

Gömrük orqanının vəzifəli şəxsi daşınan malların xarakteri və statusu barədə məlumat əsaslanaraq, gömrük qanunvericiliyinin pozulmasının mümkünliyünü güman etdikdə, daşınmanın spesifikasiyasını nəzərə alaraq gömrük rəsmiləşdirilməsi mərhələsində həmin malların gömrük daşıyıcısı tərəfindən daşınması barədə qərar qəbul edə bilər. Belə daşınma məcburi xarakter daşıyır, çünki mal üzərində sorancam vermək hüququ olan şəxs gömrük orqanının qəbul etdiyi qərara etinasız qala bilməz.

Gömrük orqanının gömrük daşıyıcısından istifadə edilməsi barədə qərarı həm daşıyıcı, həm malgöndərən və malalan, həm də gömrük daşıyıcısının özü üçün məcburidir. Belə qərar adı daşıyıcının, mal göndərən və malalanın tərəfindən gömrük daşıyıcısının is-

tifadəsi ilə meydana çıxmış xərclərin ödənməsi üçün əsas ola bilər.

Aşağıdakı mallar barədə gömrük orqanı, hətta gömrük ödənişləri ödənməsinin təminatı olduqda belə, gömrük daşıyıcısından istifadə edilməsi üçün qərar verə bilər:

a) Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilməsi və ölkədən çıxarılması qadağan olunmuş mallar

b) İcazə alınmalı, sertifikatlaşdırılmalı və digər orqanların nəzarətinə cəlb edilməli (əgər belə nəzarət həyata keçirilməmişsə) mallar.

BYD kitabçaları tətbiq edilməklə və gömrük müşayiəti ilə yük daşınması zamanı gömrük daşıyıcısından istifadə edilməsi məcburiyyəti tətbiq edilmir.

Gömrük daşıyıcısına tələbləri, texniki və maliyyə tələbləri olmaqla iki qrupa bölmək olar:

1) Gömrük daşıyıcısı ödəmə qabiliyyətli olmalıdır. onun maliyyə imkanları tələb olunan bütün gömrük ödənişlərinin təxirəsalınmadan ödəniləcəyinə zəmanət verməlidir. 2) Gömrük daşıyıcısı öz fəaliyyətini sığortalamaq üçün müvafiq müqavilə bağlamalıdır.

Texniki tələblərə gəlincə, gömrük daşıyıcısının nəqliyyat vasitələri gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş "Gömrük möhür və plombları altında malların daşınması üçün nəqliyyat vasitələrinin təchiz edilməsi və onların yük daşınmasına buraxılması qaydalarına" uyğun olmalıdır.

Malgöndərən və gömrük daşıyıcısı arasındakı münasibətlər müqavilə əsasında qurulur. Bağlanmış müqavilədə digər müddəalarla bərabər, gömrük nəzarəti altında malların daşınması ilə bağlı gömrük daşıyıcısının xərclərinin ödənilməsi də tənzimlənir. Müqavilə ilə təsbit edilmiş hüquq və vəzifələrdən başqa gömrük daşıyıcısı aşağıdakı öhdəlikləri də yerinə yetirməlidir:

1) malları təyinat gömrükxanasına onların tarası və ya mövcud halı dəyişilmədən çatdırmalı;

2) gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş çatdırılma müddətlərinə və hərəkət marşrutuna riayət etməli;

3) malları və sənədləri təyinat gömrükxanasına yetirməli, lazım gəldikdə təqdim etməli;

4) gömrük nəzarəti altında olan mallarla birgə digər malları daşımamalı;

5) gömrük nəzarəti altındakı daşımaların uçotunu aparmalı, gömrük orqanlarına müvafiq hesabat verməli;

6) mal göndərəndən alınmış kommersiya, bank, qanunla qorunan digər sirləri açıqlamamalı;

7) malları təyinat gömrükxanasına çatdırdıqdan sonra, onları nəzarətsiz qoymamalı, dayanacaq yerini dəyişdirməməli, malları boşaltmamalı və başqa nəqliyyat növünə yüklənməməli, qablaşdırılmanı pozmamalı, gömrük eyniləşdirmə vasitələrini qoparmamalı, yaxud məhv etməməlidir.

Bu öhdəliklərin pozulmasına görə o zaman məsuliyyət müəyyən olunmur ki, gömrük daşıyıcısı nəqliyyat vasitəsi ekipajının həyatı və sağlamlığı üçün, həmçinin mal və nəqliyyat vasitəsinin məhv edilməsinə görə real təhlükə yarandıqını sübut etmiş olsun.

6.1.7. Bəyanətmə

Gömrük qanunvericiliyində bəyanətmə dedikdə, gömrük rəsmiləşdirilməsi icraatı və gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi məqsədləri ilə mal və nəqliyyat vasitələri barədə səhih məlumatların müəyyən edilmiş (şifahi, yazılı, digər) formada gömrük orqanlarına elan edilməsi başa düşülür.

Bir qayda olaraq bəyanətmə aşağıdakı əsas hallarda tələb olunur:

1) mal və nəqliyyat vasitələri - Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirildikdə;

2) malların yerləşdirildiyi gömrük rejimi bu və ya digər səbəbdən Gömrük Məcəlləsinin 27-ci maddəsinə müvafiq olaraq dəyişdirildikdə;

3) Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər hallarda (məsələn, rüsumsuz ticarət mağazası, yaxud sərbəst anbar rejimi altında yerləşdirilmiş mallar, verilmiş icazə gəri alındıqda, yaxud ləğv edildikdə yenidən bəyan edilməlidir.

Mal və nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməsinin nəticələri gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edilə bilər:

- hüquq-mühafizə (qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizə);

- vergi;

- xarici iqtisadi fəaliyyətin inzibati tənzimlənməsi (kvotalaşdırma, lisenziyaləşdirmə);

- gömrük sərhədində digər dövlət nəzarəti növlərinin təşkili (baytarlıq, fitosanitar, ekoloji və s.);

- xarici ticarət statistikasının aparılması və s.

Bəyanətmə gömrük-tarif tənzimlənməsi mexanizmi üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. İlk gömrük - tarif münasibətlərində (mal və nəqliyyat vasitələri bilavasitə gömrük sərhədindən keçirilərkən) vergilərin və gömrük rüsumlarının ödənilməsi ilə bağlı öhdəliklər gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən gömrük bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə bağlıdır.

Gömrük bəyanətməsi prinsipini açıqlarkən qeyd etmək lazımdır ki, gömrük qanunvericiliyi gömrük rüsum və vergilərinin ödənilməsi öhdəliyini gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələri barədə məlumatı özündə cəmləşdirən hər hansı sənədin deyil, yalnız xarici ticarət göndərişi barədə son məlumatları özündə əks etdirən gömrük bəyannaməsinin təqdim edilməsidir. Çünki deklarant bəyannamədə göstərilən məlumatların dəqiqliyinə görə mövcud qanunvericiliklə məsuliyyət daşıyır.

Gömrük bəyanətmə prinsipi o deməkdir ki, ödənilməsi lazım olan gömrük ödənişlərinin hesablanması üçün lazım olan məlumatları və malları gömrük sərhədindən keçirən şəxsin özü və ya gömrük brokeri verməlidir.

Bəyanətmədən istifadə gömrük orqanlarına mal və nəqliyyat vasitələrinə seçmə nəzarət tətbiq etməyə imkan verir və çox mürəkkəb rəsmiləşdirilmə və nəzarət prosesini sadələşdirir. Əks halda mallar gömrükxanalarda yığılıb qalmış olar və iqtisadiyyat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən xarici ticarət mübadiləsinə ləngəddir, neqativ təsir göstərilmiş olardı.

Gömrük bəyanətmə prinsipinə alternativ kimi gömrük rüsumları miqdarının, mal və nəqliyyat vasitələrinin keyfiyyət və kəmiyyət

xarakteristikalarının müəyyən edilməsinin inzibati üsulundan da istifadə edilə bilər. Lakin bu zaman gömrük orqanları deklarantın bəyan etdiyi məlumatları gömrük nəzarətinin nəticələri ilə müqayisə etmək imkanından məhrum olar, bu da gömrük nəzarətinin səmərəliliyinin azalmasına gətirib çıxarardı. Bundan başqa gömrük bəyannaməsindən istifadə edilməməsi meydana çıxan mübahisəli məsələlərin həllini çətinləşdirir, məhkəmə və inzibati araşdırma hallarının çoxalmasına səbəb olardı. Məhkəmədə əsas sübut rolunu oynayan yazılı bəyannamə olmadan belə mübahisələrin həlli çox çətin, hətta qeyri-mümkün olardı.

6.1.8. Bəyanetmə formaları

Bəyanetmənin forma və qaydaları Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir. Əsas bəyanetmə formaları yazılı və şifahi formalar olaraq qəbul edilir. Qanunvericilik digər bəyanetmə formalarına da yol verir - bunlar məlumatların elektron ötürülməsi və konklydent hərəkətlər (konklydent hərəkət - şəxsin nə etmək istədiyini bildirən səssiz hərəkətlərə deyilir) hesab olunur. Müasir gömrük təcrübəsi konklydent hərəkətlər vasitəsi ilə bəyanetmədən beyənxaq hava limanlarında "yaşıl" və "qırmızı" dəhlizlər metodu tətbiq edilməklə istifadə olunmasını məqbul sayır.

Sərnışin yazılı bəyannamə təqdim etmədən, "yaşıl dəhliz" seçmə faktının özü ilə gətirilməsi, yaxud aparılması qadağan edilmiş, həmçinin, vergitutma obyektı olan mallara bu anda sahib olmadığıni elan etmiş olur.

Bir qayda olaraq sərnışinin əl yükü və şəxsi baqajının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı bəyannamə tətbiq edilir.

6.1.9. Yük gömrük bəyannamələrinin doldurulması qaydaları

Bu qaydalar malların ixrac və sərbəst dövriyyə üçün buraxılış gömrük rejimləri üzrə yük gömrük bəyannaməsinin doldurulma qaydalarını müəyyən edir. Qaydalar Dövlət Gömrük Komitəsi sədrinin 17.06.1998-ci il tarixli 027 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş və Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində 23.06.1998-ci ildə qeydə alınmışdır. (Qeydiyyat N 110).

YGB dəsti dörd dəstləşdirilmiş əsas vərəqədən, bu qaydalarda nəzərdə tutulan hallarda isə əlavə vərəqələrdən ibarətdir. Barter əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi zamanı YGB dəsti beş nüsxədən ibarət olmalıdır.

Qrafaların adlarının rus dilində yazıldığı, həmçinin informasiya şəbəkəsi xaricində əlavə qeydlərin olduğu blanklardan da istifadə olunmasına yol verilir.

YGB-nin əsas vərəqi eyni bir gömrük rejimi tətbiq olunan eyniadlı mallar (XİF MN üzrə mal mövqeyi 9-cu işarə səviyyəsinə qədər eyni təsnifat olunanlar) haqqında məlumatları göstərmək üçün istifadə olunur.

Bir neçə adda olan malların bəyan olunması zamanı əsas YGB-nin ayrılmaz hissəsi olan əlavə vərəqələrdən istifadə edilir. Əlavə vərəqələrin hər biri üç adda malı bəyan etməyə imkan verir.

Bir YGB-də 100-ə qədər adda olan mallar barəsində (eyni zamanda əsas vərəqə 33-dən artıq vərəqə əlavə oluna bəlməz) məlumat bəyan oluna bilər. Əlavə vərəqələrin doldurma qaydaları, əlavə vərəqədə bəyannaməçi tərəfindən doldurulmayan A qrafası istisna olmaqla, YGB-nin əsas vərəqələrinin uyğun qrafalarının doldurulması qaydaları kimidir.

YGB-də pozub-düzəltmə və qaralama olmamalıdır. Düzəlişlər yanlış məlumatların üzərindən xətt çəkilməklə, düzgün məlumatları yazı makinası və ya əl ilə yazmaqla edilir.

YGB (Gömrük İttifaqının üzvü olan ölkələr üçün) kompüterdə və ya yazı makinasında Azərbaycan dilində (bəzi hallarda rus dilində) doldurulur. Ayrı-ayrı hallarda əgər dəyər göstəriciləri (faktura və gömrük dəyəri) 9 işarədən çox ədədlə ifadə edilərsə, onları əl ilə doldurmaq olar.

Keyfiyyətsiz şəkildə doldurulmuş YGB-lərə gömrük orqanları tərəfindən gömrük bəyannaməsi kimi baxılmır.

YGB-nin hər hansı bir qrafasındakı mətn məlumatı, əvvəl doldurulmuş qrafanın mətn məlumatının təkrarı olarsa, bu halda həmin qrafada əvvəl doldurulmuş qrafaya - "bax, qrafa N" şəkildə istinad edilir.

Kodlara münasibətdə belə istinadlar edilə bilməz. YGB-nin hər hansı qrafasında lazımı məlumatların bəyan edilməsi üçün (müəssisənin adı, vaqonun, konteynerin nömrəsi və s.) yer olmadıqda, bu məlumatların bəyannamənin arxa tərəfindən yazılmasına icazə verilir. Bu yazı bəyannamənin imzası və möhürü ilə təsdiq olunur.

Kodlara münasibətdə belə istisnalar tətbiq olunmur.

YGB-nin əsas vərəqinin arxa tərəfində digər nəzarət orqanlarının ştampları vurması və qeydlər aparması üçün icazə verilir.

Bəyannaməçilərə bu qaydalarda nəzərdə tutulmayan məlumatların YGB blanklarında istifadəsinə icazə verilmir.

Gömrük orqanı bu qaydaların 3.4 bəndində göstərilən sxem üzrə YGB-nin əsas vərəqəsinin 7-ci qrafasında və hər bir A qrafasının aşağı hissəsinə qeydiyyat nömrəsi, YGB-nin qəbul tarixini yazmaqla, bəyannamə və əlavə vərəqləri qeydiyyatdan keçirir.

YGB-nin vərəqləri aşağıdakı qaydada bölüşdürülür:

- birinci vərəq - gömrük orqanında və xüsusi arxivdə saxlanılır;
- ikinci vərəq (statistik) - gömrük statistikasına şöbəsində (bölməsində) qalır;

- üçüncü vərəq - bəyannaməçiyə qaytarılır;

- dördüncü vərəq:

a) malların ixracı zamanı bəyannaməçiyə - yük göndərənə qaytarılaraq, mal müşayiət sənədlərinə əlavə olunur və mallarla birlikdə sərhəd gömrük buraxılış məntəqəsinin fəaliyyət bölgəsində yerləşən gömrük orqanına göndərilir;

b) malların idxalı zamanı - gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən bəyannaməçidə - malı alanda qalır.

Burada istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakıları bildirir:

- "nəqliyyat sənədi" - gömrük sərhədində qədər (malların ixracı zamanı), gömrük sərhədindən təyinat yerinə (malların idxalı zamanı), daşımalar üzrə müşayiət sənədləri də daxil olmaqla malların beynəlxalq daşımalarını həyata keçirmək üçün uyğun sənəddir;

- "malı göndərən" - gömrük bəyannaməsinə təqdim olunmuş malları nəqliyyat sənədində göstərilən, alana çatdırılması üçün daşıma müqaviləsinə uyğun olaraq daşıyıcıya verən və ya vermək is-

təyən, habelə, daşıyıcının xidmətlərindən istifadə etməyərək, alıcıya çatdıran hüquqi və ya fiziki şəxsdir;

- "malı alan" - nəqliyyat sənədinə müvafiq daşıyıcı tərəfindən və ya göndərəninin göstərişi əsasında gömrük sərhədindən keçdikdən sonra, malların sərəncamına verildiyi nəqliyyat sənədində göstərilən hüquqi və ya fiziki şəxsdir;

- "malıyyə tənzimlənməsi üzrə məsul şəxs" - ödənişli əsasda xarici-ticarət əməliyyatları üzrə müqavilələr (alqı-satqı, konsiqnasiya müqavilələri, lizinq sazişləri və s.) bağlayan və onlar üzrə hesabatlara məsul olan vətəndaşlardır;

- "faktura dəyəri" - ödənişli əsasda xarici ticarət əməliyyatı şərtlərinə müvafiq olaraq malların faktiki ödənilmiş və ya ödəniləcək, habelə qarşılıqlı mal göndərişi ilə kompensasiya olunan qiymətdir;

- "gömrük dəyəri":

- idxal olunan mallar üçün malların mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən olunan dəyəridir;

- ixrac olunan mallar üçün:

- ödənişli əsasda sövdələşmələr üçün - gömrük ərazisindən malların ixrac yerinə çatdırılması (daşınma, yükləmə, boşaltma, sığortə) üçün xərclər, habelə digər lazımı dəqiqləşdirmələr də nəzərə alınmaqla, ixrac olunan malların ödənilməsi və ya ödənilməli olan qiyməti əsasında təyin olunan dəyərdir;

- ödənişsiz əsasda digər sövdələşmələr üçün - gömrük ərazisindən ixrac yerinə çatdırılması xərcləri nəzərə alınmaqla qiymətləndirilən və ya eyniləşdirilmiş olan bircinsli malların dəyəri haqqında məlumat - kommersiya, nəqliyyat, bank, mühasibat və digər təsdiqedicilə sənədlə təyin olunan qiymətlər əsasında müəyyən olunan dəyərdir;

- "ticarət edən ölkə" - digər bir ölkənin vətəndaşı ilə milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq müqavilə bağlayan şəxsin qeydiyyatda düşdüyü (yaşadığı) ərazinin olduğu ölkədir.

Gömrük qanunvericiliyində bəyanatın yeri mal və nəqliyyat vasitələri üçün ayrılıqda müəyyən olunur.

Malların bəyan olunma yeri gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparıldığı yer üzrə müəyyən olunur.

Nəqliyyat vasitələrinin bəyan olunma yerinin təyin edilmə qaydası nəqliyyat vasitəsinin növündən və daşınmanın xarakterindən (nəqliyyat, yaxud yük) asılıdır.

Malları daşıyan nəqliyyat vasitələri (çay, dəniz, hava gəmilərinə başqa) mallarla bir vaxtda bəyan edilir. Dəniz, çay və hava gəmiləri limanda Azərbaycan Respublikası ərazisinə gələrkən, yaxud onu tərk edərkən bəyan edilir.

Sərnəşin daşıyan digər nəqliyyat vasitələri, həmçinin boş nəqliyyat vasitələri gömrük sərhədini keçərkən bəyan edilir.

DGK nəqliyyat vasitələrinin ayrı-ayrı növlərinin bəyan edilməsinin xüsusi qaydalarını müəyyən edə bilər.

6.1.10. Deklarant

Gömrük qanunvericiliyində deklarant anlayışı özünəməxsus yer tutur. Mal və nəqliyyat vasitələrini gömrük sərhədindən keçirən şəxslər və gömrük brokerləri deklarant ola bilər.

Deklarantın hüquqi statusu müəyyən edilərkən, onun malları gömrük sərhədindən keçirən şəxs, yaxud gömrük brokeri olub-olmamasından asılı olmayaraq, mövcud qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vəzifələri yerinə yetirməli olduğu və məsuliyyət daşdığı müəyyən edilir.

Bəyan etmə institutunun bütün əsas xüsusiyyətləri gömrük tənzimlənməsinin "sərhəd" xarakteri ilə bağlıdır.

Gömrük-tarif mexanizmində deklarant yalnız gömrük orqanına bəyannamə vermək hüququ olan şəxs deyil (bəzi hallarda gömrük orqanı bu bəyannamədə göstərilən məlumatlarla rızalaşmaya da bilər), o ilk növbədə gömrük rüsum və vegilərinin ödənilməsi öhdəliyini üzərinə götürən şəxsdir.

Deklarant və bəyan etməni həyata keçirən şəxs anlayışlarını bir-birindən ayırmaq lazımdır. Əgər deklarant hüquqi şəxsdirsə, bu anlayışlar üst-üstə düşür. Bəyan etməni deklarant - təşkilat adından bu iş üçün xüsusi səlahiyyət verilmiş fiziki şəxs (şəxslər) - aparır (vəkalət və ya ona bərabər sənəd əsasında). Bilavasitə bəyan etməni həyata keçirən şəxs gömrük ödənişlərinə görə üzərinə mülkiyyət

yət öhdəliyi götürdüydükdən, ona verilən vəkalətnamə müəyyən edilmiş tələblərə cavab verməlidir.

6.2. Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən fiziki şəxslər tərəfindən keçirilən, kommersiya fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmayan malların gömrük rəsmiləşdirilməsi

Gömrük Məcəlləsinin 18-ci maddəsinə görə, bütün şəxslər bərabər əsaslarla malları və nəqliyyat vasitələrini Azərbaycan Respublikasına gətirmək və aparmaq (o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan zaman) hüququna malikdirlər. Məcəllənin bu maddəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin müddəalarından irəli gəlir. Bu maddənin 3 və 4-cü bəndlərinə görə, qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs ölkədən kənara getmək və hər zaman öz ölkəsinə maneəsiz qayıtmaq hüququna malikdir. Eyni zamanda, hər kəsin daşınar və daşınmaz əmlaka sahiblik, əmlakdan başqaları ilə birlikdə istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüququ vardır (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, maddə 29 b.3). Hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər (ARK, maddə 59). Malların normal şəraitdə bir ölkədən başqa ölkəyə aparılıb gətirilməsi, beynəlxalq hüququn hamı tərəfindən qəbul edilmiş bir sıra normaları ilə sıx bağlıdır: Beynəlxalq İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 13 və 17-ci maddələri; Mülki və siyasi hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsi və s. Bu hüququn təmin edilməsi beynəlxalq humanitar əlaqələrin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məhz buna görə də, 1 avqust 1975-ci il tarixində Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə iclasın Yekun aktını imzalamış dövlətlər "texniki məsələlərə" (o cümlədən gömrük prosedurasının sadələşdirilməsi) daha çox diqqət vermişlər.

Şərh olunan 18-ci maddənin ikinci bəndinə görə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, heç kəs malları və nəqliyyat vasitələrini ölkəyə

götürmək və ölkədən aparmaq hüququndan məhrum edilə və ya bu hüquqları məhdudlaşdırma bilməz.

Gömrük Məcəlləsinin 19-cu maddəsi mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsinin və buradan aparılmasının qadağan edilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Bu əsaslar aşağıdakılardır:

1. dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması;
2. ictimai asayişin qorunması;
3. əhalinin mədəniyyətinin qorunması;
4. insanların həyat və sağlamlığının qorunması;
5. ətraf mühitin mühafizəsi;
6. heyvan və bitkilərin mühafizəsi;
7. Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sərvətlərinin qorunması;
8. mülkiyyət hüququnun, o cümlədən intellektual mülkiyyət obyektlərinin qorunması;
9. gətirilən mallardan yerli istehlakçıların maraqlarının qorunması.

Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi və onun beynəlxalq öhdəlikləri ilə əlaqədar olaraq bu siyahı digər müddəələrlə tamamlana bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Ə.Əliyevin 24 iyun 1997-ci il tarixli 609 sayılı "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında" Fərmanı ilə mal və nəqliyyat vasitələrinin aparılıb-gətirilməsi qaydaları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

1. İxracı və idxalı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncamı əsasında aparılan mallar:

- silah və hərbi texnika, onların istehsalı üçün zəruri olan ehtiyat hissələri:

- barıt, partlayıcı maddələr, partlayış və pirotexnika vasitələri;
- nüvə materialları, texnologiyaları, avadanlıqları və qurğuları, xüsusi qeyri-nüvə materialları, radioaktiv tullantılar da daxil olmaqla, radioaktiv şüalanma mənbələri;
- narkotik və psixotrop maddələr, kimyəvi zəhərləyicilər;
- silah və hərbi texnikanın yaradılması üçün istifadə olunan elmi-

texniki məlumatların və texnologiyaların, material və texnologiyaların ayrı-ayrı növləri.

2. İxracı və idxalı müvafiq dövlət orqanlarının rəyi alınmaqla aparılan spesifik mallar (xidmətlər və əqli mülkiyyət):

- çöl heyvanları, yabanı bitkilər və qazıntılar zamanı tapılmış heyvan sümükləri:

- vəhşi heyvanlardan və yabanı bitkilərdən dərman istehsalı üçün alınan xammal; ilan, böyə və əqrəb zəhərləri;

- Azərbaycan Respublikası ərazisində, quruda və dəniz iqtisadi zonası həddlərində yerləşən istilik enerjisi və mineral xammal yataqları haqqında məlumatlar;

- ixtiralar, "Nou how" və elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri;

- incəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və əntiq mallar;

- bitkilərin mühafizəsi üçün istifadə olunan kimyəvi vasitələr;

- baytarlıqda tətbiq olunan dərman, bioloji preparatlar və baytarlıq ləvazimatları;

- dərman preparatları və tibbi ləvazimatlar;

- Azərbaycan Respublikası ərazisində aşağıdakı xidmətlərin göstərilməsi:

a) inşaat fəaliyyəti (mühəndis-axtarış, layihə, tikinti-quraşdırma və buraxılış sazlama işləri);

b) yük və sərnişin daşınması, nəqliyyat ekspeditor işləri;

c) rabitə xidmətləri (beynəlxalq, şəhərlərarası, şəhər, kənd selülülər, reysinq, radiotransk, kabel televiziyanın qurulması və istismarı, sürətli poçt xidmətlərinin göstərilməsi);

ç) vəkillik və digər hüquqi xidmətlər.

3. Müvafiq dövlət orqanları tərəfindən verilən icazə əsasında idxal-ixrac olunan mallar:

- etil spirti (yeyinti);
- alkohollu içkilər (pivə istisna olmaqla);
- tütün məmulatı.

Gömrük Məcəlləsinin 20-ci maddəsi ilə mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və buradan aparılmasının məhdudlaşdırılması halları müəyyənləşdirilmişdir. Onları şərti olaraq 3 qrupda birləşdirmək olar:

1. ticarətdə bəzi mallara qoyulan mal məhdudiyətləri;
2. xarici dövlətlər və ya onların ittifaqlarına qoyulan coğrafi məhdudiyətlər;

3. müəyyən müddət üçün qoyulan vaxt məhdudiyətləri.

Bərsində qüvvəyə minməsinin başqa qaydası nəzərdə tutulan qanunvericilik aktları istisna edilməklə, göstərilən məhdudiyətləri müəyyən edən Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları qüvvəyə minməzdən on gün əvvəl rəsmi dərc olunmalıdır.

Milli təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə beynəlxalq hüquqla tanınmış iqtisadi sanksiyaları, hərbi-texniki sahədə əməkdaşlığın tənzimlənməsini və daxili bazarın müdafiəsini nəzərdə tutan qaydada və məhdudiyətlər nəzərdə tutula bilər.

Gömrük Məcəlləsinin 21-ci maddəsinin müddəalarına görə ölkə ərazisinə gətirilən və ölkə ərazisindən aparılan mallar gömrük rəsmiləşdirilməsindən və gömrük nəzarətindən keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 107-ci maddəsinə uyğun olaraq, fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların gömrük sərhədindən keçirilməsi qaydalarını. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti təsdiq edir. Hazırda AR Nazirlər Kabinetinin 31 may 2001-ci il tarixində 105 sayılı Qərarı ilə təsdiq olunmuş "Fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsi Qaydaları" qüvvədədir.

Fiziki şəxsin səfərinin bütün formaları nəzərə alınmaqla, fiziki şəxs və ya onun ailə üzvləri tərəfindən gömrük sərhədindən keçirilən malların şəxsi istifadə və istehsal məqsədləri üçün keçirildiyini yəqinləşdirmək, onların xarakterini və miqdarını, habelə sərhəddən keçirilməsi tezliyini gömrük orqanları müəyyənləşdirir.

Fiziki şəxslər istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malları (nəqliyyat vasitələri və aksizli mallar istisna olmaqla) sadələşdirilmiş qaydada bəyan etməklə, aşağıdakı hallarda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş gömrük ödənişləri ödəmədən ölkəmizin gömrük sərhədindən keçirə bilərlər:

1) fiziki şəxs ölkənin gömrük sərhədini keçməklə ümumi dəyəri 1000 ABŞ dollarına bərabər və ya çoxisi 50 kq-dan artıq olmayan malları gətirdikdə və yaxud da apardıqda;

2) beynəlxalq poçt göndərişləri vasitəsi ilə ümumi dəyəri 200 ABŞ dollarına bərabər və ya çoxisi 20 kq-dan artıq olmayan malları aldıqda və ya göndərdikdə;

3) fiziki şəxslər, şəxsiyyəti təsdiq edən sənəddə iki təqvim ilindən çox xarici ölkədə yaşadığı barədə lazımı qeydlər olduğu halda, daimi yaşayış məqsədilə Azərbaycan Respublikasına köçüb gələn və ya köçüb gedərkən 20 min ABŞ dolları dəyərində ailə üçün zəruri olan məişət əşyalarını, özü gömrük sərhədindən keçəcək gömrük orqanlarına bəyan etməklə müşayiət olunan və ya müşayiət olunmayan baqajla gətirdikdə və ya apardıqda;

4) Azərbaycanda daimi yaşayan və xarici ölkələrdə müvəqqəti yaşama müddəti bir ili keçən vətəndaşlar Azərbaycana qayıdan zaman 10 min ABŞ dollarına bərabər dəyər həcmində ailə üçün zəruri olan məişət əşyalarını gətirdikdə;

5) zəruri ehtiyacların ödənilməsi üçün şəxsi əşyaları gömrük qaydalarına əməl etməklə müvəqqəti olaraq gətirdikdə və ya apardıqda;

6) açılmış və rəsəxlik hüquqi əsasında əldə edilmiş əşyaları (gətirilməsi və aparılması qadağan edilmiş əşyalardan başqa) ölkənin gömrük sərhədindən keçdikdə.

Fiziki şəxslər tərəfindən ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün mal vahidinin və dəstinin (komplekt) dəyəri (avtonəqliyyat vasitələri və aksizli mallar istisna olmaqla) 1000 ABŞ dollarını ötdükdə, həmin malların gömrük rəsmiləşdirilməsi xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsinə uyğun gömrük ödənişləri alınmaqla sadələşdirilmiş qaydada aparılır.

Gömrük sərhədindən müşayiət olunmayan baqaja, habelə müəyyən edilmiş miqdar və dəyər hədlərindən artıq gətirilən (aparılan) malların gömrük rəsmiləşdirilməsi xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsinə uyğun olaraq gömrük ödənişləri olunmaqla aparılır.

Ölkənin gömrük sərhədindən müşayiət olunmayan baqajla fiziki şəxslər tərəfindən sadələşdirilmiş və güzəştli qaydada keçirilən mallardan gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə mövcud qanunvericiliyə uyğun aparılır.

Fiziki şəxslər tərəfindən ov silahları, onların sursatları ölkənin gömrük sərhədindən Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin icazəsi təqdim edildikdə keçirilə bilər.

Fiziki şəxslər tərəfindən heyvanlar, baytarlıq təbabətində tətbiq olunan dərman, bioloji preparatlar və baytarlıq ləvazimatları, bitkilər, heyvan və bitki mənşəli xammal Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən baytarlıq orqanları və bitkilərin karantini üzrə müvafiq dövlət orqanlarının icazəsi olduqda keçirilə bilər.

Fiziki şəxslər tərəfindən yalnız şəxsi istifadə üçün zəruri olan miqdarda dərman vasitələri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilə bilər.

Fiziki şəxslər tərəfindən 600 qrama qədər balıq kürüsü gömrük ərazisindən aparıla bilər.

Fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən fərdi istehlak üçün 3 litr alkohollu içki, 3 blok siqaret və avtomobilin bakında texniki pasportu ilə nəzərdə tutulmuş miqdarda yanacaq keçirə bilərlər.

Bədi, tarixi, elmi və digər mədəni əşyalar Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gömrük ödənişləri ödənilmədən məhdudiyətsiz miqdarda gətirilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş və Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən mühafizə siyahısına daxil edilmiş mədəniyyət sərəvətləri xüsusi rejim əsasında verilmiş mühafizə dərəcəsinə müvafiq surətdə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin ixracın mümkünlüyü barədə verdiyi şəhadətnamə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına təqdim etdiyi və komissiyon dəyərinin 100 faizi məbləğində gömrük rüsumu ödənildikdən sonra, mühafizə dərəcəsi verilməmiş mədəniyyət sərəvətləri isə sərbəst surətdə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən aparıla bilər.

Fiziki şəxslər tərəfindən xarici valyuta sərəvətlərinin və milli valyutanın (manatın) ölkənin gömrük buraxılış məntəqələrindən keçirilməsi qaydaları qüvvədə olan qanunvericiliklə tənzimlənir.

Fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, XİF-in Mal Nomenklaturasının yalnız 8703 mal qrupuna aid edilən avtonəqliyyat vasitələri aşağıdakı hallarda güzəştli və ya sadələşdirilmiş qaydada ölkənin gömrük sərhədindən keçirilə bilər:

1) iki təqvim ilindən yuxarı xarici ölkələrdə yaşamış fiziki şəxslər daimi yaşayış məqsədilə Azərbaycana köçüb gəldikdə, habelə xarici dövlətlərdə akkredite olunmuş diplomatik nümayəndəliklərdə, konsulluq və başqa rəsmi dövlət, hökumətlərarası beynəlxalq təşkilatlarda 1 ildən az olmamaq şərti ilə işləmiş Azərbaycan vətəndaşları xidmət müddəti başa çatdıqdan sonra ölkəyə qayıtdıqda, istehsal - buraxılış tarixindən, yürüş kilometrindən, gömrük dəyərinə və mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq ailə üçün bir avtonəqliyyat vasitəsini ölkənin gömrük ərazisinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş gömrük ödənişlərinin ödəmədən gətirə bilərlər:

2) ölkəmizdən daimi yaşayış məqsədilə xarici ölkələrə köçüb gədən fiziki şəxslərə onların sabibliyində olan avtonəqliyyat vasitəsinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş gömrük ödənişlərini ödəmədən ölkənin gömrük ərazisindən aparmağa icazə verilir;

3) fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə ölkənin gömrük sərhədini keçənədək istehsal-buraxılış tarixindən 1 ilədək keçmiş avtonəqliyyat vasitələri gətirilərkən yürüş kilometrindən, gömrük dəyərinə və mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq, mühərrikin həcmnin hər kub santimetrinə görə 0,4 ABŞ dollarına ekvivalent məbləğdə gömrük rüsumları və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş miqdarda digər gömrük ödənişləri alınır:

4) fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə bu ölkənin gömrük sərhədini keçənədək istehsal-buraxılış tarixindən 1 ildən çox ötmüş avtonəqliyyat vasitələri gətirilərkən yürüş kilometrindən, gömrük dəyərinə və mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq, mühərrikin həcmnin hər kub santimetrinə görə 0,7

ABŞ dollarına ekvivalent məbləğdə gömrük rüsumları və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş miqdarda digər gömrük ödənişləri alınır.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sərəhdindən fiziki şəxslər tərəfindən sadələşdirilmiş qaydada keçirilən mallardan və mal qismində nəqliyyat vasitələrindən gömrük ödənişləri gömrük müdaxilə orderi tətbiq olunmaqla alınır.

Xarici dövlətlərdə daimi qeydiyyatda olan bütün növ avtonəqliyyat vasitələrinin rezident, xarici iqtisadi fəaliyyətin ömtəə nomenklaturasının 8703 mal qrupuna aid edilən avtonəqliyyat vasitələri istisna olunmaqla digər avtonəqliyyat vasitələrinin isə qeyri-rezident fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə müvəqqəti olaraq gətirilməsinə sərbəst dövriyyə üçün buraxılış rejiminə uyğun həcmdə gömrük ödənişlərinə ekvivalent məbləğdə pul vəsaiti sərəhd-buraxılış məntəqələrində depozitə qoyulmaqla icazə verilir.

Xarici dövlətlərdə daimi qeydiyyatda olan, xarici iqtisadi fəaliyyətin ömtəə nomenklaturasının yalnız 8703 mal qrupuna aid edilən avtonəqliyyat vasitələrinin qeyri-rezident fiziki şəxslərin bilavasitə özləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə müvəqqəti olaraq gətirilməsinə gömrük qaydalarına əməl edilməklə 30 günədək müddətə, bu müddətin azaldılmasına görə isə sərbəst dövriyyə üçün buraxılış rejiminə uyğun həcmdə gömrük ödənişlərinə ekvivalent məbləğdə pul vəsaiti sərəhd-buraxılış məntəqələrində depozitə qoyulmaqla icazə verilir.

Xarici dövlətlərdə daimi qeydiyyatda olmayan (və ya qeydiyyatdan çıxarılmış) avtonəqliyyat vasitələrinin rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə müvəqqəti olaraq gətirilməsinə icazə verilmir.

Əlillər üçün xüsusi olaraq hazırlanmış avtonəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə daxil olmasına Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin təsdiqedicisi sənədi olduğu təqdirdə gömrük ödənişləri alınmadan icazə verilir.

Gömrük ödənişləri gömrük rəsmiləşdirilməsi aparılan günə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə görə manatla alınır.

Fiziki şəxslər tərəfindən bu Qaydalarla müəyyən edilmiş dəyər və miqdar məhdudiyətlərindən yuxarı sayda və məbləğdə Azərbaycan Respublikasının gömrük sərəhdindən keçirilən mallar və mal qismində nəqliyyat vasitələri xarici-iqtisadi fəaliyyətin tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsinə uyğun olaraq ümumi qaydalarla gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçirilir.

Azərbaycan Respublikası xarici dövlətlərlə azad ticarət haqqında sazişlərində malların idxalına gömrük idxal rüsumunun qarşılıqlı surətdə tətbiq edilməməsi nəzərdə tutulmuşdursa, onda mənsəə ölkəsi həmin ölkələr olan mallara və mal qismində nəqliyyat vasitələrinə gömrük idxal rüsumları tətbiq edilmir.

Fiziki şəxslər tərəfindən ölkəmizə gətirilməsi və beynəlxalq poçt göndərişləri vasitəsilə alınması qadağan olunan mallar aşağıdakılardır:

- 1) yivli odlu silah növləri, döyüş sursatı (ov silahları üçün sursatlar istisna edilməklə) hərbi təyinatlı bütün əşyalar, partlayıcı maddələr, hərbi texnika;
- 2) radioaktiv maddələr;
- 3) narkotik və psixotrop maddələr, onlardan istifadə üçün ləvazimat;
- 4) əxlaq pozğunluğunu, zorakılığı, terrorizmi təbliğ və reklam edən edən materiallar;
- 5) narkotik, psixotrop, zəhərləyici, partlayıcı maddələrin hazırlanması texnologiyasına aid materiallar.

Azərbaycandan fiziki şəxslər tərəfindən aparılması və beynəlxalq poçt vasitəsi ilə göndərilməsi qadağan olunan mallar aşağıdakılardır:

- 1) aparılmasına və ya göndərilməsinə, gətirilməsinə və ya alınmasına AR Ekologiya və Təbii sərvətlər Nazirliyinin icazəsi olmayan zooloji kolleksiyalar, onların hissələri və ya ayrı-ayrı obyektləri;
- 2) qiymətli ağac cinsləri (qoz, şabalıd, cökə, pahlıd, fıstıq, dəmir ağac);

3) yivli odlu silah növləri, döyüş sursatı (ov silahları üçün sursatlar istisna edilməklə), hərbi təyinatlı bütün əşyalar, partlayıcı maddələr, hərbi texnika;

4) radioaktiv maddələr;

5) narkotik və psixotrop maddələr, onlardan istifadə üçün ləvazimatı;

6) əxlaq pozğunluğunu, zorakılığı, terrorizmi təbliğ və reklam edən materiallar;

7) narkotik, psixotrop, zəhərləyici, partlayıcı maddələrin hazırlanması texnologiyasına aid materiallar;

8) xüsusi məxfi rabitə vasitələri, onların şifrləri və istismarı haqqında ədəbiyyat;

9) Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi və Daxili İşlər Nazirliyinin operativ istintaq fəaliyyəti üzrə informasiya sistemləri, sənədləri və arxivləri;

10) dövlət əhmiyyətli sənədlər, ixtiralar, layihələr;

11) xaminal şəklində olan qiymətli metallar və qiymətli daşlar;

12) Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabına düşmüş nadir bitkilər, maral və cüyür buynuzları;

13) müvəqqəti sərği, qastrol səfərləri, bərpa işləri, prezentasiya, beynəlxalq mədəniyyət tədbirlərinin keçirilməsi halları istisna olmaqla Azərbaycan Respublikasının milli mədəniyyət əmlakı Dövlət Siyahısına daxil olan milli mədəniyyət əmlakı olan obyektlər.

6.3. Alqı-satqı müqavilələrində mal göndərişinin bazis şərtləri və Beynəlxalq Konvensiyalar

Beynəlxalq təcrübədə alqı-satqı əməliyyatları müxtəlif kommersiya şərtlərində həyata keçirilir. Alıcı və satıcı arasında mal göndərişləri zamanı götürülən öhdəliklərin əsasını "Ticarət terminləri izahının beynəlxalq qaydaları" ("İnkoterms") təşkil edir. İlk dəfə "İnkoterms" 1936-cı ildə işlənib hazırlanmışdır. Hazırda istifadə olunan sonuncu redaksiya isə 2000-ci ilin təkmilləşdirilmiş nəşridir.

"İnkoterms" terminlərinə yenidən baxılma işi ilə əlaqədar olaraq Beynəlxalq Ticarət Palatasının işçi qrupu tərəfindən ticarət terminlərinin asan oxunması və başa düşülməsi məqsədilə başqa ardı-

cılığın təqdim edilməsi təklifi irəli sürülmüşdür. Bu terminlər dörd müxtəlif bazis kateqoriyalarına görə qruplaşdırılmışdır:

"E" qrupu EXW şərtlərini özündə cəmləşdirir, bu şərtə görə alıcı göndərməyə hazır olan mali anbarda qəbul edir (satıcının müəssisəsində);

"F" qrupunun şərtlərinə satıcının mütləq qaydada malları alıcının göstərdiyi nəqliyyat vasitəsinə qədər çatdırılması daxildir (FSA, FAS, FOB şərtləri);

"C" qrupu şərti daxilində nəzərdə tutulur ki, satıcı daşınma müqaviləsini bağlamalıdır, ancaq o malın yüklənilməyə yola salınmasından sonra və daşınma müddətində baş verəcək hadisələrlə bağlı, malların itməsi, zədələnməsi və əlavə xərclərə görə risk (mümkün olan xətər) daşımır (CFR, CIF, CRT, CIP);

"D" qrupu şərtinə görə, satıcı malın təyinat məntəqəsinə çatdırılmasına qədər bütün mümkün ola bilən risk və xərcləri daşıyır (DAF, DES, DEQ, DDU və DDP).

«E» qrupu	EXW	Franko-zavod
«F» qrupu	FCA FAS FOB	Daşıyıcının yanına sərbəst Gəmi burtu boyunca sərbəst Gəmi bortunda sərbəst
«C» qrupu	CFR CIF CPT CIP	Dəyər və fraxt Dəyər, sığorta və fraxt Daşınma ... qədər ödənilmişdir Daşınma haqqı və sığorta ... qədər ödənilmişdir
«D» qrupu	DAF DES DEQ DDU DDP	Sərəhədə qədər daşınmışdır (çatdırılmışdır) Gəmidən daşınmışdır Gəminin yan aldığı körpüyədək daşınmışdır (rüsümün ödənilməsi daxil olmaqla) Rüsüm ödənilmədən daşınmışdır (çatdırılmışdır) Rüsüm ödənilməklə daşınmışdır (çatdırılmışdır) Rüsüm ödənilməklə daşınmışdır (çatdırılmışdır)

Uyğun şərtlər 10 bəndə bölünmüş öhdəçilikdə izah edilmişdir ki, burada da eyni suallar üzrə satıcının hər hansı öhdəçiliyinə uyğun

olaraq alıcının da öhdəçiliyi öz əksini tapmışdır. Məsələn, satıcının öhdəçiliyi izah edilən A-3 bəndinə uyğun olaraq satıcı daşınmanı təşkil etməli və ödənilməsinə yerinə yetirməlidirsə, alıcının öhdəçiliyini təyin edən B.3 bəndində alıcının "öhdəçiliyi yoxdur" sözləri qeyd olunmuşdur.

Bütün bunlar o demək deyildir ki, alıcı malın daşınmasına görə öhdəçilik götürə bilməz, ancaq şərtə görə onun qarşısında belə bir "öhdəçiliyi" yoxdur.

"İnkoterms" tərəflər arasında verginin, rüsumun, digər rəsmi yığımların, habelə gömrük rəsmiləşdirilməsinə çəkilən xərclərin bölüşdürülməsi bölməsində tərəflər arasında çəkilən xərclərin hansı ölçüdə bölünməsinə izah edir, hərçənd ki, satıcı malın satışından sonra onu alıcı tərəfindən neçə istifadə olunmasında maraqlı olmağa bilər. Və əksinə, bəzi şərtlərə görə, məsələn, "D" tipinə görə, təyin edilmiş məntəqəyədək malın daşınmasına görə satıcı tərəfindən çəkilən alıcını maraqlandırmır.

Yaxşı olardı ki, malların gömrük təmizlənməsi öz ölkələrində müqavilə iştirakçıları tərəfindən və ya bu işlərə vəkil edilmiş şəxslər tərəfindən təşkil edilsin. Ancaq, bir sıra ticarət şərtlərinə uyğun olaraq, alıcı məcburdur ki, gömrük təmizlənməsini satıcının ölkəsində həyata keçirsin (EXW, FAS və i.a.) və əksinə, satıcı - gömrük təmizlənməsini alıcının ölkəsində yerinə yetirsin (DEQ və DDP). Aydın ki, belə hallarda alıcı və satıcı müəyyən malların aparılması və gətirilməsi üçün qadağalarla əlaqədar mümkün hər hansı riski öz üzərlərinə götürürlər.

Onlar həmçinin, uyğun ölkə tərəfindən həmin ölkənin vətəndaşı olmayan şəxsin gömrük təmizlənməsi əməliyyatı aparmasına icazə verilməsini müəyyən etməlidirlər (məsələn, Rusiyanın gömrük qanunvericiliyi buna yol vermir).

Ola bilər ki, alıcı EXW şərtinə uyğun olaraq malı anbar meydançasından qəbul edilməsini arzu etsin və ya "FAS" şərtinə görə yükü gəmi burtu boyunca qəbul etsin və eyni zamanda istəyər ki, malın ixracına görə gömrük təmizlənməsi satıcı tərəfindən yerinə yetirilsin.

Belə olan halda "ixraca görə gömrük təmizlənməsi daxil olmaqla" ifadəsi müəyyən ticarət terminindən sonra əlavə edilir. Əksinə

elə hallar da olur ki, satıcı "DEQ" və ya "DDP" şərtlərinə uyğun olaraq malın çatdırılmasına hazırdır, lakin idxal üçün nəzərdə tutulan rüsum və rəsmi yığımların ödənilməsi üçün öz üzərinə tam və ya qismən öhdəçilik götürür. Bu hal üçün onda DEQ şərtinə "rüsum ödənilmişdir" ifadəsi əlavə edilməlidir və ya satıcı tərəfindən konkret hansı vergi və yığımların ödənilməsinə istəmədiyi göstənilməlidir. Məsələn, DEQ və ya DDP VAT unald (əlavə edilmiş dəyər vergisi ödənilməmişdir).

Nəzərə alınmalıdır ki, xarici şirkətlər üçün bir çox ölkələrdə nəinki idxal lisenziyalarının alınması, hətta əlavə olunmuş dəyərə görə rüsum və vergilərin ödənilməsi müəyyən çətinliklərlə qarşılanır. Belə halda ən çox qəbul edilən şərt "DDU"dür (rüsumu ödənilmədən daşınma).

Ancaq bir neçə halda elə olur ki, idxal olunacaq malın idxalatçının ölkəsindəki anbarlarına qədər çatdırılmasını (göndərişini) öz öhdəsinə götürmüş satıcı istəyər ki, gömrük rəsmiləşdirilməsini rüsumu ödəmədən həyata keçirsin. Onda "DDU" şərtindən sonra "gömrük təmizlənməsi daxil olmaqla" ifadəsi əlavə edilməlidir. Həmçinin D tipli terminlərinə də digər uyğun əlavələr edilə bilər. Məsələn, DDP, əlavə olunan dəyərin vergisi istisna olmaqla, DEQ, rüsum ödənilmədən və i.a.

Bir çox hallarda tərəflər arzu edirlər ki, malın təyinat yerinə qədər təhlükəsiz daşınması üçün hansı qablaşdırma istifadə olunması müəyyən edilsin.

Ancaq daşınmanın müddətindən və növündən asılı olaraq satıcı tərəfindən götürülən öhdəçilik də müxtəlif olur ki, buna görə də satış kontraktının bağlanmasına qədər satıcı qablaşdırmanın şərtlərindən xəbərdar olmalı və yerinə yetirməlidir. Bu müddəa malların beynəlxalq ticarətinə dair kontraktlar haqqında BMT-nin 1980-ci il Konvensiyasının 35.1 və 35.2.6 maddələrində öz əksini tapmışdır.

Bir çox hallarda alıcı tərəfindən malların keyfiyyətinin yoxlanılmasının təşkili malın satıcıdan alınana qədər və ya daşınmaya qəbul edilənədək həyata keçirilməsi məqsədyönlü hesab edilir (yükəlməyə qədər yoxlanılma - PSI pre-shipment inspection). Əgər

kontraktı başqa hal nəzərdə tutulmursa, alıcı marağına uyğun təşkil etdiyi belə yoxlamanın dəyərini özü ödəyir. Amma yoxlama yalnız lisenziya alınması məqsədilə satıcının ölkəsində aparılırsa, onda malın yoxlanılması üçün çəkilən xərclər özü ödəyir.

Daşıyıcının yanında sərbəst (FSA)

Qeyd olunduğu kimi, FSA termini o vaxt işlədilir ki, satıcı daşınma üzrə öz öhdəçiliyinə əməl etsin və malı alıcının təyin etdiyi daşıyıcıya təhvil versin. Bunun dəniz nəqliyyatında da istifadə olunması bu şərtlə gözlənilir ki, yük ənənəvi üsulla gəmiyə yüklənə bilməsin. Ənənəvi FOB şərtinin burada istifadəsi münasib deyil, çünki satıcı gəminin gəlməsinə qədər malı yük terminalına təhvil vermək məcburiyyətindədir və əgər belə olmasa, o malın nəzarəti və saxlanması üçün müəyyən riskə və əlavə xərclərə yol verməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, "F" tipli şərtə görə satıcı mütləq alıcının təlimatı üzrə malları daşımaq üçün təhvil verir, çünki yalnız alıcı malların daşınmasına dair, daşıyıcıyı göstərməklə, müqavilə bağlayır.

CFR, CIF CRT və CIP tipli şərtlər

"C" şərtinə müvafiq olaraq, satıcı öz hesabına adi şərtlər daxilində nəqliyyat vasitələri ilə müqavilə bağlamalıdır. Buna görə də daşınmanın dəyəri hansı məntəqəyə qədər ödənilirsə bu məntəqənin adi uyğun "S" terminindən sonra mütləq yazılmalıdır.

"SIF" və "SIP" şərtlərinə müvafiq olaraq satıcı, həmçinin, mali sığorta etməli və sığorta üçün xərc çəkməlidir.

Satıcı və alıcı arasında xərclərin ayrılma məntəqəsi, adətən, təyinat ölkəsinə aid edilir və bəzən "C" şərtini səhvən "D" tipli şərtə aid edirlər, ancaq bu şərtlər arasında əsaslı fərq vardır:

"C" tipli şərtə görə satıcı daşınma prosesində hər cür riskdən azaddır. "D" tipli şərtə görə isə satıcı malın razılaşdırılmış təyinat məntəqəsinə qədər mümkün olan hər cür risk və xərclərə görə məsuliyyət daşıyır. Bununla olaqədar, qeyd etmək lazımdır ki, "C" tipli şərt "F" tipli şərtə yaxındır, belə ki, satıcı ölkədə yükləmə və yoxlama üçün konkret öhdəçiliyi yerinə yetirir.

Beləliklə, "C" və "F" tipli şərtlərlə bağlanmış satış kontraktları yükləmə kateqoriyalı kontraktlara aiddir. Bu kontraktlardakı qaydalara görə satıcının payına malın razılaşdırılmış təyinat yerinə qədər daşınması üçün adi nəqliyyat xərcləri, alıcının payına isə malın daşınması üçün təhvil verildiyi andan etibarən onun məhv edilməsi, xarab olma riski və əlavə xərclər düşür. Məsələn, "C" tipli şərt bütün şərtlərdən fərqli olaraq iki kritik nöqtəyə malikdir: birincisi, xərclərin bölünməsi sahəsində, digəri isə risklərin bölüşdürülməsi sahəsində. Bu səbəbdən "C" tipli şərt daxilində satıcıya əlavə öhdəçiliklər verən zaman həddən artıq diqqətli olmaq lazımdır. Başlıcası odur ki, bütün bunlar vaxt etibarli ilə riskin alıcıdan satıcıya keçməsinə qədər həyata keçirilsin. "C" tipli şərtin əsas məhiyyəti, satıcı kontrakta əsasən daşınma üçün müqavilə bağladıqdan və malı "SIF" və "SIP" şərtlərinə uyğun sığortaya təqdim etdikdən sonra onun gələcəkdə bütün mümkün riskdən və xərclərdən azad olumasından ibarətdir. Satıcıya imkan yaradılmalıdır ki, yük sənədlərini banka təqdim etmək yolu ilə ödəmələri alıcı ilə razılaşdırsın.

Aydındır ki, satıcı adətən, daşınma üçün çəkilən bütün xərcləri ödəməlidir; fərqi yoxdur, ödəniş fraxtı Fraxt - ingiliscə - freight dəniz və ya hava yolu ilə yükün daşınması xərcləridir. Daşınma müqaviləsi iştirakçılarının razılığı və ya tariflərlə fraxtı müəyyən edirlər) qabaqcadan mal yükləndikdən dərhal sonra (pre-raid uron shirment) və yaxud hesablaşma təyinat yerində olsun (freight collect).

Adətən, əgər məntəqələrarası yüklərin boşaldılıb yüklənməsi və həmçinin yükün bir nəqliyyat vasitəsindən digərinə keçirilməsi də daxil olmaqla daşınma bir neçə daşınma kontraktı ilə həyata keçirilsə, onda bu əməliyyatlar üçün bütün xərclər satıcı tərəfindən ödənilir. Yox, əgər daşıyıcı öz hüquqlarını həyata keçirərkən malı bir nəqliyyat vasitəsindən digərinə yükləyirsə və bu hərəkətləri ilə baş verə biləcək hadisələrdən uzaq olmaq üçün (yolun buz bağlanması, gəmilərin hərəkətsizliyi, əmək mübahisələri, dövlət sərəncamları, müharibə və müharibə əməliyyatları) digər tədbirlər görərsə, onda hər hansı əlavə xərclər alıcının hesabına ödənilir.

Satıcı və alıcı arasında riskin bölünməsi hissəsində "SFR" və "SIF" ifadələrinin adi mənosunu o zaman saxlamaq mümkündür ki,

hadisə (malın satılmasının) satış müqaviləsi yenidən qüvvəyə minməsindən sonra baş versin və alıcı bu hadisədən sonra riski öz üzərinə götürməyə razılıq versin. Digər mümkün variant - riskə keçid momenti ilə satış müqaviləsinin bağlanması üst-üstə düşməsindən ibarətdir. Birinci variantın imkanı olduqca realdır, necə ki, daşınma zamanı malın vəziyyətini təyin etmək qeyri-mümkündür.

Buna görə, BMT-nin 1980-cı il tarixli malların Beynəlxalq ticarətinə aid Konvensiyasının 68-ci maddəsində nəzərə alınmışdır ki, əgər vəziyyət belə tələb edərsə, daşınma müqaviləsində göstərilən və daşınmanı əks etdirən sənədlər daşıyıcı tərəfindən yazıldıqdan və mal daşıyıcıya verildiyi andan sonra gələcəkdə mümkün olan riski alıcı öz üzərinə götürür.

“D” şərti (“DAF”, “DES”, “DEQ”, DDU və DDP)

“C” şərtindən fərqlənir, belə ki, “D” şərtinə görə malın

“D” tipli şərt öz mahiyyəti etibarlı ilə malın razılaşdırılmış təyinat yerinə daxil olanadək məsuliyyəti satıcı daşıyır. Satıcı mal təyinat yerinə çatanaqədər daşınmaya görə bütün riski və xərcləri satıcı daşıyır. “C” şərtində olduğu kimi “D” tipli şərtə də malın gəlməsi ilə malın göndərilməsi təsdiq olunur. “D” şərti iki kateqoriyaya bölünür: “DAF”, “DES” və “DDU” şərtlərinə görə satıcı malın idxalına görə əməliyyat aparmır, ancaq DEQ və DDP şərtlərinə uyğun olaraq o bu əməliyyatı həyata keçirir.

Dəmiryolu daşınmalarında tez-tez DAF şərtindən istifadə olunur ki, burada keçid sənədlərinin dəmir təylundan alınması adət halını almışdır. Bu keçid sənədləri malın təyinat yerinə çatmasına qədər, sığorta da daxil olmaqla, daşınmanı əhatə edir.

Bununla əlaqədar “DAF” şərti A.8 bəndində xüsusi mənə kəsb edir. Bunun nəticəsi olaraq qeyd edilməlidir ki, həmin keçid sənədlərinin alıcıya təqdim olunanadək mümkün risk və xərclər satıcının payına düşür və o bu bərdə öhdəçilik götürür. Buna uyğun olaraq sığorta və vaxta görə, həmçinin, satıcının malı sərhədə qədər gətirilməsi üçün çəkilən hər hansı xərc alıcının hesabına olmalıdır.

“DDU” şərti 1990-cı il “İnkoterms”-in mətninə daxil edilmişdir. Satıcı malı təyinat ölkəsinə çatdırılmasına hazır olduqda bu şərt əsas rol oynayır.

“İnkoterms” və daşınma müqaviləsi

Qeyd edilməlidir ki, “İnkoterms” yalnız satış kontraktlarında istifadə olunan ticarət şərtlərini izah edir, beləliklə o, bu və ya buna bənzər məzmunlu müqavilələrdə istifadə olunan ifadələrlə, xüsusilə müxtəlif Çarter-Partiya terminlərinə aid deyildir.

Çarterin şərti malların yüklənmə, boşaltma əməliyyatları üçün çəkilən xərclərə və bu əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün ayrılan vaxta (“demerc” adlanan) görə daha spesifik xarakterə malikdir.

Satış müqaviləsinin tərəflərinə təklif olunur ki, müqavilə bağlanarkən bu hissəyə aid xüsusi şərtlər tamamilə aydın olmalıdır, yəni satıcıya malın gəmiyə və ya digər nəqliyyat vasitəsinə yüklənməsinə nə qədər vaxtın ayrılması və həmçinin, alıcıya malın daşıyıcıdan təyinat məntəqəsinə çatdırılması üçün ayrılan müddət bəlli olmalıdır. Sonra, satıcıya “F” tipli şərtə görə yükləmə, “S” tipli şərtə görə isə boşaltma əməliyyatları zamanı mümkün risk və xərcin həcmi məlum olmalıdır.

Bu da faktır ki, satıcı Çarter-Partiya “Fri aut” şərtinə əsasən daşınma müqaviləsinə elə bağlayır ki, bu şərtə görə daşıyıcı daşınma zamanı boşaldılma əməliyyatından azaddır, ancaq bu demək deyildir ki, bağlanmış müqaviləyə görə bu əməliyyat zamanı bütün risk və xərclər alıcının üzərinə düşür, necə ki, limanın ənənəsinə görə hesab edilir ki, satıcı ilə bağlanmış daşınma müqaviləsinə yükün boşaldılması əməliyyatı da daxildir.

BYD (Beynəlxalq Yük Daşımaları) kitabçası (BYD Konvensiyası 1975-ci il) tətbiq edilməklə yük daşımaları bərdə gömrük konvensiyasının Azərbaycan Respublikası ərazisində tətbiqinə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 mart 1997-ci il tarixli 527 sayılı sərəncamı ilə başlanılmışdır.

BYD kitabçası tətbiq edilməklə yük daşımaları bərdə gömrük konvensiyasının Azərbaycan Respublikası ərazisində tətbiqi qaydaları haqqında Əsasnamə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 25 may 1998-ci il tarixli 024 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş, 26 may 1998-ci il tarixdə Azərbaycan Beynəlxalq Avtomobil Daşıyıcıları Assosiasiyası (ABADA) ilə razılaşdırılaraq, 30

may 1998-ci il tarixdə Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilmişdir (qeydiyyat nömrəsi - 104).

BYD konvensiyasına qoşulmuş Azərbaycan Respublikasında malların aralıq boşaltma-yükləmələri həyata keçirilmədən yol-nəqliyyat vasitələrində, nəqliyyat vasitələrindən ibarət qatarlarda və konteynerlərdə müqavilə tərəflərindən birinin göndərilmə gömrükxanasından bir və ya bir neçə sərəhdən keçməklə digər müqavilə iştirakçısı tərəfindən təyinat gömrükxanasına daşınmasına aiddir, bir şərtlə ki, BYD əməliyyatının başlanğıcı və sonu arasındakı müəyyən bir hissəsi avtomobil nəqliyyatı ilə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında BYD prosedurasına əməl olunmaqla daşınan mallar aralıq gömrükxanalarında (idxal zamanı giriş, tranzit zamanı giriş və çıxış) idxal və ya ixrac rüsum və vergilərinin ödənilməsindən və depozitə qoyulmasından azad edilir. Həmin gömrükxanalarda BYD kitabçalarının rəsmiləşdirilməsi üçün yığmalar tutulmur.

BYD Konvensiyasının müddəaları Azərbaycan Respublikasında ictimai mənəviyyət, ictimai asayiş, səhiyyə və ya gigiyena, eləcə də baytarlıq və ya fitosanitar nəzarət mülahizələrindən irəli gələn məhdudiyyətlərin tətbiq olunması üçün maneçilik törədilməsinə xidmət etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilərkən gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydası

Giriş gömrükxanasına aşağıdakı sənədlər təqdim olunmalıdır:

- göndərilmiş ölkələrinin və tranzit ölkələrin gömrük orqanları tərəfindən doldurulmuş və rəsmiləşdirilmiş BYD kitabçası;
- icazəyə dair şəhadətnamə;
- yük və əmtəə nəqliyyat sənədləri.

Giriş gömrük xidmətlərinin vəzifəli şəxsləri BYD kitabçasının doldurulmasının müəyyən olunmuş qaydalara uyğunluğunu yoxlayır.

BYD kitabçası rəsmiləşdirilərkən aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilir:

- yük manifestinin doldurulmasına (yük manifestinə daxil edilmiş məlumatlar yük və malı müşayiət edən sənədlər göstərilən məlumatlara uyğun olmalıdır);

- BYD kitabçalarının kötüyündə göndərilmiş gömrükxanasının və aralıq gömrükxanaların gömrük ştamplarının olmasına;

Gömrükxananın vəzifəli şəxsləri BYD kitabçasının oğurlanmış kimi nəzarətdə olmadığına və malların daşınmasının BYD kitabçasının kəsilməyən (qoparılmayan) vərəqinin 4-cü və üz qabığının 3-cü qrafasının düzgün doldurulduğuna əmin olmalıdırlar.

Giriş gömrükxanaları: nəqliyyat vasitələrinin və ya konteynerlərin yük bölmələrinin texniki vəziyyətini, konteynerlərdə icazə (buraxılma) şəhadətnamələrinin və buraxılma (icazə) lövhəciklərinin olmasını, nəqliyyat vasitələrinin və ya konteynerlərin yük bölmələrində gömrük möhür və plomblarının vəziyyətini yoxlayırlar, müstəsna hallarda yük bölmələrinə və ya konteynerlərə baxış keçirirlər.

BYD prosedurasında hər hansı qayda pozuntusu aşkar edildikdə, giriş gömrükxanası malları və nəqliyyat vasitələrini Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə uyğun olaraq tranzit gömrük rejimi və ya çatdırılma prosedurası altına sala bilər.

Əgər sənədli və faktiki nəzarət nəticəsində BYD prosedurasının hər hansı bir pozuntusu aşkar edilməmişsə, malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə bu proseduraya uyğun olaraq hərəkətinin mümkünlüyü barədə qərar qəbul edilir.

Malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının ərazisi üzrə BYD prosedurasına uyğun olaraq hərəkət etmə bilməsinin mümkünlüyü barədə qərar qəbul edildikdən sonra zəruri olduqda, eləcə gömrük təminatları qoyulur və bu barədə hər iki kəsilmə vərəqdə "Xidməti istifadə üçün" qrafasında qeydiyyat aparılır, həmçinin malların gömrük dəyəri müəyyən edilir.

Malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün hesab-qaimələrdən, nəqliyyat və sığorta sənədlərindən, göndərilmiş ölkələrinin gömrük bəyannamələrindən, qablaşdırma vərəqlərindən, malı müşayiət edən digər sənədlərdən istifadə olunur.

Nəqliyyat vasitəsinin gömrük nəzarəti zonasından çıxmasına nömrəli kəsilmə vərəqin 23-cü qrafasında və 1 nömrəli kötüyün 6-cı

qrafasında sənədli nəzarət üçün məsul vəzifəli şəxsin şəxsi nömrəli ştamplı vurulması, imzası və tarix qoyulması yolu ilə icazə verilir.

Komplektin I nömrəli vərəqi giriş gömrükxanasında nəzarətə götürülür və ayrıca qovluqda saxlanılır.

Nəqliyyat vasitəsi və konteyner gəlib çıxdıqdan sonra təyinat gömrükxanasına aşağıdakı sənədlər təqdim olunmalıdır: giriş gömrükxanasının qeydləri olan BYD kitabçası; malların rəsmiləşdirilməsi üçün zəruri olan yük və müşayiət edən sənədlər.

Gömrük xidmətlərinin vəzifəli şəxsləri BYD kitabçalarının doldurulmasının müəyyən olunmuş qaydalara uyğunluğunu və BYD kitabçalarında giriş gömrükxanasının ştamplının olmasını yoxlayırlar.

Azərbaycan Respublikasının ərazisindən malların aparılması zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydası

BYD prosedurasına əməl edilməklə malların daşınmasının rəsmiləşdirilməsi üçün doldurulmuş BYD kitabçası, nəqliyyat vasitəsinin gömrük möhür və plombları altında malların daşınmasına, buraxılmasına dair şəhadətnamə göndərilmə gömrükxanasına təqdim olunur.

Gömrük orqanları BYD kitabçasının doldurulmasının müəyyən olunmuş qaydalara uyğunluğunu yoxlayırlar. Bu zaman BYD kitabçasının üz qabığının birinci səhifəsində möhür və imzaların olmasına, BYD kitabçası sahibinin üz qabığının birinci səhifəsində, kəsilməyən vərəqdə, kəsilən vərəqlərin hamısında imzalarının uyğunluğuna, BYD kitabçasının etibarlılıq müddətinə xüsusi diqqət yetirilir. Göndərilmə gömrükxanasının vəzifəli şəxsləri BYD kitabçasının oğurlanmış kimi nəzarətdə olmadığına və malların daşınması üçün BYD kitabçasının kəsilməyən vərəqinin 4-cü və üz qabığının 3-cü qrafasında göstərilən şəxs tərəfindən həyata keçirildiyinə əmin olmalıdırlar.

Göndərilmə gömrükxanaları nəqliyyat vasitələrinin yük bölmələrinin və konteynerlərin texniki vəziyyətini, konteynerlərdə buraxılma (icazə) şəhadətnamələrinin və buraxılma (icazə) lövhəciklərinin olmasını yoxlayır, malların nəqliyyat vasitəsinə və konteynerə yüklənməsinə nəzarət edirlər. Nəqliyyat vasitələrinin yük bölmələrinə və konteynerlərə gömrük möhürləri və plombları vurulur.

Rəsmiləşdirmə zamanı hər hansı bir qayda pozuntusu aşkar edildiyi halda, göndərilmə gömrükxanası həmin pozuntular aradan qaldırılanaq malların BYD prosedurasına uyğun olaraq daşınmasına icazə verməyə bilər.

Əgər sənədli və faktiki nəzarət nəticəsində BYD prosedurası tətbiqinin bütün şərtlərinə əməl olunduğu müəyyən edilmişsə, aşağıdakılar doldurulur:

BYD kitabçasının kəsilən vərəqlərinin hamısında 16-cı qrafa:

- 1 nömrəli kəsilən vərəqin "Xidməti istifadə üçün" qrafasında və 1 nömrəli kötüyün 5-ci qrafasında digər məlumatlar içərisində malların Azərbaycan Respublikasından aparılmasının müvafiq gömrük rejiminin kodu və malların faktiki aparılmasına nəzarət həyata keçirilsə "Nəzarət" sözü də göstərilir;

- komplektin kəsilən vərəqinin 1 nömrəli kötüyü;

- komplektin hər iki kəsilən vərəqinin 18-23 qrafaları;

- 1 nömrəli kəsilən vərəqin 23-cü qrafasında və 1 nömrəli kötüyün 6-cı qrafasında gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin nömrəli möhürü vurulur, imzası və tarix qoyulur.

Komplektin I nömrəli vərəqi BYD kitabçasından ayrılır və lazım gəldikdə nəzarətə götürülür. Rəsmiləşdirilmiş BYD kitabçası xüsusi jurnalda qeydiyyatla alınır. Rəsmiləşdirilmiş BYD kitabçası daşıyıcıya qaytarılır.

Mallar təkrar ixrac gömrük rejimi altına qoyulduqda, həmçinin aşağıda göstərilən gömrük rejimləri altında yerləşdirildikdə, onların Azərbaycan Respublikası ərazisində faktiki aparılmasına nəzarət göndərilmə gömrükxanası tərəfindən həyata keçirilir.

- müvəqqəti gətirilmə (idxal) (kod 31);

- gömrük anbarı (kod 74);

- gömrük nəzarəti altında emal (kod 52);

- malların azad iqtisadi zonalara idxalı (götürülməsi) (kod 74);

- rüsumsuz ticarət mağazası (kod 72).

Bu halda göndərilmə gömrükxanası tərəfindən komplektin I nömrəli vərəqlərinin 20-ci qrafasında malların çatdırılma müddəti göstərilir. Göstərilən vərəqlərdə "Xidməti istifadə üçün" qrafasında daşınan malların gömrük dəyəri, 10-cu qrafada isə onların XI-

FƏN kodları göstərilməklə müfəssəl təsviri verilir. Əgər bütün məlumatların daxil edilməsi üçün 10 qrafa yetmirse, iki nüsxədən ibarət qoşma vərəqlərdən istifadə olunmasına yol verilir. Qoşma vərəqlərdə, həmçinin, BYD kitabçasının nömrəsi, sahibinin adı və ünvanı da göstərilir. Qoşma vərəqlər gömrük orqanının vəzifəli şəxslərinin şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiqlənir. Bu cür vərəqlərin olması barədə komplektin hər iki kəsilən vərəqinin 8-ci qrafasında qeydiyyat aparılır. Komplektin 1 nömrəli vərəqi nəzarətə alınır və ayrıca qovluqda saxlanılır.

BYD kitabçası və göndərilmiş gömrükxanasının qeydləri olan yük və malı müşayiət edən sənədlər çıxış gömrükxanasına təqdim edilir.

Gömrük xidmətlərinin vəzifəli şəxsləri BYD kitabçasının doldurulmasının müəyyən olunmuş qaydalara uyğunluğunu, komplektin 1 nömrəli kütüyündə göndərilmiş gömrükxanasının ştamplarının olmasını, eləcə də həmin kütükdə göstərilmiş gömrük kodunu, nəqliyyat vasitələrinin yük bölmələrinin və ya konteynerlərin texniki vəziyyətini, nəqliyyat vasitələrinin yük bölmələrində və ya konteynerlərdə gömrük möhür və plombların vəziyyətini yoxlayır, müstəsna hallarda nəqliyyat vasitələrinin yük bölmələrinə və ya konteynerlərə baxış keçirirlər.

BYD kitabçasına əməl edilməklə malların daşınması zamanı Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyinin hər hansı bir pozulması halı aşkar edildikdə, çıxış gömrükxanası BYD kitabçasını nəzərdə tutulmuş qaydada qeyd-şərtlərlə rəsmiləşdirir.

Malların Azərbaycan Respublikası ərazisindən tranzit zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi giriş və çıxış gömrükxanalarında analoji qaydada aparılır.

Mövzu 7. Xarici-iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsi

Gömrük tarifi - Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədidən keçirilən mallara tətbiq edilən və Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Mal Nomenklaturasına (XİF MN) uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsum dərəcələrinin məcmusudur.

“Tarif” – ərəb sözü olub “siyahı” deməkdir. Deməli, gömrük tarifi idxal və ixrac rüsumlarının siyahısıdır. Tarif dəyəri idxal və ixrac olunan malların qiymətinə görə tarif şəklində müəyyənləşdirilir. Gömrük tarifi daşdığı funksiyaların xarakterindən asılı olaraq 2 yerə ayrılır:

- 1) Proteksionist funksiya;
- 2) Fiskal funksiya.

Proteksionizm - daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunması üçün dövlətin yürütdüyü iqtisadi siyasətdir. Daxili bazarı qorumaq üçün idxal rüsumlarının artırılmasının əsas səbəbi yerli malların rəqabət qabiliyyətinin aşağı olmasından irəli gəlir. Belə ki, yenicə müstəqillik əldə etmiş respublikamız köhnə texnologiya ilə dünya bazarı standartlarına cavab verən əmtəə istehsal edə bilmir. Eyni zamanda ölkəni xarici mallardan asılı vəziyyətə salmaq, nəinki iqtisadi təhlükəsizliyə, həm də milli təhlükəsizliyə ciddi problemlər yara da bilər. Bu işə müstəqilliyini tam möhkəmləndirməmiş bir ölkə üçün açınaçaqlı nəticələrə gətirib çıxarar. Odur ki, hər bir dövlət kimi Azərbaycan Respublikası da öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün proteksionist siyasətdən yararlanmağa çalışır.

Fiskal funksiya - “fisk” latın sözü olub, “zənbil” deməkdir. Bu funksiyanın mahiyyəti dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsini təmin etmək üçün ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin dövlət xəzinəsinə cəlb edilməsidir. Ümumdövlət proqramlarının həyata keçirilməsi üçün vəsaitlərin dövlət büdcəsinə toplanması, məhz bu funksiya vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Dünyanın bütün ölkələrində gömrük tarifindən istifadə olunur. Milli tarif sistemlə yanaşı, məhəlli (regional) tarifləri özündə birləşdirən vahid tarif sistemi vardır. Tariflərin lazımsız artırılmasının qarşısını almaq və onları danışıqlar yolu ilə aşağı salmaq, ticarət məncələrinə aradan qaldırmaq və s. bu tipli məsələləri 1995-ci ilə qədər Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş (GATT - General Agreement on Tariffs and Trade). Həmin ildən sonra Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (WTO - World Trade Organization) adlanan qurum tərəfindən tənzimlənir.

İkitərəfli və çoxtərəfli razılaşmalar əsasında güzəştlər müəyyən-ləşdirilir və tətbiq olunur. Bu preferensial rejim sayılır (preferensiya - bir dövlətin digərinə idxal gömrük rüsumları dərəcələrinin azalması üzrə verdiyi xüsusi güzəştlərdir). Belə güzəştlərin tətbiqi milli istehsal mallarının xarici bazarlara çıxarılmasını əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Bir sıra hallarda gömrük tarifi birtərəfli qaydada ixrac məhsullarının istehsalına tələb olunan mallara aşağı və ya sıfır dərəcəli idxal rüsum tətbiq etməklə, milli istehsalın və ixracın stimullaşdırılması üçün istifadə olunur.

Bildiyimiz kimi, rüsumlar yerli və dünya qiymətlərinin fərqi və ya fərqə uyğun müəyyənləşdirilir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi ilə gömrük rüsumlarının dərəcələri arasında müəyyən asılılıq mövcuddur. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə gömrük rüsumlarının dərəcələri aşağı olur. Çünki inkişaf etmiş ölkənin istehsal etdiyi məhsulun rəqabət qabiliyyəti yüksək olduğu üçün, daxili bazanın yüksək rüsumlar hesabına qorunmasına, ixracın əlavə tədbirlərlə stimullaşdırılmasına və büdcənin gəlir hissəsinin gömrük ödənişləri hesabına doldurulmasına ehtiyac qalmır.

Gömrük-tarif tənzimlənməsinin hüquqi əsasını, 20 iyun 1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının "Gömrük tarifi haqqında" qanun müəyyənləşdirilmişdir. Bu qanuna görə gömrük tarifinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

1) Azərbaycan Respublikası üzrə idxalın əmtəə strukturunu səmərəlilişdirmək;

2) Azərbaycan Respublikasının ərazisində malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək;

3) valyuta sərvətlərinin Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilməsi və çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət təşkil etmək;

4) Azərbaycan Respublikasında malların istehsal və istehlak strukturunda mütərəqqi dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;

5) Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq;

6) Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatını dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq.

"Gömrük tarifi" haqqında qanunun 3-cü maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən, gömrük rüsumuna cəlb olunan və ya olunmayan malların siyahısı və tətbiq edilən rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Eyni zamanda, xarici iqtisadi tənzimlənen qeyri-tarif tədbirləri, ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri və onların tətbiq olunduğu malların siyahısı da Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün ixrac gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən olunur.

Milli maraqların qorunması və ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün Xarici İqtisadi Fəaliyyətin (XİF) tənzimlənməsi həyata keçirilir. XİF-in dövlət tənzimlənməsinin metodları təsnifat əlamətlərinə görə 4 qrupa bölünür:

- 1) iqtisadi tənzimləmə metodları;
- 2) inzibati metodlar;
- 3) tarif metodları;
- 4) qeyri-tarif metodları.

İqtisadi tənzimləmə, inzibati və qeyri-tarif metodları haqqında 11-ci mövzuda ətraflı məlumat verildiği üçün şərhə ehtiyac yoxdur. İndi isə tarif metodu ilə tanış olaq.

Tarif metodu

Azərbaycan Respublikasında gömrük rüsumlarının aşağıdakı növləri tətbiq edilir ("Gömrük tarifi haqqında" Qanun, 4-cü maddə):

- 1) advalor - malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan;
- 2) spesifik - mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan;
- 3) kombinə edilmiş - hər ikisindən birlikdə istifadə olunur.

Advalor latınca "ad valorem" sözündən götürülüb, mənası "dəyərdən" deməkdir.

Əgər mal advalor qaydada, yəni gömrük dəyərini görə faizlə hesablanacaqsa, onda aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$G Ra = G D. GRD a/100$$

G Ra - advalor tarifi görə hesablanmış gömrük rüsumunun qiyməti;

GD - malın gömrük dəyəri;

GR Da - advalor gömrük rüsumunun dərəcəsi (malın gömrük dəyərini görə faizlə)

Əgər malın gömrük dəyəri spesifik qaydaya uyğun müəyyənləşdirilərsə, onda malın miqdarı (çəki, həcm, ədədi sayı və s.) əsas götürülür və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$GRs = MM.GRDs. RMe RMvm$$

GRs - spesifik tarifi görə hesablanmış gömrük rüsumunun qiyməti;

MM - malın miqdarı (tonla, litrlə, m³-lə, ədədlə və s.);

GRDs - malın spesifik gömrük rüsumunun dərəcəsi;

RMe - gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi gün Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən manatın EKYU-ya görə müəyyən edilmiş rəsmi məzənnəsi (kursu);

RMvm - müqavilədəki valyutanın manata görə Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyənləşdirilmiş rəsmi məzənnəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1 aprel 2004-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında spesifik gömrük rüsum dərəcələri advolar dərəcələrlə əvəz edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 20 aprel 2004-cü il tarixli 58 sayılı qərarı ilə "Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rosmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında" AR NK-nın 2001-ci il 12 aprel tarixli 80 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən mallar üzrə gömrük idxal rüsumlarının dərəcələrində bəzi mallar üzrə spesifik gömrük idxal rüsum dərəcələri advolar gömrük idxal rüsum dərəcələri ilə əvəz edilmişdir. Tarif dərəcəsi gömrük dəyərini 15%-i miqdarında qəbul olunmuşdur.

AR NK-nın bu qərarı Azərbaycan Respublikasında idxal əməliyyatlarının gömrük-tarif mexanizmi vasitəsi ilə tənzimlənməsi, "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun

müddəalarına uyğun olaraq gömrük tariflərinin tətbiqi mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi yolu ilə xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyinin artırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədi ilə qəbul olunmuşdur.

Malın dəyərini kombinə üsulu ilə hesabladıqda, əvvəlcə advalor, sonra isə spesifik qaydada hesablanır, hər ikisi müqayisə edilərək ən böyüyü götürülür.

Gömrük rüsumları mövsümi və xüsusi olurlar.

Mövsümi rüsumlar malların ixracını və idxalını operativ tənzimləmək üçün bəzi mallara tətbiq olunan rüsumlardır. Mövsümi rüsumlarda gömrük tarifində nəzərdə tutulmuş gömrük rüsumları dərəcələri tətbiq olunur və bu rüsumların qüvvədə olduğu müddət il ərzində 6 aydan çox ola bilməz ("Gömrük tarifi haqqında" Qanun, 5-ci maddə):

Xüsusi növ rüsumlar. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qorumaq üçün idxal edilən mallara müvəqqəti olaraq tətbiq edilir və aşağıdakı növlərə ayrılır ("Gömrük tarifi haqqında" qanun 6-cı maddə):

- xüsusi rüsumlar;
- antidempinq rüsumları;
- kompensasiya rüsumları.

Bu rüsumların formalaşması və tətbiqi qaydaları "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş hüquqi normalarla tənzimlənir.

Xüsusi rüsumlar aşağıdakı hallarda tətbiq olunur ("Gömrük tarifi haqqında" Qanun, 7-ci maddə):

- əgər ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən mallar, bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vuran və ya ziyan vura biləcək miqdarda və şərtlərdə gətirilmişdirsə, onda idxal mallarından müdafiə tədbiri kimi;
- digər dövlətlərin və onların ittifaqlarının (siyasi, iqtisadi, hərbi və s.) Azərbaycan dövlətinin mənafeyinə toxunan ayrı-seçkilik və digər hərəkətlərinə cavab tədbiri kimi.

Antidempinq rüsumları

Dempinq (ingiliscə "dumping" hərfi mənada "dağıtma" deməkdir) - xarici bazarlarda əmtəələrin dəyər - dəyməzinə, yəni istehsal xərclərindən aşağı qiymətlə satılması deməkdir. Dempinqin fərqləndirici xüsusiyyətləri, ölkədaxili aşağı və yuxarı qiymətlər arasındakı kəskin fərq və satış bazarında rəqibləri sıradan çıxartmaq ekspansionist latınca "expansio" sözündən olub "yayılma", "genişlənmə" deməkdir. İqtisadi metodlarla hökmranlıq dairəsinin genişləndirilməsinə xidmət edir).

Antidempinq (dempinqin əksinə olan - müəll.) rüsumları, idxal olunan malların qiyməti ölkənin gömrük ərazisinə gətirilədiyi vaxtda ixrac olunduğu ölkədəki real dəyərindən aşağı olduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və ya bu hal istisna olunmadıqda, eyni zamanda həmin mallar ölkə daxilində istehsalının təşkilinə və ya genişləndirilməsinə maneçilik törətdikdə tətbiq olunur ("GT haqqında" Qanun, 8-ci maddə).

Kompensasiya rüsumları ("Gömrük tarifi haqqında" Qanun, 9-cu maddə):

Kompensasiya latınca "compensatio" sözündən olub, hərfi mənası "ödəmə" deməkdir.

Ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların istehsalı və ya ixracı zamanı birbaşa və ya dolayı yolla subsidiyalardan (subsidiya latınca "subsidium" sözündən olub, hərfi mənası "yardım", "kömək" deməkdir. Subsidiya, dövlətin büdcə vəsaiti hesabına yerli hakimiyyət orqanlarına, hüquqi və fiziki şəxslərə əsasən pul formasında göstərdiyi yardımdır) istifadə olunmuşda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və yaxud bu hal istisna edilmədikdə, habelə ölkədə bu malların istehsalının təşkilinə və genişləndirilməsinə maneçilik törətdikdə kompensasiya rüsumları tətbiq edilir.

Xüsusi, antidempinq və kompensasiya rüsumları tətbiq edilməzdən əvvəl Azərbaycan Respublikasının müvafiq idarəetmə orqanlarının təşəbbüsü ilə qanunvericilik normalarına uyğun olaraq 10

gün müddətində təhqiqat aparılır. Bu zaman çıxarılacaq qərarlar kəmiyyətə müəyyən edilmiş qərarlara əsaslanmalıdır.

Hər bir xüsusi hal üçün tətbiq olunacaq rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir və bu dərəcələr təhqiqatın müəyyən etdiyi qiymətlərin dempinq azaldılmasının, subsidiyanın və aşkar olunan dəymiş ziyanın məbləğinə mütənəsib olmalıdır.

Gömrük güzəştləri. Bütün gömrük güzəştləri mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.

Ölkənin ticarət siyasəti həyata keçirilərkən qarşılıqlı və birtərəfli qaydada, gömrük sərhədindən keçirilən mallar üzrə əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması, rüsum ödənişlərindən azad etmə, rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, malın güzəştli gətirilməsi və ya aparılması üçün tarif kvotaları şəklində verilən güzəştlər tarif güzəştləri adlanır.

"Gömrük tarifi haqqında" Qanunun 36-cı maddəsinə görə aşağıdakı hallarda güzəştlər verilə bilər.

1) Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş gömrük rejimlərinə uyğun olaraq gömrük nəzarəti altında ölkə ərazisinə müvəqqəti gətirilən və aparılan mallar;

2) Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu hökumətlərə-rası sazişlərə müvafiq olaraq xaricdə investisiya əməkdaşlığı üzrə obyektlərin inşası üçün dəstlə göndərilən mallar;

3) Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq müəyyən edilən dövlət ehtiyacları üçün ölkənin gömrük ərazisindən çıxarılan mallar;

4) xarici sərmayənin iştirakı ilə yaradılan müəssisələrin və xarici müəssisələrin nizamnamə fonduna pay şəklində ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən, həmçinin qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan hökumətinin və ya onun səlahiyyətli dövlət orqanlarının məhsulların bölgüsü barədə bağladığı sazişlərdə nəzərdə tutulmuş hallarda və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada xarici sərmayələrin öz xərcini ödə-

məsi dövründə həmin müəssisələrin özü tərəfindən istehsal edilərək ölkə ərazisindən çıxarılan müxtəlif növ mallar.

Əslində tarif tənzimlənməsi özündə bir neçə qarşılıqlı əməliyyatları əks etdirən müəkkəb bir prosesdir. Bunlardan bizim üçün daha maraqlı olanı malın mənşə ölkəsinin müəyyənləşdirilməsi və gömrük dəyərinin müəyyən edilməsidir. Malın gömrük dəyəri və onun müəyyən edilməsi üsulları barədə 9-cu mövzuda geniş məlumat verildiyi üçün, ətraflı şərhə ehtiyac görmürük.

Malın mənşə ölkəsinin müəyyənləşdirilməsi gömrük əməliyyatlarının sadələşdirilməsi və unifikasiyası ("Unifikasiya" latınca "uni" ("vahid") və "facio" - "edirəm" sözlərindən götürülüb, mənası "vahid edirəm" yəni vahid şəkllə, formaya, və ya sistemə salmaq deməkdir) barədə Kioto Konvensiyasında öz əksini tapmış beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır. Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsinin hüquqi əsaslarını "Gömrük tarifi haqqında" qanun ilə (24-32-ci maddələr) təsbit edilmişdir.

Malın "mənşə ölkəsi" məfhumunu malın istehsal edildiyi ölkələr qrupu, gömrük ittifaqları, dövlətin bir hissəsi və yaxud konkret regionu başa düşülür.

Malın mənşəsinin bəyan edilən ölkə olduğunu müəyyənləşdirmək üçün, gömrük orqanı malın mənşəyi haqqında sertifikat ("Sertifikat" fransızca "certifikat", latınca "sertifiko" sözündən olub, mənası "təsdiq edirəm" deməkdir. Xarici ticarətdə səlahiyyətli orqanların verdiyi və əmtənin keyfiyyətini təsdiq edən sənədə sertifikat deyilir) tələb edir.

"Gömrük tarifi haqqında" qanunun 29-cu maddəsinə görə, ölkəmizin gömrük ərazisinə mal gətirilərkən aşağıdakı hallarda malın mənşəyi haqqında sertifikat təqdim olunmalıdır:

1) mənşəyi gömrük tarifinə görə Azərbaycan Respublikasının imtiyaz verdiyi ölkələrdən olan mallara;

2) müəyyən ölkədən gətirilməsi kəmiyyət məhdudiyətləri ilə və ya xarici iqtisadi fəaliyyətin digər üsulları ilə tənzimlənən mallar;

3) Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq sazişlərdə, həmçinin, Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitin mü-

hafizəsi və əhəlinin sağlamlığı, yerli istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi, ictimai asayişin qorunması, dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və Azərbaycan Respublikasının həyati mənafehləri sahəsindəki qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallarda;

4) gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün təqdim olunan sənədlərdə malın mənşəyi haqqında məlumat olmadaqda və ya Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanında malın mənşəyi haqqında bəyan edilən məlumatların qeyri-dəqiqliyini təsdiq etmək üçün əsas olduq hallarda.

Malın mənşə sertifikatları gömrük rəsmiləşdirilməsinə gömrük yük bəyannaməsi və tələb olunan digər sənədlərlə birlikdə təqdim olunur.

Hazırkı, dövrdə dünya ticarətində malın mənşə ölkəsi ilə əlaqədar müxtəlif növ imtiyazların verilməsi təcrübəsi daha geniş yayılmışdır. Belə ki, malın mənşəyindən asılı olaraq güzəştli gömrük rüsumu alınabilir və yaxud tamamilə ödəmədən azad edilə bilər.

Mövzu 8. Gömrük ödənişləri

8.1. Gömrük ödənişlərinin növləri və hesablanması qaydaları

"Gömrük ödənişləri" anlayışı Gömrük Məcəlləsində iki dəfə verilib. Məcəllənin 17-ci maddəsinin 19-cu bəndində oxuyuruq: "Gömrük ödənişləri müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən alınan gömrük rüsumları, vergilər, gömrük yığımları, hüquqi və fiziki şəxslərə gömrük fəaliyyəti üçün lisenziyaların verilməsinə görə alınan yığımlar, haqlar və digər ödənişlərdir.

İkinci dəfə isə, 108-ci maddədə gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrindən tutulan gömrük ödənişlərinin siyahısı verilmişdir.

Mövcud qanunvericilik aktları ilə aşağıdakı gömrük ödənişləri alınır:

- 1) gömrük rüsumu;
- 2) əlavə dəyər vergisi;

3) aksızlar;

4) Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən icazələrin verilməsi və icazələrin bərpa edilməsinə görə yığımlar;

5) gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatlarının verilməsi və attestatların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə yığımlar;

6) gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları;

7) malların saxlancına görə gömrük yığımları;

8) malların gömrük müşayiətinə görə gömrük yığımları;

9) məlumatlandırma və məsləhət verməyə görə haqq;

10) ilkin qərarların qəbuluna görə haqq;

11) gömrük hərraclarında (auksion) iştirak etməyə görə haqq;

12) digər gömrük ödənişləri.

Gömrük rüsumları

Bu maddəyə görə Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallar üçün "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq gömrük rüsumu ödənilməlidir. Həm Gömrük Məcəlləsində, həm də "Gömrük tarifi haqqında" Qanunda gömrük rüsumu anlayışı ümumi şəkildə izah olunur. Belə ki, Gömrük Məcəlləsinin 17-ci maddəsinə görə, "gömrük rüsumları Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə malların idxalı və ixracı zamanı alınan ödənişlərdir".

Gömrük rüsumları bütün sərhədboyu dövriyyəyə şamil edilir. Bəzi mallar növündən, məşə ölkəsindən, bəyan edilmiş gömrük rejimindən asılı olaraq gömrük rüsumlarından azad edirlər. Əgər konkret mal gömrük tarif qanunvericiliyinin normalarına uyğun gömrük rüsumuna cəlb olunmursa, onda həmin mal nəzərdə tutulan gömrük ödənişlərini ödədikdən sonra gömrük sərhədini keçə bilər.

Gömrük rüsumları gömrük sərhədini keçməsi faktı ilə qüvvəyə minən və xarici ticarət dövriyyəsi mallarına tətbiq edilən dolayı vergi növ müxtəlifliklərindən biridir. Gömrük rüsumları bütün əsas vergi xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirmişdir:

a) gömrük rüsumlarının ödənişi də məcburi xarakter daşıyır və dövlət hakimiyyət məcburiyyəti ilə təmin edilir;

b) gömrük rüsumları göstərilən xidmətin əvəzi deyil və qarşılıqsız (əvəzində heç bir şey etmədən) tutulur;

c) gömrük ödənişlərindən daxilolmalar konkret dövlət xərclərini ödəmək üçün nəzərdə tutulmamışdır.

Gömrük - tarif münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi birtərəfli xarakter daşıyır və gömrük-tarif hüquqi münasibətlərinin subyektlərinə vergi qoymanın miqdarı, əsasları, müddəti və s. kimi məsələlərdə razılaşmağı mümkünsüz edir. Ancaq gömrük rüsumlarının müəyyənləşdirilməsinin birtərəfliliyi prinsipi dövlətlər və sahibkarlar arasında vergi müqavilələrinin bağlanması ölçünə deyildir. Bu cür razılaşmaların predmeti dövlətin sosial-iqtisadi plan və proqramlarının icrasını stimullaşdırmaq məqsədi ilə özəl sahibkarlığa etdiyi vergi güzəştləridir.

Gömrük rüsumlarının vergi təbiətli olması onları daha çox gömrük yığımları ilə müqayisə etdikdə gözə çarpır. Gömrük rüsumlarından fərqli olaraq, gömrük yığımları - mal qismində ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinin, habelə müşayiət olunmayan baqajda, beynəlxalq poçt göndərişlərində keçirilən, kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların və yüklərin, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş ödəmələrdir. Deməli, gömrük yığımları idxal və ixraca məşğul olanlara gömrük orqanlarının göstərdiyi xidmətin qarşılığında aldığı ödəmələrdir.

Verginin bütün əsas elementləri gömrük rüsumlarına da xasdır. Gömrük rüsumları qoyulan subyekt deklarıdır. Deklarant gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrini öz adından gömrüyə boyan edən şəxsdir. Deklarant həm mal və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxs, həm də gömrük brokeri (vasitəçi) ola bilər. Gömrük rüsumu qoyulan obyekt isə gömrük dəyəri, gömrük sərhədindən keçirilən malların kəmiyyət göstəriciləri və ya hər ikisi birlikdə ola bilər.

Gömrük rüsumunun növbəti elementi onun dərəcəsidir (stavka). "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-

cü maddəsinə görə, gömrük rüsumlarının dərəcələri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Bu qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, gömrük rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən mal keçirən hüquqi və fiziki şəxslərdən, sövdələşmə növlərindən və digər amillərdən asılı olaraq dəyişdirilə bilməz.

İdxal gömrük rüsumlarının dərəcələri malın mənşə ölkəsindən asılı olaraq diferensasiya olunur. Əgər idxal olunan malın mənşə ölkəsi ilə Azərbaycan Respublikası arasında əlverişli ticarət rejimi (ƏTR) mövcuddursa, onda idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və gömrük rüsumuna cəlb olunmayan malların siyahısı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. ("Gömrük tarifi haqqında". Qanun, maddə. 3, bənd 3).

İxrac gömrük rüsumlarının dərəcələri və onların tətbiq olunduğu malların siyahısı, həmçinin xarici iqtisadi tənzimləmənin qeyri-tarif tədbirləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikasının ƏTR tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün ixrac gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən müəyyən olunur.

İdxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri sonuncu dəfə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 aprel 2001-ci il 80 sayılı qərarı ilə müəyyən edilmişdir. Lakin 22 dekabr 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 161 sayılı Qərarı ilə həmin qərara əlavələr və dəyişikliklər edilmişdir. Həmin qərara əsasən ilk dəfə olaraq 72, 76, 78, 79 və 80-ci mal qruplarına ixrac rüsumları tətbiq olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının bağladığı sərbəst ticarət haqqında ikitərəfli sazişlərə görə də rüsumlar tətbiq olunmur. Məsələn, Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Gürcüstan, Moldova və s.

Vergi sistemində olduğu kimi, gömrük rüsumlarına da güzəştlər tətbiq olunur. Bu tarif güzəştləri və ya tarif preferensiyaları adlanır. Tarif güzəştləri (tarif preferensiyaları) dedikdə, Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti həyata keçirilərkən qarşılıqlı və ya bir-

tərəfli qaydada ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən mallar üzrə əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması, rüsum ödənişindən azad etmə, rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, malın preferensial götürülməsi (çıxarılması) üçün tarif kvotaları şəklində verilən güzəştlər başa düşülür ("Gömrük tarifi haqqında" Qanun, 33-cü maddə 1-ci bənd). Gömrük güzəştlərinin verilməsi qaydası Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir və "Gömrük tarifi haqqında" Qanunun 35-ci, 36-cı və 37-ci maddələri istisna olmaqla fordı xarakter daşıya bilməz.

Cəlb olunma obyektlərinə görə gömrük rüsumları - idxal (import) və ixrac (eksport) kimi iki yerə ayrılır.

İdxal rüsumları ölkənin daxili bazarını xarici rəqabətdən qoruduğu halda proteksionist (daxili bazarı qorumaq üçün yerli və dünya qiymətləri arasındakı fərqdən yüksək müəyyənləşdirilən rüsumlar) funksiyasını yerinə yetirir. Bu halda təkcə idxal olunan malların deyil, həm də yerli malların qiyməti dünya qiymətləri səviyyəsinə qalxır.

İxrac rüsumları gömrük-tarif tənzimlənməsinin fiskal funksiyasının həyata keçirilməsində birinci dərəcəli rol oynayır. Gömrük orqanlarının yığdığı vergilərin 50 %-dən çoxu məhz ixrac rüsumlarının payına düşür.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə idxal rüsumlarının yüksək olmasının əsas səbəbi ölkə sənayesini xarici rəqabətdən qorumaqdır. Azərbaycan Respublikası da öz sənayesini xarici rəqabətdən qorumaq üçün hələlik bu üsuldan istifadə edir. Ölkələrin iqtisadi inkişafı ilə idxal rüsumlarının miqdarı tərs mütənəsbidir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti idxal və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrini təyin edir. Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkənin malları üçün idxal və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən olunur. Lakin əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallarına və mənşə ölkəsi müəyyənləşdirilməyən mallara idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri iki dəfə artırılır.

Əlavə dəyər vergisi. ƏDV dolayı vergi olub, əhalinin xərclərindən tutulur. Çünki bu vergi istehsalda və alqı-satqı prosesində ya-

ranır. 1 yanvar 2001-ci ildən qüvvəyə minən "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi"nə görə ƏDV 18 % qəbul olunmuşdur (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 173-cü maddə).

Malların, işlərin, xidmətlərin istehsalı prosesində yaranan və onlar satıldıqca büdcəyə keçirilən dəyər artımının bir hissəsinin büdcəyə alınması forması əlavə dəyər vergisidir. Vergi Məcəlləsi, 153-cü maddə).

Məlumdur ki, ayrı-ayrı məhsul (iş, xidmət) müəyyən xərclər hesabına başa gəlir və məhsulun maya dəyərini təşkil edir. İstehsalçı isə, həmin maya dəyərini üstünə öz mənfəətini də gələrek baha qiymətə satır. Bu zaman məhsula əlavə dəyər qoyulmasa və məhsul daha baha qiymətə satılmasa, əmək haqqı ödənilməz, əlavə mənfəət əldə olunmaz, nəticədə isə məhsulun istehsal olunmasına heç bir maraq qalmaz. Məhz ƏDV də məhsulun dəyərinə əlavə olunmuş dəyərdən tutulur və büdcəyə köçürülür. ƏDV satış zamanı yarandığı üçün bir növ istehlakçının cibindən gedir.

İdxal olunan mallara ƏDV-nin tətbiqi iki funksiyayı yerinə yetirir:

1) xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi, daha doğrusu, daxili bazarda yerli və idxal mallarının arasındakı rəqabətin tənzimlənməsini;

2) dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini doldurmaq üçün fiskal funksiyayı.

ƏDV-nin müəyyənləşdirərkən advoar dəyərdən istifadə olunur. ƏDV-nin dərəcələri qanunvericilik normalarına uyğun qoyulur ƏDV müqavilədə göstərilən valyuta əsasında hesablanır, daha doğrusu, malın gömrük dəyəri hesablanan valyuta əsas götürülür.

ƏDV hesablanarkən üç əsas dəyər elementinin cəmi əsas kimi götürülür:

- malın gömrük dəyəri;

- gömrük rüsumu (advoar, spesifik və kombinə edilmiş tariflərə hesablanmış);

- aksiz kəmiyyəti.

Ödəniləcək əlavə dəyər vergisi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$\text{ƏDV} = (\text{MGD} + \text{GR} + \text{A}) \cdot \text{ƏDVd} / 100$

ƏDV - ödəniləcək ƏDV-nin kəmiyyəti (miqdarı);

MGD - malın gömrük dəyəri;

GR - gömrük rüsumu;

A - aksiz;

ƏDVd - hər bir mal üçün müəyyən olunmuş ƏDV-nin miqdarı

Azərbaycan Respublikasında 1995-ci ildən başlayaraq xarici ticarət mallarından əlavə dəyər vergisi tutulur. İdxal malları istehsal olunduğu ölkənin ərazisində əlavə dəyər vergisinə cəlb olunmadığı üçün, istehlakçı ölkələrdə həmin mallardan əlavə dəyər vergisi tutulur. Lakin Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri ilə xüsusi gömrük sistemi fəaliyyət göstərdiyindən, bu ölkələrdən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən malların əlavə dəyər vergisinə cəlb olunması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısını sonuncu dəfə 13 iyul 2000-ci il tarixli 124 sayılı qərarı ilə təsdiq etmişdir. Bu mallar aşağıdakılardır:

1) birgə müəssisələrin nizamnamə fonduna xarici investordan əmanəti kimi və ya tamamilə xarici investora məxsus müəssisənin yaradılması üçün gətirilən əmlak;

2) xarici investisiya müəssisəsinin əcnəbi işçilərinin öz ehtiyacları üçün Azərbaycan Respublikasına gətirdikləri əmlak (işə götürənin arayışı gömrük orqanına təqdim olunmaqla);

3) Azərbaycan Respublikasının ərazisində mövcud qaydada qeydiyyatdan keçmiş humanitar təşkilatlar, həmçinin Beynəlxalq Humanitar Yardım üzrə Respublika Komissiyasının razılığı ilə digər hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən humanitar yardım kimi gətirilən mallar;

4) texniki yardım da daxil olmaqla təmünnasız yardım və xeyriyyə məqsədi ilə dövlətlərin, hökumətlərin və beynəlxalq təşkilatların xətti ilə gətirilən mallar;

5) damazlıq heyvanlar, damazlıq quşlar, damazlıq yumurtalar, bioloji preparatlar, əkin üçün gətirilmiş cins toxumlar;

6) sudəmor uşaqlar üçün qablaşdırılmış süd, qablaşdırılmış uşaq yeməkləri;

7) xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına daxil olan bütün növ əməliyyat vasitələri istisna olmaqla fiziki şəxslər tərəfin-

dən AR ərazisinə istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, ümumi dəyəri 100 MBŞ dollarına ekvivalent və ya çəkisi 50 kq-dan artıq olmayan mallar;

8) fəvqəladə halların qarşısını alınması və bu halların aradan qaldırılması məqsədilə maddi-texniki təchizat sisteminin yaradılması, seysmik - müşahidə məntəqələrinin və qəza - xilasətmə dəstələrinin yerləşdiriləcəyi bazaların təşkili və onların fəaliyyəti üçün Azərbaycan Respublikasının Fəvqəladə Hallar Üzrə Dövlət Komissiyasının təsdiqedicisi sənədi əsasında idxal olunan xüsusi texniki vasitələr, avadanlıqlar, cihazlar, alətlər, kompleksləşdirici məmulatlar, ehtiyat hissələri, ləvazimatlar və materiallar;

9) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının pasportları və şəxsiyyət vəsiqələri və blankları, onların fərdiləşdirilməsi, "Giriş-Çıxış" avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sisteminin yaradılması və tətbiqi, əl-barmaq izlərinin müəyyən edilməsi üçün gətirilən avadanlıqlar məmulatlar, ləvazimatlar və materiallar;

10) qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət müəssisələrinin idarəetmə hüququna dair təsdiq edilmiş müqavilələrin icrası ilə bağlı investisiya proqramında istehsalın təşkili üçün nəzərdə tutulmuş mallar.

Bu qərara görə, ƏDV-dən azad olunan idxal malları təyinatı üzrə istifadə olunmadıqda həmin mallar yenidən bəyan olunmalı və 10 gün müddətində ƏDV ödənməlidir. Əks halda həmin malları satanlara qarşı qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş təciblər tətbiq olunacaq.

Aksizlər

Aksiz, fransızca "accise", latınca "accido" sözlərindən götürülmüş, mənası "kəsirəm" deməkdir. Kütləvi istehlak mallarına (duz, çay, tütün, şorab və s.), həmçinin hər cür xidmətlərə qoyulan dolağı vergiyə aksiz deyilir (Vergi Məcəlləsi, 182-ci maddə).

"Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi"nin 184-cü maddəsinin 1.2-ci bəndinə görə idxal malları üçün aksiz vergilərini Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq gömrük orqanları yığırlar. İdxal malları üçün aksiz vergisinin miqdarı

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq müəyyən edilən (Gömrük Məcəlləsinə görə aksiz vergisinin faizi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur), lakin topdan satış bazar qiymətindən aşağı olmayan malların gömrük dəyəridir. Hal-hazırda aksiz faizləri 10-dan (qiymətli metal və gümüş məmulatı) 90-dək (içməli spirt) doyur.

Aksiz faizləri məhsul və xidmətin qiymətinə uyğun olaraq müəyyən edilir və buraxılış qiymətinə daxil olur, yəni məhsulun qiyməti 100 manatdırsa və aksiz faizi 60-dırsa, onda məhsulun buraxılış və ya satış qiyməti 160 man. olacaqdır.

"Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun və bu qanunla təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2000-ci il 30 avqust tarixli 393 sayılı Fərmanının icrası ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 19 yanvar 2001-ci ildə "Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən aksiz vergisinə cəlb olunan malların aksiz dərəcələrinin təsdiq edilməsi haqqında" 20 sayılı qərar qəbul etmişdir. Həmin qərara görə aşağıdakı idxal mallarına aksiz dərəcələri tətbiq edilmişdir:

- 1) içməli spirt, maya, pivə və spirtli içkilərin bütün növləri;
- 2) tütün məmulatları;
- 3) neft məhsulları.

"Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 191.3-cü maddəsinə görə, aksizli mallar idxal edildikdə, aksiz gömrük orqanları tərəfindən gömrük rüsumlarının tutulduğu qaydada tutulur. Aksizlər dövlət büdcəsinə ödənilir.

Aksizlər advalor tariflərə görə hesablandıqda malın gömrük dəyəri vergi qoymanın bazası (əsas) kimi götürülür.

Ümumi qaydalara görə aksizlərin ödəyiciləri deklarantlardır. Ödəmə Yük Gömrük Bəyannaməsinə (YGB) təqdim etməzdən əvvəl və ya təqdim edəndə həyata keçirilir. Gömrük qanunvericiliyinə görə bozi hallarda gömrük anbarının sahibi, gömrük daşıyıcısı və başqaları da ola bilər.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları

Mal qismində ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin, habelə müşayiət olunmayan baqajda, beynəlxalq poçt göndərişlərində keçirilən, kommersiya məqsədlən üçün nəzərdə tutulmayan malların və yüklərin, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş miqdarda gömrük yığımları alınır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımları, gömrük sisteminin xidməti xərcləri kimi qiymətləndirilməlidir. Bu gömrük yığımları birbaşa büdcə vəsaiti hesab olunur.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları mal və sənədlər gömrük rəsmiləşdirilməsinə təqdim olunana qədər və ya təqdim olunan vaxt həyata keçirilir. Bu gömrük yığımları ödəməsinin özünəməxsusluğu aşağıdakılardır:

1) gömrük yığımlarının ödənilməsi üçün heç bir vaxtalma və ya vaxtuzatma nəzərdə tutulmayıb;

2) gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınmış gömrük yığımları geri qaytarılmır.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 112-ci maddəsinə görə gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün yığımların miqdarını qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti, yəni Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 12 aprel tarixli 80 sayılı qərarı ilə gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə aşağıdakı gömrük yığımlarının miqdarı müəyyən edilmişdir:

1) mal qismində ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən nəqliyyat vasitələri də daxil olmaqla malların, o cümlədən müşayiət olunmayan baqajda beynəlxalq poçt göndərişlərində keçirilən malların və yüklərin (dəyəri 100 ABŞ dollarından az olduqda 10 ABŞ dollarından az olmayaraq), nəqliyyat vasitələrinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənarında sifariş verilməklə (hazırlanmasına, götürülməsinə, sığortalanmasına və s. çəkilən xərclər nəzərə alınmaqla) götürülən milli valyutanın gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük

dəyərinin, xarici valyuta sərvətlərinin isə normal dəyərinin 0,15 faizi miqdarında, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici neft şirkətləri arasında hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişlərə əsasən Azərbaycan Respublikasının payına düşən mənfəət karbohidrogenlərinin neft kəməri vasitəsi ilə ixracı, habelə dövlət zəmanətli kreditlər hesabına alınmış uçuş aparatlarının, eləcə də pasport və şəxsiyyət vəsiqələri blanklarının idxalı üzrə hər bir yük gömrük bəyannaməsi üçün malın dəyərindən asılı olmayaraq 275 ABŞ dolları miqdarında Azərbaycan Respublikasının MB tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə görə manatla gömrük yığımları alınır;

2) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən qrant haqqında müqaviləyə (qərara) əsasən qrant kimi alınan maddi yardım, humanitar və texniki yardım məqsədi ilə, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən diplomatik nümayəndəliklərin rəsmi və onların heyət üzvlərinin şəxsi istifadəsi üçün keçirilən mallardan və nəqliyyat vasitələrindən gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları alınır;

3) Yük Gömrük Bəyannaməsinin hər bir əlavə vərəqi üçün sövdələşmə xarakterindən asılı olmayaraq 5 ABŞ dolları həcmində Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə görə manatla ödənc alınır;

4) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən tranzit gömrük rejimi altında keçirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə 30 ABŞ dolları, hər əlavə tranzit yük bəyannamələri üçün 10 ABŞ dolları miqdarında Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə görə manatla gömrük yığımları alınır;

5) fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən (o cümlədən müvəqqəti gətirilən) nəqliyyat vasitələrinin qeydə alınması üçün vəsiqə verilməsinə görə:

- yük və minik avtomobilləri, mikroavtobus və avtobuslar üçün 20 ABŞ dolları;

- digər nəqliyyat vasitələri üçün 15 ABŞ dolları məbləğində Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə uyğun olaraq manatla ödənc alınır.

Malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarının iş vaxtından kənar vaxtda və müəyyən edilmiş yerdən kənarə rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları ikiqat miqdarda alınır.

Saxlanca görə gömrük yığımları. Gömrük anbarlarında və sahibi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları olan müvəqqəti saxlanca anbarında malların və nəqliyyat vasitələrinin saxlanmasına görə göstərilən xidmətlərin orta dəyərindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti ilə razılaşıdırmaqla Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin müəyyən etdiyi miqdarda gömrük yığımları alınır.

Müvəqqəti saxlanca anbarlarında saxlanılan mal və nəqliyyat vasitələrinə görə gömrük ödənişləri, DGK sədrinin 11.XI.1998-ci il tarixli 14 sayılı əmri ilə təsdiqlənmiş və 24.XI.1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeyd alınmış (Qeydiyyat N 136) "Müvəqqəti saxlanca (müvəqqəti saxlanca anbarları) haqqında" Əsasnaməyə uyğun alınır.

Malların gömrük müşayiətinə görə gömrük yığımları

Malların gömrük müşayiətinə görə Azərbaycan Respublikası DGK-nın Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin razılığı ilə müəyyən etdiyi miqdarda gömrük yığımları alınır.

Gömrük ödənişlərinin hesablanması üçün gömrük dəyəri əsas götürülür. Gömrük dəyərini təyin olunması qaydaları isə "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda öz əksini tapmışdır (11-23-cü maddələr).

ƏDV hesablanarkən verginin miqdarı gömrük rüsumlarının miqdarı qədər, aksizli mallarda isə aksizlərin ümumi miqdarı qədər artır.

Gömrük rüsumlarının hesablanma mexanizmi. Vergi qoyma dərəcəsinin tətbiqindən asılı olaraq gömrük rüsumlarını hesablamaq üçün bir neçə düsturdan (formula) istifadə olunur.

1-ci düstur. Hər bir mal vahidinə görə idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri üzrə EKYU ilə qoyulduqda, malların müvafiq miqdarı hesablama üçün əsas götürülür:

$$Rid = Ms \times Re \times Ke/Kv; \text{ burada:}$$

Rid - idxal gömrük rüsumlarının məbləği;

Ms - malın sayı;

Re - hər mal vahidinin EKYU ilə idxal gömrük rüsumunun dərəcəsi;

Ke - gömrük bəyannaməsinin qəbulu tarixində Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən EKYU-nun müəyyən edilmiş məzənnəsi (kursu);

Kv - gömrük bəyannaməsinin qəbulu tarixində malın gömrük dəyərinin göstərildiyi valyutanın Azərbaycan Respublikasının MB tərəfindən müəyyən edilmiş məzənnəsi.

2-ci düstur. İdxal gömrük rüsumlarının dərəcəsi malın gömrük dəyərindən faizlə hesablanan mallar üçün tətbiq olunur:

Rid = Gd x Rad; burada:

Rid - idxal gömrük rüsumlarının məbləği;

Gd - malın gömrük dəyəri;

Rad - malın gömrük dəyərindən faizlə hesablanmış idxal gömrük rüsumlarının dərəcəsi.

3-cü düstur. İdxal gömrük rüsumları qarışıq (kombinə edilmiş) dərəcələr üzrə təyin olunduqda tətbiq olunur. Bu halda əvvəlki hər iki düsturdan istifadə olunur. Əvvəlcə hər mal vahidinə görə idxal gömrük rüsumları EKYU ilə, sonra isə advolar (gömrük dəyərindən faizlə) dərəcə ilə idxal gömrük rüsumları hesablanır. Gömrük rüsumlarını müəyənləşdirmək üçün daha çox kəmiyyətlərdən istifadə olunur:

Ms x Rd x Ke Kv, Gd x Rd; burada göstərilən işarələrin mənası 1 və 2-ci düsturlarda olduğu kimidir.

4-cü düstur. Hər mal vahidinin EKYU ilə ixrac gömrük rüsumlarını hesablamaq üçün istifadə olunur:

$$Rix = Ms \times Re \times Ke/Kv; \text{ burada}$$

Rix - ixrac gömrük rüsumlarının məbləği;

Ms - malın sayı;

Re - hər mal vahidinə EKYU ilə ixrac gömrük rüsumunun dərəcəsi;

Ke - gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi tarixdə EKYU-nun Azərbaycan Respublikası MB tərəfindən müəyyən edilmiş məzənnəsi;

Kv - gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi tarixdə malın gömrük dəyərinin göstərdiyi valyutanın Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş məzənnəsi.

5-ci düstur. Malın gömrük dəyərinə görə ixrac gömrük rüsumlarının dərəcəsinə hesablamaq üçün istifadə olunur:

$Rix = Gd \times Rad$; burada

Rix - ixrac gömrük rüsumunun məbləği;

Gd - malın gömrük dəyəri;

Rad - advalor qaydada (gömrük dəyərindən faizlə) hesablanmış ixrac gömrük rüsumunun dərəcəsi.

6-cı düstur. Mal vahidi üzrə EKYYU ilə göstərilən və aksiz qoyulan mallarda aksizi hesablamaq üçün istifadə olunur:

$A = Ms \times A \text{ dər.} \times Ke/Kv$; burada

A - aksizin miqdan (faizi);

Ms - malın sayı;

A dər. - mal vahidinə EKYYU ilə düşən aksizin dərəcəsi;

Ke - gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi tarixdə EKYYU-nun Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş məzənnəsi;

K - gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi tarixdə malın gömrük dəyərinin göstərdiyi valyutanın Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş məzənnəsi.

7-ci düstur. Malın gömrük dəyərindən faizlə hesablanan dərəcələr üzrə aksizin hesablanması üçün istifadə olunur:

$A = Gd \times A \text{ dər.}$; burada

A - aksizin miqdarı;

Gd - malın gömrük dəyəri;

A dər. - gömrük dəyərindən faizlə hesablanan aksiz dərəcəsi.

8-ci düstur. Qarışıq (kombinə edilmiş) dərəcələr üzrə aksizin hesablanması üçün istifadə olunur. Aksizin miqdarı 3 mərhələdə hesablanır. Birinci mərhələdə EKYYU ilə göstərilən hər mal vahidinin dərəcə üzrə aksizi hesablanır. Sonra gömrük dəyərindən faizlə hesablanan dərəcələr üzrə aksiz tətbiq edilir. Üçüncü mərhələdə isə bu kəmiyyətlərin ən böyüyü müəyyənləşdirilir. Məhz bu kəmiyyət ödəniləcək aksizdir:

$M s = A \text{ dər.} \times Ke Kv, G d \times A \text{ dər.}$,

Buradakı işarələrin açılışı 7-ci düsturdakılar ilə eynidir.

9-cu düstur. İdxal gömrük rüsumları və aksizlərə cəlb olunan mallarda ƏDV-nin hesablanması üçün istifadə olunur:

$\text{ƏDV} = (G \text{ dəy.} + Rid + A) \times \text{ƏDV dər.}$; burada

ƏDV - ƏDV-nin miqdarı;

G dəy.- malın gömrük dəyəri;

Rid - idxal gömrük rüsumlarının miqdarı;

A - aksiz;

ƏDV dər. - ƏDV-nin faizlə dərəcəsi.

10-cu düstur. Aksiz qoyulmayan, lakin idxal gömrük rüsumlarına cəlb olunan mallarda ƏDV hesablamaq üçün istifadə olunur.

$\text{ƏDV} = (G \text{ dəy} + Rid) \times \text{ƏDV dər.}$, burada

ƏDV - ƏDV-nin miqdarı;

G dəy. - malın gömrük dəyəri

Rid idxal gömrük rüsumlarının miqdarı;

ƏDV dər. - ƏDV dərəcəsi (faizlə)

11-ci düstur. İdxal gömrük rüsumları və aksizə cəlb olunmayan mallarda ƏDV-ni hesablamaq üçün istifadə olunur;

$\text{ƏDV} = G \text{ dəy.} \times \text{ƏDV dər.}$; burada

ƏDV - ƏDV-nin miqdarı;

G dəy. - idxal olunan malın gömrük dəyəri

ƏDV dər. - ƏDV-nin dərəcəsi.

12-ci düstur. İdxal gömrük rüsumlarına cəlb olunmayan, lakin aksiz tutulan mallarda ƏDV-nin hesablanması üçün istifadə olunur:

$\text{ƏDV} = (G \text{ dəy.} + A) \times \text{ƏDV dər.}$; burada

ƏDV - ƏDV-nin miqdarı;

G dəy. - malın gömrük dəyəri;

A - aksizin miqdarı;

ƏDV dər. - ƏDV-nin faizlə miqdarı (dərəcəsi).

Xarici valyuta ilə hesablanan gömrük ödənişlərinin məbləği vergüləndirilmədən sonra iki rəqəmə qədər yuvarlaqlaşdırılır. Əgər hesablama manatla aparılırsa, onda tam rəqəmə qədər yuvarlaqlaşdırılır.

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsi üçün möhlet verilməsi və vaxtın uzadılması

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsi üçün müstəsna hallarda ödəyiciyə möhlət verilir və ya vaxt uzadıla bilər.

Gömrük ödənişlərinin ödənişinə fiziki şəxslərə vaxtuzatma və ya möhlət verilmir.

Gömrük ödəmələrinin ödənişində möhlət verilməsi və ya vaxtın uzadılması haqqında qərar ödəyicinin sərbəst formada tərtib etdiyi yazılı ərizəsinə əsasən gömrük rəsmiləşdirilməsini aparan gömrük orqanının rəisi tərəfindən qəbul edilir. Göstərilən ərizə YGB ilə eyni vaxtda gömrük orqanına təqdim edilir.

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsi üçün verilən möhlət və uzadılan vaxt gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi gündən etibarən iki aydan artıq olmamalıdır.

Möhlət verilməsinə və vaxtın uzadılmasına görə Azərbaycan Respublikası Milli Bankının verdiyi kreditlər üzrə həmin bankın verdiyi dərəcələrə uyğun olaraq faizlər alınır və dövlət büdcəsinə köçürülür.

Azərbaycan Respublikası Milli Bankının verdiyi kreditlərə görə müəyyənləşdiriyi dərəcələr haqqında məlumat Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən yerli gömrük orqanlarına çatdırılır. Gömrük ödəmələrinin ödənişində vaxtın uzadılması və möhlət verilməsinə görə hesablanmış faizlər ödəyici tərəfindən gömrük ödəmələrinin məbləğinin ödənişi ilə eyni vaxtda ödənilir.

Gömrük ödəmələrinin ödənişinə möhlət verilməyə və vaxt uzadılarkən ödəyici vaxtuzatmanın sonuncu günündən gec olmayaraq borcunu və faizləri ödəməlidir. Bu zaman pul vəsaitinin köçürülmə tarixi bank əməliyyatının həyata keçirilməsi haqqında ödəmə sənədindəki bankın qeyd tarixi sayılır.

Vaxtı uzadılmış gömrük ödəmələrinin ödənişini təsdiq edən ödəmə sənədinin surəti müəyyən edilmiş müddətlərdə gömrük orqanına təqdim edilmədiyi hallarda, ödəniş günü pul vəsaitinin gömrük orqanının hesabına faktiki daxil olma tarixi sayılır.

Aşağıdakılar borc hesab olunur:

- gömrük ödəmələri məbləğinin, verilmiş vaxtuzatmaya və ya möhlətə görə faizlərin müəyyən edilmiş müddətlərdə ödənilməsi

və vaxtuzatmanın bitdiyi gündən sonrakı və ya möhlət üzrə ödəmə müddətindən sonra üç təqvim günü ərzində lazımi pul vəsaitlərinin köçürülməsinə dair bank tərəfindən icra olunmuş ödəmə sənədinin gömrük orqanına təqdim olunmaması;

- təqdim edilmiş sənəd üzrə pul vəsaitlərinin bank əməliyyatının aparılması haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin aparılmış qeyd tarixindən on dörd təqvim günü müddətində gömrük orqanının hesabına daxil olmaması.

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınmaya cəhd göstərən şəxslərə bu cür ödənişlərin ödənilməsi üçün möhlət verilmir və ya vaxt uzadılmır.

Mövzu 8.2. Müxtəlif gömrük rejimlərində vergi və rüsumların tətbiqi qaydaları

Müxtəlif gömrük rejimlərində vergi və rüsumların ödənilməsi qaydaları aşağıdakı kimidir:

1. Sərbəst dövriyyə üçün buraxılış:

Sərbəst dövriyyə üçün buraxılış rejimində gömrük ərazisinə gətirilən mallar ümumi qaydada gömrük vergi və rüsumlarına cəlb olunur;

2. Təkrar idxal:

Azərbaycan Respublikası ərazisindən ixrac olunmuş mallar qanunla müəyyən edilmiş müddətdə geri götürüldükdə həmin mallara vergi və rüsum hesablanmır, iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmir.

Mallar aparıldığı andan üç il ərzində təkrar idxal edildikdə gömrük orqanı ödənilmiş ixrac gömrük rüsumlarının və vergilərin məbləğini qaytarır.

Malların təkrar idxalı zamanı malları keçirən şəxs malların aparılması zamanı vergi güzəştləri nəticəsində əldə etdiyi bütün məbləğləri qaytarır.

3. Tranzit:

Azərbaycan Respublikası ərazisindən tranzit qaydada keçən mallardan vergi və rüsumlar tutulmur (gömrük rəsmiləşdirilməsinə

görə gömrük yığınları istisna olmaqla), onlara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi və Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrində nəzərdə tutulmuş hallar istisna edilir.

4. Gömrük anbarı:

Gömrük anbarı rejimində yerləşdirilən mallardan saxlanıcı dövərində vergi və rüsumlar alınmır, onlara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmir.

İxrac gömrük rejiminə uyğun olaraq aparılmaq üçün nəzərdə tutulan malların gömrük anbarı rejimi altında yerləşdirilməsi zamanı, malların faktiki aparılması üçün vergi və rüsumlardan azad etmə və ya ödənişinin qaytarılması nəzərdə tutulubsa, həmin mallar gömrük rüsumlarından vergilərdən azad edilir və ya ödənen məbləğ qaytarılır. Gömrük rüsumlarından, vergilərdən azad edilərkən və ödənilən məbləğ qaytarılarkən mallar gömrük anbarı rejimi altında yerləşdiyi gündən başlayaraq üç aydan gec olmayaraq aparılmalıdır.

5. Rüsumsuz ticarət mağazası:

Rüsumsuz ticarət mağazalarına gətirilən mallardan gömrük vergi və rüsumları alınmır, onlara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmir.

6. Gömrük ərazisində malların emalı:

Gömrük ərazisində malların emalı gömrük rejimində yerləşdirilən mallar sonradan qaytarılmaq şərti ilə vergi və rüsumlara cəlb olunur. Malların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirildiyi gündən etibarən ən gec iki il ərzində emal məhsulları ixrac gömrük rejiminə uyğun olaraq aparılarkən idxal gömrük vergi və rüsumlarının məbləği qaytarılır.

Gömrük ərazisində emal üçün istifadə edilmiş xarici mallar və onların məhsulları ixrac gömrük rüsumlarından və vergilərdən azad edilir.

7. Gömrük nəzarəti altında malların emalı:

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarəti altında emal olunmaq üçün gətirilmiş mallardan gömrük vergi və rüsumları alınmır. Emal məhsulları sərbəst dövriyyə üçün buraxılış və digər gömrük rejimində rəsmiləşdirildikdə ümumi qaydada vergi və rüsumlara cəlb edilir.

8. Müvəqqəti idxal:

Azərbaycan Respublikası ərazisinə müvəqqəti idxal olunan mallar gömrük vergi və rüsumlarından tamamilə və ya qismən azad edilir.

Malların tamamilə və ya qismən azad edilməsi "Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti idxal (ixrac) edilən malların gömrük rüsumları və vergilərin ödənilməsindən tamamilə və ya qismən azad edilməsi" Qaydalarına müvafiq olaraq həyata keçirilir.

9. Sərbəst gömrük zonası. Sərbəst anbar

Xarici malların və Azərbaycan mallarının sərbəst gömrük zonalarına gətirilməsi və onların sərbəst gömrük zonalarında yerləşdirilməsi zamanı gömrük vergi və rüsumları alınmır.

Mallar sərbəst gömrük zonaları ərazisindən və sərbəst anbarlarından Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin qalan hissəsinə gətirilərkən və ya sərbəst gömrük zonalarının ərazisindən və sərbəst anbarlardan Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara topdan satış qaydasında aparılarkən malın mənşəyindən asılı olaraq gömrük vergi və rüsumları alınır.

İxrac zamanı mənşə haqqında sertifikat olmadıqda, ixrac gömrük vergi və rüsumlarının alınması məqsədi ilə mallar Azərbaycan malları, digər məqsədlər üçün işə xarici mallar hesab edilir.

İxrac gömrük rejiminə uyğun Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara aparılması nəzərdə tutulan mallar sərbəst gömrük zonalarına gətirilərkən və ya sərbəst anbarlara yerləşdirilərkən, əgər bu cür azad etmə və ya qaytarma malların faktiki aparılması üçün nəzərdə tutulmuşsa, bu cür malların faktiki aparılması gömrük rüsumlarının, vergilərin qaytarılması və onlardan azad etmə günündən başlayaraq, altı aydan gec olmamaqla həyata keçirilir.

10. Gömrük ərazisindən kənarında malların emalı:

Malların gömrük ərazisindən kənarında emalı üçün lisenziya almış şəxs və ya onun gömrük brokeri tərəfindən emal məhsulları sərbəst dövriyyə üçün bəyan edildikdə bu məhsullar tamamilə və ya qismən gömrük rüsumlarından, vergilərdən azad edilə bilər.

Malların sərbəst dövriyyə üçün ilkin buraxılışından çatışmazlığı nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə, emal məqsədilə aparılan

malların əvəzsiz təmir edilməsinə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı əmin olarsa idxal gömrük rüsumlarından, vergilərdən tamamilə azad edə bilər.

11. Təkrar ixrac:

Mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilərkən, bilavasitə və yalnız təkrar ixrac üçün gətirildiyi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanına bəyan edildikdə onlardan idxal gömrük rüsumları, vergilər alınmır, iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq olunmur. Bu cür malların faktiki aparılması gömrük bəyannaməsi qəbul edildiyi gündən altı aydan gec olmayaraq həyata keçirilməlidir. Həmin müddətdə mallar faktiki aparılmazsa, gömrük rüsumları, vergilər, həmçinin Azərbaycan Respublikası Milli Bankının verdiyi kreditlər üzrə həmin bankın müəyyən etdiyi dərəcələrlə onlardan faizlər alınır.

12. Malların məhv edilməsi:

Məhv edilən mallar gömrük vergi və rüsumlarına cəlb edilmir. Malların məhv edilməsi nəticəsində yaranan yararlı tullantılar gömrük nəzarətində olan xarici mal kimi müvafiq gömrük rejimi altında yerləşdirilir, vergi və rüsumlara cəlb olunur.

13. Dövlətin xeyrinə maldan imtina:

Dövlətin xeyrinə imtina olunan mallardan gömrük vergi və rüsumları alınmır.

8.2.1. Gömrük ödənişlərinin yük gömrük bəyannamələrində göstərilməsi qaydaları

Yük gömrük bəyannamələrinin rəsmiləşdirilməsi zamanı maliyyə-tarif şöbəsinin inspektoru aşağıdakı bölmələrdə göstərilən rekvizitləri yoxlayır: 1-3; 8-9; 15-16; 20; 22-24; 28; 31-39; 41-42; 44-49;

Yoxlama zamanı hamı inspektor həmin bölmələrin aşağıda göstərilən qaydada doldurulmasına diqqət yetirməlidir:

Qrafa 2. "Göndərən".

Qrafada malları göndərən haqqında aşağıdakı məlumatlar:

- sağ yuxarı küncdə hüquqi şəxslərə Dövlət Statistika Komitəsi (DSK) və ya fiziki şəxslər üçün gömrük orqanları tərəfindən verilmiş identifikasiya kodları göstərilir.

- hüquqi şəxsin adı və ünvanı, ya da fiziki şəxsin soyadı, adı, atasının adı, onun şəxsiyyətini təsdiq edən məlumat və ünvan göstərilir.

- sol aşağı küncdə hüquqi şəxslər üçün Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyindən alınmış təşkilatın qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin verilmə tarixi və nömrəsi, fiziki şəxslər üçün isə Vergilər Nazirliyindən alınmış sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa səlahiyyət verən lisenziyanın nömrəsi və verilmə tarixi göstərilir.

Qrafa 3. "Əlavə vərəqlər"

Qrafa əlavə vərəqlər istifadə olunduqda doldurulur. Qrafanın birinci yarım bölməsində vərəqin sıra nömrəsi, ikincidə isə əlavə vərəqlər daxil olmaqla, təqdim olunmuş YGB vərəqlərinin ümumi sayı göstərilir.

Qrafa 8. "Malı alan"

Qrafada malları alan haqqında aşağıdakı məlumat göstərilir:

- xarici müəssisənin adı, ünvanı, ya da fiziki şəxsin soyadı, adı, atasının adı və ünvanı.

Qrafa 9. "Maliyyə məsələlərinin tənzimlənməsində məsul şəxs"

Qrafada ödəniş əsasında xarici ticarət sövdələşməsi bağlanmış məsul şəxs haqqında məlumatlar bildirilir:

- qrafanın aşağı hissəsində "N" işarəsindən sonra hüquqi şəxslərə DSK tərəfindən verilmiş 7 rəqəmli və ya fiziki şəxslər üçün gömrük orqanları tərəfindən verilmiş identifikasiya kodları;

- hüquqi şəxsin adı və ünvanı, ya da fiziki şəxsin soyadı, adı, atasının adı, ünvanı və onun şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd haqqında məlumat;

- sağ yuxarı küncdə. Vergilər Nazirliyi tərəfindən vergi ödəyicisinə verilmiş uçot nömrəsi;

Qrafa, ödənişsiz əsasda həyata keçirilən sövdələşmələr üzrə malların keçirilməsi hallarında doldurulur.

Qrafa 15. "Göndərən ölkə"

Qrafada dünya ölkələrinin təsnifatına uyğun göndərən ölkənin qısa adı göstərilir.

Qrafa 16. "Mənşə ölkəsi"

Qrafada dünya ölkələrinin təsnifatına uyğun olaraq malın mənşə ölkəsinin qısa adı göstərilir. Eyniadlı mallar (XİF MN üzrə 9-cu rə-

qəm səviyyəsində eyni cür təsnifləşdirilən və bu mallara münasibətdə eyni bir gömrük rejimi tətbiq edilən) müxtəlif ölkələrdə isə təhsal olunduqda qrafada "müxtəlif" sözü yazılır.

Qrafa 20. "Göndərmə şərtləri"

Qrafanın birinci yarım bölməsində göndərmə şərtlərinin təsnifatına uyğun olaraq göndərmə şərtlərinin iki rəqəmli kodu göstərilir.

Qrafanın ikinci yarım bölməsinin sol hissəsində coğrafi məntəqə göstərilməklə göndərmə şərtinin hərflə ifadə olunmuş qısa adı göstərilir.

Üçüncü yarım bölmədə qarşılıqlı hesablaşmanın tətbiq üsulundan asılı olaraq aşağıdakılar göstərilir:

"001" - qarşılıqlı hesablaşma vəsaitin köçürülməsi yolu ilə həyata keçirildikdə;

"002" - akkreditiv açılması yolu ilə;

"003" - malın dəyəri ödənilmədikdə.

Qrafa ödənişsiz əsasda həyata keçirilən sövdələşmələr üzrə malların keçirilməsi hallarında doldurulmur.

Qrafa 22. "Valyuta və malların ümumi faktura dəyəri"

Qrafanın sol yarım bölməsində 42-ci qrafada göstərilmiş malların faktura dəyərini ifadə edən valyutanın rəqəmli kodu valyutaların təsnifatına uyğun olaraq göstərilir.

Faktura dəyəri bəyan olunan valyuta, milli qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən olunur.

Qrafanın sağ yarım bölməsində göstərilən ümumi faktura dəyəri YGB-nin əsas və əlavə vərəqlərinin 42-ci qrafalarında göstərilən dəyərlərin toplanmasından alınır.

Qrafa 23. "Valyuta məzənnəsi"

Qrafada YGB gömrük rəsmiləşdirilməsinə qəbul olduğu tarixə Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən olunan valyuta məzənnəsi üzrə bəyan olunan faktura dəyəri göstərilir.

Qrafada faktura dəyəri milli valyuta ilə bəyan olunan hallarda - "1" rəqəmi yazılır.

Qrafa 24. "Sövdələşmənin xarakteri"

Qrafanın sol yarım bölməsində sövdələşmənin xarakteri təsnifatına uyğun olaraq sövdələşmə xarakterini iki rəqəmli kodu göstərilir.

Bu qrafada sövdələşmə xarakterinin ikirəqəmli kodundan əvvəl göndərişlərin xüsusi şərtini xarakterizə edən əlavə üçüncü işarə göstərilir:

"1" - xarici kreditlər hesabına göndərişlər;

"2" - dövlət kreditləri hesabına göndərişlər;

"3" - komməriya kreditləri hesabına göndərişlər;

"4" - birgə müəssisələrin, beynəlxalq birlik və təşkilatların nizamnamə fondunun vəsaiti hesabına həyata keçirilən mal göndərişləri;

"7" - yeni texnika və texnologiya nümunələrinin göndərişləri.

Qrafa 28. "Maliyyə və bank məlumatı"

Qrafada 9-cu qrafada göstərilən hüquqi və ya fiziki şəxs haqqında bank və maliyyə məlumatları, rekvizitlərdən hər biri yeni sətirdən başlanılmaqla və onlardan hər birinin qarşısına növbəti sıra nömrəsi qoyulmaqla göstərilir:

1-valyuta nəzarəti sənədinin nömrəsi, ya da bankın identifikasiya nömrəsi;

2-bankın qısaltılmış adı;

3-9-cu qrafada göstərilən hüquqi və ya fiziki şəxsin milli valyuta hesabının nömrəsi;

4-9-cu qrafada göstərilən hüquqi və ya fiziki şəxsin valyuta hesabının nömrəsi;

5-vergi ödəyicisinin Vergilər Nazirliyi tərəfindən verilmiş uçot nömrəsi.

Qrafa pul hesablaşmaları nəzərdə tutulmayan müqavilələr üzrə mal keçiriləcək hallarda doldurulmur. Bu qrafada mövcud qanunvericiliyə müvafiq olaraq valyuta nəzarəti məqsədi üçün lazım olan məlumatlar da göstərilə bilər.

Qrafa 33. "Malın kodu"

Birinci yarım bölmədə malların XİF MN üzrə 9 rəqəmli kodları göstərilir.

Kod strukturuna görə hərflə tərtibində boş yer buraxılmadan və digər ayırıcı işarələr olmadan yazılır. Bu mərhələdə müvəqqəti olaraq qrafanın kənarındakı sağ yarım bölmə ehtiyat qrafa kimi saxlanılır.

Qrafa 35. "Brutto çəki (kq)"

Qrafada malların qablaşdırma vasitəsilə birlikdə ümumi çəkisi kiloqramla göstərilir. Əgər ümumi çəki bir kiloqramdan çoxdursa, onda yuvarlaqlaşdırma qaydası üzrə həmin çəki tam ədədə qədər yuvarlaqlaşdırılır.

Qrafa 36. "Preferensiya" "İmtiyaz"

Qrafa gömrük tədiyyələrinin ödənişi üzrə xüsusiyyətlər, ya da güzəştlərə əsas verən milli Təsnifata uyğun olaraq doldurulur.

Qrafa 38. "Netto (kq)" "Çəki" "Xalis (kq) çəki"

Qrafada malların qablaşdırılma vasitəsi nəzərə alınmadan onların xalis çəkisi kiloqramla göstərilir. Əgər ümumi çəki bir kiloqramdan çoxdursa, onda yuvarlaqlaşdırma qaydası üzrə həmin tam kəmiyyətə qədər yuvarlaqlaşdırılır.

Qrafa 39. "Kvota"

Miqdarına məhdudiyət müəyyən olunmuş mallar üçün doldurulur.

Qrafada, alınmış lisenziyaya əsasən ayrılmış kvotanın qalığı ölçü vahidi ilə göstərilir. Kvota qalığının təyini zamanı bəyan olunan mal hissəsi nəzərə alınmır.

Qrafa 42. "Malın faktura dəyəri"

Qrafada mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, 22-ci qrafada göstərilmiş, valyuta ilə 31-ci qrafada bəyan olunmuş malların faktura dəyəri göstərilir.

Qrafa 44. "Əlavə məlumat/təqdim olunan sənədlər"

Qrafada hər rəkvizit yeni sətirdən başlanmaqla, qarşısına sıra nömrəsi qoyulmaqla aşağıdakılar göstərilir:

1. - icazənin nömrəsi və verildiyi tarix, habelə onun fəaliyyət müddəti;

2. - nəqliyyat sənədinin nömrəsi;

3. - daşınma cədvəlinin nömrəsi və tarixi;

4. - müqavilənin (kontraktın, sazişin və s.) nömrəsi və tarixi;

Əgər mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq milli valyuta ilə beynəlxalq hesablaşmaları aparmaq üçün xüsusi hesabın açılması tələb olunursa, müqavilənin tarix və nömrəsindən sonra xüsusi işarə "*" və milli valyuta ilə xarici şəxslə hesablaşmanı aparan müvəkkil bankın spesifikasiya nömrəsi göstərilir.

5. - əsas kontrakt, müqavilə, saziş və s. olan əlavələrin nömrəsi və verildiyi tarix;

6. - digər dövlət orqanlarının (onların adı göstərməklə), bu orqanların mallara nəzarəti lazım olan hallarda verdiyi icazənin tarixi və nömrəsi;

7. - malların gömrük ərazisindən xaricdə emalına verilən icazənin nömrəsi və verildiyi tarix, habelə onun fəaliyyət müddəti;

8. - malların mənşə sertifikatları haqqında məlumat;

9. - gömrük ödənişlərinin alınmasından azad olmaq haqqında hökumət, dövlət qərarlarının, adı, nömrəsi və verildiyi tarix və daxil olmaqla, verilən icazələrin nömrələri və verildiyi tarix.

Bütün məlumatları blankda göstərmək mümkün olmadıqda "arxaya bax" ifadəsi yazılmaqla, ona istinad edilir və yuxarıdakı məlumatlar YGB-nin birinci və dördüncü vərəqlərinin arxasında göstərilərək, bəyannaməçinin möhürü ilə təsdiq olunur.

Qrafa 45. "Gömrük dəyəri"

Qrafada 31-ci qrafada bəyan olunan malların gömrük dəyəri göstərilir. Gömrük dəyəri göstərilən valyuta milli qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən olunur.

Qrafa 46. "Statistik dəyər"

Qrafada bəyan olunan malların statistik dəyəri ABŞ dolları ilə göstərilir.

Qrafa 47. "Gömrük rüsumları və yığımlarının hesablanması"

Qüvvədə olan mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, heç bir gömrük ödəniş növünə cəlb olunmayan, bəyan olunan mallar istisna olunmaqla, qalan bütün hallarda YGB-nin rəsmiləşdirilməsi zamanı 47-ci qrafa doldurulur.

YGB-nin 47-ci qrafasının bütün sütunları doldurulur. Bu zaman sütunlarda yazılmış rəqəmlər və hərflər arasında hərflər tərtibində boş yer buraxılmalıdır. Əgər sütunlarda eyni zamanda rəqəmli və rəmsiz işarələr olarsa, onlar arasında da hərflər tərtibində boş yer buraxılmasına yol verilmir. Hesablanmış gömrük ödənişlərinin məbləği MDB iştirakçıları-dövlətlərinin milli banklarında tətbiq olunan qaydalara uyğun olaraq yuvarlaqlaşdırılır.

Qrafa 48. "Ödənişlərə möhlət"

Qrafada gömrük ödənişlərinin ödənilməsinin uzadılması və ödənilməyə verilməsi möhlətin son müddəti altı rəqəmlə (99.99.99) göstərilir. Nöqtələr vasitəsilə bir-birindən ayrılan hər bir rəqəm cütü müvafiq olaraq - günü, ayı və ili bildirir.

Maliyyə-tarif şöbəsinin inspektoru müvafiq bölmələri yoxladıqdan sonra, heç bir nöqsan aşkar etməzsə, "S" qrafasında "ödənilib" qeydiyyatı edir, bunu şəxsi möhürü və imzası ilə təsdiq edir və tarix qoyur.

8.2.2. Gömrük mədaxil orderinin doldurulması və onun tətbiqi ilə gömrük ödənişlərinin alınması qaydaları

Gömrük mədaxil orderinin doldurulması və onun tətbiqi ilə gömrük ödənişlərinin alınması qaydaları haqqında Təlimat Dövlət Gömrük Komitəsinin 25 dekabr 1997-ci il tarixli 1105 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

GMO-nun doldurulması (tərtib edilməsi) qaydaları

Qrafa 1. "Orderin tipi"

Qrafada göstərilir:

- "1" - əgər tədiyəçi fiziki şəxsdirsə;
- "2" - əgər tədiyəçi müəssisə, idarə və ya təşkilatdırsa;

Qrafa 2. "Əlavə vərəqlər"

Qrafada gömrük mədaxil orderinə əlavə edilmiş vərəqlərin miqdarı göstərilir. Əgər ƏGMO doldurulmursa, GMO-nun həmin qrafasında xətt çəkilir.

Qrafa 3. "Məlumat nömrəsi"

Qrafada GMO-nun nömrəsi və rəsmiləşdirmə tarixi aşağıdakı sxem üzrə göstərilir.

999 99/99 99 9/999999/999999

1 2 3 4 5 6 7

Burada:

- element 1 - gömrük orqanının üç rəqəmli kodu;
- element 2 - gömrük postunun iki rəqəmli kodu;
- element 3 və 4 - gömrük mədaxil orderinin rəsmiləşdirildiyi tarix (gün və ay);

- element 5 - cari ilin sonu rəqəmi;
- element 6 - GMO-nun altı rəqəmli sıra nömrəsi;
- element 7 - beynəlxalq poçt göndərişləri zamanı doldurulur.

Qrafa 4. "Tədiyəçi"

Qrafada gömrük tədiyəsinin tədiyəçisi haqqında məlumat göstərilir. Əgər tədiyəçi fiziki şəxsdirsə, onda bu qrafada fiziki şəxsin poçt ünvanı, fəmiyyəsi, adı və atasının adı; şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd haqqında məlumatlar əks etdirilir.

Əgər fiziki şəxs hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektdirsə əlavə olaraq qeydiyyat haqqında şəhadətnamənin nömrəsi, fəaliyyət müddəti, kim tərəfindən və nə vaxt verildiyi qeyd edilir.

Qrafa 5. "Ödəniş valyutası"

Qrafada ödəniş valyutasının adı, Respublika Milli Bankının müəyyən etdiyi məzənnəyə uyğun ABŞ dollarına münasibətdə kursu, kodu göstərilir.

Qrafa 6. "Əlavə məlumat"

Qrafada təqdim olunan sənədlərin ardıcıl nömrə ilə adı göstərilir.

- 1-nəqliyyat sənədlərinin nömrəsi
- 2-yük gömrük bəyannaməsinin nömrəsi
- 3-beynəlxalq poçt göndərişlərinin
- 4-digər sənədlərin nömrəsi və tarixi

Gömrük ödənişləri vahid tarif dərəcəsi üzrə fiziki şəxslər tərəfindən gətirilən minik avtomobilləri üçün tətbiq olunarkən (XİF MN-nı 8703-cü kodu) bu qrafada minik avtomobilinin markası, identifikasiya nömrəsi, buraxılış ili, ödəniş valyutasının kursu göstərilir.

Gömrük yığımlarının hesablanması zamanı bu qrafada yığımların stavkası, əgər bu tədiyələrin ölçüsü minimum əmək haqqı məbləğinə uyğun olaraq müəyyən edilirsə, müəyyən edilmiş minimum əmək haqqı məbləği göstərilir.

Gömrük sərbəhdən keçirilən bir adda mal üçün gömrük tədiyəsi hesablanarkən bu qrafada malın adı və XİF MN üzrə kodu, kiloqramla çəkisi, miqdarı və mənşə ölkəsi göstərilir.

Qrafa 7. "Tutulmuş gömrük tədiyyəsinin adı".

Qrafada bu sənəd üzrə hesablanan bütün gömrük tədiyyələrinin adı göstərilir.

7.1. yarımqrafasında gömrük tədiyyəsinə cəlb olunan malın ümumi gömrük dərəcəsi göstərilir (aşağı hissəsində ödəniş valyutası üzrə, yuxarı hissəsində statistika üçün ABŞ dolları ilə).

Malın adı, miqdarı, dərəcəsi habelə hər bir mal üzrə tədiyyənin stavkası və məbləği ƏGMO-nun 4-cü qrafasında göstərilir. Bu zaman ƏGMO-nun 2-ci qrafasında vərəqələrin ardıcıl nömrəsi, 3-cü qrafada isə GMO-nun məlumat nömrəsi təkrarlanır.

ƏGMO-da yer çatışmadıqda, həmçinin mal 10 addan çox olduqda növbəti ƏGMO doldurulur.

Qrafa 8. "Gömrük tədiyyələrinin hesablanması".

Qrafanın birinci sütununda - Gömrük tədiyyələri təsnifatına uyğun olaraq tədiyyənin kodu;

İkinci "hesablamanın əsası" sütununda aşağıdakılar göstərilir:

- vahid dərəcə üzrə alınan gömrük rüsumu; aksiz və digər gömrük tədiyyələri və gömrük rəsmiləşdirilməsilə gömrük yığılımı üçün - vergisiz kvotaya daxil olmayan malların gömrük dərəcəsi;

- əlavə dərəcə vergisi üzrə - gömrük dərəcəsi məbləği, aksizli mallar üzrə həmçinin aksiz məbləği göstərilir;

- vahid tarif dərəcəsi üzrə nəqliyyat vasitələri üçün (XIF MN üzrə 8703-cü mal qrupu) mühərrikin m³-lə həcmi, həmin nəqliyyat vasitələrinə gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün yığılımın alınması zamanı həmin nəqliyyat vasitəsinin dərəcəsi.

Bu qrafada gömrük tədiyyələrinin hesablanması hesablamanın aparıldığı valyuta ilə əks etdirilir.

Üçüncü - "Stavka" sütununda gömrük tədiyyələrinin dərəcəsi göstərilir.

Dördüncü - "Tədiyyə məbləği" sütununda "hesablamanın əsası" sütunu ilə "Stavka" sütununun məlumatlarının hasilindən alınan rəqəm göstərilir. Hesablama üçün əsas olmadıqda bu sütuna "Stavka" sütununun məlumatı köçürülür.

Beşinci - "Tədiyyənin valyutası" sütununda qısaldılmış şəkildə GMO-nun 5-ci qrafasında göstərilən valyutanın adı, əgər ödəniş "manatla" aparılıbsa "manat" göstərilir.

Altıncı - "Ödəniş forması" sütununda:

- bank vasitəsi ilə nağdsız;

- "NB" - bank vasitəsi ilə nağd;

- "GK" - gömrükxananın kassasına;

- "RK" - rabitə müəssisəsinin kassasına göstərilir.

Yeddinci - "ödəniş haqqında məlumat" hər bir ödəniş formasının qarşısında aşağıdakı rekvizitlər yazılır:

- əgər ödəniş gömrükxananın kassasında aparılırsa, kassa mədaxil orderinin tarixi və nömrəsi;

- əgər ödəniş nağdsız qaydada aparılırsa, onda ödəniş sənədlərinin nömrəsi və tarixi;

- əgər ödəniş bank vasitəsi ilə nağd formada aparılırsa, tədiyyənin qəbul edildiyini təsdiq edən sənədin nömrəsi və tarixi;

- əgər ödəniş rabitə müəssisəsinin kassasına qəbul edilibsə, kassa mədaxil orderinin nömrəsi və tarixi göstərilir;

8.1. yarımqrafasında - "Ödənişin cəmi"-ndə gömrük tədiyyələrinin rəqəmlə və yazı ilə "manat" və xarici valyutanın cəmi göstərilir.

Qrafa 9. "Gömrük əməkdaşının imzası".

Qrafada GMO-nu rəsmiləşdirən gömrük əməkdaşı imza edir. İmza ixracı inspektorun şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiq edilir.

Qrafa 10. "Tədiyyəni qəbul edən imzası".

Ödəniş nağd formada icracı inspektora və ya gömrükxananın kassasına ödənildikdə ödənişi qəbul edən imza edir və şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiq edir.

Başqa hallarda bu qrafa doldurulmur.

Qrafa 11. "Tədiyyəçinin imzası".

Bu qrafada gömrük ödənişlərinin tədiyyəçisi və ya hüquqi şəxsin vəkili etdiyi soyadı, adı və vəzifəsi göstərilir.

8.2.3. Gömrük ödənişlərinin tutulması və ödəyicilərin məsuliyyəti

Gömrük ödəmələrinin ödənilməsinə görə məsul şəxs gömrük ödəmələrinin düzgün hesablanmasına və vaxtında ödənilməsinə, təqdim olunan sənədlərin düzgünlüyünə məsuliyyət daşıyır.

Gömrük ödəmələri bilavasitə deklarant və ya gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq digər şəxslər tərəfindən ödənilir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə hər bir marağı olan şəxs gömrük ödənişlərini ödəyə bilər.

Gömrük ödəmələri müəyyən edilmiş müddətlərdə və müəyyən edilmiş qaydada ödənilmədikdə, ödəmələrin məbləği gömrük orqanları tərəfindən onların ödənilməsinə məsul şəxslərdən tutulur.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən malları və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxs deklarant olmadığı hallarda, bu cür şəxs gömrük ödənişlərinin ödənilməsi üzrə deklarantla birgə məsuliyyət daşıyır.

Ödənilməmiş gömrük ödənişləri ödəməmə faktının aşkar edilməsi vaxtından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən tutulur.

Borclu olma müddəti üçün ödənilmə günü də daxil olmaqla hər gecikdirilən günə borc məbləğinin 0,3 faizi miqdarında penya alınır. Ödəyicinin pul vəsaiti olmadıqda ödənilməli olan məbləğ Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə əsasən ödəyicinin ömlakından tutulur.

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsi və ya ödəməkdən yayınma, ödənişin miqdarından asılı olaraq həm inzibati, həm də cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilər. Bu barədə daha ətraflı məlumatlar 13-cü maddədə verilmişdir.

Mövzu 9. Gömrük dəyəri və onun təyin edilməsi üsulları

9.1. Gömrük dəyəri anlayışı və təyin edilməsi sistemi

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyərinin təyin edilməsinin prinsip (latınca "prinsipim" - sözündən olub "əsas", "başlanğıc" deməkdir) və normalarının hüquqi əsasını "Gömrük tarifi haqqında" qanun (1995) müəyyən edir.

Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sisteminə aşağıdakı sənədlər daxildir:

1) ÜTT/QATT-ın Gömrük qiymətləndirilməsi üzrə məəcəlləsi (mü-təxəssislər bu Məcəlləni "Gömrük dəyər kodeksi" də adlandırırlar);

2) Ticarət və Tarif üzrə Baş Sazişin (QATT) VII maddəsinin yerinə yetirilməsi haqqında Saziş (1994-cü ildə Uruqvay raundundan sonra imzalanmışdır).

QATT-ın VII maddəsi gömrük rüsumlarının yığılması məqsədi üçün malların qiymətləndirilməsinə aiddir. O, malın gömrük dəyərinin bütün dövlətlər üçün ümumi prinsiplərini müəyyənləşdirir və orada göstərilir ki, malın dəyəri onun idxal qiymətinə əsaslanmalıdır, saxta qiymətlərə, yaxud da milli məşəli malların qiyməti əsasında müəyyən edilə bilməz.

Gömrük qiymətləndirilməsinin müxtəlif milli metodologiyası rüsumunun proteksionist noticasinə bilavasitə təsir göstərir. Belə hallarda gömrük qiymətləndirilməsi metodu idxal edilən malın qiymətinin artırılmasına gətirib çıxarır. Saziş çərçivəsində gömrük qiymətləndirilməsinin vahid və neytral sistemi müəyyənləşdirilib: sistem ticari reallığa uyğun olmalıdır və əsaslı olaraq müəyyən edilmiş və saxta göstərilmiş gömrük qiymətləndirilməsini qadağan edir. Həmin saziş cəmi zəmandə QATT-da mövcud olmayan gömrük qiymətləndirilməsinə qadağan edir. Saziş QATT-da mövcud olan gömrük qiymətləndirilməsi haqqında müddəaları əhəmiyyətli dərəcədə dəqiqləşdirmək və genişləndirmək üçün kompleks qiymətləndirmə qaydalarına yenidən baxılmasını məqsəduyğun hesab edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin bu Sazişi beş il ərzində qəbul etməmək hüququ vardır. Uruqvay raundunun yekununda bu Saziş təkmilləşdirildi və dəqiqləşdirilmiş formada ÜTT-in hüquq kompleksinə daxil oldu.

Azərbaycan Respublikası yaxın gələcəkdə ÜTT daxil olmaq istədiyi üçün (hələlik Azərbaycan ÜTT-nin məşvərəti üzvüdür) gömrük dəyərinin təyini üzrə beynəlxalq normativ sənədləri gömrük orqanlarının fəaliyyətində tətbiq olunmasına maksimum dərəcədə nail olmalıdır.

9.1.1. Gömrük dəyəri

Gömrük tariflərinin tətbiqi, tarif tonzımləmələri tədbirləri, onların beynəlxalq norma və qaydalara uyğunluğu, həmçinin tarif əha-

təsinin real səviyyəsi gömrük rüsumları və ödənişlərinin bazasının hesablanma formasını müəyyən edən qaydalardan asılıdır.

Malların gömrük sərhədindən keçirilməsi zamanı vergi qoyma bazasının təyin edilməsi qaydalarının müəyyən edilməsində həm dövlət, həm də kommersiya dairələri maraqlıdır. Belə ki, Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin iyirmi faizə qədəri gömrük rüsum və vergiləri hesabına formalaşır. Kommersiya dairələri üçün keçirilən mallara vergi qoyma qaydaları barədə bilgiler xarici iqtisadi fəaliyyətin real səmərəsini, konkret oqdlərin gəlir və çıxarını hesablamaya imkan verir.

Gömrük ödənişləri hesablanarkən hansı gömrük dəyəri baza kimi qəbul edilməlidir?

Aydındır ki, malın istehsalçıdan istehlakçıya doğru hərəkətinin müxtəlif mərhələlərində onun dəyəri müxtəlif olacaqdır, belə ki, müxtəlif dəyər komponentlərini özündə cəmləşdirəcəkdir və bu dəyərlərin hər biri özünəməxsus qaydada hesablanacaqdır.

Malların gömrük sərhədindən keçirilməsi zamanı gömrük ödəncələrinin hesablanması üçün istifadə olunan dəyəri, malın satıcıdan alıcıya qədər müəyyən hərəkət mərhələsində formalaşır, bu mərhələyə uyğun komponentləri (xərc və gəlirləri) özündə cəmləşdirir və malın gömrük dəyəri kimi baxılır.

Deməli, gömrük dəyəri malın vergitutma məqsədi üçün istifadə olunan dəyəridir. Başqa sözlə, gömrük dəyəri gömrük ödənişlərinin (ƏDV, aksiz, rüsumlar və gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün yığım) hesablanma bazası hesab olunur.

"Malların gömrük dəyəri" kateqoriyasının funksional təyinatı da elə bunda, yəni gömrük ödənişlərinin hesablanma bazası olmağındadır.

Bundan başqa gömrük dəyərinin hesablanması bilavasitə və dolayı yollarla digər gömrük məqsədləri üçün, məsələn, gömrük statistikasına, barter əməliyyatlarında malların qiymətlərinin reallığının yoxlanması, gətirilən malların ekvivalent olmasına nəzarət, idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarəti və s. üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İstənilən vergitutma sisteminin tətbiqi onun səmərəliliyinin təminatı üçün ən azı iki tədbiri zəruri edir:

a) vergitutma bazasının hesablanmasının dəqiq qaydasının müəyyən edilməsi;

b) dövlətə müəyyən olunmuş qaydalara riayət edilməsini yoxlamağa imkan verən zəruri nəzarət mexanizmindən istifadə.

"Malların gömrük dəyəri" məfhumu və onun təyininin sərt reqlamentasiyası bu məqsədlərə xidmət edir.

Bu məsələlər gömrük dəyərinin təyin edilməsi metodikasının zəruriliyini bir daha nümayiş etdirir.

Bir tərəfdən aydın, dəqiq norma və qaydaların müəyyən edilməsi gömrük dəyərinin konkret səviyyəsini qeyd etməyə imkan verir ki, bu da özbaşına hesablamalarla gömrük rüsum dərəcələri ilə manipulyasiyanın qarşısı alınsın. Digər tərəfdən hamının istifadə edə biləcəyi metodikanın və müəyyən edilmiş qaydaların olması XİF iştirakçıları qarşısında eyni, ədalətli şərtlər qoyur və xarici ticarət əməliyyatlarının müəyyənliyi səviyyəsini yüksəltməyə, bağlaşmaların iqtisadi parametrlərini qabaqcadan hesablanmağa imkan verir.

Bir halda ki, söhbət xarici ticarət fəaliyyətindən gedir, ticarət edən tərəflərin gömrük qanunvericiliyinin unifikasiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

"Gömrük dəyəri" göstəricisinin funksional əhəmiyyəti onun əsaslı olduğuna nəzarətin məsələ və texnologiyasını şərtləndirir.

9.1.2. Malların gömrük dəyərinin təyin edilməsinin normativ-hüquqi bazası

"Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu malların qiymətləndirilməsinin ədalətli, vahid və neytral sisteminin təmin edilməsinin əsasını təşkil edir. Bundan başqa, Qanun gömrük dəyərinin strukturunu dəqiq müəyyən edir - gömrük dəyəri, faktiki olaraq ödənilmiş, yaxud ödənilməli olan qiymət və üstəgəl ona hesablanmalı əlavələr deməkdir.

Qanunla müəyyən edilmiş qiymət əlavələrinin və onların siyahısının gömrük orqanları və iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən dəyişdirilməsinə yol verilmir.

Qanunda qeyd edilir ki, malların gömrük dəyərləndirmə sistemi Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən mallara

şamil edilir. Bu şərt gömrük dəyərinin təyin edilmə üsullarında nəzərə alınmalıdır.

Müəyyən edilmiş gömrük qiymətləndirmə sisteminin dəyişdirilmədən tam həcində ixrac əməliyyatlarında analogi məqsədlə tətbiq edilməsi bir sıra obyektiv səbəbdən (satıcı və alıcının məsrəflərində fərqlər, həmçinin idxal və ixracda gömrük vergi qoymasının məqsəd və şərtlərinin fərqlən) mümkün deyil. Bununla belə Qanunla müəyyən edilmiş mal qiymətləndirilməsinin ümumi prinsipləri ixrac əməliyyatlarında istifadə edilə bilər.

Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi və ona nəzarətin həyata keçirilməsi üçün AR Gömrük Məcəlləsi ilə gömrük orqanlarına aşağıdakı hüquqlar verilmişdir.

a) gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası gömrük sərhədindən malları və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxslərin, gömrük brokerlərinin və ya belə fəaliyyətlə məşğul olan digər şəxslərin icrasına nəzarət edilməsi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarına həvalə olunmuş əməliyyatların və bank hesablarının vəziyyəti haqqında banklardan və digər kredit təşkilatlarından məlumatlar və arayışlar almaq hüququ (GM, maddə 179);

b) gömrük nəzarətini həyata keçirmək məqsədi ilə xidməti vəsiqə əsasında gömrük orqanı əməkdaşlarının gömrük nəzarətindən keçiriləcək mallar və nəqliyyat vasitələri, gömrük nəzarəti üçün zəruri sənədlər olan, yaxud icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına həvalə edilmiş fəaliyyətin həyata keçirildiyi örazilərə və binalara daxil olmaq hüququ (GM, maddə 181);

c) gömrük orqanları öz səlahiyyətləri daxilində nəzarəti gömrük orqanlarına həvalə edilmiş fəaliyyət göstərən şəxslərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanması üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qarşısında vəsadət qaldırmaq hüququ (GM, maddə 183).

Bu hüquqi normaların malların gömrük dəyərinin təyin edilməsinə nəzarətin təşkilində praktik əhəmiyyəti nəzarət sisteminin iki pilləli olması zərurətindən irəli gəlir:

1) malların gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı həyata keçirilən nəzarət;

2) gömrük orqanlarına bəyan edilmiş məlumatların düzgünlüyünün yoxlanması

“Gömrük tarifi haqqında” qanun gömrük dəyərinə nəzarətin birinci pilləsini, “Gömrük Məcəlləsi” isə ikinci pilləsini reqlamentləşdirir.

“Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun icrasının təmin edilməsi məqsədi ilə Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 sayılı qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları” təsdiq edilmişdir.

Dövlət Gömrük Komitəsinin 25 dekabr 1997-ci il tarixli 1106 sayılı əmri ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyərinin bəyan edilməsinin qayda və şərtləri haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir. Gömrük dəyərinin bəyan edilməsi üçün xüsusi bəyanətmə formaları: - KDB-1 - birinci üsul üçün - KDB-2 - ikinci-altıncı üsullar üçün.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş gömrük dəyərinin təyin edilməsi sistemi GATT/ÜTT sazişində olduğu kimi onu nəzərə alır ki, malların qiymətləndirilməsi üçün əsas kimi geniş tətbiq edilməkdə olan gətirilən malların sövdələşmə qiyməti götürüləcəkdir.

“Gömrük tarifi haqqında” qanunun 11-ci maddəsinə görə, malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sistemi gömrük qiymətləndirilməsinin beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş ümumi prinsiplərinə əsaslanır. Bu prinsiplər QATT sazişinin VII maddəsinin tətbiqində öz əksini tapmışdır. Gömrük dəyərinin təyin edilməsi metodları öz əksini “Gömrük tarifi haqqında” qanunda (18-23-cü maddələr) və AR NK-nın “AR-in dövlət ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları haqqında” 12 yanvar 1998-ci il tarixli 07 sayılı qərarlarında öz əksini tapıb. Bu metodlardan aşağıdakı ardıcılıqla istifadə olunur:

1) Sazişin əsasında qoyulmuş gömrük qiymətləndirilməsi “sövdələşmə qiyməti” prinsipi adı altında istifadə edilir. Sövdələşmə qiyməti gömrük qiymətləndirilməsinin əsas metodudur. Bu qiymət

- idxal edilən malə görə lazımı ödəmə, yaxud da real ödəmədir. Bu qiymətə alıcının bir sıra əlavə gəliri (komissiyon və broker xərci, konteyner və qablaşdırma qiyməti, xidmət haqqını vermə) də daxildir. Sövdələşmə qiymətinə cavab verməli olan şərtlər aydın surətdə sazişlərdə müəyyən edilməlidir. Yuxarıda göstərdiyimiz saziş malın gömrük dəyərində sığorta və frakt dəyərini daxil edilməsi kimi məsələləri hər bir dövlət üçün açıq saxlayıb.

Əgər gömrük orqanlarının müqavilədə qiymətin dəqiqliyinə şübhələnməyə ciddi əsaslar varsa, onlar sövdələşmə qiymətini qəbul etməyə bilərlər.

Bu halda gömrük orqanı və idxalçı müzakirəyə qatılır və idxalçı malı qiymətləndirmənin düzgünlüyünü göstərən sübutları təqdim etmək imkanı qazanır. İdxalçının göstərdiyi sübutlar əgər gömrük orqanını təmin etmərsə, onda ona əlavə edilmiş rüsum üçün baza kimi bəyan edilmiş sövdələşmə qiymətinin qəbul edilməmə səbəbləri haqqında yazılı rəy verilməlidir.

2) eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu. Eyni mallar dedikdə qiymətləndirilən malların hər cəhətdən fiziki xüsusiyyətinə görə, malın keyfiyyətinə və bazardakı nüfuzuna, malın məşə ölkəsinə və istehsalçısına görə fərqlənməyən mallar başa düşülür.

3) eyni cinsli malların sövdələşmə qiyməti üsulu. Eyni cinsli mallar dedikdə, bütün xüsusiyyətlərinə görə eyni olmasa da qiymətləndirilən mallarla eyni vəzifələri yerinə yetirən və kommersiya baxımından bir-birini əvəz edə bilən mallar başa düşülür.

4) dəyərin çıxılması üsulu. Dəyərin çıxılması üsulu ilə gömrük dəyərini müəyyən edilməsi qiymətləndirilən eyni və eyni cinsli malların dövlətin ərazisində öz ilkin vəziyyətini dəyişdirmədən satılır. Eyni zamanda mal vahidinin qiymətindən aşağıdakı xərclər çıxarılır; malların idxalı və satışı ilə əlaqədar ödənilməli olan idxal gömrük rüsumlarının, vergilərinin və digər ödənişlərin məbləği və daşınmaya, boşaldılma işlərinə, sığortaya sərf olunan xərclər.

5) dəyərin toplanması üsulu. Gömrük qiymətləndirilməsi dəyərin toplanması üsulu ilə müəyyən edilərkən materialların dəyəri, istehsalçı tərəfindən qiymətləndirilən malın istehsal xərcləri, ixrac

edən ölkədən eyni növlü malların satışı üçün səciyyəvi olan ümumi xərclərin və ixracçının əldə etdiyi gəlirin toplanması yolu ilə hesablanmanın qiyməti əsas götürülür.

6) ehtiyat üsulu. Əgər gömrük orqanı yuxarıda sadalanan üsulların heç birindən istifadə edə bilmərsə, onda qiymətləndirilən malların gömrük dəyəri QATT-ın VII maddəsinin və Müqavilənin müddəalarına uyğun meyarlarla müəyyən edilir.

Bu qiymətləndirmə aşağıdakı əsaslarla müəyyən edilə bilməz.

- a) idxal edilən dövlətdə malın qiyməti;
- b) malın ixrac edən dövlətin daxili bazarındakı qiyməti;
- c) ixrac edilən ölkənin üçüncü ölkələrə göndərdiyi malların qiyməti;
- ç) malın kortəbii və dəqiqləşdirilmiş qiyməti;
- d) minimum gömrük qiymətləri;

9.1.3. Malların gömrük dəyərlərinin bəyan edilməsi zamanı deklarantın və gömrük orqanının hüquq və vəzifələri.

Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən malları bəyan edən şəxslərə (kommersiya məqsədi üçün nəzərdə tutulmayan malları idxal edən fiziki şəxslər istisna olmaqla) malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 sayılı "Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları" məcburi hesab edilir.

Bu qaydalar:

- deklarant üçün - gətirilən malların gömrük dəyərini müəyyən edilməsi və bəyan olunması zamanı;

- gömrük orqanları üçün - gətirilən malların deklarantlar tərəfindən bəyan edilən gömrük dəyərində nəzarət etmək üçün istifadə olunur.

Gömrük orqanlarında malların buraxılmasının əsassız olaraq gecikdirilməsinin qarşısını almaq üçün gömrük dəyərində nəzarət prosesi qısa müddətdə həyata keçirilməlidir. Malın gömrük rəsmiləşdirilməsi müddətində deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyərini təsdiq etmək mümkün olmadıqda, qüvvədə olan qanunver-

riciliyə müvafiq qaydada malın şərti olaraq buraxılmasına gömrük orqanı göstəriş verə bilər. Malın şərti olaraq buraxılması dedikdə, onun gömrük dəyərinin şərti olaraq müəyyən edilməklə buraxılması başa düşülür, yəni gömrük dəyərinin tam və dəqiq müəyyən edilməsi prosesi deklarant tərəfindən təqdim edilmiş məlumatlar əsasında müəyyən edilməklə başa çatır. Bu zaman şərti buraxılan mal üçün bəyan edilmiş gömrük rejimi əsas götürülür.

Gotirilən malların gömrük dəyərinin bəyan edilməsi üçün GDB-1 və GDB-2 formada gömrük dəyəri bəyannaməsi tətbiq edilir.

GDB-1 gotirilən malların gömrük dəyəri Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 1106 sayılı 25 dekabr 1997-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş Əsasnamənin 1.4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş I üsulla GDB-2 gotirilən malların gömrük dəyəri bu Əsasnamənin 1.4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş 2-6-cı üsullarla müəyyən edildikdə tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasına gotirilən malların gömrük dəyəri müəyyən edilmiş qaydada deklarant tərəfindən GDB-nə uyğun olaraq bəyan edilir. Gotirilən mallar bəyan edilmiş gömrük dəyəri əsasında gömrük rüsumlarına və vergilərinə cəlb edilir. Bəyan edilən rejim üzrə gotirilən mal gömrük vergi və rüsumlarına cəlb olunmursa, (gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün rüsum istisna olmaqla), gömrük dəyəri YGB-si ilə bəyan edilir. Bəyan edilmiş gömrük dəyərinə gömrük orqanında əsaslandırılmış şübhə yarandıqda, deklarantdan gömrük dəyəri bəyannaməsini doldurmağı tələb edə bilər.

Gömrük dəyəri bəyannaməsi gömrük sənədi hesab olunur.

Deklarant gömrük dəyəri bəyannaməsində gömrük dəyərini təsdiq edən sənədlərdə göstərilən bütün məlumatlara görə Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ-hüquqi aktlara uyğun olaraq məsuliyyət daşıyır.

Gömrük dəyəri bəyannaməsi yük gömrük bəyannaməsi və müvafiq gömrük orqanı tərəfindən gömrük məqsədi üçün tələb olunan digər sənədlərlə birlikdə təqdim olunur.

Deklarant (alıcı) malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi haqqında gömrük orqanının qəbul etdiyi qərardan narazılıq edorsə

müvafiq qanunçuluqla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin XIII bəlməsinə müvafiq olaraq şikayət etmək hüququna malikdir.

Deklarant gömrük dəyəri üzrə bəyan edilmiş məlumatı təsdiq etmək üçün gömrük dəyəri haqqında bəyannamə ilə yanaşı aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidir:

- 1) malı gətirən hüquqi və fiziki şəxsin təsis sənədləri;
 - 2) müqavilə (kontrakt) və ona əlavə olunan rəziləşmə sənədləri (əgər onlar nəzərdə tutulmuşsa);
 - 3) hesab-faktura (invoys) və bank ödəniş sənədləri (əgər ödəniş aparılıbsa) və ya hesab-proformu, homçinin malın dəyərini təsdiq edən başqa ödəniş və ya mühasibat sənədləri;
 - 4) nəqliyyat və sığorta sənədləri (əgər göndəriş şertində nəzərdə tutulubsa);
 - 5) yükləmə-boşaltma üçün hesab və ya nəqliyyat xərci üzrə rəsmi təsdiq edilmiş kalkulyasiya (hesab-fakturaya nəqliyyat xərci daxil edilməyibsə);
 - 6) göndərən tərəfdən gömrük bəyannaməsi (əgər varsa);
 - 7) qablaşdırma vərəqləri;
 - 8) idxalı müəyyən edilmiş qaydada icazə əsasında həyata keçirilən mallar üçün icazə;
 - 9) malın mənşə ölkəsi haqqında sertifikat, keyfiyyət sertifikatı, təhlükəsizlik sertifikatı.
- Bu sənədlər gömrük dəyərinin təsdiq etmək üçün kifayət etmədikdə gömrük orqanının tələbi üzrə deklarant zəruri olan əlavə məlumatları təqdim etməlidir. Gömrük orqanı tərəfindən əlavə məlumat kimi aşağıdakı sənədlər tələb oluna bilər:
- a) sövdələşməyə aidiyyəti olan üçüncü şəxslə müqavilə (kontrakt);
 - b) satıcının xeyrinə üçüncü şəxslərin tədiyyə üçün hesablaşma sənədi;
 - c) qiymətləndirilən malın sövdələşməsinə aidiyyəti olan komissiyon, broker-xidməti üçün hesablaşma sənədi;
 - ç) mühasibat sənədləri;

- d) icazə və ya müəlliflik sazişi;
- e) ıxrac (idxal) icazəsi;
- ə) anbar qəbzləri;
- f) malı daşımağa dair sifariş;
- g) kataloqlar, spesifikasiya, firma-istehsalçının qiymət preyskurantı (qiymətlərin siyahısı);
- ğ) qiymətləndirilən mala firma-istehsalçının kalkulyasiyası;
- h) gömrük dəyər bəyannaməsində bəyan olunan gömrük dəyəri ni təsdiq edəcək digər sənədlər.

Malın gömrük dəyərini qiymətləndirmək və deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyərini yoxlamaq üçün istər deklarant tərəfindən təqdim olunan, istərsə də gömrük orqanında olan məlumatdan istifadə oluna bilər.

Məlumat inandırıcı və tam olmaqla bəyan edilmiş gömrük dəyərinin təsdiqini təmin etməlidir.

Deklarant əvvəllər gətirilən eyniadlı və ya eynicinsli malların gömrük dəyəri, ya da onların daxili bazarda qiyməti, istehsalçının gömrük orqanlarında olmayan kalkulyasiyası və preyskurantı haqqında məlumat əldə edə bilər. Belə məlumatdan müvafiq təsdiqədicilərin sənədlər təqdim edildiyi halda istifadə oluna bilər (məsələn, eyniadlı və eynicinsli malların sövdələşməsinə aid olan kommersiya gömrük və ödəniş sənədləri).

Malın gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən gömrük orqanı deklarantda olmayan məlumatlara malik ola bilər. Belə məlumatlara xarici ticarət dövrüyəsində olan malların məlumat qiyməti, habelə əvvəllər gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçən eyniadlı və ya eynicinsli mallar haqqında məlumatlar daxil edilir. Deklarantın gömrük orqanında orta kontrakt qiyməti, məxfilik saxlanılmaqla ayrı-ayrı sövdələşmə üzrə gömrük dəyəri haqqında məlumat təqdim oluna bilər.

Deklarant gömrük dəyəri bəyannaməsinin (GDB-1 və ya GDB-2) bütün qrafalarını Təlimata uyğun olaraq sərbəst doldurur (gömrük qeydiyyatı üçün nəzərdə tutulan qrafadan başqa).

Deklarant tərəfindən gömrük dəyəri bəyannaməsi düzgün dol-

durulduğu, gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulu düzgün seçilib tətbiq olunduğu, bəyan edilən məlumatlar tələb olunan sənədlərlə təsdiq olunduğu hallarda GDB-nin bütün vərəqlərində "Gömrük qeydiyyatı üçün" qrafasında "Gömrük dəyəri qəbul edildi" qeydiyyatı aparılır və GDB-ni yoxlayan vəzifəli şəxsin imzası və şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiq edilir.

GDB-ni sənədləşdirən və onun düzgünlüyünü yoxlayan gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin öz şəxsi təşəbbüsü, deklarantın tapşırığı və ya xahişi ilə deklarant tərəfindən doldurulan gömrük dəyəri qrafalarında hər hansı bir məlumatda dəyişiklik etmək, bu qrafalara əlavələr etmək hüququ yoxdur.

Sənədlər gömrük rəsmiləşdirilməsinə qəbul edildikdən sonra deklarant tərəfindən bəyan edilən gömrük dəyərinə gömrük orqanı tərəfindən edilən bütün düzəlişlərə malların gömrük qiymətləndirilməsi kimi baxılır və deklarant tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada şikayət verilə bilər.

Deklarant tərəfindən aparılan hesablamaya gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən düzəliş aparmaq zərurəti yarandıqda onda GDB-nin "gömrük qeydiyyatı üçün və ya blankın əks üzündə "Gömrük qeydiyyatı" başlığı altında qeydiyyat aparılır.

Gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin apardığı bütün qeydiyyatlar onun imzası və şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiq edilməklə tarix göstərilir.

Gömrük orqanının hesablanması üçün uyğun olaraq deklarantın GDB-nin müvafiq qrafasında dəyişiklik edir, onu imza və möhürlə təsdiq etməklə tarixi göstərilir.

GDB-də çoxsaylı düzəliş edildikdə köhnə blankda qeyd aparılmaq üçün yeni blank doldurula bilər. Hər iki blank gömrük orqanında saxlanılır. Gömrük orqanının apardı düzəlişə deklarant tərəfindən razılıq olduqda bəyannamənin "10 b" qrafası ümumi qaydada doldurulur.

Gömrük dəyəri dəqiqləşdirildikdən sonra gömrük orqanının vəzifəli şəxsi YGB-də "Gömrük dəyəri dəqiqləşdirilmişdir" qeydiyyatını aparır. Deklarant və ya gömrük orqanının vəzifəli şəxs tərəfindən gömrük dəyərinin dəqiqləşdirilməsinə dair GDB və YGB-nin ayrılmaz hissəsi hesab olunan forma-blank doldurulur.

Deklarant gömrük orqanının apardığı dəqiqləşmə ilə razı olmadıqda, GDB-də müvafiq düzəliş aparmaqdan və ya GDB-ni imzalanmaqdan imtina edə bilər. Bu halda deklarant gömrük orqanından yazılı formada onların bəyan etdiyi gömrük dəyərinin qəbul ediləməsinə dair izahat (aydınlıq gətirmək üçün) tələb edə bilər.

Deklarant tərəfindən gömrük orqanına gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsi və ya gömrük orqanı tərəfindən qəbul edilmiş qərardan şikayət verməsi müəyyən edilmiş gömrük dəyərinə uyğun olaraq gömrük tədiyəsi ödəməkdən azad etmək hüququ vermir.

Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyəri dəqiqləşdirilənədək bəyan olunmuş mal haqqında mövcud gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq qərar qəbul edilir.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı deklarantda bəyan edilmiş gömrük dəyərinə təsdiq edən sənədlər, istifadə edilən məlumatların təsdiq edən dəlillər olmadıqda, həmçinin müqavilə şərtlərində malın satışı ilə əlaqədar olaraq qiymətlərə yenidən baxılmaqla son qiymətin müəyyən edilməsi halı olduqda gömrük orqanı, deklarantda maldan istifadə etmək haqqında qərarı ancaq gömrük tədiyələrini tam həcmdə ödədikdən sonra vermək hüququna malikdir.

Gömrük orqanı deklarantın yazılı ərizəsinə əsasən bəyan edilmiş mala mövcud qanunçuluğa müəyyən edilmiş qaydada əmlak girovu və ya müvəkkil bankın zəmanət məktubu əsasında möhlətdən istifadə etmək icazəsi verə bilər.

Əmlak girovunun dəyəri və ya bank zəmanəti məbləği gömrük dəyərinin gözlənilən düzəliş həddi zamanı yarana biləcək gömrük tədiyələrinin ödənişini təmin etməlidir. Gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı gömrük tədiyələrinin ödənişi həyata keçirildikdə, əmlak girovunun dəyəri və ya bank zəmanətinin məbləği gömrük orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada malın şərti müəyyən edilmiş gömrük dəyəri ilə deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyəri arasındakı fərqə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir.

Hazırda gömrük dəyərinin təyin olunması üzrə iki beynəlxalq sistem mövcuddur:

1) gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi üzrə Brüssel konvensiyası (15.XII.1950-ci ildə qəbul edilmiş, 28.VII.1953-cü ildən qüvvəyə minmişdir);

2) QATT sazişinin VII maddəsinə müəyyən edən saziş (1979-cu il). Hər sistemin əsasını QATT sazişinin VII maddəsi təşkil etdiyinədən onlar arasında prinsipial fikir ayrılığı yoxdur. Odur ki, QATT sazişi ilə daha ətraflı tanış olmağa çalışsaq.

ÜTT Tarif və Ticarət haqqında Baş sazişin varisidir və öz fəaliyyətinə 1995-ci ilin yanvarın 1-dən başlayıb. ÜTT-nin mənzil qərarı İsviçrədə yerləşir. O, 1986-1994-cü illər ərəfəsində Tarif və Ticarət haqqında Baş Saziş (QATT) çərçivəsində keçirilən və Uruqvay raundu adını alan çoxtərəfli ticarət danışıqları nəticəsində təşkil olunub. 1994-cü ilin aprelin 15-də Mərakeşdə imzalanan yekun aktı ÜTT-nin təsis edilməsi haqqında Sazişin imzalanması üçün yol açdı.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının təsis edilməsi haqqında müqavilə və saziş beynəlxalq ticarətdə, həmçinin Uruqvay raundunun müqavilə və sazişlərin icrasına nəzarətin həyata keçirilməsində problemləri nizama salmaq üçün üzv dövlətlərin daimi fəaliyyət göstərən forumudur. QATT-ın davamçısı olan ÜTT ticarət sazişləri spektrində daha geniş nəzarəti həyata keçirir və mübahisəli məsələlər üzrə və bir sıra qərarların qəbulu proseduralarının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar daha geniş səlahiyyətə malikdir.

ÜTT-nin əsas məqsədi ticarətdə idxal rüsumlarının səviyyəsinin ardıcılı olaraq aşağı salınması, kəmiyyət və digər qeyri-tarif maneələrinin aradan götürülməsi və başlıca olaraq tarif metodlarından istifadə etməklə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasıdır. ÜTT-nin əsas prinsip və qaydaları aşağıdakılardır:

- qeyri-diskriminasiya əsasları ilə ticarətdə qarşılıqlı surətdə daha əlverişli rejimin yaradılması;
- xarici mənşəli xidmət və mallara qarşılıqlı surətdə milli rejimin verilməsi;
- ticarət mübahisələrinin danışıqlar və məsləhətləşmələr yolu ilə həll edilməsi.

Beynəlxalq hüquqi alət kimi Baş saziş əsas mətninə daxil olan prinsip və qaydalar toplusuyla yanaşma həm də tarif güzəştləri siyahısından və əlavələrindən, əlavə qətnəmə və protokollardan, ayrı-ayrı qərar və müqavilələrdən təşkil olunub.

Uruqvay raundunun sazişlər paketi təqribən 50 çoxtərəfli sazişləri və digər sənədləri birləşdirir.

Yuxarıda göstərilən sazişləri aşağıdakı qruplara bölmək olar.

I. Əmtəələrin ticarəti haqqında çoxtərəfli sazişlər.

Tarif və Ticarət haqqında Baş saziş 1994-cü il (QATT-94).

Sanitar və Fitosanitar tədbirlərinin tətbiqi haqqında Saziş.

Ticarətlə əlaqədar investisiya tədbirləri haqqında saziş.

QATT-94 VI maddəsinin tətbiqi edilməsi haqqında saziş (Anti-dempinq prosedurası).

QATT-94 VII maddəsinin tətbiqi edilməsi haqqında saziş (malların gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsi).

Malların mənsə qaydaları haqqında saziş.

Kompensasiya və subsidiya tədbirləri haqqında saziş.

II. Xidmət ticarəti haqqında Baş saziş (QATS).

III. İntellektual mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri haqqında saziş (TRIPS).

IV. Mübahisələrin həll edilməsini nizama salan qaydalar və proseduralar haqqında razılaşma

V. Ticarət siyasətinə nəzarət mexanizmi.

VII. Üzv dövlətlərin iştirakını məhdudlaşdıran Saziş (ÜTT-nin bütün üzvləri üçün məcburi deyil).

Kompleks qaydalar ümumilikdə çoxtərəfli ticarət sistemini təşkil edir. Baş Sazişin üzvləri olan dövlətlərin imzaladığı hazırkı Baş Saziş 2000-dən çox ikitərəfli ticarət sazişlərinin əvəz edilməsinə imkan verir. QATT həmçinin üzv dövlətlərin xarici ticarət siyasətinin bütün məsələləri üzrə çoxtərəfli və ikitərəfli danışıqlar, anlaşmalar və s. məşvərətlər üçün daimi fəaliyyət göstərən forumudur. Beləliklə, QATT-ın vəzifəsi müxtəlif prinsiplər bazasında çoxtərəfli əsaslarda iştirak edən tərəflər arasında ticarət münasibətlərinin nizama salınmasının təmin edilməsindən ibarətdir.

Uruqvay raundunun gedişində, onun iştirakçıları tarifi aşağı salınması formulasından istifadə etməməyi qərara alıblar. Onlar 5 il (1995-2000-ci illər) ərzində rüsum dərəcələrinin 40 % aşağı salınması haqqında razılığa gəliblər. İnkişaf etməkdə olan dövlətlər və

bazar iqtisadiyyatına keçən dövlətlər təqribən 30 % həcmində tarif dərəcələrinin aşağı salınması haqqında razılığa gəliblər. Bu öz əhəmiyyətinə görə rüsumun aşağı salınmasının xətti metoda qayıdışını göstərir. Bunun arxasında "tarif piki" (daha yüksək rüsum dərəcəsi) adlanan nisbi toxunulmazlığın saxlanma imkanı gizlənilir.

Son dövrlər tarif danışıqları çərçivəsində vahid rüsum dərəcələri metodu daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vahid rüsum dərəcələri ondan ibarətdir ki, dövlət öz üzərinə rüsum dərəcələrini əvvəllər razılaşdırılmış səviyyədən yuxarı, yaxud da mövcud səviyyədən yuxarı qaldırılmaması haqqında öhdəlik götürür. Vahid rüsumlar "O" dərəcəsinə də ola bilər. Uruqvay raundunun yekununda vahid rüsumun payı artmışdır: inkişaf etmiş dövlətlərdə - bütün ticarət məvqələri üzrə 78-dən 99-a qədər, inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə - 21-dən 73-ə qədər və keçid iqtisadiyyatında olan dövlətlərdə - 73-dən 98-ə qədər. Beləliklə vahid rüsumlara tarif danışıqlarında rüsumların aşağı salınmasından daha mühüm güzəşt kimi baxılır.

Uruqvay raundunun gedişində gömrük rüsumunun orta səviyyədə aşağı salınmasında razılaşmalara baxmayaraq, xüsusən sənaye mallarının rüsum dərəcələri kifayət qədər yüksək səviyyədə qaldı. Məsələn üçün inkişaf etmiş dövlətlərdə bütün əmtəələrin 25 %-i 10 %-dən yuxarı dərəcədə qaldı. Sənaye mallarında rüsumun aşağı salınması ABŞ, Avropa Birliyi, Yaponiya, Kanada arasında bağlanmış "dördtərəfli saziş" nəticəsində mümkün oldu.

9.2. Gömrük dəyərinin təyin edilməsi üsulları

9.2.1. Gömrük dəyərinin gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsi üsulu

Gömrük dəyərinin gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsi üsulu dəyər əsasında malik (alınan mala görə hesablaşma pul ödənişləri vasitəsilə həyata keçiriləndə) olan alqı-satqı xarici ticarət bağlaşmalarına uyğun olaraq gətirilən mallara tətbiq edilir. Hesablaşma forması (inkasso, akkreditiv) prinsipial əhəmiyyət kəsb etmir. Gömrük rəsmiləşdirilməsi anına ödəniş sənədlərinin olmaması üsulun tətbiqindən imtina edilməsinə və di-

gör üsullardan istifadə edilməsinə əsas ola bilməz. Əgər fakturada göstərilən və deklarant tərəfindən bəyan edilən gömrük dəyəri gömrük orqanları tərəfindən ödəniş sənədləri olmadan qəbul edilmirsə, bu zaman şərti buraxılış rejimindən istifadə edilə bilər.

Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin sadələşdirilməsi və unifikasiyası məqsədi ilə şərti dəyər bağlaşmaları (pul vəsatilərinin real hərəkəti olmayan) ilə gətirilən malların gömrük dəyərinin I üsulla təyininə yol verilir. Belə bağlaşmalar mübadilə, kompensasiya göndərişləri, zəmanət hesabına və əvəzsiz göndərişlər (məsələn, bağışlamalar) aid edilə bilər. Bu halda, müvafiq sənədlərdə (müqavilə, saziş), preforma hesablarda, gətirilən ölkənin gömrük bəyannaməsində bu əməliyyat üzrə malların hər birinin dəyəri göstərilməlidir.

Eyni zamanda müqavilə - komissiya və ya konsiqnasiya (birinci halda mülkiyyətçinin - "kontinent" və ya "konsiqnant"ın öz mallarını digər firmanın anbarlarında yerləşdirilməsidir. İkinci halda isə, vasitəçilərin konsiqnasiya anbarları vasitəsilə malların satılması vasitəsidir. Mal satılana qədər mülkiyyətçi malı ixrac edən sayılır. Ümumilikdə, konsiqnasiya malın satıldıqdan sonra pulunun ödənilməsi deməkdir) əsasında gətirilən mallara bu üsul tətbiq edilməməlidir. Çünki bu halda malın mütləq alqı-satqısı deyil, yalnız satış üzrə xidmətlər göstərilməsindən danışıla bilər.

Gömrük tarifi haqqında qanunun 18-ci maddəsinin birinci bəndinə görə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malın gömrük dəyəri malın gömrük sərhədindən keçirildiyi anda bu mal üçün faktiki ödənilmiş və ya ödəniləcək sövdələşmə qiymətidir.

Sövdələşmə qiyməti müəyyən edilmiş əlavələr və hesabdan çıxmalar nəzərə alınmaqla dəqiqləşdirilir.

Faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan qiymət - alıcının satıcıya idxal malları üçün ödədiyi, yaxud ödəyəcəyi, lakin gömrük rəsmiləşdirilməsi anıadək hələ ödəməmiş olduğu ödəniş məbləğlərinin cəmidir. Ödəniş köçürmə, akkreditiv, inkasso, qarışıq və digər qanuni hesablaşma formasında ola bilər.

Xarici ticarət müqaviləsində ümumiliklə qəbul edilmiş göndəriş şərtləri (o cümlədən İnkotermslə müəyyən edilmiş) öz əksini tap-

mışsa, gətirilən malların gömrük dəyərinin sövdələşmə qiyməti əsasında təyin edilməsi üsulu tətbiq edilə bilər.

Birinci üsul, həmçinin, xarici ticarət müqavilələrinin ümumilikdə qəbul edilmiş və sövdələşmə qiymətinə təsir etməyən aşağıdakı şərtləri üçün də keçərlə ola bilər:

- "ekspert rəyi əlavə edilməklə alqı-satqı";
- "müəyyən tarixə qədər mal göndərişi";
- "alıcıya tarixə qədər mal göndərişi";

I üsuldan istifadə etməyə yönəlməli ən mühüm tələblərdən biri gömrük dəyərinin təyin edilməsi məqsədi ilə deklarant tərəfindən təqdim edilən məlumatların sənədli təsdiqidir. Gömrük dəyəri birinci üsulla o zaman təyin edilə bilər ki, onun gömrük dəyər bəyannaməsində göstərilən bütün elementləri müvafiq sənədlərlə təsdiq edilmiş olsun. Sövdələşmə qiyməti - hesab-faktura (invoys), şərti dəyər bağlaşmaları üçün - hesab preforma, bank ödəniş sənədləri və alqı-satqı müqaviləsi ilə təsdiq edilməlidir.

Qiymətə əlavələr və ya çıxarışlar müvafiq ödəniş, mal-müşayiət, sığorta, gömrük və digər sənədlərlə təsdiq edilməlidir.

Müqavilə iştirakçıları qarşılıqlı-asılı şəxslər olduqda I üsul istifadə edilə bilməz.

"Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu sövdələşmə iştirakçıları arasında qarşılıqlı asılılığını 1979-cu il GATT sazişinin VII maddəsinin tətbiqi barədə Sazişlə müəyyən edilmiş qaydada reqlamentləşdirir. 18-ci maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən əlamətlərdən heç olmazsa birinə malik olan müqavilə iştirakçıları bir-birindən qarşılıqlı asılı hesab edilir.

Satıcı və alıcının qarşılıqlı asılılığı barədə məlumat gömrük dəyər bəyannaməsində göstərilməlidir. Gömrük orqanı qarşılıqlı asılılığın olub-olmaması barədə bəyan edilən məlumatları yoxlama və təhqiqat nəticəsində əldə etdiyi, həmçinin nəşr edilmiş məlumatların analizi nəticəsində əldə etdiyi məlumatlarla tutuşduraraq qərar qəbul edir. Əgər gömrük orqanına bəyan edilməmiş belə əlaqə müəyyən edirsə, bu barədə idxalatçıya xəbər verir, ona əksini sübut etməyə və bəyan edilmiş dəyəri sənədli təsdiq etməyə imkan yaradır.

Bu zaman qarşılıqlı asılılığın xüsusi yoxlama zərurəti yükün saxlanılmasına əsas vermir. Yük adı qaydada göndərilir, keçirilən yoxlamanın nəticələrinə əsasən gömrük dəyəri yenidən hesablanır, rüsumun və digər vergilərin ödənilməmiş miqdarı tutulur.

Konkret şübhə olduqda xarici ticarət bağlaşmasının məlumatları xüsusi nəzarətə götürülür. Gömrük orqanları keçirdikləri yoxlamanın gedişində tərəflər arasında əvvəllər həyata keçirilən bağlaşmaların olub-olmadığı, yaxud onlara nöqsanlar tutulub-tutulmadığı aşkarlanır.

Birinci üsuldan istifadənin mümkünlüyü müəyyən edildikdən sonra, sövdələşmə qiyməti doqıqlaşdırılır, "Gömrük tarifi haqqında" qanunla müəyyən edilmiş komponentlər ona əlavə edilir.

Sövdələşmə qiymətinin doqıqlaşdırılması üçün birinci komponent malın gömrük ərazisindəki hava, dəniz limanına və ya digər gətirilmə yerinə qədər çatdırılmasına çəkilən xərclərdir.

Gömrük dəyərinin təyin edilməsi məqsədləri ilə gətirilmə yeri dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

1) aviadaşımalar üçün - malları daşıyan təyyarənin onların boşaldılması üçün endiyi təyinat və ya ilk hava limanı;

2) dəniz daşımaları üçün Azərbaycan Respublikası ərazisində birinci yükboşaltma limanı (daşınma faktı bu limanda fəaliyyət göstərən gömrük orqanı tərəfindən təsdiq edilməlidir);

3) digər nəqliyyat vasitələri ilə daşımalar üçün gömrük sərhədindəki buraxılış məntəqəsi;

4) poçt göndərişləri üçün beynəlxalq poçt mübadiləsi məntəqəsi.

Daşınma xərcləri, malların boşaldılması, yüklənməsi, yenidən yüklənməsi və başqa yerə daşınması xərcləri, sığorta məbləğləri malın çatdırılma məsrəflərinə daxil edilir.

Ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyərinin təyin edilməsi zamanı həmin malın müəyyən edilmiş gətirilmə yerinə qədər çatdırılması üçün faktiki olaraq meydana çıxan xərclər də nəzərə alınır. Daşınmanın dəyərinə fraxt, mal müşayiət sənədlərinin rəsmiləşdirilməsinə çəkilən xərclər, daşınma müddətində malın keyfiyyətinin və tamlığının müəyyən səviyyədə saxlanılması üçün (müvafiq temperatur rejimi, nəmlik və s. səviyyələri üçün) çəkilən xərclər də daxil edilir.

Malın gömrük ərazisinə əvəzsiz qaydada malgöndərən tərəfindən və alıcının öz nəqliyyat vasitəsi ilə çatdırıldığı hallarda sərbəst, lakin eyni nəqliyyat növü ilə daşınmanın tarif qiymətlərinə əsasən müəyyən edilən məbləğ gömrük dəyərinə daxil edilir. Əgər belə məlumatlar yoxdursa, nəqliyyat xərcləri mühasibat uçotunda kalkulyasiya hesablamaları qaydasında mühüm elementlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Əgər daşınma sənədləri gömrük orqanına təqdim edilməmişsə, birinci üsuldan istifadə edilmir və digər üsullara müraciət olunur.

Gömrük məqsədləri üçün istifadəyə ən rahat olan malgöndərmə şərtləri SİF (dəyər, sığorta və fraxt) hesab olunur. SİF qiyməti gömrük dəyərinin strukturuna uyğun gəlir. Digər göndəriş şərtlərində müəyyən doqıqlaşdırmələrin aparılması labüddür. Məsələn, DAF baza şərtlərində (sərhədə qədər göndəriş) sığorta və göndəriş yerinə qədər olan xərclər qiymətə əlavə edilməlidir. EXW (zavoddan), FAS (gəmidə sərbəst) şərtlərində daşınma xərclərində alıcının ixrac ölkəsindən malların çıxarılmasına görə çəkilən gömrük xərcləri də nəzərə alınır.

Alıcının məsrəflərinə:

a) komissiyon və broker haqqları (mal tədarükündəki komissiyon xərclərdən başqa);

b) konteynerlərin və digər çox dövriyyəli taranın dəyəri (əgər mal nomenklaturası nəzərdə tutursa);

c) qablaşdırma xərcləri, o cümlədən qablaşdırma materiallarının dəyəri və qablaşdırma işlərinin dəyəri aid edilir.

Beləliklə, gömrük dəyərinə komissiyon və digər haqlar da daxil edilir. Özü də gömrük dəyərinə yalnız mal satılması üzrə komissiyon haqları, yəni alıcının tapılıb malın ona satılması üçün ödənilən haqlar daxil edilir. Bir qayda olaraq, onlar malın qiymətində öz əksini tapır. Lakin əgər hər hansı səbəbdən bu xərclər malın qiymətinə əks etdirilməmişsə, müvafiq sənədlər əsasında bu əlavələr edilməlidir. Malın satılması üzrə xərcləri malın alınması üçün çəkilən xərclərdən ayırmaq lazımdır, çünki sonuncuları alıcı ödəyir və gömrük rüsumuna cəlb olunmur.

Çoxdövriyyəli taradan istifadə edildikdə onun dəyəri çoxdəfəlik mal göndərişlərində hər partiyadakı malın miqdarına mütənasib olaraq bölüşdürülür.

Belə mütənasib bölgü gömrük orqanı tərəfindən müqavilədə və ya digər sənədlərlə təsdiq edilmiş olduqda qəbul edilir.

Çoxdövriyyəli taranın geri qaytarılmasına görə çəkilən məsrəflər tara xərclərinə aid edilmir.

Sövdələşmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsinin üçüncü komponenti I üsulda qiymətləndirilən malların istehsalı və ya satışı ilə bağlı olarsa, istifadə üçün alıcı tərəfindən pulsuz, yaxud aşağı qiymətə bilavasitə və ya dolayı yolla təqdim edilən mal və xidmətlərin dəyərinin müəyyən hissəsidir.

Bu dəyər aşağıdakı kimi paylaşdırılır:

1) xammal, material, detal, yarımfabrikat və digər komplektləşdirici hissələr;

2) alətlər və digər yardımçı avadanlıq (stamp, forma və s.);

3) dəyərləndirilən malların istehsalı prosesində sərf edilmiş materiallar (sürtgü yağları, yanacaq və i.a.);

4) mühəndis və təcrübə-konstruktor layihələri, dizayn, çertyoj və s.

I üsulda sövdələşmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsinin dördüncü komponenti alıcının dəyərləndirilən malların satış şərti kimi bilavasitə və ya dolayı yolla həyata keçirməli olduğu intellektual mülkiyyətdən istifadəyə görə icazə və digər ödənişlərdir.

Gömrük dəyərləndirilməsi məqsədi ilə icazə və digər ödənişlər aşağıdakılardan istifadəyə görə ödənen haqlar başa düşülür:

a) gətirilən malların, o cümlədən onların sənaye nümunələrinin hazırlanması, nou-hau və s.;

b) gətirilən malların ixracda satılması, o cümlədən mal nişanları və nümunələri;

c) patent, müəlliflik hüququ (ədəbiyyat, kino, elmi əsərlər və s.), istehsal texnologiyası da daxil olmaqla gətirilən malların istifadəsi və ya başqasına satılması.

İcazə və analoji digər ödənişlərin sövdələşmə qiymətinə əlavə edilməsi o vaxt gerçəkləşdirilir ki, bu ödənişlər gətirilən mala aid

olsun, alıcı ilə satıcı arasında bağlanan müqavilənin şərtləri ilə müəyyən edilmiş olsun. Bu zaman alıcının ödədiyi icazə haqları satıcıya, yaxud onun nəfinə üçüncü bir şəxsə ödənməmiş olmalıdır.

Sövdələşmə qiymətinin I üsulda dəqiqləşdirilməsinin beşinci komponenti Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətləndirilən malların istifadə olunmasından, verilməsindən və ya təkrar satışından satıcının birbaşa, yaxud dolayı yolla öldə etdiyi gəlirin bir hissəsidir.

Bir qayda olaraq satıcının gəlirinin bu hissəsi xarici ticarət müqaviləsində təsbit edilir. Əgər müqavilə ilə alıcının gəlirinin 10 %-i satıcıya qaytarılmalı nəzərdə tutulmuşsa onda gəlirin bu hissəsinə uyğun məbləğ gömrük dəyərinə əlavə edilir və dəyər bəyannaməsində göstərilir.

Əgər gömrük rəsmiləşdirilməsinə qədər gəlirin məbləği bölli deyilsə, gömrük dəyər bəyannaməsində gözlənilən təqribi məbləğ yazılır və onun təyini üçün müstəqil ekspert cəlb edilməsinə imkan verilir. Gözlənilən gəlirin miqdarı gömrük orqanı tərəfindən təsdiq edilməlidir. Əgər gəlirin məbləği müəyyən oluna bilmirsə, gömrük dəyərinin I üsulla təyininə yol verilmir.

Sadalanən komponentlər Gömrük Tarifi haqqında qanunla əlavə ödəmələr kimi müəyyən edilir.

Gömrük dəyəri təkcə əlavə ödənişlər hesabına deyil, həmçinin müəyyən məbləğlərin çıxarılması hesabına da dəqiqləşdirilə bilər. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi daxilində götürülmə məntəqəsindən çatdırılma yerinə qədər çəkilən xərclər müvafiq sənədlərlə təsdiq edilməklə sövdələşmə qiymətindən çıxarılır.

Bu məsrəflər aşağıdakılardır:

1) mallar gətirildikdən sonra quraşdırma, yığma, sazlama və ya texniki köməyə görə xərclər;

2) gətirilmə yerindən təyinat yerinə qədər çəkilən nəqliyyat xərcləri;

3) idxal gömrük rüsum, vergi və yığımlarının ödənilməsinə görə xərclər.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu xərclər sövdələşmə qiymətindən o zaman çıxarılır ki, bütün işlər müqavilədə əks etdirilmiş olsun və hesab-fakturada bu xərclər ayrıca göstərsin.

Əgər hesab-fakturada nəqletmənin müxtəlif mərhələlərində xərclər ayrıca göstərilmişə, "idxal yeri-təyinat məntəqəsi" sahəsindəki nəqliyyat xərclərini yalnız gömrük orqanına müvafiq sənədlər təqdim edildikdən sonra çıxmaq olar. "Franko-sərhəd" xərcləri "franko-təyinat yeri" xərclərindən çox aşağı olduğu sübut edilməlidir.

Əgər xarici ticarət müqaviləsi ilə DDP və DEQ göndəriş şərtləri müəyyən edilmişdirsə, idxal gömrük rüsumu, digər vergi və gömrük yığımları şəklində ödənilmiş məbləğlər malın qiymətindən çıxılmalıdır.

9.2.2. Eyni (identik) malların sövdələşmə qiyməti üsulu

"Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunda nəzərdə tutulduğu kimi, gətirilən malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsulundan istifadə edilməsi mümkün olmayan hallarda II üsul - identik (eyni) malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsul tətbiq edilir (19-cu maddə).

Identik mallar dedikdə əsas eyniləşdirilmə əlamətləri eyni cür olan mallar başa düşülür. Belə əlamətlərə aşağıdakılar aid edilir:

- 1) fiziki xüsusiyyətlər;
- 2) keyfiyyət və bazardakı reputasiyası;
- 3) mənşə ölkəsi;
- 4) istehsalçısı.

Qanunla müəyyən edilmişdir ki, xarici əlamətlərindəki cüzi, əhəmiyyətsiz fərqlər mallara eyni mallar kimi baxılmasından imtina etməyə əsas vermir, bir şərtlə ki, bu mallar yuxarıda göstərilən əsas xüsusiyyətlərə görə eyni cür olmalıdır.

Baxılan malın istehsalçısı tərəfindən istehsal edilən eyni mallar barədə məlumatlar olmadıqda müxtəlif şəxslər tərəfindən istehsal edilmiş mallar o zaman identik (eyni) hesab edilə bilər.

Identik mal kimi sökülmüş (yığılmamış) halda olan mallar da baxıla bilər, çünki yığıldıqdan (quraşdırıldıqdan) sonra eyni olacaqdır.

Əgər mallar eyni ölkədə istehsal edilməmişsə, həmçinin onların layihəsi, təcrübə sınaq işləri və s. həmin ölkədə yerinə yetirilməmişsə, belə mallar qiymətləndirilən mallarla identik hesab edilə bilməz.

II üsuldan istifadə edildikdə gömrük dəyər bəyannaməsində bu üsuldan istifadə əsaslandırılmalı, I üsuldan imtinanın səbəbləri və məlumat mənbələri göstərilməlidir.

Aşağıdakı şərtlər daxilində gömrük orqanı identik mallar üzrə gömrük dəyər bəyannaməsini II üsul üzrə qəbul edə bilər:

- 1). bu mallar Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilmək üçün satılmış olmalı;
- 2). qiymətləndirilən mallarla eyni vaxtda və ya 30 gündən çox olmayan müddət ərzində gətirilmiş olmalı;
- 3). qiymətləndirilən mallarla təqribən eyni miqdarda və ya eyni kommersiya şərtləri daxilində gətirilmiş olmalıdır.

Beləliklə, qiymətləndirilən mallarla identik (eyni) kimi qəbul ediləcək mallar arasındakı keyfiyyət xüsusiyyətlərinə və göndəriş kommersiya şərtlərinə görə fərqlərin olması ikinci üsuldan imtina etməyə əsas vermir. Belə hallarda malın qiyməti bu fərqlər nəzərə alınmaqla təşih edilir. Təşih hesablamaları gömrük orqanına təqdim edilən və belə təşih məqsədə uyğunluğu və dəqiqliyini təsbit edən sənədli sübutlar əsasında aparılır.

Bundan başqa gömrük dəyərinin ikinci üsulla dəqiqləşdirilməsi zamanı I üsulda (gətirilən malların sövdələşmə qiyməti üsulu) araşdırdığımız xərclər də nəzərə alınmalıdır. Təşihlər GDB-2-nin 12 və 13-cü qrafalarında əks etdirilir.

İkinci üsul tətbiq edilərkən eyni mallar üzrə birdən artıq sövdələşmə qiyməti aşkar edilərsə, gömrük dəyəri kimi ən aşağı olan götürülür.

9.2.3. Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti üsulu

Eynicinsli malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanan III üsulun mahiyyəti gətirilən malların gömrük dəyərinin təyini üçün bu mallarla eynicinsli olan mallara aid sövdələşmələrdəki qiymətin əsas götürülməsidir. Gömrük qanunvericiliyində eynicinsli mallar olaraq, bütün xassələri ilə eynicinsli olmasa da, ümumi xüsusiyyətlərə malik olan, tərkibi oxşar komponentlərdən ibarət olub dəyərləndirilən mallarla eyni funksiyaları yerinə yetirən və kommersiya

nöqtəyi-nəzərindən qarşılıqla əvəz edilə bilən mallar nəzərdə tutulur (GT haqqında qanun, 20-ci maddə).

Beləliklə, malların eynicinsli olmasını müəyyən edən əsas meyarlar aşağıdakılardır:

- 1). texniki (oxşar xassə və komponentlərə malik olması);
- 2). funksional (eyni funksiyalar yerinə yetirmələri);
- 3). ticari (ticarətdə qarşılıqlı əvəz edilə bilən olmaları).

Təcrübədə malların eynicinsliyinin təyini üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur:

- keyfiyyət, əmtəə nişanı və bazardakı reputasiyası;
- mənşə ölkəsi;
- istehsalçısı.

Misal üçün, iki müxtəlif mal eyni keyfiyyətə malikdir, eyni standartlara cavab verir, bazarda eyni reputasiyaya malikdir və eyni funksiya yerinə yetirirlər, amma müxtəlif ticarət markaları var. Ticarət markasının fərqliliyi ona gətirir ki, bu malları eyni (identik) qəbul etməyə, 2-ci üsulu tətbiq etməyə imkan vermir, amma onlar eynicinsli hesab edilir və 3-cü üsul tətbiq edilir.

Identik mallarda olduğu kimi, qiymətləndirilən mallarla eyni ölkədə istehsal olunmayan mallar eynicinsli hesab edilə bilməz. Bundan başqa, digər, yəni həmin malın bilavasitə istehsalçısı olmayan şəxslər tərəfindən istehsal olunan mallar o zaman eynicinsli hesab edilə və 3-cü üsul tətbiq edilə bilər ki, bilavasitə istehsalçının eynicinsli mallar istehsal etdiyi bəlli olmasın.

3-cü üsuldən istifadə zamanı da gömrük tarifi haqqında qanunun 19-cu maddəsinin 2-4-cü bəndlərindəki qaydalar tətbiq edilir.

9.2.4. Dəyərin çıxılması üsulu

Dəyərin çıxılmasına əsaslanan dördüncü üsul özündən əvvəlki üsulların tətbiq edilməsinin mümkün olmadığı hallarda tətbiq edilir ("GT haqqında" qanun, 21-ci maddə).

Məsələn: birinci üsulda baxılan sövdələşmə qarşılıqlı asılılığı olan şəxslər arasında bağlanmış və bu asılılıq malın qiymətinə təsir etmişdir, lakin bu təsirin dəyər kəmiyyətini aşkar etmək mümkün olmasındırsa; ikinci üsulda gömrük orqanı və deklarant baxılan identik

mallara aid məlumat kifayət qədər məlumat yoxdursa; dördüncü - dəyərin çıxılması üsulundan istifadə edilir. Bu zaman ümdə şərt - qiymətləndirilən, identik və ya eynicinsli malların ilk vəziyyəti dəyişdirilmədən Azərbaycan Respublikası ərazisində satılması şərtidir.

Beləliklə 4-cü üsul gətirilən malın idxalçı ölkənin daxili bazarında alqı-satqı əqdlərinə yönəlmişdir. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, gömrük dəyərinin təyin edilməsi üçün əsas olaraq gətirilən malların ilkin vəziyyəti dəyişilmədən daxili bazarda satıldığı qiymətlər götürülür. Bu halda gömrük dəyərinin hesablanma bazası kimi qiymətləndirilən malların gətirilmə anına yaxın müddətdə satıldığı böyük partiyalardakı mal vahidinin qiyməti götürülür. Eyni zamanda, alıcının satıcıdan asılı olmaması şərtinə riayət olunmalıdır.

Qiymətləndirilən identik və ya eynicinsli malların daxili bazarda gətirilmə anındakı halda satılması faktları yoxdursa, deklarantın xahişinə verilmiş mal vahidinin qiyməti götürülə bilər. Bu halda emal prosesində əlavə edilmiş dəyərin əsas dəyərdən çıxarılması belə emalın dəyəri barədə obyektiv və kəmiyyətə müəyyən edilə biləcək məlumat əsasında aparılmalıdır.

4-cü üsuldən istifadə edildikdə gömrük dəyərinin əsaslandırılması üçün məlumat mənbəyi kimi müqavilələri əvvəllər idxal edilmiş və ya dəyərləndirilmiş malların qiyməti barədə məlumatlardan, yaxud malların daxili bazarda iri partiyalarla satıldığı qiymətləri təsdiq edə biləcək digər sənədlər yararlı ola bilər.

9.2.5. Dəyərin toplanması üsulu

Dəyərin toplanmasına əsaslanan 5-ci üsuldən istifadə zamanı gömrük dəyərinin təyin edilməsi üçün baza olaraq malın aşağıdakı komponentin cəmlənməsi yolu ilə hesablanan qiyməti götürülür:

1) materialların və qiymətləndirilən malın istehsalı ilə əlaqədar olan digər məsroflərin dəyəri;

2) ixracatçı ölkədən Azərbaycan malının satılması üçün səciyyəvi olan eyni növ mallara görə ümumi xərclər, o cümlədən, nəqliyyat, yükləmə-boşaltma, sərəhədi keçənəddək sığorta və s. xərclər;

3) ixracatçının, adətən, Azərbaycana belə mal göndərməsinə görə öldə etdiyi gəlir.

5-ci üsuldən istifadə edildikdə gömrük dəyər bəyannaməsində gömrük dəyərini təyin üçün istifadə edilən məlumatların mənbəyi göstərilməlidir.

5-ci üsulla gömrük dəyəri həm idxal ölkəsində əldə edilən məlumat, həm də dəyərləndirilən malların istehsal məsrəfləri barədə üçüncü ölkələrdən əldə edilən məlumatlar əsasında həyata keçirilir.

Bu üsuldən istifadədə, adətən, istehsalçı gömrük orqanlarına lazım olan məlumatı təqdim edir. Yalnız istehsalçının təqdim etdiyi məlumat məsrəflərin hesablanması üçün əsas götürülə bilər. Bu məlumat ticarət hesablarına əsaslanmalı və malların istehsal edildiyi ölkədə tətbiq edilən uçot prinsiplərinə uyğun olmalıdır.

İdxal ölkəsində həyata keçirilən elementlərin dəyəri yalnız bu xərclərin istehsalçı tərəfindən ödənilməsi üçün nəzərdə alınmalıdır.

Dəyərin toplanmasına əsaslanan üsulla gömrük dəyəri təyin edilərkən heç bir məsrəf iki dəfə hesablanma bilməz.

İxracatçının Azərbaycanla mal göndərdiyinə görə əldə etdiyi gəlir, ixracatçının verdiyi məlumata əsasən də müəyyən edilə bilər. Gömrük orqanları bu məlumatı eyni sinfə və ya növə məxsus malların satışını səciyyələndirən digər məlumatlarla müqayisədə istifadə edirlər.

Gətirilən malların tərkib elementlərinin dəyərlərinin cəmlənməsi ilə hesablanmış, dəyəri, GDB-2də 11-ci qrafada əsas etdirilir.

6. Ehtiyat üsul

Əvvəlki 5 üsul gömrük dəyərini təyin etməyə imkan vermirsə axırıncı - altıncı üsuldən istifadə olunur. Bu üsul ehtiyat üsul adlandırılır və qiymətləndirilən malların gömrük dəyərini dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla təyin edilməsinə əsaslanır. Baxmayaraq ki, 6-cı üsul köməkçi üsuldür və müstəsna hallarda tətbiq edilməlidir, təcrübə göstərir ki, bu üsul 2-5-ci üsullardan daha çox istifadə olunur. Bir çox hallarda yerli gömrük orqanları eyni və eynicinsli mallar, xarici istehsalçının istehsal və satış məsrəfləri barədə kifayət qədər məlumata malik olurlar.

Diqqət edilməlidir ki, 6-cı üsulla gömrük dəyərini təyin edilməsində istifadə edilən ilkin qiymət göstəricilərinə başlıca tələb onların konkretliyi və ya ünvanlı olmasıdır. Yəni qiymət konkret mala uyğun olmalı və ümumi məlumat çətinlik çəkmədən və birmənalı şəkildə eyniləşdirilməyə imkan verməlidir (malın ticari adı, təsviri, istehsalçı barədə məlumat, material, texniki parametrlər və s.).

Əvvəlki 5 üsulda gömrük dəyərini təyin üçün istifadə olunan bazarların təsviri verilmişdir. Bununla bərabər elə hallar olur ki, qiymətləndirmə variantlarından heç biri əsas baza kimi götürülə bilmir.

Ümumi şəkildə bu hallar aşağıdakılardır:

- müvəqqəti idxal;
- birinci üsulun tətbiq olunma bilmədiyini barter əməliyyatları;
- icarə müqaviləsi və maddəli xidməti nəzərdə tutan bağlaşmalar;
- təmir və ya forması dəyişildikdən sonra təkrar idxal edilən mallar;
- nadir məhsullar və incəsənət əsərləri;
- identik və eynicinsli malların gətirilmədiyini hallar;
- idxal ölkəsində malların təkrar satılmaması;
- istehsalçının nəmalum olması və ya tələb olunan məlumatı təqdim etməməsi.

Bu hallar üçün 6-cı üsul yeganə vasitə olur. Gömrük tarifi haqqında qanunun 23-cü maddəsi bu üsulla dünya təcrübəsindən istifadəni nəzərdə tutur. Nəzərə alsaq ki, dünya təcrübəsi dedikdə bilavasitə QATT/ÜTT-nin gömrük dəyəri barədə Sazişi başa düşülür, bu anda Sazişin VII maddəsinin əhəmiyyəti bir daha aydın olur.

6-cı üsul malın gömrük dəyərini müəyyən edilməsində xüsusi vəsiqə müəyyən etmir, amma bu üsul çərçivəsində qiymətləndirmədə bir sıra prinsiplərin nəzərə alınmasını tələb edir.

Baş Sazişin və VII maddənin 6-cı üsulda nəzərə alınması prinsiplərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- qiymətin maksimum dərəcədə gətirilən malların dəyərinə əsaslanması, faktiki qiymətləndirməyə əsaslanan dəyərdən istifadə edilməsi;
- qiymətin unifikasiyalaşdırılması, gömrük qiymətləndirilməsinin eyni üsulla aparılması;

- qiymətlərin həqiqi və neytral olması;
 - qiymətləndirmə meyarlarının sadəliyi və ayrı məqsəd güdməməsi;
 - ticarət təcrübəsinə uyğunluq, yad üsullardan istifadə edilməməsi;
 - yaxın ekvivalent (alternativ) dəyərlərdən istifadə edilməsi;
 - yerli və məchul qiymətlərdən istifadə edilməməsi.
- Gömrük tarifi haqqında qanunun 23-cü maddəsinin 2-ci hissəsində gömrük dəyərinin təyininə istifadəsinə yol verilməyən qiymətlər göstərilir:

- malın daxili bazardakı qiyməti;
 - daxili bazardakı Azərbaycan mənşəli malın qiyməti;
 - ixrac edən ölkənin üçüncü ölkələrə göndərdiyi malların qiyməti;
 - malın kortəbii müəyyən edilmiş və ya dəqiqləşdirilməmiş qiyməti.
- Axırıncı bəndin dəqiqləşdirilməyə ehtiyacı var. Belə ki, gömrük dəyərinin təyini üçün əsas olaraq kortəbii müəyyən edilmiş və ya dəqiqləşdirilməmiş qiymətin götürülməsi ona görə baş verir ki, qiymətləndirilmə üçün götürülən mal analoqu konkretləşdirilmir. Buna görə də 6-cı üsulla gömrük dəyərinin edilməsində orta qiymətlərdən istifadə etmək olmaz. 6-cı üsul sənəddə təsdiqə də digər üsullardan çəvik yanaşır.

Mövzu 10. Valyuta nəzarəti

Mövcud qanunvericilikdə rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta hüquqi-münasibətlərini, valyuta məhdudiyətlərini rəqlamentləşdirən normativ bazanın olması valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı bu qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarət məqsədilə şəraitin yaradılması üçün inzibati idarəetmə mexanizmini şərtləndirir. Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta nəzarəti valyuta tənzimlənməsi sisteminin bütövlükdə üstqurumu olmaqla bərabər, cəmiyyətin müəyyən inkişaf mərhələlərində qarşıda duran konkret məsələləri həll edir.

Valyuta nəzarətinin məqsədi valyuta əməliyyatlarında valyuta qanunvericiliyinə riayət olunmasının təmin edilməsidir. Valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- aparılan valyuta əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olması və tələb olunan icazələrin alınması;
- rezidentlərin dövlət qarşısındakı öhdəliklərinin, həmçinin əldə olunan xarici valyutanın daxili valyuta bazarında satılması öhdəliyinin yerinə yetirilməsinin yoxlanılması;
- xarici valyutada ödənişlərin qanuni və əsaslı olduğunun yoxlanılması;
- valyuta əməliyyatları üzrə hesabatların tam və obyektiv olduğunun yoxlanılması.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı əməliyyatlara səmərəli valyuta nəzarəti yalnız bu işdə gömrük orqanlarının fəal iştirakı ilə mümkündür. Belə ki, malların gömrük sərbəhdindən qanuni keçirilmə faktı və onun şərtləri, həmçinin xarici ticarət müqavilələrində öz əksini tapmış digər məsələlər gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsinin gedişində aşkarlanır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı valyuta nəzarətinin hərtərəfli və səmərəli həyata keçirilməsi üçün şərait yaranmış olur.

Gömrük orqanlarına valyuta nəzarəti həyata keçirmək hüququ verilməklə qanunvericilik aktı səviyyəsində valyuta nəzarəti orqanının səlahiyyəti konkretləşdirilmiş olur. Gömrük sərbəhdindən keçirilən valyuta və valyuta qiymətlilərinə (milli valyutada qiymətli kağızlar və digər valyuta sərvətləri) nəzarət funksiyası ənənəvi xarakterli olub, əvvəllər də gömrük orqanlarının əsas funksiyalarına aid idi. Valyuta qiymətlilərinə mülkiyyət hüququnun keçməsi əməliyyatlara nəzarət funksiyasının gömrük sisteminə həvalə edilməsi prinsipinə yeni məsələdir və bu nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədini güdür.

Məsələnin belə qoyuluşu gömrük sisteminin maraq dairəsini genişləndirmək, gömrük və valyuta qanunvericiliyi sahələrini uzlaşdırmağa, həmçinin onun həllində gömrük sisteminin təşkilatı və texniki imkanlarından istifadə etməyə şərait yaratdı. Nəticədə bu üstünlüklər xarici ticarət fəaliyyəti əməliyyatlarına nəzarətin təşkilində özünü göstərdi.

Dövlət Gömrük Komitəsinin 9 sentyabr 1998-ci il tarixli 049 sayılı ömri ilə "Azərbaycan Respublikası ərazisindən ixrac edilən mal-

ların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənişinə nəzarət barədə" Təlimat təsdiq edilmiş və Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində 17.09.1998-ci ildə qeydə alınmışdır (Qeydiyyat N 129).

İxrac edilən malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənişinə nəzarət bir neçə mərhələdə həyata keçirilir.

1. İlk nəzarət:

- YGB-nin düzgün doldurulmasına və göstərilən məlumatların doğruluğuna nəzarət;

- həyata keçirilən sövdələşmənin qanunvericiliyə uyğunluğuna nəzarət;

- hesabatların formalaşdırılması və DGK-ya təqdim edilməsi;

2. Məlumat - analitik nəzarət:

- gömrük orqanlarından alınan məlumatların yoxlanılması;

- valyuta nəzarəti, uçot kartoçkasının doldurulması və əqd üzrə hesablaşmaları aparın müvəkkil banklara göndərilməsi;

- bank tərəfindən rəsmiləşdirilən uçot kartoçkalarının alınması və istifadəsi (analizi);

- valyuta köçürülməsi üzrə müəyyən edilmiş qaydaları pozanların müəyyən edilməsi.

3. Bitkin sənədli nəzarət:

- valyutanın köçürülməsində mümkün ola biləcək çatışmazlıqları fakt üzrə məqsədli yoxlama;

- Gömrük Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş sanksiyaların tətbiqi.

Belə nəzarət sistemi imkan verir ki, hər bir valyuta əməliyyatının qanunvericiliyə uyğun olmasına nəzarət edilsin, qaytarılmamış valyuta qazancının həcmi qiymətləndirilə bilsin, ödənişin şərtləri qaydaya salınsın, gömrük orqanlarının və bankların operativ məlumat mübadiləsi tomin edilsin, valyuta nəzarəti məqsədləri üçün bank və gömrük orqanlarının imkanlarından maksimum istifadə edilsin.

İxrac əməliyyatlarında valyuta ödənişlərinə nəzarət Dövlət Gömrük Komitəsinin 9 sentyabr 1998-ci il tarixli 049 sayılı Əmri ilə təsdiq edilmiş və 11 fevral 1999-cu il tarixli 009 sayılı əmri ilə dəqiqləşdirilmiş Təlimatla müəyyən edilən "İxrac əməliyyatlarında valyuta ödənişlərinə nəzarətin texnoloji sxemi"ne uyğun olaraq həyata keçirilir.

İlkin nəzarət. İlk nəzarət ixrac əməliyyatının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı aparılır. Bu zaman ixracatçı tərəfindən təqdim olunan aidiyyət sənədlərinin tamlığı və düzgünlüyü gömrük rəsmiləşdirilməsini aparın müvafiq şöbə (Yük şöbəsi) tərəfindən yoxlanılır.

Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatları xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilələrə əsasən respublika hüdudlarından kənarında satışı gömrük orqanlarında bəyan edildiyi gündən etibarən 180 günə qədər müəyyən olunmaqla malların ixracını nəzərdə tutur. Satışdan əldə edilən vəsaitlər, mallar satıldıqca 10 bank günündən gec olmayaraq ixracatçının ona xidmət göstərən müvəkkil bankdakı valyuta hesabına daxil olmalıdır. Konsiqnasiya ticarəti üçün ayrılan müddətdə mallar satılmadığı təqdirdə, 30 gün ərzində həmin mallar Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır.

Dövlət müəssisəsi olmayan ixracatçılar tərəfindən malların konsiqnasiya yolu ilə ixracı gömrük orqanlarında bəyan edilməklə aparılır. Bu zaman respublikanın dövlət müəssisəsi istehsal olunmuş malların dəyəri, istehsalçıya tam ödənilmədən sonra ixrac oluna bilər.

Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsində gömrük orqanları tərəfindən tələb olunan sənədlər aşağıdakılardır:

1) xarici tərəflə bağlanmış müqavilə (ixracatçı dövlət müəssisəsi olduğu halda İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə; digər ixracatçılar tərəfindən isə gömrük orqanlarında bəyan edilməklə);

2) ixrac olunan malın mənsə sertifikatı;

3) istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə (ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduqda);

4) ixrac olunan mal dövlət müəssisəsində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərinin istehsalçıya tam ödənilməsini təsdiq edən müvafiq bank sənədi;

5) konsiqnasiya müqaviləsində nəzərdə tutulan valyuta vəsaitinin vaxtında köçürülməsinə və yaxud mal satılmadığı halda həmin malın geri qaytarılmasının "Zəmanət öhdəliyi".

6) Uçot kartoçkası (UK);

7) Deklarant tərəfindən tərtib olunmuş Yük Gömrük Bəyannaməsi; Barter əməliyyatları, dəyəri ödənilmədən ekvivalent məbləğdə qarşılıqlı mal (xidmət və oqlı mülkiyyət) mübadiləsini nəzərdə tutur.

Barter əməliyyatlarında ekvivalent məbləğdə malların göndərilməsi və alınması müddəti 90 günədək müəyyən olunur. Ekvivalent məbləğdə qarşılıqlı mal mübadiləsi bu müddətdə başa çatmadığı təqdirdə, hesablaşma müqavilədə göstərilən valyuta ilə 10 bank günü ərzində yerinə yetirilməli və vəsait ixracatçının müvəkkil bankdakı valyuta hesabına köçürülməlidir.

Dövlət müəssisələri və Nizamnamə fondunda dövlətin pay haqqı 50 %-dən yuxarı olan müəssisələr tərəfindən bağlanmış barter müqavilələri İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə, digər müəssisələr tərəfindən bağlanmış barter müqavilələri isə, gömrük orqanlarında bəyan edilməklə həyata keçirilir.

Barter əməliyyatları üzrə ixrac edilən malları Yük Gömrük Bəyannamələrinin bir nüsxəsi mal bəyan olduğu tarixdən etibarən 7 gün ərzində gömrük orqanları tərəfindən müvəkkil banklara və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə göndərilir.

Malların barter (mübadilə) yolu ilə ixracı zamanı gömrük orqanları tərəfindən tələb olunan sənədlər aşağıdakılardır:

1) istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə (ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduqda);

2) ixrac olunan mal dövlət müəssisəsində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərinin istehsalçıya tam ödənilməsinə təsdiq edən müvafiq bank sənədi;

3) xarici tərəflə bağlanmış barter müqaviləsi (ixracatçı dövlət müəssisəsi olduqda İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilmiş);

4) ixrac olunan malın mənşə sertifikatı;

5) ekvivalent məbləğdə malların vaxtında Azərbaycan Respublikasına gətiriləcəyi və yaxud valyuta vəsaitinin ixracatçının müvəkkil bankdakı valyuta hesabına köçürəcəyi barədə zəmanət öhdəliyi;

6) Uçot kartoçkası (UK);

7) Deklarant tərəfindən tərtib olunmuş Yük Gömrük Bəyannaməsi.

Kreditə ixrac əməliyyatları, faktiki mal (xidmət və əqli mülkiyyət) ixracından sonra haqqı müəyyən şərtlərlə və hər hansı müddət ərzində ödənilən malların ixracını nəzərdə tutur.

Dövlət müəssisələri və Nizamnamə fondunda dövlətin pay haqqı 50 %-dən yuxarı olan müəssisələr tərəfindən malların (xidmət

və əqli mülkiyyətin) kreditə ixracı üzrə bağlanmış müqavilələr İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə aparılır.

Digər ixracatçılar tərəfindən malların kreditə ixracı isə, gömrük orqanlarında bəyan edilməklə həyata keçirilir. Bu zaman respublikanın dövlət müəssisələrində istehsal olunmuş malların dəyəri istehsalçıya tam ödənildikdən sonra ixrac oluna bilər.

Kreditə ixrac əməliyyatlarında gömrük orqanları tərəfindən tələb olunan sənədlər:

1) istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə (ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduqda);

2) ixrac olunan mal dövlət müəssisəsində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərinin istehsalçıya tam ödənilməsinə təsdiq edən müvafiq bank sənədi;

3) xarici tərəflə bağlanmış müqavilə (kreditə ixrac əməliyyatları dövlət müəssisələri tərəfindən həyata keçirildikdə İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə);

4) malın mənşə sertifikatı;

5) valyuta vəsaitlərinin köçürülməsinə zəmanət öhdəliyi;

6) Uçot kartoçkası (UK);

7) Deklarant tərəfindən tərtib olunmuş Yük Gömrük Bəyannaməsi;

Müvəqqəti ixrac əməliyyatları, xarici ölkələrdə xidmət göstərilməsi, lizinq əməliyyatlarının aparılması, sərğilərdə, yarmarkalarda iştirak və s. üçün malların yenidən işlənməsi (dəyişdirilmədən) Azərbaycan Respublikasına qaytarılması şərtlə ixracını nəzərdə tutur.

Dövlət müəssisələri tərəfindən müvəqqəti olaraq göndərilmiş mallar üzrə bağlanmış müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş müddət bitdiyi gündən həmin mallar 30 gün ərzində Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır. Bu mallar İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin icazəsi ilə istifadə olduğu ölkələrdə satıla bilər. Valyuta vəsaiti mallar satıldığı gündən 10 gün müddətində ixracatçının Azərbaycan Respublikasında müvəkkil bankdakı hesabına daxil edilməlidir.

- Dövlət müəssisəsi olmayan ixracatçılar tərəfindən isə, müvəqqəti ixrac olunmuş mallar bu Təlimata və Azərbaycan Respublika-

sının digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq müvafiq gömrük rüsumları ödənilməklə istifadə olunduğu ölkələrdə satıla bilər. Bu halda valyuta vəsaitləri mallar satıldığı gündən 10 gün müddətində ixracatçının Azərbaycan Respublikasında müvəkkil bankdakı hesabına daxil edilməlidir. Başqa halda, həmin mallar bağlanmış müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş müddət bitdiyi gündən 30 gün ərzində Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır.

Müvəqqəti ixrac əməliyyatları rəsmiləşdirilərkən gömrük orqanları tərəfindən aşağıdakı sənədlər tələb olunur:

1) istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə (ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduqda);

2) ixrac olunan mal dövlət müəssisəsində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərinin istehsalçıya tam ödənilməsinə təsdiq edən müvafiq hənək sənədi;

3) xarici tərəflə bağlanmış müqavilə (ixracatçı dövlət müəssisəsi olduğu halda İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə);

4) müvəqqəti ixrac olunan malın mənşə sertifikatı;

5) müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq müvəqqəti ixrac olunan malların geriye qaytarılacağı barədə zəmanət öhdəliyi;

6) Uçot kartoçkası (UK);

7) Deklarant tərəfindən tərtib olunmuş Yük Gömrük Bəyannaməsi. Sonuncu (sənədlə) nəzarət-gömrük rəsmiləşdirilməsi başa çatdıqdan sonra aparılır.

Gömrük orqanının yük şöbəsinə ixracatçı tərəfindən təqdim olunan sənədlər rəsmiləşdirilərək Maliyyə - Tarif şöbəsinə verilir və aşağıdakılar yerinə yetirilir:

1) hər bir ixrac əməliyyatı üzrə sənəd toplusu (dosye) açılır, ixracatçının ərizəsi ilə birlikdə ərizədə göstərilən sənədlərin surətləri və Təlimatın 2-ci bəndindəki müvafiq ixrac rejiminə uyğun tələb olunan sənədlər əlavə edilir;

2) Uçot kartoçkasındakı məlumatların düzgünlüyü yoxlanılmaqla təqdim olunan YGB məlumatları ilə üzləşdirilir;

3) Uçot kartoçkası tərtib olunmaqla, gələcəkdə valyuta vəsaitlərinin daxil olacağına və ya malın geri qaytarılacağına son müddəti təyin olunur;

4) Uçot kartoçkasına qeydiyyat nömrəsi verilməklə, Uçot kartoçkalarının reyestrinə salınır və onun surəti isə DGK Valyuta Nəzarəti şöbəsinə göndərilir;

5) göndərilmiş malların müqabilində ödəniş vaxtının bitməsi barədə ixracatçıya və DGK Valyuta Nəzarəti şöbəsinə bildiriş göndərilir;

6) valyuta vəsaitlərinin daxil olması barədə müvəkkil bank tərəfindən təsdiq edilmiş Uçot kartoçkası (A 2 bölməsi) və ya malların geri qaytarılması barədə deklarant tərəfindən tərtib edilmiş idxal YGB ixracatçı tərəfindən gömrük orqanına təqdim edildiyi təqdir-də UK nəzarətdən çıxarılır;

7) valyuta vəsaitlərinin vaxtında mədaxil olmaması və ya malların geriye qaytarılması müddətinin başa çatması ilə əlaqədar (Fors-major baş verdiyi və yaxud ixracatçı tərəfindən ixrac müqavilələrinə müvafiq olaraq nəzərdə tutulan arbitraj proseduralarının yerinə yetirilməsi halları istisna olmaqla) gömrük orqanı (Maliyyə-tarif şöbəsi) mövcud qaydada araşdırma aparır, protokol tərtib edir və toplanmış materialları gömrük orqanının müvafiq (Qaçqınçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə) şöbəsinə təqdim edir. Aidiyyəti üzrə bu işi icra edən şöbə təhqiqat aparmaqla, eyni zamanda qərar qəbul edir, həmçinin təlimatın 2 sayılı əlavəsinin "V" bölməsinə uyğun olaraq ixracatçıya qarşı Gömrük Məcəlləsinin müvafiq maddəsinə əsasən sanksiya tətbiq edir və bu barədə Dövlət Gömrük Komitəsinin MT və VN Baş idarəsinə məlumat verir.

İxracatçılar tərəfindən ixrac olunan (sövdələşmə xüsusiyyəti 21 və 41), malların (xidmət və əqli mülkiyyətin) Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılması gömrük orqanları tərəfindən yalnız onların haqqının qabaqcadan ödənilməsi və yaxud geri çağırılmayan akkreditiv açılması müvəkkil banklar tərəfindən "Uçot kartoçkası"nın "A 1" və "A 2" bölmələrində qeyd edilməklə təsdiq olunduqdan sonra həyata keçirilir.

İxracatçılar tərəfindən aparılan ixrac əməliyyatlarının hesablaşmalar hissəsi, Azərbaycan Respublikası müvəkkil banklarının, malların gömrük sərhədindən çıxarılması isə gömrük orqanlarının nəzarəti altında həyata keçirilir.

İxracatçılar, tələmatın tələblərinin pozulmasına görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, həmçinin, təlimata uyğun xarici valyuta vəsaitlərinin (və ya malların geriyyə) respublikaya vaxtında və tam həcmdə köçürülməsini (gətirilməsini) mövcud qaydada təmin etmədikləri təqdirdə, Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinə uyğun məsuliyyət daşıyırlar.

"Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər" Məcəlləsinin 262-ci maddəsinə görə, xarici valyuta vəsaitlərinin xaricdən qaytarılmaması inzibati xətanın bilavasitə obyektı olan malların və nəqliyyat vasitələrinin dəyərinin 5 %-dən 50 %-dək miqdarda cərimə edilir.

Mövzu 11. Gömrük işində qeyri-tarif tənzimlənməsi üsulları

11.1. Qeyri-tarif məhdudiyətlərinin təsnifatı

Dünya təcrübəsində qeyri-tarif məhdudiyətlərinə münasibət kifayət qədər ziddiyyətlidir. Ümümdünya Ticarət Təşkilatı rəsmi olaraq belə tədbirlərin ləğv edilməsi və müstəsna olaraq tarif üsullarından istifadə edilməsi məsələsini qoyur. Həmin təşkilata üzvlük ərəfəsində olan Azərbaycan Respublikası üçün bu tələblərə münasibət mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Bununla bərabər tələblərin birmənalı şəkildə qəbulu digər məsələlərdə arzuolunmaz nəticələrə də gətirib çıxara bilər. Belə ki, Ümümdünya Ticarət Təşkilatının, Tarif və Ticarət üzrə Baş Sazişin (QATT) üzvü olan ölkələr xarici ticarətdə qeyri-tarif tənzimləmə metodlarından həm əvvəl, həm də indi istifadə etməkdədirlər. Bəzi qeyri-tarif məhdudiyətlərinin aradan qaldırılması sadəcə olaraq qeyri-mümkündür. Belə ki, qeyri-tarif məhdudiyətləri daxili iqtisadi siyasətin digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinə təsirinin təcəssümü kimi çıxış edir. Bununla belə, beynəlxalq ticarət sistemi tərəfindən qanuniləşdirilmiş qeyri-tarif tənzimləmə tədbirləri, daha doğrusu xarici malların idxalının kəskin artımı ilə milli iqtisadiyata vurulan zərərin qarşısının alınması məqsədi güdən müdafiə tədbirləri, həmçinin xarici ixracatçılar tərəfindən qeyri-sağlam rəqabətin qarşısının alınmasına yönəlmiş digər tədbirlər mövcuddur.

İdxal əməliyyatlarında qeyri-tarif məhdudiyətlər (QTM) - xarici malların daxili bazara nüfuz etməsinin qarşısını alan məhdudlaşdırma - qadağan xarakterli tədbirlər kompleksidir. Bu tədbirlərin məqsədi yalnız idxal edən ölkənin rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi deyil, həm də milli sənayenin müdafiəsi, əhalinin həyat və sağlamlığının, ətraf mühitin, əxlaqın, dinin və milli təhlükəsizliyin qorunmasıdır. Bundan başqa QTM ixrac əməliyyatlarında da istifadə edilir.

Birbaşa və dolayısı yolla xarici ticarəti tənzimləyən tədbirlər, adətən, səkkiz qrupa bölünür: tarif, paratarif, qiymətlərə nəzarət, maliyyə, lisenziyalaşdırma, kəmiyyət nəzarəti, inhisarçı tədbirlər, texniki tədbirlər. ÜTT/QATT tövsiyələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq hal-hazırda Azərbaycanda bu tədbirlərin əksəriyyəti təbiiq edilmir. Lakin güman edilir ki, milli istehsalın inkişafı namınə və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı ilə əlaqədar olaraq onların istifadə dairəsi genişləndiriləcəkdir. Qeyri-tarif tənzimlənməsi sisteminin öyrənilməsi bu baxımdan məqsədə uyğundur.

Qeyri-tarif tədbirlərinin rəngarəng olmasına baxmayaraq onları iki böyük qrupa bölmək olar: iqtisadi və inzibati tədbirlər.

İqtisadi QTM-ə aşağıdakılar aiddir:

- xüsusi növ rüsumlar;
 - müxtəlif vergi və yığımlar,
 - idxal depozitləri;
 - valyuta tənzimlənməsi tədbirləri.
- İnzibati QTM daha çoxəhətlidir:
- embarqo (qadağa);
 - lisenziyalaşdırma və kvotalaşdırma;
 - ixracın məhdudlaşdırılması;
 - (inhisarçı) tədbirlər;
 - proteksionist məqsədlər üçün standart və texniki normalardan istifadə edilməsi;

- əlavə gömrük sənədləri və əməliyyatları.

İqtisadi məhdudiyətlər bazar mexanizmi vasitəsi ilə təsir göstərərək idxal və ixrac mallarını bahalaşdırır. inzibati məhdudiyətlər isə bazar münasibətlərindən başqa idxal mallarının daxil olmasını və ixrac mallarının xaricə çıxarılmasını məhdudlaşdırır.

İqtisadi QTM tətbiq edildikdə istehlakçı öz seçimini özü müəyyən edir və daha bahalı idxal, yaxud ucuz milli mal alacağına qərar verir.

İnzibati QTM tətbiq edildikdə dövlət faktik olaraq daxili bazarın əmtəə strukturunu müəyyən edir, yəni daxili bazarı həm idxalın təsirindən qoruyur, həm də çətin tapılan milli məhsulun çatışmazlığının qarşısını alır. Bu halda istehlakçı sərbəst əmtəə seçimindən məhrum olur. QTM əsas qruplarına bir az geniş nəzər salaq.

A. Paratarif tədbirləri

Paratarif tədbirləri gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən elə ödəniş və yığımlara deyilir ki, gətirilən malın dəyərini gömrük rüsumundan əlavə olaraq artırır (ya müəyyən faiz, ya da mal vahidinə əmsal).

Gömrük rüsumlarının və onunla bağlı olaraq fiskal gömrük gəlirlərinin aşağı düşməsi ilə dövlətin büdcə gəlirlərinin artırılmasında paratarif tədbirlərə meyl etməsi təbii olur. Ümumiyyətlə idxal olunan mallara sərbəst vergi qoymaları müxtəlif vergi və yığımlar onların ödənilməsinin sadələşdirilməsi və idxalçı ölkənin maliyyə qurumlarının maraqlarının təmin edilməsi məqsədilə bilavasitə gömrük orqanları tərəfindən tutulur. Bu vergi və yığımları, adətən, idxalçı ödəyir, lakin alqı-satqı müqaviləsi tərtib edilərkən tərəfdaşlar tərəfindən nəzərə alınır.

Paratarif tədbirlərə aşağıdakılar daxildir:

1) **gömrük əlavələri** - ticarət-siyasi məqsədlərlə, büdcənin doludurulması, yaxud milli istehsalın müdafiəsi üçün tətbiq edilən əlavə vergi və rüsumlar;

2) **əlavə yığımlar** - daxili analoqu olmayan, idxal mallarından gömrük rüsum və vergilərindən artıq (əlavə) tutulan ödənişlər. Onlar xarici ticarətlə bağlı fəaliyyətin müəyyən növlərinin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulur. Bunlara, adətən, xarici valyutanın köçürülməsinə qoyulan vergi, idxal lisenziyası üçün yığım, liman yığımları, statistik vergi, nəqliyyat vasitələrinə vergi aid edilir;

3) **daxili (bərabərləşdirici) vergi və yığımlar** - milli mallardan idxal ölkəsində tutulan dolayı verigələrə ekvivalent olan vergi və yığımlar. Onlara ƏDV, aksiz, emissiya yığımları, məhsula görə

vergi, sair inzibati yığımlar aid edilir. Bərabərləşdirici vergilərin və yığımların məqsədi xarici və milli eyni (və ya analoji) mallara bərabər vergi rejimi yaratmaqdır;

4) **diskretləşdirilmiş gömrük qiymətləndirilməsi** - gömrük rüsum və yığımlarının hesablanması üçün gömrük dəyərinin inzibati yolla müəyyən edilməsi praktikası.

B. Qiymətlər üzərində nəzarət tədbirləri

Qiymətlər üzərində nəzarət tədbirləri daxili qiymətlərin stabilləşdirilməsi və ya səviyyəsinin saxlanılması məqsədi ilə, həmçinin xarici rəqiblərin əliyəri ticarət təcrübəsinin vura biləcəyi zərərin qarşısını almaq üçün tətbiq edilir.

Belə tədbirlərə aşağıdakılar aiddir:

1) qiymətlərin inzibati qaydada müəyyən edilməsi - idxalçı ölkənin hakimiyyət dairələri istehsalçı və istehlakçının daxili qiymətlərini nəzərə alaraq, qiymətlərin aşağı və yuxarı həddlərini müəyyən edir, yaxud bu qiymətləri dünya bazar qiymətləri ilə bağlayırlar. Rəsmi qiymətlərin müəyyən edilməsi, minimal idxal qiymətləri və ya idxalın baza qiymətləri üsulundan istifadə olunur.

2) ixrac qiymətlərinin "kəndüllü" məhdudlaşdırılması - ixracatçının öz mallarının qiymətlərini müəyyən səviyyədən aşağı endirməməyi dəstəkləməyə razı olduğu məhdudlaşdırıcı bağlaşmalar;

3) sürüşkən yığımlar - idxal edilən kənd təsərrüfatı və orzaq mallarının idxal qiymətlərinin daxili qiymətlərlə eyni səviyyəyə gətirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş əlavə ödənişlər.

4) antidempinq tədbirlər - ixracatçıdan milli istehsalçılara vurulan zərəre görə kompensasiyanın tutulmasından ibarət olub, dempinq faktı və ondan irəli gələn ziyan aşkar edildikdə idxalatçı ölkənin müvafiq orqanı tərəfindən ixracatçının ticarət təcrübəsinin təhqiqatının yekunlarına görə tətbiq edilir. Antidempinq rüsumlar özünü doğrultmayan aşağı qiymətlərlə mal göndərişinin başlanğıcı anından tutulur. Antidempinq ittihamlarının təşəbbüsçüləri kimi konkret məhsulun milli istehsalçıları çıxış edir.

5) Kompensasiya tədbirləri - əgər idxal olunan mallar subsidiyalaşdırılırsa və belə subsidiyalaşdırılma milli istehsala zərər vurdu-

ğunu təhqiqat təsdiq edirsə, əlavə maliyyə ödənişləri tətbiq edilir. Kompensasiya tədbirləri kompensasiya idxal rüsumları şəklində də ola bilər. Bundan başqa, çox zaman onlar qadağancedici hədlərə də çata bilər və hətta ixrac qiymətlərini artırmaqla da aşmaq olmur.

V. Maliyyə tədbirləri

Maliyyə tədbirlərinə - idxalçıların xarici valyutaya onlar üçün valyutanın qiymətlərinə, həmçinin ödəniş şərtlərinə müdaxiləsini tənzimləyən tədbirlər aid edilir. Bu tədbirlər idxalın dəyərini yüksəldə bilərlər. Bu kateqoriya QTM-ə aşağıdakılar aid edilir:

1) idxalın dəyərinin, eləcə də idxal vergisinin qabaqcadan ödənilməsi.

Buraya idxal depozitlərinin, əvəzi ödənilən depozitlərin açılması, nağd ödəniş və gömrük rüsumlarının qabaqcadan ödənilməsi də daxildir:

2) valyuta məzənnələri çoxluğu.

Bu müxtəlif kateqoriyalı mallar üçün müxtəlif məzənnələrin müəyyən edildiyi dövlət tənzimlənməsi mexanizmidir. Rəsmi məzənnə, adətən, daha zəruri mallar üçün saxlanılır, digər mallar kommersiya məzənnəsi və ya xarici valyutanın həttaclar vasitəsi ilə alınması hesabına ödənilir.

3) xarici valyuta yığılmasına rəsmi məhdudiyətlər.

Ölkə daxilində valyuta əməliyyatları aparılmasına müxtəlif icazə, viza və s. (onların qadağan edilməsi də daxil olmaqla) alınmasını nəzərdə tutur.

4) ödəniş müddətinin müəyyən edilməsi, və ödənişinin növbəliliyi.

Bu tədbirlərlə dövlət malların göndərildiyi tarixdən idxal hesablamalarının bitməsinə qədər yol verilən minimal müddətləri müəyyən edir. Bu müddətlər adətən istehlak malları və sənaye xammalı üçün 90, 180 və ya 360 gün, investisiya malları üçün 2-5 il müəyyən edilir.

Q. Kəmiyyət nəzarəti tədbirləri

Kəmiyyət nəzarəti tədbirləri ilk növbədə idxal-ixrac əməliyyatlarının kvotalaşdırılması və lisenziyalaşdırılması deməkdir. Kvotalaşdırma (fiziki həcm və dəyər üzrə) və lisenziyalaşdırma (müəyyən malların göndərilməsi və ya götürülməsi, bəzən də müəyyən

ölkələrə, yaxud onlardan ticarətinə xüsusi icazənin alınması) idxal və ixracın əhəmiyyəti qeyri-tarif tənzimlənməsi üsullarıdır. Onların məqsədi hər hansı malın idxal və ya ixracını ümumilikdə, yaxud hər hansı ölkəyə məhdudlaşdırmaqdan ibarətdir. Bu tədbirlər, adətən, bir-biri ilə bağlıdır, çünki, lisenziyalaşdırma kvotasının fərdi idxalatçılara və ixracatçılara müəyyən həcm bitənə qədər lisenziya vermək yolu ilə bölüşdürülməsi mexanizmi kimi çıxış edir.

Kəmiyyət nəzarəti tədbirləri vasitəsi ilə dövlət səviyyəsində iqtisadi, xarici ticarət və hətta siyasi xarakterli məsələlər həll edilir: ölkə daxilində analoji rəqabət edən malların istehsalçı və istehlakçısının müdafiəsi, daxili bazanın stabilliyinin dəstəklənməsi, valyuta ehtiyatlarına qənaət, digər ölkələrdən qarşılıqlı güzəştlərin əldə edilməsi və s.

Bu qəbildən olan QTM daha geniş araşdırmağa çalışsaq.

1) **Lisenziyalaşdırma** - idxal və ixraca müvafiq hakimiyət orqanlarının öz mülahizəsinə, yaxud hər hansı konkret meyarlara əsasən verdiyi xüsusi icazələrin (lisenziyaların) tətbiqidir. Beynəlxalq ticarətdə lisenziyalaşdırma rəngarəngliyi ilə seçilir. Lisenziyada idxal və ya ixracın həyata keçirilməsi qaydası da müəyyən edilə bilər. Lisenziyalaşdırma dünya təcrübəsində ticarətin arzuolunmaz həcmələrini müəyyən müddət ərzində məhdudlaşdırdığı zaman həyata keçirilən müvəqqəti tədbir kimi təfsir edilir.

Xarici valyutadan səmərəli istifadə olunması zərurəti lisenziyalaşdırma üçün obyektiv əsas ola bilər. Bu yolla xarici ticarət və tədiyyə balanslarının tarazlanmasına nail olunur.

Gömrük rüsumlarından istifadə edilmədikdə və ya onların təsiri səmərəsiz olduqda lisenziyalaşdırma zərurəti meydana çıxır. Bu iş həm qarşılıqlı güzəşt əldə edilməsi, həm də diskriminasiya məqsədi ilə görülə bilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, lisenziyalaşdırma müvəqqəti tədbir hesab edildiyindən əvvəllər bağlanmış dövlətlərarası ticarət sazişlərinə yenidən baxılmasını nəzərdə tutmur.

2) **Kvotalaşdırma** - ("kvota" latınca "quo" sözündən götürülüb, mənası "nə qədər" deməkdir) fərdi, tarif, mövsümi, global və digər faiz məhdudiyətləri vasitəsi ilə idxalına icazə verilmiş malların fi-

ziki həcm və ya dəyərinin maksimum hədlərini müəyyən edən kəmiyyət məhdudlaşdırılması tədbirləridir.

Fərdi kvotalar - idxalına icazə verilmiş malların ümumi miqdarının mal göndərən ölkələr üzrə paylaşdırılmasını nəzərdə tutur. Tərtibat formasına görə belə kvotaları iki növə ayırırlar:

Mütənəşib kvotalar bütün kvotalar çərçivəsində keçən dövr (baza) ərzində idxalda hər ölkənin payına görə təyin olunur, ikitərəfli kvotalar bir tərəfin əks tərəfə ticarət-siyasi öhdəliklərinin qarşılığı olaraq verilir (bəzən ikitərəfli saziş bağlanır), seçmə kvotalar hər hansı bir ölkə və ya ölkələr qrupundan alınan malların digər regionlardan alınanlara nisbətən məhdudlaşdırılması məqsədi ilə verilir.

Tarif kvotaları gömrük vergitutmasının daha əlverişli rejimində müəyyən həcmdə idxala icazə verir. Bu həcmdən artıq idxal üçün daha az əlverişli rejim (idxalın faktiki qadağanına qədər) tətbiq edilir.

Mövsümü kvotalar ilin müəyyən fəsilərində ölkə daxilində istehsalın yüksək olduğu dövrlərdə (ən çox kənd təsərrüfatı məhsulları üçün) tətbiq edilir. İdxalın müəyyən vaxt dövrü nəzərə alınmadan məhdudlaşdırılması **konkretləşdirilməmiş kvotalar** adlanır.

Qlobal kvotalar hər hansı malın müəyyən müddət ərzində və malgöndərən ölkələr arasında bölüşdürülmədən ümumi idxalının həcmi müəyyən edir. Belə yanaşma idxalçıya mal göndərən ölkəni seçmək azadlığı verir.

Faiz kvotaları bəzi hallarda idxal kvotaları ixracın həcmindən faiz nisbətindən müəyyən edilir.

Kvotalar, həmçinin, milli istehsalı stimullaşdırmaq məqsədi ilə bir malın daxili bazarda tədarük həcmindən faizlə də hesablanı bilər.

İdxalı səhiyyə, təhlükəsizlik, ətraf mühitin qorunması mülahizələrinə görə idxalı nəzarətdə olan mallara da belə kvotalar müəyyən edilə bilər.

3) müəyyən bir malın idxalınının **qadağa edilməsi** tamamilə və istisna olmadan da tətbiq edilə bilər. Müvəqqəti və mövsümi qadağanlar qoyulması da mümkündür.

Lisenzia verilməsinə imtina edilməsi (adətən, tədiyyə balansı mülahizələrinə görə) idxala faktiki qadağan kimi qiymətləndirilə

bilər. Bəzi hallarda ölkənin ticarət balansında böyük kəsiri olduğu dövlətlərdən idxala qadağa tətbiq edilə bilər.

Müəyyən bir ölkədən idxal və ixraca (ümumilikdə xarici ticarətə) qadağa qoyula bilər ki, buna da embarqo deyilir. Bu hal məcburi tədbir olub beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmişdir, prinsipial xüsusiyyətlərə malik olub açıq və gizli (örtülü) formalarda edilə bilər. Belə qadağanın açıq forması adətən BMT-nin qərarlarına əsaslanır və xarici ticarətin tamamilə kəsilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, BMT tərəfindən İraqa qoyulan embarqo.

Örtülü qadağanlara xarici gəmilərin daxili sulara buraxılmaması və ya ayrı-ayrı idxal mallarının ölkənin pərakəndə satış şəbəkəsinə buraxılmasını aid etmək olar.

4) **İxracın məhdudlaşdırılması** barədə sazişlər qarşılıqlı razılığın (kompromis) nəticəsi olub, ixracatçının ixrac həcmi "könnüllü olaraq" idxalatçının məcburi tədbirlərini gözləmədən məhdudlaşdırmaq barədə razılığıdır.

Belə sazişlər həm dövlətlər səviyyəsində, həm də ayrı-ayrı istehsal sahələri səviyyəsində bağlana bilər. Bu tipli sazişlər həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli sazişlər ola bilər.

D. Monopolist (inhisarçı) tədbirlər

Monopolist tədbirlər dedikdə təsərrüfat subyektlərinin müəyyən qrupuna müstəsna hüquqlar verən tədbirlər nəzərdə tutulur. Monopoliya, adətən, idxalın ixraca münasibətini nəzarətdə saxlamaq hesabına tədiyyə balansının tarazlığa gətirilməsi problemini həll edir. Belə tədbirlərin başlıca növləri aşağıdakılardır:

- 1) müəyyən malların idxalına dövlət inhisarı;
- 2) milli müəssisələrin xidmətindən məcburi istifadə.

Dövlət inhisarının bariz nümunələrinə İkinci Dünya müharibəsindən əvvəlki Almaniyayı və keçmiş Sovetlər İttifaqını göstərmək olar.

E) Texniki tədbirlər

Malın keyfiyyətinin, təhlükəsizliyinin, yaxud inzibati şərait, terminologiya, simvollar, sınaq və sınaq üsulları, qablaşdırmağa olan tələblər, markalanma da daxil olmaqla xüsusiyyətlərinin nəzarətinə əsaslanan QTM tədbirlərinə texniki tədbirlər deyilir.

Texniki tədbirlərin aşağıdakı növləri var:

1. **Texniki tənzimləmə**, yeni məhsula bilavasitə və ya dolayı yolla texniki tələblər müəyyən edilməsi. Belə tədbirlər aşağıdakılardır: məqsədi insan və heyvanların həyat və sağlamlığının qorunması olan **sanitariya tənzimlənməsi**; bitkilərin qorunmasına yönəlmiş **fitosanitar tənzimlənməsi**; ətraf mühitin və təbiətin qorunması; insanların təhlükəsizliyi; milli təhlükəsizlik tədbirləri.

Bu tədbirlər müvafiq təlimatlar hazırlanmaqla həyata keçirilir. Təlimatlar gömrük orqanlarının nəzarət fəaliyyətini reqlamentləşdirir.

Hazırkı şəraitdə texniki tənzimlənmənin bir neçə növü var:

a) ətraf mühiti çirkləndirən xammal və materialların idxalının qadağan edilməsi, yaxud məhdudlaşdırılması;

b) hazır məhsullara - istismanı atmosferin və havanın çirklənməsinə gətirib çıxaran sənaye avadanlıqlarına, nəqliyyat vasitələrinə və s. münasibətdə proteksionist tədbirlərdən istifadə edilməsi. Məsələn, 1992-ci il ildən Qərbi Avropada təyyarə və yük nəqliyyatı üçün səs-küyün yol verilən səviyyəsi və yanmış mühərrik qazlarının tərkibi üzrə sərt normalar müəyyən edilmişdir. Bundan başqa neftin sızmasının qarşısının alınması məqsədilə neftdaşıyan tankerlərin ikiqat dib (döşəmə) və yükləmə boşaltma qurğuları ilə təchiz edilməsi tələbi də bu qəbildəndir.

v) istehlakçının maraqlarını malın nöqsanından və istifadə zamanı mümkün olan ziyandan qorumaqla malın keyfiyyətinə olan tələblər. Bunlar ilk növbədə məişət elektrotexnikası, tibb preparatları, yeyinti məhsulları, uşaq malları və sairələrinə aiddir.

Mövzu 12. Gömrük statistikasısı və xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası

Statistika əhatə dairəsinə görə ümumi nəzəri, riyazi və xüsusi statistika kimi sahələri birləşdirir. Gömrük işlərində əsasən sonuncudan istifadə olunur.

Alı dövlət hakimiyyət orqanlarını xarici iqtisadi fəaliyyət barədə məlumatlarla təmin etmək, valyuta nəzarəti, gömrük ödənişlərinin

dövlət büdcəsinə daxil olmasına nəzarət edilməsi, Azərbaycanın xarici ticarətinin vəziyyəti və inkişafının təhlili məqsədi ilə gömrük orqanları malların gömrük sərhədindən keçirilməsi barədə məlumatları toplayır, sistemləşdirir və gömrük statistikasısı aparır.

Göründüyü kimi, xarici iqtisadi fəaliyyətin statistikasısı deyiləndə mal və xidmətləri hesabı (idxal və ixrac üzrə), habelə onlarla bağlı əməliyyatlar nəzərdə tutulur.

Xarici ticarətin gömrük statistikasısı ölkənin xarici ticarət dövriyyəsinə öyrənir, daha doğrusu, idxal və ixrac olunan malların sayını, dəyərini, habelə onların coğrafi istiqamətinin ("ölkə-mal", "mal-ölkə" kəsimində) hesabını aparır.

Xarici ticarətin gömrük statistikasısında ixrac (eksport) dedikdə ölkədən çıxarılan bütün növ xammal, yanmfabrikat və hazır məhsullar, idxal (import) dedikdə isə ölkəyə gətirilən bütün mallar başa düşülür.

Bunlardan başqa, xarici ticarətin gömrük statistikasısında ödəniş vasitəsi kimi buraxılmayan qızıl, gümüş və digər qiymətli metalların ixracı (idxalı), dövriyyəyə olmayan qiymətli kağız, banknot və sikkələrin ixracı (idxalı), BMT və digər təşkilatların birdəfəlik yardımların, xarici gəmi, təyyarə və avtomobillərinə satılmış yanacaq, ərzaq və materialların, habelə bir il və daha uzun müddətə icarəyə verilmiş malların idxal (ixrac) zamanı tam dəyərinin hesablanması da aparılır.

Azərbaycan Respublikasında idxal və ixrac əməliyyatlarının statistikasısı Yük Gömrük Bəyannaməsi (YGB) əsasında aparılır.

Xüsusi gömrük statistikasısı aşağıdakı sahələr üzrə aparılır:

1) **Bəyannamə statistikasısı**-gömrük rejimi növləri üzrə malların idxal və ixracının hesabı;

2) **Gömrük ödənişlərinin statistikasısı**-gömrük rəsmiləşdirilməsi yığımları, idxal gömrük rüsumları, əlavə dəyər vergisi, aksizlər, gömrük yığımları;

3) **Valyuta nəzarətinin statistikasısı**-ixrac olunan malların miqdarı və dəyəri, valyuta qazanclarının miqdarı və vaxtında daxil olması;

4) **Ölkə mülkiyyətinə yönəldilmiş malların statistikasısı**-qaçaq-malçılıq və xarici ticarət dövriyyəsi qaydalarının pozulması nəticəsində müsadirə olunan malların dəyəri, qoyulmuş cərimələrin miqdarı;

5) **Beynəlxalq poçt göndərişlərinin statistikas**-Azərbaycan Respublikasına gətirilən və Azərbaycan Respublikasından aparılan poçt göndərişləri;

6) **Beynəlxalq daşımaların statistikas**-Azərbaycan Respublikasından gedən və Azərbaycan Respublikasına gələn nəqliyyat vasitələrinin hesabı;

7) **Sərnişin dövriyyəsinin statistikas**-Azərbaycan Respublikasının sərhədini keçən fiziki şəxslərin hesabı.

Xarici iqtisadi fəaliyyət xidmətləri öz xüsusiyyətlərinə görə gömrük nəzarətindən keçməyən və gömrük yük bəyannaməsində öz əksini təpə bilməyən, lakin xarici ticarət əməliyyatı sayılan xidmətlərdir.

Xidmət ticarəti material və qeyri-material kimi iki qrupa bölünür.

İdxal (ixrac) material xidmətləri özündə aşağıdakıları birləşdirir:

- nəqliyyat xidməti (gəmi qoşqusu, yük və sərnişin daşınması üçün ödənen xarici valyutanın miqdarı);

- layihə-axtarış işləri;
- tikinti və quraşdırma işləri;
- saxlanc təsərrüfatı xidmətləri;
- rabitə xidmətləri;

- xarici nəqliyyat vasitələrinin, avadanlıqlarının, cihaz və s. təmiri (həm ölkə daxilində, həm də xarici ölkələrdə)

- poliqrafiya işləri və s.

İdxal (ixrac) qeyri-material xidmətləri isə özündə:

- kommersiya xidmətlərini (maliyyə vasitəçiliyi, sığorta, maşın, avadanlıq, nəqliyyat və binaların icarəsi, elmi-tədqiqat, reklam, hüquq xidmət və s.);

- təhsil sahəsindəki;
- səhiyyə sahəsindəki;
- tullantıların kənarlaşdırılması və sanitariya xidmətlərini;
- istirahət, turizm, mədəniyyət və idman tədbirlərinin təşkili üzrə xidmətləri birləşdirir.

Gömrük statistikasının formalaşması üçün statistik informasiyanın əsas mənbələri aşağıdakılardır:

1) yük gömrük bəyannamələri;

2) yükü müşayiət edən sənədlər;

3) dövlət orqanlarının lisenziyası və icarələri;

4) hesabat (uçot) jurnalları;

5) gömrük sərhədindən keçən mallar barəsində lazımi məlumat olan digər sənədlər.

Xarici ticarətin gömrük statistikasının aparılması üçün ilkin məlumatlar malların gömrük rəsmiləşdirilməsində təqdim olunan YGB-dəki məlumatlar sayılır.

Boru kəməri (neft, neft məhsulları, qaz və s.) və elektrik ötürücü xətləri ilə nəql edilən malların uçotu, boru kəmərlərinin və ya elektrik ötürücüsü xətlərinin sərhəd və ya nəzarət - bölüşdürücü məntəqələrində malların qəbulunu təsdiq edən sənədlərə müvafiq olaraq, onların göndərilmə miqdarları üzrə bəyan edilməsi xüsusiyyətlərinə görə aparılır.

Xarici ticarətin, gömrük statistikasını "Azərbaycan Respublikası xarici ticarətin gömrük statistikasının metodologiyası" əsasında aparılır. Metodologiya DGK sədrinin 15.02.1999-cu il tarixli 011 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Gömrük statistikasının ilkin formaları 1 sayılı TM, 4 sayılı TM, 6 sayılı TM, 7 sayılı TM, 11 və 12 sayılı TM formalarında olur. 1 sayılı TM formasında gömrük rejimləri üzrə rəsmiləşdirilmiş idxal və ixrac YGB-nin sayı göstərilir.

4 sayılı TM-də isə valyuta gəlirlərinin miqdarı və müddəti barədə məlumatlar öz əksini tapır ki, bu da valyuta nəzarətinin statistikasının aparılmasına xidmət edir.

6 sayılı TM formasının göstəriciləri ilə bərabər, YGB-nin 47-ci qrafasının göstəriciləri gömrük ödənişləri statistikasının formalaşmasına xidmət edir. Statistik formada bir ay ərzində hesablanmış gömrük ödənişlərinin cəmi (gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə yığım, ixrac və idxal rüsumları, ƏDV, aksizlər, plandankənar gömrük gəlirləri) göstərilir.

7 sayılı TM forması isə rüblük olub, beynəlxalq yükdaşımaların statistikasının aparılmasına imkan verir. Buraya bütün nəqliyyat va-

sitələrinin növləri (avtomobil, avtobus, təyyarə, dəniz gəmiləri, dəmiryol vaqonları və s.) göstərilir (gedən və gələn).

11 TM və 12 TM sayılı formalar qaçaqmalçılığın statistikasını üçün istifadə olunur.

Bütün toplanan məlumatlar son statistik formaya salınır ki, bunlar da 4 cür olurlar: 1) təcili; 2) aylıq; 3) rüblük və 4) illik.

Təcili hesabatda aşağıdakı məlumatlar olur:

- Azərbaycanın MDB ölkələri və digər dövlətlərlə olan xarici ticarətin inkişafı barədə;

- əsas malların idxalı və ixracı barədə.

Təcili hesabatlar dövlət idarələrinə hər hesabat ayından 15 gün keçdikdən sonra göndərilir.

Rüblük hesabatlar dövlət idarələrinə və beynəlxalq təşkilatlara rübün sonundan 40 gün keçdikdən sonra göndərilir. Bu hesabatda ölkənin xarici ticarətinin ümumi yekunları, ayrı-ayrı ölkələr və ölkə qrupları ilə olan xarici ticarət, XİFƏN üzrə ölkənin idxalı və ixracı, ölkələr və mallar üzrə idxal-ixrac, xarici iqtisadi əlaqə iştirakçılarının kateqoriyaları üzrə idxal-ixrac malları, habelə barter əməliyyatları üzrə ixrac malları barədə məlumatlar olur.

İllik hesabatlarda isə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin ümumi yekunu, xarici ticarətin qitələr və ölkə qrupları üzrə bölgüsü haqqında məlumatlar olur (MDB, AB, OPEK və s.).

Gömrük statistikasının məlumatları Azərbaycanın xarici ticarətinin vəziyyəti, xarici ticarətin milli və beynəlxalq göstəricilərinin tutuşdurulması və s. üçün lazımı şərait yaradır.

Gömrük statistikasının aparılması ilə bağlı olan hüquqpozmalar, eyni zamanda gömrük orqanlarının normal fəaliyyətini pozan hüquqpozmalar deməkdir. Belə ki, gömrük statistikasının aparılması üçün əsas informasiya mənbəyi yük gömrük bəyannaməsi və digər sənədlərdir ki, bunlar da gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı deklarant tərəfindən təqdim olunur. Odur ki, gömrük statistikasının aparılması ilə bağlı aşağıdakı hüquqpozmalar ola bilər:

- malların və nəqliyyat vasitələrinin bəyan etmə qaydasının pozulması (AR İnzibati Xətalər Məcəlləsi, maddə 274);

- gömrük orqanına gömrük bəyannaməsinin, sənədlərin və əlavə məlumatların təqdim edilmə müddətlərinin pozulması (275-ci maddə);

- gömrük orqanına hesabat təqdim edilməməsi və uçot aparılmasında qaydasına riayət edilməməsi (İXM, 277-ci maddə);

- sənədlərdən aldatma yolu ilə istifadə etməklə malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi (AR İXM 260-cü maddə);

- malların və nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməməsi və ya düzgün bəyan edilməməsi (AR İXM 261-ci maddə).

Gömrük statistikasının aparılması ilə bağlı hüquqpozmalara görə hüquqi və fiziki şəxslər AR-in İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə cəzalandırılır. Məsələn, malların və nəqliyyat vasitələrinin bəyan etmə qaydasının pozulması AR İXM-in 274-cü maddəsinə görə - fiziki şəxslər şərti maliyyə vahidinin beş mislindən on beş mislinədək miqdarda, vəzifəli şəxslər şərti maliyyə vahidinin 15 mislindən 50 mislinədək miqdarda, hüquqi şəxslər şərti maliyyə vahidinin 30 mislindən 10 mislinədək miqdarda cərimə edilir. Gömrük orqanına hesabat təqdim edilməməsi və uçot aparılması qaydasına riayət edilməməsinə görə, AR İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 277-ci maddəsi ilə - xəbərdarlıq edilir və ya şərti maliyyə vahidinin 20 mislindən 70 mislinədək miqdarda cərimə edilir.

Nomenklatura (latınca "nomenclatura" - "siyahı", "adların cədvəli" deməkdir) elm, texnika və praktiki fəaliyyətin hər hansı bir sahəsində istifadə olunan terminlər və adların sistemi (toplusu) deməkdir.

"Mal nomenklaturası" termini daha çox "əmtəəşünaslıq", "gömrük işi", "istehsal", "istehlak", "xarici iqtisadi fəaliyyət", "xarici ticarət" və s. kimi elm sahələri və ictimai praktika (təcrübə) ilə bağlıdır. Beləliklə, "mal nomenklaturası" gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri və deklarantların gündəlik iş fəaliyyətində rastlaşdıqları əsas terminlərdən biridir. Bu onunla əlaqədardır ki, gömrük orqanlarında qeyd alınan istənilən xarici ticarət əməliyyatlarının əsas predmeti məhz "maldır".

Gömrük sərhədindən keçirilən malların əhomiyətli xüsusiyyətləri, onların material əşya formasında olması və daşına bilməsidir (nəqliyyat vasitələri).

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 17-ci maddəsində "mallar istənilən daşınan əmlak, o cümlədən valyuta, valyuta sərvətləri, elektrik və digər enerji növləri, bu maddənin 4-cü bəndində göstərilən nəqliyyat vasitələri istisna olmaqla, nəqliyyat vasitələri" kimi izah olunur. Ümumiyyətlə, bu maddədə izah olunan əsas anlayışların hamısı məhz bu terminlə əlaqədardır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tənzimlənməsi zamanı gömrük sərhədindən keçirilən malların sistemləşdirilməsi mühüm məsələlərdən sayılır. Bunun üçün malları təsnifatlaşdırırlar.

"Təsnifat" termini çoxsaylı obyektlərin (söhbət tədqiq olunan, öyrənilən məsələlər toplusundan gedir) konkret olaraq sinif, yarımsinif, qrup, yarımqrup, növ, yarımnöv və s. kimi bölgülərə ayrılması kimi başa düşülməlidir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq mallar istehsal sahələrinə, emal səviyyəsinə, istehlak təyinatına və s. görə təsnifatlaşdırıla bilər.

Malların qəbul olunmuş təsnifat sistemindən asılı olaraq, bütün bölmə, qrup və yarımqrupları xüsusi şifrələrlə qeyd olunur.

Təsnifatlaşdırılan malların (obyektlərin) siyahısında hər birinin öz konkret yeri və şərti işarəsi ilə qeyd olunması kod adlanır.

Kod işarə formasında olub rəqəmlərlə, hərfələrlə və ya rəqəm - hərf kombinasiyası ilə ifadə olunur.

Gömrük işlərində istifadə olunan mal nomenklaturası təsnifat sisteminə ayrılmış malların toplusu kimi dərk olunmalıdır.

Malların kodlaşdırılması təsnifat sistemində uyğun olaraq işarə və ya işarələr qrupu şəklində müəyyənləşdirilmiş texniki üsuldur. Malların kodlaşdırılmasının əsas məqsədi gömrük orqanlarında iqtisadi əməliyyatların (gömrük rüsumunun alınması, gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi, hesabatın aparılması və s.) daha səmərəli aparılması və xarici ticarətin mal strukturunun öyrənilməsidir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarında, dünya təcrübəsində istifadə olunan malların kodlaşdırılması və təsvirinin harmonikləşdirilmiş sistemi (HS) əsasında yaradılmış mal nomenklaturasından istifadə olunur.

Ölkələrin bir çoxu və beynəlxalq təşkilatlar xarici fəaliyyət təcrübəsi və gömrük tənzimlənməsi işlərində aşağıdakı 2 təsnifat sistemindən istifadə edirdilər:

1) Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının Nomenklaturası (GƏŞN) və ya Brüssel Gömrük Nomenklaturası (BGN)

2) BMT-nin Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı (BSTT).

BGN gömrük tarif nomenklaturası adlanaraq, gömrük tariflərinin təsnifat sxemini və eyni zamanda beynəlxalq ticarət təsnifatını özündə əks etdirmişdir.

Brüssel Gömrük Nomenklaturasının BMT-nin Beynəlxalq Standart Ticarət təsnifatı ilə uyğunlaşdırılması nəticəsində Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının nomenklaturası yaradıldı.

BGN-dən fərqli olaraq GƏŞN-nin sxeminin əsasını emal dərəcəsi (səviyyəsi) və malın mənşəyi təşkil edir. Eyni zamanda bu nomenklaturada mal kodlarında (şifrələrdə) bölmələrin nömrələri öz əksini tapmamışdır.

Beynəlxalq aləmdə Brüssel Gömrük Nomenklaturası adı ilə tanınan, habelə BMT Standart Beynəlxalq Ticarət Təsnifatı (SBTT) mal nomenklaturalarının 12 beynəlxalq və milli mal təsnifatları sisteminin bazaları əsasında "balların təsviri və kodlaşdırılmasına dair harmonikləşdirilmiş sistem nomenklaturası" (HSN) yaradıldı və həmin toplusu 1985-ci ildə Brüsseldə imzalanaraq 1988-ci ilin 1 yanvarından qüvvəyə mindi.

HSN-dən, Avropa Birliyi ölkələri də daxil olmaqla, 41 ölkə tərəfindən istifadə olunur. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının üzvü olan ölkələr tərəfindən malların təsnifatı 6 rəqəmə qədər detallaşdırılmaqla, 9-14 rəqəmə qədər kodlaşdırılmanın aparılması ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin milli mal nomenklaturaları sistemləri işlənilib hazırlanmışdır.

HSN - xarici iqtisadi fəaliyyətin çoxməqsədli yeni mal nomenklaturasıdır. Bu nomenklatura yenidən işlənən, vahid sistemə gətirilən və detallaşdırılan; beynəlxalq məlumatların toplanmasını; müqayisəsini; statistik təhlilini, habelə digər məsələlərin həllini təmin edən; kommersiya fəaliyyətinin, statistika xidmətinin və göm-

rük orqanlarının tələblərinə cavab verən malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə Harmonik Sistem haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın tərkib hissəsidir.

Harmonik sistem haqqındakı Beynəlxalq Konvensiya aşağıdakı terminləri müəyyənləşdirmişdir:

1) malların harmonik sisteminin təsviri və kodlaşdırılması - mal mövqeləri, submövqeləri (subpozisiyaları) və onlara aid rəqəmli kodları; bölmə, qrup və submövqələrə qeydləri, həmçinin Konvensiyanın əlavəsində verilmiş Harmonik Sistemin əsas təsvir qaydalarını özündə birləşdirən nomenklaturadır;

2) gömrük-tarif nomenklurası - malların idxalı zamanı gömrük rüsumlarının tutulması üçün sövdələşən tərəflərin qanunvericiliyə uyğun qəbul etdikləri nomenklaturadır;

3) statistika nomenklurası - malların idxalı ixracı barədə statistik məlumatları toplamaq üçün sövdələşən tərəflərin qəbul etdikləri mal nomenklurasıdır;

4) kombinə edilmiş tarif-statistika nomenklurası - sövdələşən tərəflərin yerli (milli) qanunvericiliklərinə uyğun olaraq idxal mallarının bəyan edilməsi zamanı istifadəsi məcburi olan, gömrük tarif və statistik nomenklaturaları birləşdirən nomenklaturadır.

HSN-nin də, digər iqtisadi təsnifedicilər kimi, öz spesifik strukturu vardır. Onun əsas elementləri təsnifat sistemləri və kodlaşdırılmaqdan ibarətdir. Ümumilikdə bu toplu 6 pilləli sistemdən ibarətdir:

1) bölmələr - 21;

2) qruplar - 97;

3) yarımqruplar - 33;

4) mal mövqeləri - 1241;

5) yarımmövqələr - 3553;

6) submövqələr (subpozisiyalar) - 5019.

Bu mal nomenklaturasının əsasını müxtəlif əlamətlərin məcmusu təşkil edir:

- malın hazırlandığı materialın növü;
- malın mənşəyi;
- malın təyinatı;
- malın kimyəvi tərkibi.

Mal qrupu, onların emalının ardıcılıq prinsipinə uyğun olaraq xammaldan, yarımfabrikatlardan hazır məmulatın alınmasından əmələ gəlir. Bu isə harmonikləşdirilmiş sistemin gömrük tariflərinə tətbiqi üçün əlverişli şərait yaradır. Bu məqsədlə hazırda dünyanın yüzdən artıq dövlətində bu sistemdən istifadə olunur.

HSN əsasında "Azərbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin Mal Nomenklurası (AR XİF MN) hazırlanmışdır. Bu toplu malların mənşə əlaməti üzrə (sənaye, bitkiçilik, əzcaçılıq, mineral və s.) bölmə və yarımqruplardan, onların emal dərəcəsi üzrə (xammal, yarımfabrikatlar, hazır məmulat) sistemləşdirilmiş siyahısından ibarətdir. Bu nomenklatura Azərbaycan Respublikası XİF-in dövlət tənzimlənməsi sistemləri alətidir.

AR XİF MN malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə harmonikləşdirilmiş və Avropa Birliyinin kombinə olunmuş nomenklaturaları və sistemlərinin bazası əsasında yaradılmışdır. Bu nomenklatura ümumi təsnifat sistemini pozmadan malların nomenklaturasının çeşidini genişləndirməyə imkan verir. Bu məqsədlə nomenklaturada 3 ehtiyat qrupu - 77, 98 və 99-cu qruplar saxlanmışdır. Bunlar yalnız nomenklaturaların genişləndirilməsi üçün deyil, habelə milli təcrübədə istifadə olunan spesifik malların, material xarakterli xidmətlərin, Nou-hau-ların dəqiq təsnifatında tətbiq oluna bilər.

Azərbaycan Respublikasında dövlətlərarası təsnifatlandırıcı kimi MDB hökumət başçılarının qərarı ilə 3 noyabr 1995-ci ildə təsdiq edilmiş Müstəqil Dövlətlər Birliyi XİF MN 1 yanvar 1999-cu ildən tətbiq olunur. AR XİF MN, milli kombinə edilmiş tarif statistika təsnifatı olub, 10 rəqəmli kod sisteminə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası 10 rəqəmli kod sisteminə AR Nazirlər Kabinetinin 22 dekabr 2003-cü ildə qəbul olunmuş 161 sayılı qərarı ilə keçmişdir. Burada 1-6 rəqəmlər Ahəngdar sistemə görə malın kodu, 7-8-ci rəqəmlər Avropa Birliyinin kombinə edilmiş nomenklaturasına uyğun kodu, 9 və 10-cu rəqəmlər isə ənənəvi milli malların kodudur. Hələlik mal mövqeləri daha dərin detallandırılmadığından 9 və 10-cu rəqəmlər sıfır qəbul edilir.

Mövzu 13. Gömrük sistemində iqtisadi təhlil

İqtisadi təhlil - təsərrüfat proseslərinin qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda öyrənilməsi, onların bir-birinə təsirini müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyır.

İqtisadi təhlilin gedişində təsərrüfat faktları, hadisələr, hallar və proseslər arasındakı əlaqələr müəyyən edilir, təsərrüfat fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərən amillər aşkar edilir. Bunun üçün iqtisadi və riyazi hesablamaların üsul və fəndlərindən istifadə olunur.

İqtisadi təhlilin nəticələrinə əsasən idarəetmə qərarları müəyyən edilir və əsaslandırılır, həmçinin idarəetmə obyektinə tənzimləyici təsirlər verilir.

İqtisadi təhlil idarəetmə qərarının qəbul edildiyi mərhələdən əvvəlki mərhələ hesab edilir. Təhlilinə əsaslanaraq bir sıra məsələlər, məsələn gömrük orqanının saxlanması və səmərəli fəaliyyəti üçün tələb olunan vəsaitin miqdarı təyin edilə bilər. Bundan başqa, proqnozların yerinə yetirilməsinin təhlilində onların əsaslılığı yoxlanılır və nəzərə alınmamış ehtiyatlar aşkara çıxarılır.

İqtisadi təhlilin əsas məsələləri aşağıdakılardır:

- 1) iqtisadi informasiyanın keyfiyyətinin təyini və optimal idarəetmə qərarının seçilməsi üçün materialların hazırlanması;
- 2) gözlənilən nəticələrin proqnozlaşdırılması;
- 3) idarəçilik qərarının yerinə yetirilməsinə nəzarət və onun yekunlarının qiymətləndirilməsi;
- 4) əmək, material və maliyyə resurslarının sərfinə nəzarət və onlardan istifadənin səmərəsinin artırılması üçün ehtiyatlar aşkar edilməsi.

Təhlilin predmetindən asılı olaraq **maliyyə, kompleks və funksional-dəyər təhlil** növləri ayrılır.

Maliyyə, yaxud, maliyyə-iqtisadi təhlil dedikdə, dəyər və maliyyə göstəricilərinin istehsalat göstəriciləri ilə qarşılıqlı əlaqədə təhlili başa düşülür. Bu təhlil, əsasən hesabat göstəricilərinə görə aparılır və maliyyə nəticələrinin və maliyyə vəziyyətinin tədqiqinə yönəlmiş olur.

Texniki və təşkilati amillərin dəyər göstəricilərinə təsirini aşkar etmək üçün texniki-iqtisadi analizdən istifadə olunur. Texniki-iqti-

sadi analizin proqram və üsulları texnika, texnologiya və konkret iş sahəsinin xüsusiyyətlərini əks etdirir və ixtisaslaşmış olur.

Funksional dəyər təhlil (FDT) analiz edilən obyektlərin səmərəliliyinin artırılması imkanlarını müəyyən etməyə yönəlmişdir və obyektlərin öz funksiyalarını daha səmərəli həyata keçirmək və məsələlərin azaldılması üçün optimal variantın seçilməsinə əsaslanır.

İqtisadi hadisələrin, faktların, proseslərin başvermə zamanından asılı olaraq, bu və ya digər dövr üzrə fəaliyyətin yekunlarına görə ilkin analizi, cari (operativ) təhlili, yekun (retrospektiv) təhlili bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

İlkin iqtisadi analiz proqnoz və idarəetmə qərarlarının seçimi və əsaslandırılması ilə əlaqədardır. Bu təhlil hər hansı təsərrüfat proseslərinə qədər aparılır.

İlkin iqtisadi təhlilin məqsədi mümkün variantların ən yaxşısını öyrəniş və ən yaxşı həlli tapmaqdır. Onu fərqləndirən cəhət səbəb və amillərin təhlili əsasında onların nəticələrinə təsirinin öyrənilməsidir.

Operativ iqtisadi təhlil operativ idarəetmə ilə - idarəetmə qərarlarının yerinə yetirilməsi prosesinin koordinasiyası və tənzimlənməsi ilə əlaqədardır. Bu təhlili fərqləndirən aşağıdakı əsas cəhətlərdir: təcillik - onun keçirilmə müddəti təsərrüfat əməliyyatları ilə üst-üstə düşür; tətbiqçilik - onun nəticələri bilavasitə istehsalat prosesinə müdaxilə etməyə imkan verir; məqsədyönlülük - konkret məqsəd və vəzifə daşımağa ayrı-ayrı sahələr və göstəricilər təhlil edilir. İqtisadi təhlil iqtisadi informasiya sistemində, proqnoz və normativ göstəricilərə əsaslanır. Məlumat mənbələri uçot və qeyri-uçot mənbəyi olmaqla iki qrupa bölünür.

Əsas uçot göstəriciləri olan informasiya mənbələrinə - mühasibat uçotu və hesabat, statistik uçot və hesabat, operativ uçot və hesabat, seçmə uçot göstəriciləri aid edilir.

Təsərrüfat, maliyyə vəsaitləri və prosesləri öz əksini daha bitkin şəkildə mühasibat uçotunda tapır.

Statistik uçot və hesabat kütləvi hallar və proseslər barədə məlumat üçün daha münasibdir. Qeyri-uçot informasiya mənbələrinə aşağıdakılar aid edilir:

- 1) sistem daxili təftiş materialları;
- 2) laboratoriya və təftiş nəzarəti materialları;
- 3) vergi və bank orqanlarının yoxlama materialları;
- 4) mətbuat materialları;
- 5) digər orqan və təşkilatlarla yazışmalar və s.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti çoxsaylı iqtisadi göstəricilərlə ölçülür. Bu göstəriciləri müəyyən sistem halında birləşdirmək mümkündür.

“Göstəricilər sistemi” anlayışı o deməkdir ki, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin müxtəlif tərəfləri arasında real mövcud olan əlaqələr uyğun göstəricilərin müəyyən asılılıq xüsusiyyətində öz əksini tapır.

Göstəriciləri dəyər və natural; kəmiyyət və keyfiyyət; həcm və xüsusi çəki kimi kateqoriyalara aid edirlər.

“Dəyər göstəricilərinin” əsasında pul ölçüsü dayanır. Məsələn, satılan məhsul, göstərilən xidmət, gəlir, maliyyə vəziyyəti dəyərlə ifadə olunur.

Natural göstəricilər təşkilatların analitik uçot işlərində istifadə edilir. Bu göstəricilər maddi ehtiyatları, istehsalı, gömrük işində məsələn, müsadirə olunmuş əşyaları və s. göstərə bilər. Bu zaman ölçü vahidləri obyektlərin fiziki xassələrindən, ölçülmədən və s. əldən asılı ola bilər.

İqtisadi təhlilin üsul və fəndlərini şərti olaraq iki qrupa bölmək olar: ənənəvi və iqtisadi riyazi.

Ənənəvi üsullara aşağıdakılar aid edilir:

- 1) mütləq, nisbi və orta qiymətlər istifadə olunması;
- 2) müqayisə;
- 3) qruplaşdırma;
- 4) indeks üsulu;
- 5) balans üsulu.

Bu və ya digər göstəricilərin təhlili mütləq qiymətlərin istifadəsindən başlanır. Mütləq qiymətlər bazasında isə nisbi göstəricilər hesablanır ki, onlar da müəyyən əmsal və ya faizlə ifadə olunur.

Nisbi göstəricilər müəyyən zaman ərzində göstəricilərin dəyişməsinə nümayiş etdirir (məsələn, tapşırıqın yerinə yetirilmə faizi; keçən ilə nisbətən artım tempi və s.).

Müqayisə üsulu iqtisadi təhlilin ən geniş yayılmış üsuludur.

Bir neçə müqayisə forması mövcuddur: plan-proqnozla müqayisə; keçmiş və ya bazis dövrü ilə müqayisə; ən yüksək göstəricilərlə müqayisə; orta göstəricilərlə müqayisə. Bu üsulun köməyi ilə proqnoz-tapşırıqların yerinə yetirilməsinə qiymət verilir. Aşkar olunan fərqlər təhlil obyektinə hesab olunur.

Qruplaşdırma hadisə və proseslərin eyni keyfiyyət əlamətlərinə, səbəb və amillərə görə təsnifatlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu üsulla maddi ehtiyatların, iş vaxtının, kapital qoyuluşunun mövcudluq və istifadəsi təhlil olunur.

Ənənəvi üsullarla birgə iqtisadi-riyazi üsullar, həmçinin elementar riyazi üsullar, riyazi təhlilin klassik üsullarından, proqramlaşdırma və digər üsullardan istifadə oluna bilər.

İqtisadi təhlilin əsas göstəricilərinin müəyyən edilərək dəqiqləşdirilməsində tabeli müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sistem daxili nəzarətin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxil edilir:

- büdcə gəlirləri üzrə proqnoz tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə; maddi və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə; mühasibat uçotunun düzgün qurulmasına; tarif və gömrük dəyərinin müəyyən edilmiş qaydalarının gözlənilməsinə; maliyyə-kredit və hesablaşma əməliyyatlarının düzgünlüyünə; büdcə-smeta, kassa, tədiyyə hesablaşma və ştat intizamının gözlənilməsinə; aparılan əməliyyatların düzgünlüyü və qanuniliyinə; büdcəyə çatacaq ödənişlərin vaxtında köçürülməsinə nəzarəti təmin etmək;

- ayrılmış büdcə vəsaitlərinin düzgün yerləşdirilməsi və xərc smetasına uyğun istifadəsinə nəzarət etmək;

- gömrük vergi və rüsumlarından yayınma, depozit hesablarda vəsait qalığının artması, büdcəyə köçürülmələrin ləngidilməsi hallarının aşkar edilməsi və ona qarşı ciddi tədbir görülməsi;

- əvvəllər aparılmış təftiş nəticəsində aşkar edilmiş nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün görülən tədbirlərin nəticələrini araşdırmaq;

Bu məqsədlərlə Respublika Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük orqanlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini ildə bir dəfə (iki ildə

bir dəfədən gec olmayaraq) kompleks şəkildə, zərurət olduqda isə plandankənar təftiş etdirir.

Təftiş seçmə, başdanbaşa və ya kombinəlaşdırılmış qaydada aparıla bilər.

Maliyyə-təsərrüfat əməliyyatının həqiqiliyi sənədlərin formal və hesabi yoxlanması yolu ilə müəyyən edilir. Gömrük əməliyyatlarının həqiqiliyi ilk sənədləri üzləşdirməklə müəyyən edilir; hesablama, cari və depozit hesablar üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti gömrükxanada saxlanılan tədiyyə sənədləri bankda saxlanılan sənədlərin əsli ilə üzləşdirməklə yoxlanılır.

Təftiş və ya yoxlamanın sonunda gömrük orqanının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini əhatə edən akt tərtib olunur və təftiş qrupunun rəhbəri (üzvləri), təftiş aparılan gömrük orqanının rəhbəri və maliyyə-tarif şöbəsinin rəisi tərəfindən imzalanır.

Gömrük orqanlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini əhatə edən məsələlər aktda sistemləşdirilmiş şəkildə əks etdirilir.

Təftiş aktına gömrük orqanı rəhbərinin və maliyyə-tarif şöbəsi rəisinin irad və təklifləri olduqda imzasının qabağında qeyd edir və akt tərtib olunan gündən 3 gün gec olmayaraq yazılı şəkildə təftiş qrupuna və ya Respublika Dövlət Gömrük Komitəsinə məlumat verir. Akta ilkin yoxlama materialları ilə yanaşı təftişdə aşkar edilmiş nöqsanlarda bilavasitə təqsiri olan vəzifəli şəxslərin izahatı da əlavə edilir.

Aktın bir nüsxəsi təftiş olunan gömrük orqanının rəhbərinə təqdim edilir və bu barədə aktda qeyd aparılır.

Təftiş edilən ayrı-ayrı sahələrin təftişi üzrə (kassanın, maddi qiymətliyərin və əsas fondların inventarlaşdırılması) ayrıca akt tərtib edilir, təftiş qrupunun üzvləri tərəfindən imzalanır və əsas akta əlavə olunur. Ayrıca tərtib olunan aktın bir nüsxəsi aktı imzalayan vəzifəli şəxsə verilir.

Təftiş aktının tərtibi zamanı obyektivlik, aydınlıq, lakoniklik, aşkar edilmiş fakt və məlumatların dəqiqiliyi təmin edilməlidir.

Mövzu 14. Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti

14.1. Gömrük orqanlarının inzibati-hüquqi və inzibati-prosessual fəaliyyəti

14.1.1. Hüquq-mühafizə fəaliyyəti anlayışı

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 7-ci maddəsinə görə "Azərbaycan Respublikasında gömrük işi hüquq-mühafizə orqanları olub, vahid sistem təşkil edən gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilir". Bəs gömrük orqanları nə üçün hüquq-mühafizə orqanı sayılmalıdır?

Birincisi, gömrük orqanları icraedici və sərəncamverici orqan kimi, yüksək dövlət orqanlarının (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti) qərarlarını icra etmək üçün, gömrük işi ilə əlaqədar normativ aktlar vermək hüququna malikdir. Bu normativ aktlar mallar və nəqliyyat vasitələrinin, habelə vətəndaşların gömrük sərhədini keçməsi ilə əlaqədar verilir ki, bu da gömrük orqanlarının inzibati-hüquqi fəaliyyətdə iştirakı deməkdir.

İkincisi, malların keçirilməsi ilə əlaqədar, gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin iştirakçıları arasındakı gömrük, inzibati, cinayət, dövlət, beynəlxalq, maliyyə, mülki və sair sahələrdəki hüquqi münasibətlərin tənzimlənmiş normalarla qorunması, gömrük orqanlarının inzibati-prosessual, cinayət-hüquqi və cinayət-prosessual kimi hüquq-mühafizə formalarından istifadə etmək səlahiyyətinin olması, onun hüquq-mühafizə orqanı sayılmasını zəruri edir.

Gömrük işi sahəsində XİF iştirakçıları ilə gömrük işçiləri arasındakı münasibətləri tənzimləyən üzlərlə normativ aktlar vardır ki, bunlar da dövlət idarəetmə mexanizminin bir hissəsi sayılır. Gömrük orqanları ilə XİF iştirakçıları arasındakı münasibətlər, həddən çox mürəkkəb xarakter daşması ilə yanaşı, beynəlxalq, dövlət, inzibati, təsərrüfat, mülki, əmək, maliyyə, torpaq (yer), nəqliyyat, dəniz, hava, cinayət, cinayət-prosessual, hərbi və sair hüquq sahələrinin tənzimlənmə sferalarına da aiddir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə hamı qanun qarşısında bərabər cavabdehlik daşıyır və onun hüquqi normalarına riayət etməlidir. Bildiyimiz kimi, **ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi üçün dövlət tərəfindən qoyulmuş və ya sanksiyalaşdırılmış elə dövlət tərəfindən də qorunan məcburi intizam qaydaları hüquqi norma** adlanır.

Hüquqi normalar, hüquqi subyektlər arasında səmərəli münasibətləri saxlayır, dövlət və cəmiyyətin, habelə vətəndaşların hüquqi maraqlarını müəyyən edir və qoruyur. Hər bir hüquqi normanın məntiqi və faktiki (real) strukturu vardır.

Hüquqi normanın məntiqi strukturunu hipoteza, dispozisiya və sanksiya yaradır.

Hipoteza normanın birinci hissəsi olub verilmiş normanın faktiki tətbiqi şəraitini təyin edir.

Dispozisiyada hüquq münasibəti iştirakçılarının hüquq və vəzifələrinin, intizam qaydalarının özü formalaşdırılır.

Sanksiyada isə hüquq normalarını pozan şəxslər üçün cəza tədbirlərinin neqativ nəticələri göstərilir.

Hüquqi normanın real (faktiki) strukturu isə iki hissədən ibarətdir:

1) hipoteza (həmişə birinci hissə) və dispozisiya (tənzimləyici normanın ikinci hissəsi)

2) hipoteza və sanksiya (hüquq-mühafizə normalarının ikinci hissəsi)

Hüquq normasının məntiqi strukturu dövlətə imkan verir ki, hüquq-mühafizə normaları ilə tənzimləyici normalara riayət olunması təmin etsin.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində iştirak edən gömrük orqanları, hər şeydən öncə Azərbaycan və digər ölkələr arasında mal və xidmətlərin optimal hərəkətini həyata keçirir, iqtisadi, maliyyə, siyasi, sosial və digər məsələlərin həllini təmin edir. Bununla da gömrük orqanları Azərbaycan Respublikası GM-də "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikası qanununda, digər qanunlarda və qanun gücündə olan fərman, sərəncam və qərar-

larda nəzərdə tutulmuş funksiyaları həyata keçirir. Onlar təşkilati, dövlət idarəetmə, qaydalara nəzarət, hüquqi normalardan istifadə, onun icrası və tətbiqi, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər funksiyaları yerinə yetirirlər.

Lakin bütün hallarda, XİF iştirakçıları heç də həmişə hüquqi normaların yerinə yetirilməsinə çalışmırlar. Müəyyən qrup şəxslər birləşmədən və ya bilməyərək bu normaları pozurlar ki, dövlət orqanları (prokurorluq, məhkəmə, DİN, MTN, Vergilər Nazirliyi, gömrük orqanları) lazımı tədbirlər görməyə məcbur olur və onların üzərinə qoyulmuş mühafizə funksiyasını yerinə yetirərək, bu hüquqpozmaların qarşısını alırlar.

Gömrük işi sahəsində mühafizə dövlət, cəmiyyət və şəxsiyyət üçün təhlükəli münasibətlərin qarşısını almaq, onları aradan qaldırmaq, XİF iştirakçıları və gömrük orqanının vəzifəli şəxslərinin qeyri-qanuni və arzuolunmaz hərəkətlərinin qarşısının alınması üçün müdafiədə öz əksini tapır. Gömrük orqanlarının bu fəaliyyət sahəsi, qanuna zidd hərəkət və ya hərəkətsizlik edilməsinə qoyulmuş qadağalar, bu qadağaların pozulmasına görə sanksiyalar və bu sanksiyaların gömrük orqanları tərəfindən icra olunmasını əhatə edir. Beləliklə, hüquqi normaların mühafizə funksiyası müxtəlif üsullarla, o cümlədən hüquqi normanı pozanlara məcburi dövlət tədbirlərindən istifadə yolu ilə həyata keçirilir. Məcburi dövlət tədbirləri fiziki və hüquqi şəxslərin qayda pozmalarına görə onların hüquqlarının məhdudlaşdırılması, müəyyən olunmuş vəzifələrin məcburi yerinə yetirilməsinə nail olmaq deməkdir.

Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti dövlət fəaliyyətinin bir sahəsi olub, gömrük hüquq münasibətləri sferasında dövlətin daxili və xarici funksiyalarını yerinə yetirərkən ortaya çıxır.

Bu fəaliyyətin məqsədi gömrük işi sahəsində dövlət, inzibati, gömrük mülki və digər hüquq sahələrinin normalarının tətbiqi, icrası, istifadəsi və onlara riayət olunmasıdır.

Gömrük orqanlarının həyata keçirdiyi funksiyalar barədə əvvəlki mövzularda geniş məlumat vermişdik. GM-in 10-cu maddəsində göstərilən 1, 2, 3, 4, 5, 7 və 9 bəndləri məhz gömrük or-

qanlarının hüquq-mühafizə orqanları funksiyalarını yerinə yetirməsinin hüquqi bazası sayılır.

Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti müxtəlif formalarda həyata keçirilir:

- 1) inzibati - hüquqi;
- 2) inzibati- prosessual;
- 3) cinayət - hüquqi;
- 4) cinayət - prosessual;
- 5) əməliyyat - axtarış və s.

14.1.2. Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinin inzibati-hüquqi və inzibati prosessual formaları

Gömrük qaydalarının pozulması şəxsin qanunazidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində qoyulmuş aşağıdakı qaydaların pozulmasıdır:

- 1) mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədini (gömrük rejiminin tətbiqi də daxil olmaqla) keçməsi ilə bağlı pozuntular;
- 2) onlara gömrük nəzarəti ilə əlaqədar;
- 3) bu mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı;
- 4) gömrük ödənişlərinin qoyulması və ödənilməsi ilə əlaqədar;
- 5) gömrük güzəştlərinin verilməsi və onlardan istifadə ilə bağlı pozuntular.

Hüquq pozuntularının əlamətləri olan - subyektlər, obyektlər və sübyektiv tərəflər bütünlükdə gömrük qaydalarının pozulmasının tərkibi sayılır.

DGK gömrük orqanlarının normal fəaliyyətinə mane olan inzibati xətlər də daxil olmaqla, gömrük qaydalarının pozulması hallarına qarşı mübarizə aparır. Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinin inzibati-hüquqi formaları əvvəllər 1997-ci ildə qəbul olunmuş Gömrük Məcəlləsinin müddəaları əsasında həyata keçirilir.

"Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi" ("Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul

olunub: 11 iyul 2000-ci il, N 906-I Q; dərc olunub: 30 avqust 2000-ci il) "Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tərtib edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidenti H.Ə. Əliyevin 29 avqust 2000-ci il tarixli 389 sayılı Fərmanı ilə 1 sentyabr 2000-ci ildən qüvvəyə minmişdir. Həmin fərmanın 2-ci bəndində yazılmışdır: Müəyyən edilsin ki, həmin Məcəllənin 258-ci, 260-cı, 261.2-ci, 263-cü, 264-cü, 265.0.1-ci, 265.0.3-265.0.5-ci, 266-cı maddəsinin adında; 266.1-266.3-cü, 267-ci, 268-ci, 269-cu, 272-ci, 273-cü, 275-ci, 276-cı, 277-ci, 282.2-ci, 287-ci, 288-ci, 291-ci, 292-ci və 326-cı maddələrində "müvafiq icra hakimiyyəti orqanı" dedikdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi nəzərdə tutulur.

Göstərilən Fərmanın 3-cü bəndində isə Dövlət Gömrük Komitəsinin maddələr üzrə səlahiyyətləri verilmişdir: Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 357.0.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq müəyyən edilsin ki, həmin Məcəllənin 258-291-ci, 293-295-ci və 326 maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xətlər haqqında işlərə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi baxır.

"Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bözi qanunlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi və bəzi qanunvericilik aktlarının qüvvədən düşmüş hesab edilməsi haqqında 30 dekabr 2003-cü ildə qəbul olunmuş (dərci 15 fevral 2004-cü il) Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, "Azərbaycan Respublikasının 1997-ci il 10 iyun tarixli 311-IQ nömrəli qanunu ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1997-ci il, N 6, maddə 447; 1999-cu il, N 10, maddə 570; 2001-ci il, N 11, maddələr 676, 686, 695, N 12 maddə 736; 2002-ci il, N 1, maddə 4. N 8, maddə 463; 2003-cü il, N 1, maddələr, 3, 16, 23) aşağıdakı dəyişikliklər edilməlidir: 1. X bölmə çıxarılsın; 2. 60-cı fəsil çıxarılsın.

Bütün bu dəyişiklikləri və əlavələri sizlərin diqqətinə çatdırmaqda əsas məqsədiniz hal-hazırda inzibati hüquqpozmalar barədə qüvvədə olan qanunvericilik aktları ilə tanış etməkdir.

"İnzibati Xətalər Məcəlləsi"nin XXI fəslə "Gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər" adlanır.

Gələn əvvəlcə "inzibati xəta" anlayışının nə demək olduğunu öyrənək. "İnzibati Xətalər Məcəlləsi" ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edən, hüquqa zidd olan, təqsirli sayılan və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl inzibati xəta adlanır. Gördüyümüz kimi qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törədilməsindən asılı olmayaraq hər bir hərəkət və hərəkətsizlik inzibati məsuliyyətə səbəb olursa inzibati xəta hesab olunur.

Xəta - real gerçəklik faktıdır. Qanunvericilik xətanın əlamətlərini yaratmır, lakin onlardan daha mühüm və fərqli olanları seçir; seçilmişləri hüquqi çərçivə halına salır, məntiqi hüquq norması tərkibində təsbit edir və məcburi normaya çevirir. Onda təsbit edilmiş əlamətlər xətanın təsvir edilməsi üçün zəruri və kafi əsas olur. Real əməl yalnız o zaman xəta hesab edilir ki, o, qanunda sadalanmış bütün əlamətlərə malik olsun, həmin əməllərdən hətta birinin belə mövcud olmaması bütövlükdə əməlin tərkibinin mövcud olmaması deməkdir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 23-cü maddəsində aşağıdakı inzibati tənbehlər nəzərdə tutulmuşdur:

- 1) xəbərdarlıq;
- 2) inzibati cərimə;
- 3) əmlakın əvəzi ödənilməklə götürülməsi;
- 4) əmlakın müsadirə edilməsi;
- 5) xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması;
- 6) Respublika hüddurlarından kənara inzibati qaydada çıxartma;
- 7) inzibati həbs.

14.1.3. Gömrük qaydalarının pozulması haqqında işlərin icraatı və onlara baxılmasının mərhələləri

Gömrük qaydalarının pozulması işlərinin icraatı və onlara baxılma qaydaları bir neçə mərhələdən keçsə də, bu iş üzrə inzibati icra-

atın sərbəst prosessual hissəsi olaraq bir-biri ilə çox bağlıdır və özünə məxsus prosessual funksiyaları, məqsəd və tapşırıqları vardır.

Gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə inzibati proses aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- 1) işin başlanması və onun inzibati istintaqı;
- 2) işə baxılma və gömrük qaydalarının pozulması işi üzrə qərarın çıxarılması;
- 3) gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə şikayətvermə, protest və qərara yenidən baxma;
- 4) gömrük qaydalarının pozulması üzrə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının qoyduğu məsuliyyətin icrası.

14.1.4. İşə baxılma və gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə qərarın çıxarılması mərhələsi

Bu mərhələ gömrük qaydalarının pozulması haqqında işin mərkəzi mərhələsi olub, məhz burada hüquqpozma faktı mahiyyət etibarilə təsdiqlənir, inzibati istintaqın aparılması keyfiyyəti qiymətləndirilir, inzibati proses iştirakçılarının hüquq və azadlıqları qorunmaqla protokol tərtibinin və digər prosessual hərəkətlərin əsaslılığı və qanuni olması yoxlanılır. İşin icraatı zamanı aparılan istintaq nəticəsində fiziki şəxslərə və ya vəzifəli şəxslərə, törətdiyi hüquq pozuntusuna görə, inzibati cəza tədbiri kimi dövlət adından qərar çıxarılır.

Gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə qərarın çıxarılması mərhələsində, bütün tərəflər öz maraq və müdafiələrini təmin etmək üçün geniş prosessual hüquqlara malikdirlər.

Bu mərhələdə aşağıdakılarla əlaqədar vacib prosessual məsələlər həll olunur:

- 1) işə baxılmanın hazırlığı ilə;
- 2) işin dinlənilməsi və baxılması ilə;
- 3) gömrük qaydalarının pozulması işi üzrə qərarın qəbul edilməsi ilə;
- 4) Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən mal və nəqliyyat vasitələrinin götürülməsi üçün verilən cəzanın icrası ilə bağlı.

İşə baxılmanın hazırlıq mərhələsində, gömrük qaydalarının pozulması üzrə işə baxılması üçün, müvafiq gömrük orqanının səlahiyyətinə bu işin aid olub-olmaması müəyyənləşdirilir.

Gömrük qaydalarının pozulması üzrə işin icraatı zamanı, fiziki şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Belə orqanlar gömrük postu və ya gömrükhana ola bilər.

Gömrük qaydalarının pozulması ilə əlaqədar vəzifəli şəxslərin, həmçinin müəssisə, idarə və təşkilatların, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması işinə Azərbaycan Respublikası gömrüxanaları tərəfindən baxıla bilər.

Regional gömrük idarələri işə gömrük qaydalarının pozulması ilə əlaqədar istənilən işə baxa və bu işlə bağlı bütün şəxsləri məsuliyyətə cəlb edə bilər.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi istənilən işi icraata qəbul edə və yaxud istədiyi gömrük orqanına həvalə edə bilər.

Mövcud qanunvericiliyə görə, fiziki şəxslər tərəfindən pozulmuş gömrük qaydaları ilə əlaqədar 15 günə, vəzifəli şəxslər və digər şəxslər tərəfindən törədilmişsə işə bir aya qədər baxılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsi gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, gömrük qaydalarının pozulması haqqında işə baxmağa başlayaraq aşağıdakıları edir:

1) işə kimin baxıldığını, hansı işə baxıldığını, kimin və hansı maddə ilə məsuliyyətə cəlb edildiyini söyləyir;

2) məsuliyyətə cəlb edilən şəxsin, məsuliyyətə cəlb edilən idarə, müəssisə və təşkilatın rəhbərinin və ya onun müavininin, onların vəkillərinin və ya nümayəndələrinin gəlib-gəlməməsini, gəlmədikləri halda işə onların gəlməmə səbəbini araşdırır.

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının vəzifəli şəxsi gömrük qaydalarının pozulması haqqında işə baxaraq aşağıdakı qərarlardan birini çıxarır:

1) tənbehəmə haqqında;

2) iş üzrə icraata xitam verilməsi haqqında;

3) gömrük işi sahəsində cinayətlər üzrə cinayət işinin başlanılması haqqında;

4) gömrük işi sahəsində cinayətlər və sair cinayətlər üzrə cinayət işinin başlanması məsələsinin həlli üçün, materialların Azərbaycan Respublikasının digər hüquq-mühafizə orqanlarına göndərilməsi haqqında;

5) işin əlavə icraata qaytarılması və iş üzrə icraata xitam verilməsi haqqında qərar, törədilmiş gömrük qaydalarının pozulmasının az əhəmiyyətli olması ilə əlaqədar hüquq pozan məsuliyyətdən azad edilərkən, həmçinin iş üzrə icraatın aparılmasını istisna edən hallar olduqda çıxarılır.

Cinayət işinin başlanması haqqında qərar, işə baxılmağa hazırlıq və ya işə baxılma zamanı gömrük işi sahəsində cinayətlərin əlamətləri aşkar edildiyi halda çıxarılır.

Gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə qərarla aşağıdakılar qeyd edilməlidir:

1) qərar çıxaran Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının adı;

2) qərar çıxaran vəzifəli şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı;

3) işə baxıldığı vaxt və yer haqqında məlumat;

4) əgər müəyyən edilibsə, məsuliyyətə cəlb olunan şəxs haqqında məlumat;

5) işə baxılarkən müəyyən edilən halların şərh;

6) törədilmiş gömrük qaydalarının pozulmasına görə, həmin məsuliyyət üçün Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulan maddənin nömrəsi (sayı);

7) iş üzrə qəbul edilən qərar;

8) qərardan şikayət verilməsinin müddətləri və qaydası haqqında məlumat.

Qərarla götürülən mallar, nəqliyyat vasitələri, onların sənədləri və digər əşyalar, üzərinə həbs qoyulmuş əmlak, girov, zəmanət, depozitə verilmiş məbləğlər, maddi sübutlar və gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə xərclər haqqında məsələlərin həlli öz əksini tapmalıdır.

Gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə çıxarılan qərar, işə baxmış olan Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının vəzi-

fəli şəxsi tərəfindən imzalanır, surəti isə barəsində qərar çıxarılan şəxsə və ya onun nümayəndəsinə, qərar çıxarıldıqdan sonra üç gün ərzində verilir və ya göndərilir.

14.1.5. Gömrük qaydalarının pozulmasına görə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının qərarının icrası mərhələsi

Gömrük qaydalarının pozulmasına görə qərar, həmin qərardan şikayət verilməsi müddəti keçdikdən sonra, yaxud Azərbaycan Respublikasının yuxarı gömrük orqanı, rayon (şəhər) Xalq Məhkəməsi və ya Azərbaycan Respublikası İqtisad məhkəməsi tərəfindən gömrük orqanının qərarından şikayət üzrə qərar qəbul edilən gün, bu qərarı çıxaran gömrük orqanı tərəfindən icraya yönəldilir.

İXM-in V fəslı bütünlüklə (32-38-ci maddələr) inzibati tənbehin tətbiq olunmasına həsr olunmuşdur. Bu tənbeh yalnız o zaman tətbiq oluna bilər ki, müqəssirin hərəkətlərində qəbahət tərkibi müəyyənləşdirilmiş olsun. Daha doğrusu, əgər əmələ görə hüquq norması ilə məsuliyyət nəzərdə tutulmuş və vətəndaşın hüquqazidd hərəkətlərində hüquqpozmanın hüquqi norma üzrə nəzərdə tutulan bütün əlamətləri aşkara çıxarmışdırsa, təqsirli şəxs müvafiq maddə ilə məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Gömrük orqanının (vəzifəli şəxsin) ixtiyarı vardır ki, ona aidyyətli olan işlərə baxsın, təqsirli şəxsin hərəkətini təfsir edən maddəni sanksiya dairəsində tənbeh etsin, tənbehin növünü və ölçüsünü ona verilmiş sanksiyalar çərçivəsində seçsin.

AR İXM-in 360-cı maddəsinə görə, gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara əlaqədar olan 258-260, 261.1, 278, 282, 284-287, 292, 293 və 293-1-ci maddələrində nəzərdə tutulan inzibati xətalara haqqında işlərə rayon (şəhər) məhkəmələri baxırlar. Qalan maddələrdə nəzərdə tutulan xətalara isə Dövlət Gömrük Komitəsinin səlahiyyətli şəxsləri baxırlar.

İnzibati xətalara haqqında işlər üzrə icraat AR İXM-in 362-408-ci maddələrinin, inzibati xətalara haqqında işlər üzrə icraatın mərhələləri 409-438-ci maddələrinin və inzibati xətalara haqqında işlər üzrə qərarların icrası isə 439-458-ci maddələrinin müddəalarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Yuxarıda göstərilən maddələr üzrə inzibati prosesin həyata keçirilməsi qaydaları və ardıcılığı bütün hüquq-mühafizə orqanları üçün eyni olduğundan, gömrük orqanları üçün əlavə şərhə ehtiyac görmürük.

14.2. Gömrük orqanlarının cinayət-hüquqi və cinayət-prosessual formaları

"Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 2000-ci il tarixli qanunu qəbul edildikdən sonra həmin qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Ə.Əliyevin 25 avqust 2000-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 215.5-ci maddəsinə uyğun olaraq Cinayət Məcəlləsinin 207-209-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət işləri üzrə və 206-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətə dair iş üzrə isə bu işə başladıda ibtidai istintaqın aparılmasının Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İbtidai istintaqi gömrük orqanlarının səlahiyyətinə aid olan cinayətlər aşağıdakılardır:

- 1) qaçaqmalçılıq;
- 2) Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qaytarılmaması;
- 3) gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma, xaricdən valyuta dəyərli şeylərin qaytarılmaması və qanunsuz valyuta əməliyyatları.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 5 mart 2004-cü ildə qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun X bəndinə görə Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə müvafiq əlavələr və dəyişikliklər edildikdən sonra gömrük orqan-

larına gömrük işi sahəsində cinayətlər haqqında işlər üzrə istintaq aparmaq səlahiyyəti verilmişdir. Gömrük orqanları tərəfindən təhqiqatın və istintaqın aparılması Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

14.2.1. Qaçqmalçılıq (kontrabanda)

Dünya praktikasında qaçaqmalçılıq daha çox kontrabanda kimi tanınır. "Kontrabanda" italyan sözü olub "contro" - "əks" və "bando" - "hökumət qərarları" sözlərindən götürülmüş mənası "hökumət qərarlarının əksinə" deməkdir.

Gömrük işi sahəsində qaçaqmalçılıq ən ağır cinayətlərdən sayılır. Onunla digər cinayətlər arasındakı konkret fərqlər öz əksini GM-də tapmışdır.

Gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən kənar və ya ondan gizli, yaxud sənədlərdən və ya gömrük eyniləşdirilməsi vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə edilməsi, yaxud bəyan etməməklə və ya düzgün bəyan etməməklə aşağıdakı malların keçirilməsi **qaçaqmalçılıq (kontrabanda)** hesab olunur:

a) narkotik vasitələrin, psixotrop, güclü təsirli, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv və partlayıcı mallar;

b) silahlar, partlayıcı qurğular və onlar üçün sursatı (soyuq, yivsiz ov silahları və onların patronlarından başqa);

c) nüvə, kimyəvi, bioloji və digər kütləvi qırğın silahlarının, həmin silahların hazırlanması üçün istifadə oluna biləcək material və avadanlıqlar, strateji əhəmiyyətli xammalın;

ç) Azərbaycan Respublikasından çıxarılması üçün müvafiq qaydalar müəyyən edilmiş ölkədə yaşayan xalqların və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların;

d) külli miqdarda, yaxud dövlət orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə, yaxud gömrük nəzarətinin müəyyən formalarından azad olunmuş ayrı-ayrı malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi üçün müvəkkil edilmiş şəxs tərəfindən, yaxud kontrabanda ilə məşğul olmaq üçün təşkil edilmiş bir qrup şəxs tərəfindən keçirilən digər malların;

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənarə aparılmış Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq qaytarılması məcburi olan hallarda və müəyyən olunmuş müddətdə geri qaytarılmadıqda da qaçaqmalçılıq sayılır və cinayət qanunvericiliyi ilə cəzalandırır.

"Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi" 1999-cu ilin 30 dekabr tarixli qanunu ilə təsdiq olunmuş və 2000-ci ilin sentyabr ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir. Yeni Məcəllənin 206-cı maddəsinə görə, "Qaçqmalçılıq, yəni Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən kənar və ya ondan gizli, yaxud sənədlərdən və ya gömrük eyniləşdirilməsi vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə etməklə, yaxud bəyan etməməklə və ya düzgün bəyan etməməklə malların keçirilməsidir".

Bu maddənin birinci hissəsinə görə "mallar və digər əşyalar külli miqdarda keçirildikdə 5 ilədək azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır".

Cinayət Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə görə bu cür cinayətlər "az ağır cinayətlər" (CM 15.3-cü maddə) hesab olunur.

206-cı maddənin ikinci hissəsinə görə "narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin, güclü təsirli, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv, partlayıcı maddələrin və nurguların hərbi silahın və texnikanın (yivsiz odlu ov silahı və həmin silah üçün döyüş sursatı istisna olmaqla) odlu silah və yaxud döyüş sursatının, nüvə, kimyəvi, bioloji və digər kütləvi qırğın silahlarının hazırlanmasında istifadə oluna bilən və Azərbaycan Respublikası gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün müvafiq qaydalar, müəyyən edilmiş strateji əhəmiyyətli xammalın mədəni, tarixi və ya arxeoloji sərvət olan əşyaların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən kənar və ya ondan gizli, yaxud sənədlərdən və ya gömrük eyniləşdirilməsi vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə etməklə, yaxud bəyan etməməklə və ya düzgün bəyan etməməklə keçirilməsi - əmlakı müsadirə olunmaqla və ya olunmamaqla 3 ildən 7 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır".

Yeni Cinayət Məcəlləsinin bu maddəsi əvvəlkindən fərqli olaraq daha ətraflı və dəqiq təsnifləşdirilmişdir. Əgər əvvəlki CM-də bu maddənin üçüncü hissəsi ümumi şəkildə verilmişdirsə, yəni CM-də hər hal üçün xüsusi yarım bəndi nəzərdə tutulmuş, bu cür əməllərin müəşəkkil dəstə tərəfindən həyata keçirilməsi üçün isə ayrıca bənd göstərilmişdir.

Belə ki, yeni CM-in 206-cı maddəsinin üçüncü hissəsinə görə, “bu Məcəllənin 206.1 və 206.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllə:

206.3.1. təkrar törədildikdə;

206.3.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;

206.3.3. vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə;

206.3.4. gömrük nəzarətini həyata keçirən şəxsə zor tətbiq etməklə törədildikdə - əmlakı müsadirə olunmaqla və ya olunmamaqla 5 ildən 8 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”.

Bu cür cinayətlər isə “ağır cinayətlər” (CM 15.4-cü maddə) hesab olunur.

206-cı maddənin dördüncü hissəsinə görə, “bu Məcəllənin 206.1-206.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər müəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə - əmlakı müsadirə olunmaqla 7 ildən 12 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”. Öz xarakterinə görə belə cinayətlər “ən ağır cinayətlər” (CM 15.5 maddə) hesab edilir.

Bu maddədə “külli miqdar dedikdə keçirilən qaçaqmalçılıq əşyalarının dəyərinin minimum əmək haqqı məbləğinin dörd min mislindən yuxarı olan məbləğ başa düşülür (CM 206-cı maddə, “Qeyd” hissəsi).

Gömrük işi sahəsindəki digər cinayətlər, gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma, qanunsuz valyuta əməliyyatları və valyuta sərəvətləri ilə əlaqədar sair əməllər, incəsənət, tarixi və arxeoloji sərəvət olan əşyaların qaytarılmamasıdır.

Köhnə CM-dən fərqli olaraq, ilk dəfə yeni qəbul olunmuş Cinayət Məcəlləsində “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində” öz əksini tapmış, gömrük işi sahəsindəki cinayətlər - GM-nin 213 (qaçaqmalçılıq), 214 (bədii, tarixi və arxeoloji sərəvətlərin qaytarılması) 215 (gömrük ödənişlərindən yayınma) və 216-cı maddələri (qanunsuz valyuta əməliyyatları ilə əlaqədar) üzrə cəzalar ayrı-ayrı maddələrdə verilmişdir.

Fiziki şəxslərin, vəzifəli şəxsin və ya hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin külli miqdarda gömrük ödənişlərini ödəməkdən qəsdən yayınması cinayət hesab olunur.

Bu müddəə bütünlüklə öz əksini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 73-cü maddəsində tapmışdır: “Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur”.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 207-ci maddəsinə görə, “Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq qaytarılması məcburi olan Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara çıxarılmış Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin incəsənət, tarixi və arxeoloji sərəvəti olan əşyaların müəyyən edilmiş müddətdə Azərbaycan Respublikasına qaytarmamaq - əmlakı müsadirə olunmaqla və yv olunmamaqla üç ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”.

CM-nin 209-cu maddəsinin birinci hissəsinə görə, “xeyli miqdarda gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma minimum əmək haqqı məbləğinin min mislindən iki min mislindək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır”. Əgər bu əməllər təkrar (209.2.1) və külli miqdarda (209.2.2) törədilsə, onda “minimum əmək haqqının iki min mislindən beş min mislindək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və eyni müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır” (209.2-ci maddə).

Bu maddə “xeyli miqdar” dedikdə ödənilməmiş gömrük ödənişlərini minimum əmək haqqı məbləğinin iki min mislindən, “külli miqdar” dedikdə dörd min mislindən yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

Bu Məcəllənin 209.1. və 209.2-ci maddələrində nəzərdə tutulan əməlləri ilk dəfə törətmiş şəxs cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad olunur.

Qanunsuz valyuta əməliyyatları ilə əlaqədar cinayətlər isə CM-in 206.1. və 208-ci maddələrinə uyğun cəzalandırılır.

14.2.2. Gömrük orqanları tərəfindən təhqiqatın və istintaqın aparılması

Təhqiqat ilkin istintaqın forması kimi qaldırılması cinayət işi üzrə mövcud qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydalar əsasında həyata keçirilir.

Təhqiqat orqanları ilk olaraq cinayətin baş verdiyini aşkarlayır, iş qaldırır. cinayətin izlərinin aşkar edilməsi üçün vacib hərəkətlər edir, şübhəli şəxsi saxlayır və cinayətin qarşısını alırlar.

Əgər aparılan təhqiqat işi, həmin iş üzrə ilkin istintaqı vacib edirsə, onda təhqiqat işi müstəntiq verilir. Əks halda, təhqiqat orqanı işin istintaqını axıra çatdırmalıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, ilkin istintaqın vacib olduğu işlərdə, təhqiqat işi ümumi xarakter daşıyır, daha doğrusu, təhqiqat orqanları, yalnız "isti izlər üzrə" vacib istintaq hərəkətləri lazım gəldikdə və müstəntiqin işə başlama bilmədiyi halda təhqiqat aparırlar.

Əgər cinayət işini müstəntiq qaldırıbsa və icraata özü qəbul edib-sə, onda təhqiqat aparılmır, təhqiqat orqanları isə müstəntiqin tapşırığı ilə əməliyyat-axtarış, nadir hallarda isə istintaq hərəkətlərində iştirak edirlər.

Gömrük orqanları aşağıdakı cinayət işləri üzrə təhqiqat və istintaq orqanı sayılır (CPM. 38, 45 və 47-ci maddələr):

1) qaçaqmalçılıq (AR CM 206-cı maddə);

2) incəsənət, tarixi və arxeoloji sərvət sayılan əşyaların Azərbaycan ərazisinə gətirilməməsi (AR CM 207-ci maddəsi);

3) gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma (AR CM 209-cu maddəsi).

Gömrük orqanları sistemində təhqiqat və ibtidai istintaq işlərini Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məsul şəxsi apara bilər.

Təhqiqat aparın şəxs, qəbul etdiyi qərarın istintaq hərəkətləri baxımından əsaslığına, qanunauyğunluğuna və vaxtında aparılmasına görə məsuliyyət daşıyır.

Təhqiqatçı aşağıdakı hallarda işin istintaqında iştirak edə bilməz:

1) əgər o, zərərçəkmiş, şikayətçi, cavabdeh, müstəntiqdirsə, habelə həmin işdə ekspert, mütəxəssis və tərcüməçi kimi iştirak edirsə;

2) əgər o, zərərçəkmişin, şikayətçinin, cavabdehin və ya onların nümayəndələrinin, habelə şübhəli şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin qohumudursa;

3) əgər o, bu və ya digər dərəcədə, bilavasitə və ya dolayısı ilə aparılan işdə maraqlıdırsa.

Yuxarıda sadalanan halların hər hansı birinə əsas olduqda, təhqiqatçı bu barədə rəhbərinə xəbər verməli və işin istintaqından kənarlaşmalıdır.

Respublikanın gömrük sərhədindən keçirilməsinin xüsusi qaydaları müəyyən edilmiş materialların, avadanlıqların, strateji əhəmiyyətli xammalın, mədəni sərvət olan əşyaların və s. qaçaqmalçılıq yolu ilə keçirilməsi, bundan başqa incəsənət, tarixi və arxeoloji sərvət olan əşyaların müəyyən edilmiş müddətdə Azərbaycana qaytarılmaması, şərti maliyyə vahidinin iki min mislindən (yəni 11 milyon manat) yuxarı olan məbləğdə gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma və s. kimi hallar cinayət xarakterli hesab olunurlar.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 214-cü maddəsinin mahiyyətindən aydın olur ki, təhqiqat ibtidai araşdırmanın növü kimi aşağıdakı şəkildə aparılır:

a) ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı;

b) böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat.

Burdan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ibtidai istintaq geniş mənada iki formada - ibtidai istintaq və təhqiqat formasında aparılır. İbtidai istintaqın aparılmasını nizamlayan cinayət-prosessual qanunvericiliyinin normaları, kiçik istisnalarla, demək olar ki, eynilə təhqiqatın gedişatını da nizamlayır.

Təhqiqat müstəqil şəkildə çox az miqdarda cinayət işlərində ibtidai istintaqın əvəzində aparılır.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 215.1-ci maddəsində deyildiyi kimi, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklinə aparılan təhqiqat istisna olmaqla, bütün cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılması məcburidir. CPM-in 214-3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, bu kateqoriyalı cinayət işləri üzrə cinayətin əlamətləri mövcud olduqda təhqiqat orqanı cinayət işini başlayır və cinayət-prosessual qanunvericiliyini rəhbər tutaraq cinayətin izlərini müəyyən etmək və möhkəmləndirmək, habelə cinayət törətməkdə şübhə edilən şəxsi tapmaq məqsədi ilə əməliyyat-axtarış tədbirləri və təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri aparır.

Təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri dedikdə gömrük orqanlarının təhqiqatçıları tərəfindən baxışın, axtarışın, götürmənin, şəxsi müayinənin, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi, zərər çəkmiş şəxsin və şahidlərin dindirilməsi və digər hərəkətlərin həyata keçirilməsi başa düşülür.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 236.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, cinayətin izlərinin, sübut mənbəyi ola biləcək digər maddi obyektlərin aşkar edilməsi, cinayətin törədilmə hallarının və iş üçün əhəmiyyətli olan digər halların müəyyən edilməsi məqsədi ilə gömrük orqanlarının təhqiqatçısı və müstəntiqi hadisə yerinin, binaların, sənədlərin, əşyaların və digər predmetlərin baxışını aparır.

Cinayətin mühakimə icraatında, bir qayda olaraq predmetlərin və sənədlərin baxışı müvafiq istintaq hərəkətləri aparılarkən (hadisə yerinin baxışı, axtarış, götürmə) həyata keçirilir. Baxış nəticəsində predmet və ya sənəd barədə əldə edilən məlumatlar həmin istintaq hərəkəti protokolunda qeyd edilir. Predmetin və ya sənədin yerindəcə baxışını aparmaq mümkün olmadıqda, müstəntiq onları qəbul etməsi barədə müvafiq akt tərtib edərək, qablaşdırır və möhürləyir.

CPM-in 242-246-cı maddələrində axtarış və ya götürmənin bir istintaq hərəkəti kimi mahiyyəti, məqsədi və iş üçün əhəmiyyəti geniş şərh edilmişdir. Qanunda göstərilmişdir ki, əldə edilmiş

(mövcud) sübutlar və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları hər hansı yaşayış, xidməti və ya istehsalat binasında, digər yerdə, yaxud hər hansı şəxsdə iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların və sənədlərin olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas verdikdə müstəntiq axtarış apara bilər.

Axtarış və ya götürmə, bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı əsasında aparılır. Məhkəmə axtarış və ya götürmənin aparılması haqqında qərarı müstəntiqin əsaslandırılmış vəsəti və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı olduqda çıxara bilər.

Axtarış və götürmə zamanı, CPM-in 244.1-ci maddəsinin tələbinə görə azı 2 (iki) hal şahidlərinin iştirakı məcburidir.

Şəxsi müayinə, cinayət-prosessual qanunda verilmis şərhə görə, məhkəmə-tibb ekspertizasının keçirilməsi tələb edilmədiyi halda şübhəli, təqsirləndirilən, zərər çəkmiş şəxsin və ya şahidin bədəninə cinayətin izlərini və ya xüsusi əlamətləri aşkar etmək məqsədilə müstəntiq tərəfindən aparılır.

Gömrük orqanlarının təhqiqat və istintaq fəaliyyətinə aid olan cinayət işləri CM-in 206-207 və 209-cu maddələri əsasında qaldırılır. CM-in 206 və 207-ci maddələrinin tərkibini təşkil edən əməllər (hərəkət və ya hərəkətsizlik) CM-in 15.3-cü maddəsinin şərhinə görə ağır cinayətlər, 209-cu maddə ilə törədilmiş cinayət işə CM-in 15.2-ci maddəsinə görə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət hesab olunur.

Beləliklə, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 215.1-ci maddəsinin tələbinə görə gömrük orqanları CM-in 206 və 207-ci maddələri ilə qaldırılmış cinayət işləri üzrə təhqiqatı 10 (on) gün müddətində, amma CM-in 209-cu maddəsi ilə qaldırılmış cinayət işi üzrə təhqiqatı tam şəkildə aparmağa səlahiyyətli idirlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 214.4-cü maddəsində izah edilir ki, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklinə təhqiqat CM-in 127.1, 128-132, 174-176, 177.1, 186.1, 187.1, 187.2, 196.1, 197.1 və 201.1-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş böyük ictimai təhlükə törətməyən aşkar cinayətlər üz-

rə aparılır. Bu siyahıda CM-in 209-cu maddəsi göstərilməmişdir. Lakin yuxarıda qeyd edildiyi kimi, CM-in 15.2-ci maddəsinə görə CM-in 209-cu maddəsinin tərkibini təşkil edən öməllər böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər hesab olunur və bu növ cinayətlər üzrə cinayət işini gömrük orqanının təhqiqatçıları tərəfindən qaldırılaraq tam miqyasda təhqiqat formasında aparıla bilər.

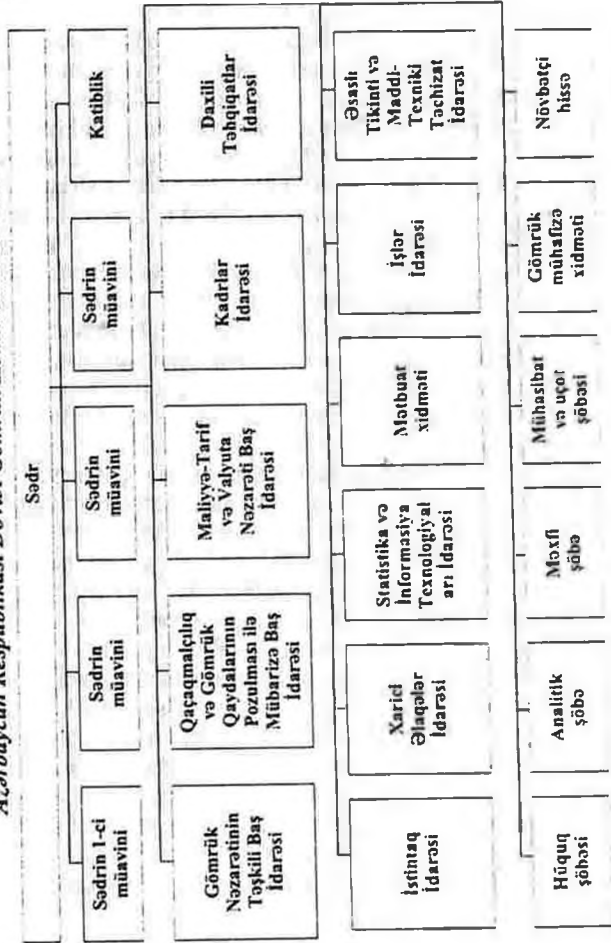
Cinayət-Prosessual Məcəllənin 214.4-cü və Cinayət Məcəlləsinin 15.2-ci maddələri arasında yaranmış uyğunsuzluq, zənnimizcə, gələcəkdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik orqanları tərəfindən aradan qaldırılmalıdır.

Gömrük Məcəlləsinin 218, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 47, 207, 209 və 210-cu maddələrinə görə cinayət işini başlamağa səlahiyyətli olan gömrük orqanlarından və vəzifəli şəxslərdən tələb olunur ki, hər bir cinayət barədə daxil olan ərizə və məlumatları vaxtında qəbul edib, onları yoxlayıb müvafiq qərar çıxartsınlar.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları törədilmiş, törədilən və ya törədilməsinə hazırlıq görülən cinayətlər haqqında ərizə və məlumatlara baxanda, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin tələblərinə ciddi surətdə riayət etməlidirlər.

Belə ki, CPM-in 207.1.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, gömrük orqanlarının təhqiqatçıları və müstəntiqləri zəruri hallarda törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumat (aşkar cinayətlər haqqında məlumatlar istisna olmaqla) aldıqdan sonra 3 (üç) gün müddətində, bu mümkün olmadıqda 10 (on) gündən, ekspertin rəyinin alınması ilə əlaqədar isə 20 (iyirmi) gündən artıq olmayan müddətdə cinayət işinin başlanması üçün əsasların kifayət qədər olmasına dair ilkin yoxlamaları apararaq nəticələri üzrə cinayət işinin başlanması və ya cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərar qəbul edir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturu

14.3. Gömrük orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti

14.3.1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti anlayışı

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (11.12.1999) birinci maddəsinə görə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti-müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla bu Qanunla ona verilmiş səlahiyyətlər əsasında insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxsin qanuni mənafələrini, dövlət və hərbi sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qasdlardan müdafiə etmək məqsədi ilə həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədi dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin təhlükəsizliyini təmin etməkdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələri aşağıdakılardır:

- hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;
- törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;
- cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi;

- məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənen, cəza çəkməkdən boyu qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması;

- naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə aid olan ilk üç vəzifə bilavasitə gömrük orqanlarının işi ilə əlaqədardır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 1999-cu il 206 sayılı "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə fərmanının ikinci bəndinin üçüncü hissəsinə görə, Qanunun 5-ci maddəsinin IV hissəsində nəzərdə tutulmuş "müvafiq icra hakimiyyəti orqanları"nın səlahiyyətləri öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikası DİN, Azərbaycan Respublikası MTN, Azərbaycan Respublikası Dövlət Sərhəd Xidməti, Azərbaycan Respublikası ƏN, Azərbaycan Respublikası Ali Dövlət Hakimiyyət və İdarəetmə orqanları Baş Mühafizə İdarəsi və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti-xüsusi fəaliyyət növü olub, xüsusi məqsədlərin yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Bu sahə ilə yalnız

xüsusi səlahiyyəti olan dövlət orqanları məşğul ola bilər. Gömrük orqanlarına belə bir səlahiyyət, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarıda göstərdiyimiz fərmanı ilə verilmişdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti digər fəaliyyət növlərindən öz spesifikasiyi ilə kəskin fərqlənir. Belə ki, bu fəaliyyət növünün prinsipləri konsepsiya və gizli iş üsulları ilə həyata keçirilir.

Konspirasiya - əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vacib və toxunulmaz qaydası olub, qabaqcadan planlaşdırılmış, gizli həyata keçiriləcək cinayət işlərinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən tədbirdir.

Konspirasiya nəticəsində cinayət törətmiş şəxs haqqında dəqiq məlumatlar toplanır və tam sübut olunmayana qədər açıqlanmır. Eyni zamanda konspirasiya, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edənlərin şəxsi təhlükəsizliyini kifayət qədər təmin edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunçuluq, humanistlik, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsiplərinə əsaslanır. Lakin hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, qulluq mövqeyi, partiyalılığı, dinə münasibəti, siyasi baxışları və s. əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 35-ci fəslinə və "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən gömrük orqanları müxtəlif əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Bunlardan birincisi informasiya fəaliyyətidir.

İnformasiya fəaliyyəti, informasiya ilə işləmə, informasiya üzərində işləmə və informasiya mənbəyi ilə işləməkdir.

Məxfi mənbə ilə işləmək aşağıdakıların öldürülməsinə xidmət edir:

1) cinayətə cəhd ediləcəyi və qorunan obyektlərin təhlükəsizliyinə mümkün qədər əlamətləri barədə qabaqlayıcı məlumatlar almaq (aşkar etmək);

2) hazırlanacaq və ya baş vermiş qəsdlər barədə faktlar və əlamətlər, habelə bu cinayətlərin ziyanlı nəticələrini aradan qaldırmaq istiqamətində məlumatlar (aşkarlamaq və xəbərdarlıq etmək) toplamaq;

3) baş vermiş cinayət, onun açılması və müqəssirin məsuliyyətə cəlb olunması üçün konkret faktiki məlumatlar (ehtiyat tədbiri gör-

mək) əldə etmək. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə məxfi əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə və ya "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda aşkarlına bilər.

Alınmış məlumatların yenidən yoxlanması, əlavə məlumatların alınması və dəqiqləşdirilməsi məqsədi ilə **xüsusi texniki qurğular və kriminalistik vasitələrdən** istifadə olunur. Əldə olunmuş məlumatlar işlənir, analiz edilir və cinayət mexanizminin açılması prosesində, habelə cinayətin konkret iştirakçılarının axtarılmasında istifadə olunur.

Mövcud qanunvericiliyə görə, Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı informasiya sistemlərindən, video və səs yazmadan, kino və fotoçəkilişlərdən, həmçinin vətəndaşların həyat və sağlamlığına, ətraf mühitə zərər vurmeyən digər texniki və başqa vasitələrdən istifadə edə bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti daha çox kəşfiyyat-axtarış və "nişangah"-axtarış fəaliyyətlərinin birgə həyata keçirilməsinə əsaslanır. Ona görə də, hüquqi cəhətdən gömrük orqanının əməliyyat bölmələrinin əməkdaşları, təbiiqatçı-müstəntiqlərdən prinsipial cəhətdən fərqlənirlər. Belə ki, əgər təbiiqatçı və müstəntiq cinayətlə bağlı rəsmi dövlətin adından açıq şəkildə hərəkət edirlərsə, əməliyyat işçiləri, bir qayda olaraq, lazımi məlumatları əldə etmək üçün obyekt qarşısında öz məqsədlərini gizlədərək fəaliyyət göstərir. Ona görə də, əməliyyat işçiləri və onların obyektləri arasındakı münasibətlər qeyri-rəsmi və qeyri-hüquqi hesab olunur. Çünki əməliyyat işçilərinin məqsədi və hərəkətləri məxfi üsullarla həyata keçirilir.

Əməliyyat yolu ilə əldə olunmuş məlumatlar əməliyyat sənədlərində qeydə alınır, əməliyyat məqsədləri üçün istifadə olunur və əksər hallarda prosessual qaydada rəsmiləşdirilir.

Qanunvericiliyə uyğun qaydada təqsiri sübuta yetirilməyən şəxslər haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş materiallar bir il müddətində saxlanılır, sonra işə məxfi edilir ("Əmə-

liyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu, 15-ci maddə V hissə).

14.3.2. Gömrük orqanlarının əməliyyat bölmələrinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin istiqamətləri

Müasir mərhələdə gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış üsullunun tətbiqi və təşkilatlanma mexanizminin formalaşması prosesi çox ağırlı keçir. Bu gömrük orqanlarına qarşı keçmiş sovet münasibətlərinin hələ də aradan qaldırılması bilməməsi ilə bağlıdır. Hələ də gömrük orqanlarını, hüquq-mühafizə orqanı kimi çox "qısqançlıqla" qəbul edirlər.

Lakin bu çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları, gömrük xidmətinin inkişaf etdirilməsinin real tələblərinə cavab vermək üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətini aşağıdakı istiqamətlərdə aparırlar:

- 1) gömrük orqanlarının şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün aparılan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti;
- 2) gömrük işi sahəsində qəçaqçılıq və digər cinayətlərlə mübarizə məqsədi ilə aparılan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti.

Gömrük orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin və Naxçıvan MR Gömrük Komitəsinin müvafiq idarələri məşğul olur.

Gömrük orqanlarında şəxsi təhlükəsizliyi qoruyan bölmə aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

- a) gömrük işi qaydaları və onların həyata keçirilməsinə qarşı cəhdləri zərərsizləşdirmək;
- b) gömrük işi aparılan yerlərdə cinayətkar fikirlər daşıyan və ya cinayətkarların əlaltılarının daxil olmasının (daxil olmağa cəhd göstərilməsinin) qarşısını almaq;
- v) gömrük orqanı işçilərinin və onların ailə üzvlərinin, həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən vətəndaşların təhlükəsizliyinə qəsd hərəkətlərinin qarşısını almaq;
- q) informasiya təhlükəsizliyini təmin etmək və məlum dərəcədə qorunan məxfi məlumatların ötürülməsinə qarşı mübarizə aparmaq;

d) digər hüquq-mühafizə orqanlarının əməliyyat bölmələri ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq və koordinasiya təşkil etmək və həyata keçirmək (şəxsi təhlükəsizlik maraqlarını təmin etmək üçün).

Əməliyyat bölməsinin əməkdaşları şəxsi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün, ayrı-ayrı gömrük orqanı işçilərinin vəzifədən sui-istifadə məqsədlərinin qarşısını alır və onlara xəbərdarlıq edilir. Əgər gömrük orqanında çalışan şəxs, yenə də öz əməlindən əl çəkməzsə, onun gömrük orqanlarından kənarlaşdırılması üçün rəhbərliyinə yazılı müraciət edir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinə görə, gömrük orqanı işçilərinin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törəyəndə xüsusi vasitələr (əl qandalları, rezin döyənəklər, göz yaşardıcı maddələr və s.) və odlu silah tətbiq olunmasına icazə verilir.

Gömrük pozuntuları ilə mübarizə üzrə bölmələr gömrük işi sahəsində qanunun pozulmasına edilən cəhdlərdən vaxtında xəbər tutmaq, onları aşkar edib, qarşısını almağa xidmət edirlər. Bunun üçün hərtərəfli informasiya axını təşkil etmək tələb olunur. Bu məlumat toplanıb analiz olunmalı, qaçaqmalçılıq və baş verəcək digər cinayətlərin hazırlanmasından xəbər verən informasiyalar bir daha yoxlanmalı və cinayətin vaxtında qarşısının alınması üçün adekvat tədbirlər hazırlanmalıdır.

Mövzu 15. Gömrük orqanlarında idarəetmənin əsasları

15.1. İdarəetmə anlayışı

Ayrı-ayrı icraçılar və ya insanlar qrupu şəklində insan amilindən ibarət hər bir sistemin səmərəli fəaliyyəti yalnız onu idarə edən - təşkilədiçi başlanğıc olduqda mümkündür. Gömrük orqanlarının bütün əməkdaşlarının hərəkət birliyinə nail olunması gömrük orqanlarında idarəetmə sisteminin başlıca məqsədidir. Sistem bir istiqamətdə işləməli və qarşısında qoyulmuş vəzifələrin həllini təmin etməlidir. Bunun üçün onun daxilində dəqiq idarəetmə tələb olunur.

Təcrübə göstərir ki, xüsusi idarəçilik biliyi olmadan idarəetmə həzən gömrük orqanlarında əməliyyat xidməti fəaliyyətində xeyli

səhvlərlə nəticələnir, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və onun iqtisadi mənafeələrinin qorunması işinə müəyyən ziyan vurur.

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının üzərinə qoyulmuş vəzifələrin və funksiyaların yerinə yetirilməsini optimal təşkil etmək üçün idarəetmənin mahiyyət və məzmununu açan əsas nəzəri müddəaları bilmək zəruridir.

İdarəetmə dedikdə nə başa düşülməlidir? Ədəbiyyatda gömrük orqanlarının da aid olduğu sosial-iqtisadi sistemlərlə "idarəetmə" anlayışının çoxsaylı tərifləri vardır. Gömrük orqanlarında idarəetməyə xas olan əlamətləri nəzərə alaraq müxtəlif fikirləri ümumiləşdirməklə ona aşağıdakı tərif vermək olar.

İdarəetmə - gömrük orqanları əməkdaşlarına elə fasiləsiz informasiya təsiri prosesidir ki, idarəçilik qərarlarının qəbul olunması və həyata keçirilməsi vasitəsilə dəyişən xarici və daxili şəraitdə onların məqsədyönlü davranışını təmin edir.

Məcmu halda idarəetmə subyekt, idarəetmə obyekt və onlar arasında qarşılıqlı əlaqələr gömrük orqanlarında idarəetmə sistemini əmələ gətirir.

Gömrük orqanlarında idarəetmə subyektlərinə idarəetmə qərarları qəbul etmək, tabeliyindəki əməkdaşlara və kollektivlərə tapşırıq vermək və onların icrasını tələb etmək səlahiyyəti olan bütün rəhbərlər, yəni məqsədyönlü təsiri həyata keçirən gömrük postunun, gömrükxananın, gömrük idarəsinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin bütün elementləri və yarım sistemləri aiddir.

İdarəedən yarım sistemin qərarlarının, ömrünün, tapşırıqlarının icraçıları, gömrük işi mütəxəssisləri, gömrük kollektivləri, təşkilati strukturlar, texnoloji gömrük proseduraları, eləcə də gömrük orqanlarının üzərinə qoyulmuş funksiyaların həyata keçirilməsi üzrə bütün fəaliyyət növləri, gömrük fəaliyyəti resursları və s. gömrük orqanlarında idarəetmə obyektləri kimi çıxış edir.

İdarəetmə subyekt idarəetmə obyektinin faktik vəziyyəti və onu əhatə edən xarici mühit haqqında informasiya alır. Bu informasiya idarəetmə subyekt tərəfindən işlənir ki, bunun da nəticəsi olaraq

qərar qəbul edilir. Məzmunu birbaşa əlaqə kanalı üzrə idarəetmə obyektinə ötürmək üçün həmin qərara idarəçilik qərarının formalarından (ömr, göstəriş, qətnamə və s.) biri verilir. Bu qərarın icrası haqqında informasiya və eləcə də idarəetmə obyektinin (idarəedilən sistemin) yeni vəziyyəti haqqında informasiya yenidən əks əlaqə kanalı üzrə idarəetmə subyektinə daxil olur. Beləliklə, **idarəetmə nisbi və fasiləsiz prosesdir**. Gömrük orqanları tərəfindən idarəetmənin fasiləsiz xarakteri onlardan keçən informasiya proseslərinin daimiliyi və arasıkəsilməzliyi ilə şərtlənir.

İdarəetmə prosesinin fasiləsizliyi onun dövriliyi haqqında, yəni müxtəlif idarəetmə həlqələri tərəfindən və müxtəlif formalarda icra edilən eyni növ idarəçilik işlərinin və ya idarəetmə mərhələlərinin icra edilməsinin müəyyən ardıcılığı və təkrarlanması haqqında danışmağa imkan verir.

Gömrük orqanlarında idarəetmə sistemi aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir: idarəetmə mexanizmi, idarəetmə strukturları, idarəetmə prosesi və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilmə mexanizmi.

İdarəetmənin mexanizmini aşağıdakılar təşkil edir: idarəetmə qanunları, prinsipləri, məqsədləri, metodları və funksiyaları.

İdarəetmə orqanları, idarəetmə kadrları və texniki idarəetmə vasitələri **idarəetmənin strukturuna** daxildir.

İdarəetmə prosesi - idarəetmənin məqsədlərinə çatmaq üçün bütün idarəetmə həlqələrinin göstərdiyi fəaliyyətdir.

İdarəetmə sisteminin təkmilləşdirilmə mexanizmini idarəetmə obyektinin inkişafı nəticəsində ona edilən dəyişikliklər təşkil edir.

Gömrük orqanlarında idarəetmə həm obyektiv iqtisadi qanunlara və idarəetmə qanunlarına, həm də onların əsasında formalaşan əməliyyat-xidmət fəaliyyətinin bütün iştirakçılarının ictimai, kollektiv və şəxsi maraqlarının vahid sistemində əsaslanır. İdarəetmənin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, gömrük fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində yaradıcı rol oynayır.

15.2. İdarəetmə qanunları

İdarəetmə qanunları idarəetmə sistemi elementləri və yarımsistemləri, onda baş verən proseslər və xarici mühit arasın-

də ümumi, əhəmiyyətli və zəruri əlaqələrin əks etdirir. Onlar obyektivdir və insanların şüurundan və iradəsindən asılı deyildir. İdarəetmə qanunlarını bilmək idarəetmə sistemlərinin yaradılmasında və onların fəaliyyətinin təşkil edilməsində idarəetmə qanunlarının tələblərini nəzərə almağa imkan verir.

Onlara aşağıdakılar aiddir: idarəetmə sisteminin vahidliyi qanunu, mütənasiblik (proporsionallıq) qanunu, idarəetmə funksiyalarının mərkəzləşdirilməsinin optimal nisbəti qanunu, idarəetmədən və idarə olunan sistemlərin nisbəti qanunu və s.

İdarəetmə sisteminin vahidliyi qanununun təsiri dövlət idarəetmə sisteminin yuxarı orqanlarından onun aşağı həlqələrinə qədər idarəetmə münasibətlərinin qırılmaz zəncirində; idarəetmə prosesinin bütün səviyyələrinin, əməliyyatlarının və mərhələlərinin arasıkəsilməzliyində, ritmikliyində və uzlaşmasında; insanların qlobal məqsədlərinin və mənafeələrinin bütün tərkib hissələri ilə idarəetmənin vahidliyində; idarəetmə funksiyalarının və və metodlarının vahidliyində; idarəetmə aparatı əməkdaşlarına tələblərin vahidliyində təzahür edir.

Professional (peşə) fəaliyyətin və idarəetmənin mütənasibliyi (proporsionallığı) qanunu müəyyən edir ki, idarəetmənin ən mühüm vəzifəsi idarə edən və idarə olunan sistemlərin fəaliyyətinin optimal proporsionallığını təmin etməkdir. Mütənasiblik (proporsionallıq) onunla ölçülür ki, sistemin əsas fəaliyyəti - gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti, digər funksiyaların həyata keçirilməsi idarəetmə ilə nə dərəcədə tam və dəqiq təmin olunur ki, minimal mümkün məsrəflərlə lazımi effekti (səmərəni) versin.

Mərkəzləşdirmənin optimal nisbəti qanunu elə idarəetmə sisteminin qurulmasını və onun fəaliyyətinin elə təşkilini nəzərdə tutur ki, bu zaman gömrük orqanlarının hər bir aşağı həlqəsinin mərkəzi idarəetmə orqanlarına arasıkəsilməz və kifayət qədər sabit təbəlliyi mövcud olsun.

Mərkəzləşdirilmiş idarəetmə sistemin bütün həlqələrinin fəaliyyətini son dərəcə sırt nizamlaşdırmaq demək deyildir. Sistemin hər bir

inkişaf mərhələsi üçün özünün optimal mərkəzləşdirilmə səviyyəsi mövcuddur ki, onunla idarəetmənin mərkəzləşdirilmiş formalarının sistemin inkışaf səviyyəsini ifadə edən real tələblərə maksimum uyğunluğu nəzərdə tutulur.

İdarə edən və idarə olunan sistemlərin nisbəti qanununun mahiyyəti idarə edən sistemin idarə olunanla uyğunluğunun təmin edilməsi tələbindən ibarətdir.

Bu nisbətin dəyişməsi müxtəlif, başlıca olaraq, təşkilati və iqtisadi amillərin təsiri ilə baş verir. Hər şeydən öncə, idarə edən sistemin inkışaf və fəaliyyət səviyyəsi idarə olunan sistemin əməliyyat-xidmət fəaliyyəti səviyyəsinə uyğun gəlməlidir.

Qanunlar vasitəsilə idarəetmə nəzəriyyəsinin məzmunu, idarəetmə prosesinin əsas funksiyaları, metodları və strukturları, eləcə də xüsusiyyətləri üzrə çıxarılır. Buna görə də, **sistemli yanaşma** idarəetmə qanunlarının istifadəsində əsasdır. Sistemli yanaşma onların tələblərini sistemli şəkildə ifadə etməyə və bütün sistemin optimal fəaliyyət və inkışaf variantını müəyyən etməyə imkan verir.

Gömrük orqanlarında idarəetmə həm idarəetmənin obyektiv qanunlarına, həm də onların əsasında formalaşan vahid prinsiplər sistemində əsaslanır.

15.3. İdarəetmənin prinsipləri

İdarəetmənin prinsipləri dedikdə idarə edən sistemin əsaslandığı rəhbər ideyalar, qaydalar, əsas müddəalar və davranış normaları başa düşülür.

İdarəetmə təcrübəsində gömrük orqanları tərəfindən ümumi, xüsusi və təşkilati-texnoloji prinsiplər tətbiq edilir.

İdarəetmənin ümumi prinsipləri strateji idarəetmə normalarıdır və onlar gömrük orqanlarının bütün sahələrində və yarımsistemlərində fəaliyyət göstərir. Lakin onlar hər bir idarəetmə sisteminə spesifikdir. Hətta idarəetmənin əsas ümumi prinsiplərinin sadalanması (məsələn, sistemlilik, əks əlaqə, informasiyanın kəfililiyi, optimallıq, bərabər tabelik və b.), eləcə də onların gömrük orqanlarında idarəetmə sistemində dialektik təsiri bunu təsdiq edir.

Sistemlilik idarəetmənin aparıcı prinsipidir. Gömrük orqanlarının idarə edilməsində sistemlilik sistemin struktur və funksional vahidliyini təmin edir və təkmilləşdirir.

Gömrük orqanları qarşısında dayanan vəzifələr nə qədər mürəkkəbdirsə, sistemin **əks əlaqə prinsipi** bir o qədər böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnformasiya idarəetmə subyektinə, sistemə təsir etmək və idarəçilik qərarlarının icrasını təmin etmək məqsədilə hər bir zaman anında sistemin vəziyyəti haqqında, qoyulmuş məqsədin ödənilməsi haqqında təsəvvür əldə etməyə imkan verir.

İnformasiyanın kəfililiyi prinsipi o deməkdir ki, gömrük sisteminə, o cümlədən idarəçilik sisteminə informasiya həcmələrinin görünməmiş dərəcədə artması şəraitində informasiya proseslərinin intensivləşdirilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədin mümkün olan daha qısa müddətdə ən az maddi, maliyyə və əmək məsrəfləri ilə ödənilməsi gömrük orqanlarında **idarəetmənin optimallığı prinsipinin** mahiyyətini təşkil edir.

İdarəetmənin optimallığı gömrük sisteminə müxtəlif metodlarla və vasitələrlə təmin edilir.

İdarəetmənin digər ümumi prinsipləri də gömrük sisteminə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük orqanlarında idarəetmənin xüsusi prinsipləri iki böyük qrupa bölünür: gömrük fəaliyyətinin iqtisadi, sosial-siyasi və mədəni sahələrində tətbiq edilən prinsiplər və Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyini öz səlahiyyətləri çərçivəsində təmin edən dövlət hüquq mühafizə təşkilatı olaraq gömrük orqanları sisteminə mövcud olan prinsiplər.

İdarəetmənin xüsusi prinsiplərinə: qanunçuluq; səmərəli (mənti-qəuyğun) mərkəzsizləşdirmə ilə birləşmə mərkəzləşdirmə; fasiləsizlik; operativlik; çeviklik; məsuliyyət; varislik; son nəticəyə istiqamətlənmə və b. aid edilir.

İdarəetmənin təşkilati-texnoloji prinsipləri gömrük orqanları rəhbərlərinin təşkilati-sərəncamverici və inzabati-icraedici fəaliyyətinin əsasında dayanır.

Onlara aşağıdakı idarəetmə prinsipləri aiddir: vahid rəhbərlik; konkretlik; əməyin bölgüsü, skalyar; iyerarxiya; (xidməti vəzifələrin tabeçilik qaydasında yerləşdirilməsi) sərəncamvermənin vahidliyi və tək rəhbər; səlahiyyətlərin ötürülməsi; idarəetmə diapozonu və s.

Vahid rəhbərlik (təkbəşməlik) prinsipinin əhəmiyyəti xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. Bu prinsip, bir tərəfdən, idarəetmənin kollegiallığını, digər tərəfdən, isə icraedici funksiyalara görə ciddi fərdi məsuliyyətin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Kollegiallıq tapşırılan işə görə hər bir gömrük əməkdaşının məsuliyyətini istisna etmir, əksinə onun üçün şəxsi məsuliyyət nəzərdə tutur.

Vahid rəhbərlik prinsipi üzrə gömrük orqanları sistemində DGK-nın Sədri rəhbərlik edir. Gömrük işinə rəhbərliyin ən mühüm məsələləri DGK kollegiyasının iclaslarında baxılır. Kollegiyanın iclaslarında qəbul edilən, DGK-nın Sədri ilə rəsmiləşdirilən qərarların bütün gömrük orqanları və əməkdaşları tərəfindən icra edilməsi məcburidir.

DGK-nın tabeliyindəki digər təşkilatların rəhbərləri vahid rəhbərlik (təkbəşməlik) prinsipi üzrə fəaliyyət göstərir.

Gömrükxanaların və gömrük postlarının rəisləri öz idarəçilik fəaliyyətində vahid rəhbərlik prinsipini həyata keçirirlər.

İdarəetmənin konkretliyi prinsipi situasiyanın konkret təhlilini tələb edir ki, bunun üçün idarəetmə sistemi haqqında və onun xarici mühiti haqqında keyfiyyətli elmi informasiya lazımdır.

Əməyin bölgüsü prinsipində nəzərdə tutulur ki, idarəetmənin təşkili üzrə bütün fəaliyyət icrası idarəetmə sisteminin konkret həllələrinə tapşırılan ən sadə əməliyyatlara ayrılır. Gömrük orqanı idarəetmə sisteminin hər bir həlləsinin dəqiq, konkret vəzifəsi olmalıdır.

İyerarxiya prinsipi aşağı əməkdaşın və ya bölmənin yuxarıdakına tabe olmalı olduğunu nəzərdə tutur. İnzibati iyerarxiyanın hər bir əməkdaşı yuxarıdakının qarşısında təkə özünü kü yox, həm də özünün tabeliyində olan bütün əməkdaşların qərarlarına və hərəkətlərinə görə cavab verir.

Sərəncamvermənin vahidliyi və vahid rəhbər prinsipi müəyyən edir ki, hər bir əməkdaş yalnız bir rəhbərdən əmr və sərəncam

alır, çünki bu fəaliyyət birliyinin zəruri şərtidir və heç bir əməkdaş özündən daha yuxarı birdən artıq rəhbərə mürəzə etməməlidir.

Səlahiyyətlərin ötürülməsi (verilməsi) prinsipi nəzərdə tutur ki, rəhbərin fəaliyyət sahəsindən vəzifənin tabe şəxsə verilməsi zamanı onun həlli üçün hüquqlar da verilməli, tabe şəxs isə onlara görə məsuliyyəti öz üzərinə qəbul etməlidir.

İdarəetmənin diapozonu prinsipi yuxarı vəzifəli şəxsin ciddi müəyyən olunmuş, optimal sayda şəxslərin fəaliyyətinə görə məsuliyyət daşımalı olduğunu nəzərdə tutur.

15.4. İdarəetmənin funksiyaları

İdarəetmənin funksiyası - həyata keçirilməsi üçün müəyyən idarəçilik işləri (əməliyyatları) tələb olunan konkret idarəçilik fəaliyyəti növüdür.

Gömrük orqanlarının idarə edilməsində idarəetmə funksiyaları çox mühüm yer tutur, çünki onlar bütün səviyyələrdə idarəçilik fəaliyyətinin məhiyyətini və məzmununu açıqlayır və idarəetmə sahəsində vəzifələrin bölgüsünü əks etdirir, nəzərdə tutulmuş nəticələri əldə etmək üçün onların həyata keçirilməsi zamanı müəyyən növbəlilik və fəaliyyət birliyi tələb edir.

Gömrük orqanları sistemində idarəetmə funksiyalarını təsnif etməklə, onları idarəetmə prosesinin mərhələlərini əks etdirən ümumi idarəetmə funksiyalarına və gömrük orqanlarının əməliyyat-xidmət fəaliyyətinin konkret növlərinin spesifik (konkret) idarəetmə funksiyalarına bölmək olar.

Maddi-texniki təminatın idarəedilmə funksiyası

İdarəetmənin ümumi funksiyaları idarəetmənin məhiyyətini üzə çıxarır: onlar istənilən obyektin idarə edilməsi prosesini xarakterizə ediyinə görə universaldır.

İdarəetmənin ümumi funksiyalarının tərkibini müəyyən edərkən onların dialektik vahidliyi, eləcə də idarə edən və idarə olunan sistemlərin vahidliyi nəzərə alınmalıdır. İdarəetmə funksiyalarının tərkibi idarə olunan sistemin vəziyyətinin istənilən dəyişmələrini idarə edən sistemin reaksiya göstərməsinin effektivliyini təmin etməlidir.

İdarəetmənin ümumi funksiyalarına aşağıdakılar aiddir:

- 1) Əməliyyat-xidmət şəraitinin təhlili və proqnozlaşdırılması;
- 2) Planlaşdırma;
- 3) Təşkilətmə;
- 4) Tənzimləmə;
- 5) Uçot və nəzarət.

Gömrük əməliyyat-xidməti şəraiti dedikdə iqtisadi, siyasi, sosial, hüquqi, regional və digər şərtlərlə (faktorlarla) dialektik inkişafda olan, gömrük fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən qarşılıqlı əlaqəli elementlər məcmusu nəzərdə tutulur.

Gömrük əməliyyat-xidməti şəraitinin əsas elementləri bunlardır:

- xarici iqtisadi fəaliyyətin (XİF) xidmət edilən iştirakçıları - Azərbaycan və xarici fiziki və hüquqi şəxsləri, gömrük orqanının fəaliyyət zonasında mal axımının (hərəkətinin) növləri, həcmli və istiqamətləri, onların zaman, məkan (yer), nəqliyyat növləri üzrə bölgüsü;
- gömrük qanunvericiliyini qəsdən pozan XİF iştirakçılarının və onların köməkçilərinin; qaçaqmalçıların və onların köməkçilərinin; gömrük orqanlarına mənfi təsir göstərməyə cəhd edən gömrükətrafi kriminal strukturların və onların köməkçilərinin olması; gömrük qaydalarının pozulması və cinayətlərin törədilməsində onların məqsədləri, planları, niyyətləri, vaxtı, yeri, strategiya və taktikası haqqında məlumatlar;
- gömrük orqanlarının qüvvə və vəsaitləri, onlara həvalə edilmiş funksiyaların və vəzifələrin icra edilməsində onların imkanları;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatının və iqtisadi mənafeələrinin qorunmasının ümumdövlət tədbirləri;
- gömrük orqanlarının fəaliyyət zonasında qaçaqmalçılıqla və gömrük qaydalarının pozulması üzrə digər hüquq-mühafizə orqanlarının, idarələrin və təşkilatların olması, gömrük orqanları vəzifələrinin həlli üçün onlardan istifadə imkanları;
- gömrük fəaliyyətinin həyata keçirildiyi mühit.

Planlaşdırma idarəetmənin elə əsas funksiyasıdır ki, onun vasitəsilə gələcək fəaliyyətin təşkilatı başlanğıcı işlənib hazırlanır. Planlaşdırma vasitəsilə sistemin inkişaf məqsədləri və istiqamətləri

müəyyən edilir, mövcud problemləri realizə edilməsi vasitəsi olan metodlar işlənib hazırlanır, sistemin inkişaf tempi müəyyən edilir. İdarəetmə subyektı icraçıların gələcək fəaliyyət planını tutur, plan-da göstərilən məqsədlərə çatmağın yollarını, üsullarını, vasitələrini və müddətlərini əsaslandırır.

Təşkilətmə dedikdə, idarəetmənin elə əsas funksiyası nəzərdə tutulur ki, onun reallaşdırılması vasitəsilə planlaşdırma prosesində işlənib hazırlanmış planların yerinə yetirilməsi üçün şərait yaranır.

Bu funksiyanın mahiyyəti qüvvə və vasitə yaradılmasından, on-ların fəaliyyətinin rasional (səmərəli) forma və metodlarının müəy-yənləşdirilməsindən ibarətdir.

Bu funksiyanın reallaşdırılması prosesində idarəetmə subyektı tə-rəfindən qəbul olunmuş qərarların, o cümlədən təsdiq edilmiş plan-ların uğurlu həyata keçirilməsi üçün zəruri olan şərait yaradılır.

Tənzimləmə dedikdə idarəetmənin elə əsas funksiyası başa dü-şülməlidir ki, onun vasitəsilə tabelikdə olan şəxslərin fəaliyyətinin səmərəliliyi yüksəlir və ya planlaşdırma zamanı verilmiş para-metrlərdən kənarçıxmalar aradan qaldırılır.

Tənzimləmə əks əlaqənin nəticələri əsasında həyata keçirilir. O, ayrı-ayrı əməkdaşların və kollektivlərin qarşılıqlı əlaqələrinin sax-lanması, əlaqələndirilməsi, qüvvələrin (səylərin) yenidən bölgüsü, eləcə də motivasiyası (əsaslar, sübutlar, səbəblər) və stimullaşdırıl-ması yolu ilə reallaşdırıla bilər.

Uçot funksiyasının mahiyyətini idarə olunan sistemin cari vəziy-yəti haqqında onun hərəkət istiqamətləri və templəri, əldə edilən nəticələr və dəyişən problemlər haqqında informasiyanın toplan-ması, sistemləşdirilməsi və ilkin işlənməsi təşkil edir.

Planların yerinə yetirilməsinin düzgünlüyünü, onların icrasının şərait və nəticələrinin necə olduğunu müəyyən etmək üçün nəza-rət mövcuddur.

Nəzarət idarəetmənin elə əsas funksiyasıdır ki, onun reallaşdırıl-ması vasitəsilə gömrük orqanlarının vahid sisteminin fəaliyyət prosesini üzərində müşahidə həyata keçirilir, bu və ya digər zaman

momentində tabeçilikdə olanların fəaliyyətinin gedişi, şəraiti, vəziyyəti və nəticələri haqqında məlumatlar toplanır.

Qəbul olunmuş qərarların reallaşdırılmasına nəzarət gömrük fəaliyyətinin qoyulmuş vəzifələrə uyğunluğunun üzə çıxarılmasına, şəraitin dəyişməsindən asılı olaraq əvvəl qəbul edilmiş qərarlara və təsdiq olunmuş planlara vaxtında zəruri düzəlişlər edilməsinə istiqamətlənir.

Nəzarətin əsas vəzifəsi planlaşdırma zamanı verilmiş parametrlərdən kənaraçıxmaların üzə çıxarılması, onları doğuran səbəblərin, eləcə də gələcəkdə inkişaf etdirilməsi gömrük orqanının bütün fəaliyyətinin səmərəliliyini xeyli dərəcədə artırmağa kömək edə biləcək müsbət momentlərin ortaya çıxarılmasıdır.

15.5. İdarəetmənin metodları

Qarşıya qoyulmuş məqsədlərin əldə edilməsi üçün idarəetmə obyektinə təsir yollarının, üsullarının, vasitələrinin və formalarının məcmusu **idarəetmə metodu** adlanır.

İdarəetmənin metodlarını öyrənərkən nəzərə almaq lazımdır ki, onların təsirinin yönümü sosial-iqtisadi sistemin, o cümlədən gömrük xidməti qarşısında qoyduğu konkret məqsədlərlə müəyyən edilir. Belə məqsədlər konkret təşkilati, iqtisadi, sosial və texniki vəzifələrin həllini tələb edir i, bu da öz növbəsində idarəetmənin müvafiq metodlarının tətbiqini tələb edir.

İdarəetmənin metodları idarəçilik fəaliyyətinin miqyasına və təsir formasına görə təsnif edilir.

Gömrük orqanlarında idarəçilik fəaliyyətinin miqyasına görə ümumi və xüsusi metodlar fərqləndirilir.

İdarəetmənin ümumi metodları gömrük işinin global problemlərinin, strateji məsələlərinin həllinə yönəldilmişdir, onlar bütün gömrük sisteminin əsas məqsədlərini və fəaliyyət göstərməsi məsələlərinin əldə olunması üsullarını müəyyən edir.

İdarəetmənin xüsusi metodları, başlıca olaraq, operativ və cari idarəetmə sistemlərində (regional gömrük idarələri, gömrükxanalar, gömrük postları) istifadə edilir.

Gömrük sistemində təsir formalarından asılı olaraq birbaşa və dolayı təsir metodları tətbiq edilir.

Birbaşa təsir metodları dövlətin iradəsinə və nüfuzuna əsaslanır. Onlara təşkilati-sərəncamverici və hüquqi metodlar aiddir.

Dolayı təsir metodlarına sosial, psixoloji, iqtisadi və iqtisadi-riyazi metodlar aiddir.

Gömrük orqanlarında təşkilətmə və tənzimləmə kimi idarəetmə funksiyalarının reallaşdırılması prosesində təşkilati-sərəncamverici (inzibati) metodların vasitəsilə əməkdaşların və kollektivlərin borc, səlahiyyət, məsuliyyət, intizam tələbləri və s. kimi fəaliyyət aspektlərindən ibarət olan münasibətlər formalaşdırılır.

Gömrük orqanlarında təşkilati-sərəncamverici metodların hərtərəfli tətbiqi və hüquq mühafizə kimi xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, onlar bütövlükdə sistemə və ya ayrılıqda onun elementlərinə birbaşa direktiv təsiri ifadə edir; gömrük orqanının rəhbərinə birmənalı qərar qəbul etməyə imkan verir; normativ-hüquqi və direktiv sənədlərin icrasının məcburiliyinə əsaslanır.

Gömrük orqanlarında üç qrup təşkilati-sərəncamverici məqsəd: təşkilati, sərəncamverici və intizam tətbiq edilir. Əsas yeri birinci qrupu təşkil edən təşkilati təsir metodları tutur. Onlar idarəetmənin əsası olan sistemdə təşkilati əlaqələrin uzunmüddətli təsbitidir və nizamasalma, normalaşdırma və təlimatlandırmanı əhatə edir.

Mövzu 16. Gömrük orqanları sistemində idarəetmənin təşkilati strukturları

16.1. İdarəçilik münasibətlərinin və idarəetmənin təşkilati strukturlarının növləri

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları sisteminin inkişafı idarəçilik problemlərinin həlli ilə sıx əlaqəlidir, çünki idarəetmə həmişə bu və ya digər təşkilatın ayrı-ayrı həlqələri arasında dəqiq qarşılıqlı əlaqələrin müəyyonlaşdırılması, onlar arasında hüquq və vəzifələrin bölgüsü ilə başlanır. Bu məsələlərin təşkilati rəsmiləşdirilməsi gömrük orqanlarının idarə edilməsinin optimal təşkilati strukturunun işlənilib hazırlanmasına nəzərdə tutur.

İdarəetmənin təşkilati strukturu dedikdə çox vaxt idarəetmənin icrarxik elementlərinin və bu elementlərin vahid bir tam kimi inkişafını təmin edən bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin nizama salınmış toplusu (məcmusu) başa düşülür.

İdarəetmənin təşkilati strukturları təhlil edilərkən, bir qayda olaraq, onlarda aşağıdakı elementlər ayrılır: idarəetmə həlqələri, idarəetmə səviyyələri və qarşılıqlı əlaqələr.

Gömrük orqanları sistemində idarəetmənin həlqələrinə bunlar aiddir: Azərbaycan Respublikası DGK, DGK-nın idarələri və müstəqil şöbələri, gömrükxanalar, gömrükxanaların şöbələri, gömrük postları və müvafiq professional və ya idarəçilik funksiyalarını icra edən ayrı-ayrı mütəxəssislər. İdarəetmənin bu həlqələri idarəetmə icrarxıyasının müvafiq səviyyələrində yerləşir.

İdarəetmənin səviyyələri dedikdə təşkilatın idarəetmə sistemində müəyyən pillə tutan idarəetmə həlqələrinin məcmusu başa düşülür.

Gömrük orqanlarının vahid sistemində idarəetmə strukturu üç səviyyədən ibarətdir: Azərbaycan Respublikası DGK (sxem 1), gömrükxanalar, gömrük postları.

Bununla yanaşı, çox vaxt idarəçilik münasibətlərinin aşağıdakı kanalları nəzərdən keçirilə bilər: 1) DGK-gömrükxana; 2) gömrükxana rəisi - gömrükxana şöbələri; 3) gömrükxana şöbəsi - gömrükxana şöbəsi (digər); 4) gömrükxana - gömrük postu; 5) gömrük postu - gömrük postu (digər); 6) gömrükxana - gömrükxana (digər); 7) gömrükxana - DGK.

Belə qarşılıqlı münasibətlərin mərkəzində rəisi, şöbələri və gömrük postları ilə gömrükxana dayanır. Bu da təsadüfi deyil, çünki gömrük fəaliyyətinin əsas məsələləri burada həll edilir.

İdarəetmə strukturu çərçivəsində idarəçilik prosesi baş verir ki, onun iştirakçıları arasında idarəetmə vəzifələri və funksiyaları, nəticə etibarilə onların icrasına görə hüquqlar və məsuliyyət bölüşdürülür. Bu baxımdan idarəetmənin təşkilati strukturu qarşıya qoyulmuş məqsədlərin əldə edilməsinə yönəlmiş idarəetmə prosesinin baş verdiyi idarəçilik fəaliyyətinin bölüşdürülmə (bölünmə) və koope-rasiya forması kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Gömrük orqanlarında idarəetmənin həlqələri və səviyyələri arasında qarşılıqlı münasibətlərin aşağıdakı növləri təşəkkül tapır:

- şaquli idarəçilik münasibətləri (DGK - gömrükxana; gömrükxana rəisi - gömrükxana şöbələri; gömrükxana - gömrük postu; DGK - gömrükxana);

- üfüqi idarəçilik münasibətləri (gömrükxana şöbəsi - gömrükxana şöbəsi; gömrük postu - gömrük postu; gömrükxana - gömrükxana);

- diaqonal idarəçilik münasibətləri (post - qarşılıqlı əlaqəli göndərən və ya təyinat gömrükxanası; DGK-nın şöbəsi - DGK-nın qarşılıqlı əlaqəli İdarəsi).

Bu qarşılıqlı münasibətləri bir qədər ətraflı nəzərdə keçirək.

Şaquli münasibətlər, hər şeydən öncə, rəhbərlər və onun tabeliyində olanlar arasında qarşılıqlı münasibətləri nəzərdə tutur, bu zaman xətti subordinasiya (tabelilik) üzə çıxır; səviyyələr üzrə bütün aşağı idarəetmə həlqələri daha yuxarı idarəetmə səviyyəsində yerləşən rəhbəri tabeliyində olur. Bu xətti münasibətlər adlanır.

Gömrük orqanları sistemində şaquli münasibətlər təkə təşkilati strukturun xətti həlqələri arasında deyil, eyni zamanda subordinasiya (tabelilik) münasibətləri ilə bağlı olan funksional həlqələr arasında da mövcuddur. Belə münasibətlər reallaşdırılması onların peşə (xidməti) fəaliyyətinə (məliyyə, hüquq mühafizə, kadr və b.) daxil olan müəyyən idarəetmə funksiyasını yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulan idarəçilik həlqələri analoji olaraq yuxarı idarəçilik həlqəsinin funksional (peşə fəaliyyəti növü üzrə) tabeliyində yerləşən zaman ortaya çıxır.

Məsələn, gömrükxananın maliyyə şöbəsinin rəisi gömrükxana rəisi müavininin, gömrükxana rəisinin və digər yuxarı xətti rəhbərlərin xətti tabeliyində yerləşir (şaquli xətti qarşılıqlı münasibətlər).

Üfüqi münasibətlər iki kateqoriyaya bölünə bilər. Birincisi, kollegial - bir rəisin tabeliyində olan bir şöbənin əməkdaşları arasında münasibətlərdir. İkicisi, paralel - təşkilatda eyni mövqə tutan, bir-biri ilə informasiya, fikir və mülahizələri mübadilə etmək zərurətinin meydana çıxdığı müxtəlif şöbələrin əməkdaşları arasında münasibətlərdir (məsələn, gömrükxana şöbəsi - gömrükxana

na söbəsi, gömrük postu - gömrük postu, gömrükxana - gömrükxana kimi üfqi paralel qarşılıq münasibət kanalları).

Diagonal münasibətlər idarəetmə sisteminin müxtəlif səviyyələrində yerləşən, birbaşa tabelik münasibətində olmayan, lakin yuxarı səviyyələrin qərarlarını icra etməkdə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan idarəetmə həlqələri arasında meydana gələn münasibətlərdir. Belə münasibətlərə nümunə olaraq malların çatdırılmasında qarşılıqlı məlumatlandırmanı, hüquq mühafizə funksiyalarının həyata keçirilməsi məsələləri üzrə icrası məcburi olan sərəfələrin göndərilməsini və s. göstərmək olar.

Xətti və funksional təşkilati idarəetmə strukturları şaquli idarəçilik münasibətləri üçün daha xarakterikdir.

16.2. İdarəetmə strukturlarına verilən tələblər

Gömrük orqanları sistemindəki təşkilati idarəetmə strukturlarının təhlili onlara verilən aşağıdakı tələbləri formalaşdırmağa imkan verir:

1) Sadəlik və qənaətcillik (qənaət). Məlumdur ki, olduqca mürəkkəb təşkilati struktur idarəetmə orqanlarının işini mürəkkəbləşdirir və onun saxlanması üçün xərclərin artmasına səbəb olur. Ona görə də gömrük orqanlarında yeni struktur birləşmələri elə hallarda yaradılır ki, onların hansısa xidməti funksiyanı reallaşdırmağının səmərəliliyi başqa birləşmələrdə işləyən əməkdaşlar tərəfindən bu funksiyanın həyata keçirilməsinin səmərəliliyi ilə müqayisədə açıq-aşkar daha yüksək olsun. Məsələn, gömrükxanalarda narkotiklərin qaçaqmalçılığı ilə mübarizə söbələrinin yaradılması bu planda həmin funksiyanın müxtəlif xidmətlərin və birləşmələrin əməkdaşları tərəfindən həyata keçirildiyi dövrlə müqayisədə gömrükxanaların fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Əməkdaşların işinə həyata keçirilən nəzarət və stimullaşdırma minimal səylər və iqtisadi itkilər (məsrəflər) tələb etməlidir.

İdarəetmənin təşkilati strukturu öz-özünə nəzarətə və işçilərdə daxili təhrikin (motivasiyanın) olmasına kömək etməlidir, yəni təşkilati-idarəçilik məsələlərinə əməkdaş minimum miqdarda vaxt sərəf etməlidir.

Təşkilatın qənaətcilliyinin formalaşdırılmasına nə kömək edir? Hər şeydən öncə, təşkilati struktur öz-özünə deyil, fəaliyyətin inkişafı prosesində inkişaf etməli və formalaşmalıdır.

2. Aydınlıq (açıqlıq). Gömrük orqanının hər bir bölməsi, hər bir əməkdaşı harada yerləşdiyini, informasiya üçün kimə müraciət etməli olmasını, kimin idarəçilik qərarlarını qəbul etdiyini dəqiq bilməlidir. Strukturun aydınlığını sadəliklə qarışdırmaq olmaz. Əksinə, mürəkkəb strukturlar da aydın ola bilər.

Aydınlığı olmayan struktur münaqişələr yaradır, əməkdaşları boş-boşuna vaxt keçirməyə vadar edir, onlara mənfəət təsir edir, qərar qəbul etməyi ləngidir.

3. Müəyyənlik. Təşkilati struktur hər bir əməkdaşa özünün vəzifəsini başa düşməkdə kömək etməlidir. Bunun üçün təşkilati struktur idarəetmənin yuxarı səviyyələrindən aşağı səviyyələrinə qədər ötürülmə zamanında informasiyanın minimum itkisini təmin etməlidir.

4. İdarə oluna bilmə. Təşkilati struktur qərar qəbul etmə prosesini sadələşdirməlidir. Pis təşkilati strukturda qərar "yuxarıdan-aşağıya", yaxşı strukturda isə "aşağıdan-yuxarıya" qəbul olunur.

5. Sabitlik. Təşkilati struktur eyni vaxtda stabil (sabit) olmalıdır. Yəni ətrafda baş verən fırtınadan asılı olmayaraq o "işləməlidir". Hər bir işçi müəyyən yer tutduğu ünsiyyətdə müəyyən dairəyə malik olmalıdır. İnsan özünü daim vəzəldə olan kimi hiss etməklə işləyə bilməz. Təşkilat zaman etibarilə sabitlik, öz-özünə yeniləşmə və öz-özünə inkişaf qabiliyyətinə malik olmalıdır. Buna isə, hər şeydən öncə, mütəxəssislərin, yeni liderlərin peşakarlığının və şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsi hesabına nail olmaq olar.

6. Çeviklik. Çeviklik anlayışı yalnız son zamanlarda meydana çıxmış və açıq sosial sistemlər üçün səciyyəvidir.

Təşkilati idarəetmə strukturu, hətta ən böyüyü və mürəkkəbi belə, "donuq", bərdəlik və həmişəlik müəyyən olmamalıdır. Çevik struktur təşkilata (müəssisəyə) xarici şəraitin dəyişməsinə cəld reaksiya vermək və ona uyğunlaşmaq imkanı verir. Sözsüz, bu o demək deyildir ki, istənilən cüzi dəyişiklik bütün strukturun yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə nəticələnə bilər. Buna, məsələn, so-

naye firmasında heç də həmişə zərurət olmur. Qeyd edək ki, bir sıra firmalar dəqiq müəyyən olunmuş dəyişməz struktura malik olmaya bilər. Belə firmalar müvəqqəti yaradıcılıq kollektivləri (MYK) prinsipi üzrə işləyir.

7. Təşkilati idarəetmə strukturunun göstəricisi olan homeostatiklik, yəni daxili tarazlığın saxlanması üzrə sistemin avtomatik reaksiya işləyib hazırlamaq qabiliyyəti sabitlik və çeviklikdən törəmədir. Müxtəlif növ "birdəfəlik" həyəcanlanmalara görə strukturda səpmələr (kənaraçıxmalar) nə qədər az meydana gəlsə, bu struktur bir o qədər sabit olur. Eyni zamanda struktur öz inkişafının dinamik şərtlərini nəzərə almalı və "böyük hesablar üzrə" təkmilləşməlidir, yəni əhəmiyyətli, təsadüfi olmayan, böyük, çoxdəfəli və cynitipli (birtipli) birdəfəlik həyəcanlanmalar zamanı şəklini dəyişməlidir.

8. Struktur nə qədər mürəkkəbdirsə, onda şəxələnmələr (budaqlar) bir o qədər çox olur və aşağıdakı amillər idarəetmədə bir o qədər çox rol oynayır:

- **səlahiyyətlərin ötürülməsi (verilməsi).** Məsələn, gömrükxana rəisi bütün gömrük orqanının fəaliyyətinə məsuliyyət daşıyır. Lakin o, funksiyalarının bir hissəsini gömrükxana rəisinin müavinlərinə, gömrükxananın şöbə rəislərinə və gömrük postlarının rəislərinə verməyə məcburdur. Onlar da öz növbəsində ayrı-ayrı vəzifələrlə tabeliyindəki qruplara və ya gömrük işinin konkret mütəxəssislərinə tapşırırlar ki, həmin şəxslər də bu vəzifələrin yerinə yetirilməsinə görə onların qarşısında hesabat verirlər;

- **koordinasiya (əlaqələndirmə).** Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icra edilməsində nə qədər çox sayda mütəxəssis iştirak edərsə, onların səyləri bir o qədər çox razılaşdırılmalıdır. Burada işə informasiya bir səviyyədə digərinə ötürülür və üfüqi istiqamət üzrə informasiya mübadiləsi aparılır;

- **səlahiyyətlilik (səriştəlilik).** Gömrük orqanının hər bir əməkdaşının məsuliyyət dairəsi ciddi olaraq müəyyən edilməlidir. Rəhbərin səlahiyyətliliyi (səriştəliliyi) onun öz bölməsinin və ya bütövlükdə gömrük orqanının işini necə təşkil edə bilməsində ifadə olunur. Rəhbər öz əməkdaşlarının səriştəsinə inanmalıdır.

- **mərkəzləşdirmə.** Gömrük orqanı (bölməsi) rəisinin "ölinde" funksiya və bilavasitə tabe mütəxəssislər nə qədər çox olarsa, onun idarəçilik fəaliyyətinin mərkəzləşmə səviyyəsi bir o qədər yüksək olar. Hər bir rəhbər idarəetmənin aşağı struktur həlqələri ilə birlikdə özü üçün müəyyənləşdirməlidir ki, səlahiyyətlərin hansı həcmi onun üçün qalır, hansı isə aşağı həlqələrə verilir.

Mövzu 17. Gömrük orqanları sistemində idarəetmə prosesi

17.1. İdarəetmə prosesinin mahiyyəti və məzmunu

İdarəetmə sisteminin mühüm komponenti idarəetmə prosesidir. İdarəetmə prosesi müvafiq idarəetmə metodlarından və prinsiplərindən istifadə edilməklə müəyyən funksiyaları reallaşdırmaq yolu ilə sistemdə birləşdirilmiş idarəetmə subyektlərinin (xətti və funksional rəhbərlərin, eləcə də digər idarəçilik heyətinin) idarə edilən obyektin keyfiyyəti vəziyyətlərinin dəyişdirilməsinə, kollektivin məqsədlərinin əldə edilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətidir.

İdarəetmə prosesi metodoloji, funksional, iqtisadi, təşkilati, sosial və informasiya aspektlərinin seçildiyi spesifik məzmunu ilə fərqlənir.

Metodoloji aspekt ondan ibarətdir ki, idarəetmə prosesi mərhələlər üzrə müəyyən ardıcılıqla: məqsədi gümanetmə, vəziyyəti qiymətləndirmə, problemi müəyyən etmə, idarəçilik qərarını hazırlama üzrə reallaşdırılır.

Məqsəd - idarə edilən sistemin necə olması barədə gömrük orqanı rəhbərlərinin təsəvvürüdür.

İdarəçilik şəraiti - konkret idarəetmə sahəsində müəyyən zamanda meydana çıxan və rəhbərin müvafiq hərəkətini tələb edən bütün (daxili və xarici, obyektiv və subyektiv) şərtlərin məcmusudur.

İdarəçilik qərarının hazırlanması - problemin həlli yollarının axtarışı, eləcə də tapılmış yolun praktiki reallaşdırılması ilə bağlı təşkilati işdir.

Funksional aspekt ümumi idarəetmə funksiyalarının müəyyən ardıcılıqla reallaşdırılmasıdır.

İqtisadi aspekt idarə edilən sistemin resurslarının tələbatını müəyyən etməklə və onlardan istifadəni qiymətləndirməklə bağlı idarə edilən sistemin fəaliyyəti ilə müəyyənləşdirilir.

Təşkilati aspekt - təşkilati - sərəncamverici metodlardan idarə edilən sistemə nizamlama, normalaşdırma, təlimatlandırma və məsuliyyət ardıcılığı ilə istifadə edilməsindən ibarətdir.

İdarəetmə prosesinin sosial aspekti idarəetmənin avtomatlaşdırılmasının bu və ya digər dərəcəsindən asılı olmayaraq onun bütün mərhələlərində insanın iştirakı ilə müəyyən edilir.

İnformasiya aspekti idarəetmə prosesində informasiyanın şəklini dəyişməsi üzrə əməliyyatların müəyyən ardıcılığından ibarətdir (informasiyanın axtarışı, toplanması, çeşidlənməsi, ilkin işlənməsi və ötürülməsi).

İdarəetmə prosesinə xas olan bütün çoxsaylı əməliyyatları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar: 1) məqsədi müəyyən etmə (güman etmə) əməliyyatları; 2) informasiya işi əməliyyatları, 3) analitik iş və qərar variantlarının layihələndirilməsi əməliyyatları; 4) fəaliyyət variantını seçmə əməliyyatları; 5) təşkilati-təcrübi iş əməliyyatları.

17.2. Gömrük orqanlarında məqsədin müəyyən edilməsi

Gömrük orqanlarının idarə edilməsinin ümumi və konkret məqsədləri Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində, Azərbaycan Prezidentinin, hökumətinin və hətminin, DGK-nın digər qanunvericilik və hüquqi normativ sənədlərində müəyyən edilmişdir.

Məqsəd nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış, müəyyən edilmiş, kəmiyyətə ölçülə bilən, aydın, mənalı və əldə edilə bilən olmalıdır. Müəyyən idarəetmə situasiyasında məqsədin məzmunu, daha yüksək idarəetmə pilləsinə nail olmaq məqsədi, yəni idarəetmənin daha yüksək səviyyəsini əldə etmək məqsədi olmalıdır.

Gömrük fəaliyyəti ölkənin daxili və xarici siyasətinin qovuşuğunda yerləşir və onun ən mühüm sosial-iqtisadi və xarici iqtisadi proqramlarının və planlarının icra edilməsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Gömrük orqanları sistemində idarəetmənin başlıca məqsədi, yəni strateji idarəetmənin məqsədi Azərbaycan Respublikasının iqtisadi

siyasətinin reallaşdırılmasını təmin etməkdir. İndiki zamanda bu, məqsədyönlü xidməti fəaliyyətin keçid dövründə əldə edilməsi arzu olunan nəticəsidir.

İdarəetmənin bu məqsədinin əldə edilməsi büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması üzrə əsas fiskal orqan kimi gömrük orqanına verilən tapşırıqların icrası ilə; hüquq-mühafizə orqanı kimi gömrük xidmətinin rolunun artırılması ilə; Azərbaycan gömrük xidmətinin digər dövlətlərin gömrük xidmətləri ilə inteqrasiyasının möhkəmləndirilməsi üzrə iş ilə; gömrük xidməti əməkdaşlarının sosial tələbatlarının daha da təmin edilməsi ilə bağlı müvafiq kompleks vəzifələrinin həll olunması ilə reallaşdırılır.

Məqsədin idarəetmə prosesində oynadığı roldan asılı olaraq, bir neçə idarəetmə tipləri fərqləndirilir. Gömrük orqanlarında ən çox "kənarçıxmalar üzrə idarəetmə", "proqram idarəetməsi" və "məqsədli idarəetmə" tətbiq edilir.

Kənarçıxmalar üzrə idarəetmə gömrük orqanlarının idarə edilməsi iyerarxiyasının bütün səviyyələrində vardır, çünki, başlıca olaraq, mövcud vəziyyətlərə görə qurulur. İdarəetmənin bu tipində məqsədə böyük əhəmiyyət verilir.

Proqram idarəetməsi verilməsi proqramın idarəetmə sisteminin səviyyələri üzrə bölünməsi və onun icra edilmə ardıcılığının göstərilməsi ilə ətraflı işlənilməsinə əsaslanır.

İdarəetmənin bu tipi, yuxarıda göstərilənlə bərabər, gömrük orqanlarının idarəçilik fəaliyyətində tez-tez tətbiq edilir.

İdarəetmənin bu tipi daha qabarıq şəkildə büdcənin gəlir hissəsini formalaşdırmaq üzrə fiskal-nəzarət vəzifələrin həllində, gömrük idarələrinin inkişaf etdirilməsində, gömrük sərhədindən avtokeçidlərin yaradılmasında və təchizatında və s. nəzərdən keçirilir.

Məqsədli idarəetmədə məqsəd əsas rol oynayır və idarəçilik xarakterini və gedişini müəyyən edir.

Məqsədli idarəetmənin məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir: idarəetmə problemləri müəyyənləşdirilərkən onun müstəsna dərəcədə yüksək analitikliyi; idarəetmə məqsədinin son dərəcə ciddi və doqiq formalaşdırılması; idarəetmə probleminin strukturizasiyası.

“məqsədlər ağacı”nın qurulması; “məqsədlər ağacı”nın “vəzifələr ağacı” ilə dəqiq uyğunlaşdırılması, “məqsədlər ağacı”, “vəzifələr ağacı” və təşkilati idarəetmə strukturu arasında kifayət qədər yüksək korrelyasiya (qarşılıqlı asılılıq) idarəetmə sisteminin təşkilati strukturunun hər bir həlqəsi daha yüksək qəbildən olan digər həlqələrlə birləşməlidir.

Məqsədli idarəetmədə proqnozlaşdırma böyük rol oynayır.

İdarəetmə təcrübəsində onun tiplərinin birgə tətbiq edilməsi halları az deyildir. Ən səmərəli uzlaşdırma idarəetmənin proqram və məqsədli növlərinin birləşdirilməsidir ki, bu da proqram-məqsədli idarəetmə adını almışdır. Bu tip idarəetmə indiki dövrdə gömrük orqanları üçün müstəsna dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İndiki dövrdə gömrük sistemində idarəetmənin dinamik xarakteristikalarının, hər şeydən öncə, AİS və idarəetmənin informasiya texnologiyasının tətbiqi hesabına təkmilləşdirilməsi müşahidə edilir.

17.3. İdarəetmə prosesinin təşkili

Gömrük orqanları sistemində idarəetmə prosesinin təşkili onun həyata keçirilməsinin dəqiqliyini, ardıcılığını və yol verilən hədlərini müəyyənləşdirən hərtərəfli nizamə salınmasıdır.

İdarəetmə prosesinin təşkilinə onun müxtəlif dövrlərinin, mərhələlərinin, pillələrinin və idarəçilik işlərinin (əməliyyatlarının) icra edilməsinin zəruri ardıcılığını; müəyyən növ idarəçilik işlərinin (əməliyyatlarının) icra edilməsinin müvəqqəti hədlərini və onların qruplaşdırılmasını; idarəetmə prosesinin hər bir mərhələsini və onun bütün idarəçilik işlərini normal və vaxtında həyata keçirmək üçün zəruri və kifayət qədər informasiyanın dəqiq daxil olmasını; idarəetmə sisteminin müxtəlif həlqələrinin idarəetmə prosesi mərhələləri üzrə iştirak qaydasını; məcburi idarəçilik işləri (razılaşdırma, müzakirə, viza vermə, təsdiqetmə, məlumatlandırma və s.) kimi idarəetmə prosesi qayda və üsullarını müəyyən etmək daxildir.

İstənilən idarəetmə prosesi öz məzmununa görə dövrlərdən, mərhələlərdən, pillələrdən və fazalardan ibarətdir.

İdarəetmə dövrü dedikdə idarəetmənin bütün ümumi funksiyalarının analiz (təhlil) və proqnozlaşdırma, planlaşdırma, təşkilətmə,

tənzimləmə, uçot və nəzarət) tam reallaşdırılması üçün zəruri olan zaman kəsiyi başa düşülür.

İdarəetmə dövrlərinin reallaşdırılması üçün normativ bazaya, planlaşdırma sisteminə, uçot sisteminə, əməkdaşların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və stimullaşdırılması sisteminə, informasiya və kadr təminatına malik olmaq lazımdır.

Dövr mərhələlərdən ibarətdir. Mərhələlər dedikdə, bir halda qarşıdakı fəaliyyət sisteminin yaradıldığı digərində isə onun fəaliyyət göstərməsi ilə idarəetmənin həyata keçirildiyi zaman kəsikləri nəzərdə tutulur.

Hər mərhələ pillələrdən ibarətdir. Pilla dedikdə idarəetmənin hər hansı bir ümumi funksiyasının tam reallaşdırılması üçün zəruri olan vaxt (zaman) başa düşülməlidir. Buna uyğun olaraq idarəetmə prosesi pillələri təhlil və proqnozlaşdırma pilləsi, planlaşdırma pilləsi, təşkilətmə pilləsi, tənzimləmə pilləsi, uçot pilləsi və nəzarət pilləsi adlandırılır.

17.4. İdarəetmə prosesində qərar qəbul edilməsi

Gömrük orqanlarının işinin məhsuldarlığı idarəetmənin bütün səviyyələrində qəbul edilən qərarların keyfiyyətindən çox asılıdır.

İdarəçilik qərarı hər şeydən öncə, idarəetmə sisteminin bu və ya digər hərəkət variantının idarəetmə subyektinin tərəfindən seçilən fikri-iradə aktıdır.

Qərarı idarəetmə obyektləri qarşısında dayanan məqsəd və vəzifələr xülasə edilir, onlar üçün yol verilən hərəkətlər ölçüsü nəzərdə tutulur, məqsəd və vəzifələrin reallaşdırılması üçün hansı resursların lazım olması müəyyənləşdirilir. Beləliklə, idarəçilik qərarı idarəetmənin idarə edilən sisteminin məqsəd və proqramından ibarətdir. Məhz buna görə gömrük orqanlarında idarəçilik qərarlarının keyfiyyətindən və vaxtında qəbul olunmasından onların idarə edilməsinin, hər şeydən öncə, uğuru və uğursuzluğu asılıdır.

İdarəçilik qərarlarını müxtəlif əlamətlərə görə təsnif etmək qəbul olunmuşdur. Buna baxmayaraq, qərarın qəbul edildiyi şərait müəyyənedici andır. Adətən, qərarlar müəyyənlik və qeyri-müəy-

yönlik (risk) şəraitində qəbul edilir. Müəyyənlik şəraiti, bir qayda olaraq, standart qərarların, qeyri-müəyyənlik şəraiti - standart olmayan qərarların qəbulunu əvvəlcədən müəyyən edir.

Standart elə qərarlardır ki, kənarçıxmalarla birgə qərarın özünün strukturu və onun qəbul edilməsi prosedurası işlənilir. Adətən, onlar mövcud situasiyanın ayrı-ayrı kəmiyyət parametrlərinin dəyişdirilməsinə, icra müddətinə və icraçıların yerləşdirilməsinə yönəldilir, onun ümumi strukturu isə əvvəlki kimi qalır. Belə qərarlar kifayət qədər tez, xüsusi hazırlıq olmadan (məsələn, kadrların işə qəbulu və işdən azad edilməsi haqqında əmrlər) qəbul edilə bilər.

Standart olmayan qərarlar, bir qayda olaraq, yaradıcı qərarlardır. Qeyri-müəyyənlik, deməli, həm də risk şəraitində belə qərarlara ehtiyac, şübhəsiz, xeyli artır. Bu daim dəyişməkdə olan gömrük şəraitinə uyğunlaşmaq və həm daxili, həm də nəzarət edilməyən xarici faktorların təsiri altında resurslarla manevr etmək zərurəti ilə bağlıdır.

Qərar qarşıya qoyulmuş məqsədlərə yetmək üçün əməkdaşların birgə hərəkətlərini təşkil edən, istiqamətləndirən və stimullaşdıran direktiv aktıdır.

17.5. İdarəetmənin psixoloji aspektləri

Qeyd edildiyi kimi, idarəçilik prosesinin əsas spesifikasiyası rəhbər tərəfindən tabeliyindəkilərin istehsalat vəzifələrini məqsədyönlü icra etmələrini təmin etməkdən ibarətdir. Bu səbəbdən çox vaxt deyirlər ki, rəhbər "öz əlləri ilə deyil, tabeliyindəkilərin əlləri ilə işləyir".

Özlərinin idarəçilik fəaliyyətində, hər şeydən öncə, üç aspektə daimi diqqət yetirilməsi zərurəti həmişə rəhbərlər qarşısında real olaraq durur.

1) istehsalat vəzifələrinin bilavasitə icraçıları kimi insanlara diqqət göstərmək, bu isə onlara istehsalat vəzifələrinə uyğun gələn davranış üslubunu öyrətməyi, onların keyfiyyətini artırmağı, onlarda müsbət dəyərli peşə fəaliyyəti yönümünü və motivlərini inkişaf etdirməyi, istehsalat kollektivlərini formalaşdırmağı, təşkilatın korporativ ruhunu inkişaf etdirməyi və s. nəzərdə tutur;

2) peşə fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrinin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə, xarici mühitdə dəyişmələr şəraitində təşkilatın məqsədlərinin həyata keçirilməsində strateji və taktiki məsələlərin həllinə və s. nail olma.

3) istehsalat vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün şəraiti təmin etmək, bu isə özündə kommunikasiyanı təkmilləşdirməyi, iş yerlərində əlverişli şərait, səmərəli idarəçilik istehsal texnologiyası yaratmağı, eləcə də operativ qərarlar qəbul etmək üçün icraçılara zəruri səlahiyyətlər ayırmağı ehtiva edir.

Özlərinin idarəçilik fəaliyyətlərinin gedişatı təcrübəsində rəhbərlər üstünlüyü yalnız istehsalat vəzifələrinə və fəaliyyət subyektlərinə (vəzifələrin icraçılarına); idarəçilik fəaliyyətinin bütün göstərilmiş əvvəlki istiqamətlərinə və bu istiqamətlərlə bərabər, məsələn, qərarın qəbul edilmə vaxtı, əməkdaşların intizamı və s. kimi həmin momentdə mühüm olan digər göstəricilərə verə bilərlər. Bütün bu hallarda rəhbərdə müvafiq olaraq bir ölçülü, ikiölçülü, üçölçülü və çoxölçülü idarəçilik düşüncəsinin (təfəkkürünün) inkişafından danışılır.

Birölçülü idarəçilik düşüncəsi (təfəkkürü) rəhbərin özünün idarəçilik fəaliyyətində, hər şeydən öncə, meydana çıxan vəzifələrə oriyentirini (meylini) xarakterizə edir. Situasiyanın digər elementləri (fəaliyyət subyekti və şəraiti) rəhbərin yüksək diqqətindən kənar qalır.

İkiölçülü idarəçilik düşüncəsi (təfəkkürü) rəhbərin diqqətini həm istehsalat vəzifələrinə, həm də onların icraçılarına yönəldir.

Üçölçülü idarəçilik düşüncəsi zamanı rəhbər diqqətini təkcə fəaliyyətə (vəzifəyə) və insana (subyektə) deyil, həm də fəaliyyətin obyektiv şəraitinə yönəldir.

Çoxölçülü idarəçilik düşüncəsi elə rəhbər üçün xarakterikdir ki, konkret situasiyadan asılı olaraq özünün idarəçilik fəaliyyətində, yuxarıda nəzərdən keçirilən oriyentasiyalardan başqa, bu və ya digər xüsusi göstəriciləri birinci yerə qoya bilsin. Belə göstəricilər, məsələn, fəaliyyətin noticəsinin keyfiyyəti, qərarın qəbul edilmə sürəti, əməkdaşların motivasiyası və s. ola bilər.

Lakin rəhbərdə hansı növ idarəçilik düşüncəsi olursa-olsun və buna uyğun olaraq, o hansı idarəetmə üslubuna tərəfdar olursa-olsun, onun hərəkətləri hansısa vaxt anında effektiv və ya effektivsiz ola bilər. Hər şey konkret situasiya amillərindən asılıdır.

İdarəetmə üslubunun çevikliyi, idarəetmənin effektiv üslubunu effektivsiz üslubundan sərfəli şəkildə fərqləndirir və bir qayda olaraq, idarəçilik fəaliyyətinin səmərəliliyinə təminat verir.

Gömrük orqanı rəhbərinin yüksək idarəçilik fəaliyyəti onun gömrükxana əməkdaşları və müştəriləri ilə xidməti etika normalarında ifadə olunan gündəlik ünsiyyətində təzahür edir. Xidməti etik normalara aşağıdakılar daxildir:

- 1) rəhbərin ünsiyyət demokratiyası;
- 2) sadəliyi;
- 3) diqqətliyi;
- 4) inam mühiti yaratmaq bacarığı;
- 5) ünsiyyət zamanı nəzarətliyi və düzgünlüyü;
- 6) verdiyi sözə əməl etməyi;
- 7) dəqiqliyi və məsuliyyətliyi.

Bütün sadalananlarla bərabər intizamlı, səliqəli və davranış tərzində dəqiq və mütəşəkkil olan rəhbər kollektivdə xüsusi hörmətə malik olur və işləri də qaydasında gedir.

AR DGK-da xidməti sənədlərin hazırlanması, hərəkəti, icrası, uçotu və saxlanmasını tənzimləyən vahid qaydalar komitə sədrinin 28 dekabr 1998-ci il tarixli 075 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş təlimatla müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinin təkamülü, dünya iqtisadi sisteminin inteqrasiyası, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmağa hazırlıq xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması şəraitində gömrük sisteminin inkişafını və təkmilləşdirilməsini tələb edir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi proqramının hazırlanmasına böyük ehtiyac vardır. Bu proqram, gömrük

sisteminin təkmilləşdirilməsinin taktiki və strateji toplusundan ibarət olmalıdır.

Faktiki tədbirlərə aşağıdakılar daxildir:

- 1) gömrük rəsmiləşdirilməsinə sərf edilən vaxtın qısaldılması;
- 2) gömrük proseduralarının sadələşdirilməsi;
- 3) gömrük məlumatlarının işlənməsi sisteminin tamamilə avtomatlaşdırılması;
- 4) gömrük və gömrükətrafi infrastrukturunun inkişafı.

Strateji tədbirlərə isə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının tövsiyələri aid edilir.

İstifadə olunmuş normativ-hüquqi aktların və ədəbiyyatların Siyahısı

I. Beynəlxalq hüquqi aktlar

1. BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 10 dekabr 1948-ci ildə qəbul olunmuş "Ümumdünya insan haqları bəyannaməsi".
2. Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana konvensiyası, 1961.
3. Konsulluq əlaqələri haqqında Vyana konvensiyası, 1961.
4. Narkotik vasitələr haqqında Vahid konvensiya BMT sənədləri. 1961 (1972-ci ildəki əlavələrlə).
5. Hava gəmilərinin bortunda baş verən cinayətlər və digər aktlar haqqında konvensiya 14 sentyabr 1963.
6. Psixotrop maddələr haqqında BMT konvensiyası 1971.
7. Beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri haqqında BMT-nin Vyana konvensiyası 11 aprel 1980.
8. Dəniz hüquqi barədə BMT konvensiyası, 1982.
9. Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında BMT konvensiyası. 1988.
10. Tariflər və ticarət üzrə Baş Saziş. (TTBS) 30, XI.1947.
11. Ticarət xidmətləri üzrə Baş razılaşma. TTBS (Saziş Uruqvay raundu çərçivəsində imzalanmışdır).
12. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının yaradılması haqqında müqavilə (TTBS-1994).
13. Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının (GƏŞ) yaradılması haqqında Konvensiya, 4 noyabr 1952-ci il.
14. Gömrük məqsədi üçün mal dəyərinin müəyyənləşdirilməsi haqqında Konvensiya. 28 iyul 1953-cü il.
15. Turistlər üçün gömrük güzəştləri barədə konvensiya. 1954-cü il.
16. Brüssel tarif nomenklaturası haqqında Konvensiya, 11 sentyabr 1959-cu il.
17. Müvəqqəti ixrac haqqında İstanbul Konvensiyası, 27.11.1992-ci il.
18. Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi münasibətlər və hüquqi yardım haqqında konvensiya, 22 yanvar 1993-cü il (MDB üzvləri arasında).
19. Gömrük proseduralarının harmonikləşdirilməsi və sadələşdirilməsi haqqında beynəlxalq Kioto konvensiyası, 25.08.1974.
20. Malların təsvir və kodlaşdırılmasının harmonikləşdirilmiş sistemi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (Brüssel 14.06.1983)
21. TTBS VII maddəsinin tətbiqi barədə Saziş 01.01.1981.
22. TİR karnetindən (TİR - beynəlxalq yükdaşımalar) istifadə etməklə beynəlxalq yükdaşımalar haqqında Gömrük Konvensiyası, 1975-ci il.
23. Konteynerlər haqqında gömrük konvensiyası 06.12.1975.
24. MDB ölkələrinin Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin mal nomenklaturasının, malların kodlaşdırılması və təsvirinin Harmonikləşdirilməsi sistemi haqqında Beynəlxalq Konvensiyaya uyğun aparılması haqqında. Moskva, 1996.

II. Azərbaycan Respublikasının Qanunları və hüquqi aktları

1. "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası" Bakı 1995.
2. "Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi" Bakı 1997.
3. "Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi Bakı 2000.
4. "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi", Bakı 1999.
5. "Azərbaycan Respublikası "İnzibati-Prosessual Məcəlləsi", Bakı 1999.
6. "Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsi" Bakı, 1999.
7. "Azərbaycan Respublikasının Hava Məcəlləsi" Bakı 1994.
8. "Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi" Bakı 1999.
9. "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi", Bakı 2000.
10. "Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi", Bakı 2000.
11. "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" Qanun, Bakı, 1992.
12. "Sahibkarlıq haqqında" Bakı, 1992.
13. "Sığorta haqqında" Bakı, 1993.
14. "Dövlət yol fondu haqqında" Bakı, 1994.
15. "Müəssisələr haqqında" Qanun, Bakı, 1994.
16. "Normativ-hüquqi aktlar haqqında" Qanun, Bakı, 2000.
17. "Valyuta tənzimi haqqında" Qanun, Bakı, 1994.
18. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1995.
19. "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1995.
20. "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1995.

21. "Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1995.
22. "İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Qanun, Bakı, 1995.
23. "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1996.
24. "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında" Qanunu, Bakı, 1996.
25. "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun, Bakı, 1996.
26. "Standartlaşdırma haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1996.
27. "Bitki karantini haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1996.
28. "Dövlət sirtti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 1996.
29. "Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1997.
30. "Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1997.
31. "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1997.
32. "Rabitə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1997.
33. "Mədəniyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1998.
34. "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1998.
35. "Məlumat azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1998.

36. "Girov haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1998.
37. "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1998.
38. "Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1998.
39. "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı 1999.
40. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999.
41. "Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının bayrağı haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 2001.
42. "Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının tanınma nişanı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
43. "Şərti maliyyə vahidi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2001.
44. "Malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə harmonikləşdirilmiş sistem haqqında" Beynəlxəq Konvensiyaya və göstərilən konvensiyaya düzəliş protokoluna qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, "Azərbaycan" qəzeti. 21 iyul 2000-ci il N 163. (2574)
45. AR İXM-in təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" AR Qanununun tətbiq edilməsi barədə AR-in bəzi qanunvericilik aktlarının qüvvədən düşmüş hesab edilməsi haqqında 30.XII.2003-cü ildə qəbul olunmuş AR-nın Qanunu. "Azərbaycan" qəzeti. 15 fevral 2004.
46. "Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Ə.Əliyevin 1992-ci il 30 yanvar tarixli 561 sayılı Fərmanı.
47. "Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin tətbiqi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Ə.Əliyevin 1997-ci il 25 iyul tarixli 616 sayılı Fərmanı.

48. "Azərbaycan Respublikasının Cinyot-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası CPM tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Ə.Əliyevin 25 avqust 2000-ci il tarixli Fərmanı.
49. "Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturu və Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Ə.Əliyevin 1998-ci il 20 oktyabr tarixli Fərmanı.
50. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Ə.Əliyevin 1999-cu il 11 noyabr tarixli 206 sayılı Fərmanı.
51. "Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Ə.Əliyevin 8 fevral 2000-ci il tarixli Fərmanı.
52. "Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Ə.Əliyevin 10 sentyabr 2002-ci il tarixli Fərmanı.
53. "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" AR Prezidenti İ.H. Əliyevin 24.XI.2003-cü il tarixli Fərmanı
54. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı. "Azərbaycan" qəzeti. 12 fevral 2004.
55. "Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında" Azərbaycan

- Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 iyul 2000-ci il tarixli 124 sayılı qərarı.
56. "Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən aksiz vergisinə cəlb olunan malların aksiz dərəcələrinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 yanvar 2001-ci il tarixli 20 sayılı qərarı.
57. "Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri üçün xüsusi geyim formasının, fərqlənmə nişanlarının təsviri və onların təchizat normasının təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 aprel 2001-ci il tarixli 75 sayılı qərarı.
58. "Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 aprel 2001-ci il tarixli, 80 sayılı qərarı.
59. "Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında" AR Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 12 aprel tarixli 80 sayılı qərarına dəyişiklik edilməsi barədə AR NK-nın 22 dekabr 2003-cü il tarixli 161 sayılı Qərarı.
60. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 12 aprel tarixli 80 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən mallar üzrə gömrük idxal rüsumlarının dərəcələri"ndə dəyişikliklər edilməsi barədə AR NK-nın 20 aprel 2004-cü il tarixli 58 sayılı Qərarı.
61. "Azərbaycan Respublikası ərazisində ixrac edilən malların müqabilində valyuta vasitələrinin ödənişinə nəzarət barədə təlimat" Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sədrinin 1998-ci il 9 sentyabr tarixli 49 sayılı əmri.
62. "Gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatının verilməsi Qaydaları haqqında" Azərbaycan Respublikası

Dövlət Gömrük Komitəsinin Sədrinin 1998-ci il 11 noyabr tarixli 65 sayılı Əmri.

63. "Malların tranzit gömrük rejimi haqqında Əsasnamə" barədə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sədrinin 1999-cu il 5 may tarixli Əmri.
64. "Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin şərəf kodeksi" Azərbaycan Respublikası DGK-nın Kollegiyasının 15 may 2001-ci il tarixli 02/01 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

III. Ədəbiyyat

1. Abdulla Fazili, "Atropotena" (e. ə. IV-er, VII əsr), Bakı "Elm" 1992.
2. İmanov M. "Azərbaycan Respublikasında qaçaqmalçılıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə məsələləri", "Hüquq ədəbiyyatı" Bakı, 1999.
3. "Azərbaycan tarixi" ən qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər. Bakı "Elm" 1993.
4. "Gömrük xəbərləri" qəzetinin dövrü nəşri.
5. Məmmədov S.M. "Maliyyə", Dərslik. Bakı "Azərəşr", 1997.
6. Məmmədov S.M. və b. "Vergi və gömrük işi". Bakı, 1996.
7. Nuriyev C.Q. və b. "Biznes işini necə təşkil etməli", Bakı, "Qanun", 1998.
8. Paşayev Q. "Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin cinayət və gömrük qanunvericiliyi ilə müdafiəsi", Bakı, 1997.
9. Heydərov K.F. "Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası", 1-ci cild Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1998.
10. Heydərov K.F. "Gömrük işinin əsasları, gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti", 2-ci cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1999.
11. Heydərov K.F. "Gömrük işinin Əsasları, gömrük orqanlarının hüquq - mühafizə fəaliyyəti", 3-cü cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı. 2000.
12. Heydərov K.F. "Gömrük işinin əsasları" gömrük işinin idarə edilməsi və inkişafı, 4-cü cild Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 2000.
13. Heydərov K.F. İbrahimov T.T. "Gömrük işi-iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik", Bakı, 1999.
14. Nuriyev C., Əliyev Z., İsmayılov G. "Gömrük statistikasi", Dərs vəsaiti. "Qanun" nəşriyyatı, Bakı, 2000.
15. Nuriyev C.Q., Mikayılov N.K., Nuriyeva K.Q. "Ekologiya hüququ". Dərs vəsaiti. "Qanun" nəşriyyatı. Bakı, 2000.

16. Nuriyev C.Q. "Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi". Qanun, Bakı, 2000.
17. Nuriyev C.Q., Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə., Əhmədov S.T. "Gömrük ekspertizası". Bakı. "Qanun" – 2003.
18. Abdullayev E.İ. "İnzibati hüquq" Dərslik. Bakı 2001.
19. Əliyev A.Ə. "Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqəsi". Bakı - "Ozan", 2001.
20. Axundov Ş.Ə. "Marketinqin əsasları". Bakı 2001.
21. Feyzullabəyli İ.Ə., İbişov E.İ., İsmayılov H.A. "Beynəlxalq ticarət işi". Dərslik. Bakı 2001.
22. Keynoz C.M. "Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyəsi". Bakı. "Qanun", 2001.
23. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev H., Kəlbəliyev Y.A. "Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları", Dərslik. Bakı 2001.
24. Nuriyev C.Q. "Gömrük Hüququ". Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı "Təfəkkür", 2002.
25. Əliyev A.Ə., Nuriyev C.Q., Nuriyeva G.C. "İqtisadiyyat və hüquq" Ensiklopedik izahlı lüğət. Bakı, "Qanun" 2002.
26. Əliyev A.Ə., Şəkərəliyev A.Ş. "Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti". Bakı, 2002.

1. Авдокушин Е.Ф. "Международные экономические отношения", Учебник. М. ИВЦ- "Маркетинг" 1998.
2. Алексеев С.С. "Государство и право", М. Юридлит., 1996.
3. Бабин Э.П. "Основы внешнеэкономической политики" М. "Экономика" 1997.
4. Берлин Э.А., Иванов Н.А. "Товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности СНГ", ФОРУМ.
5. Методический сборник. Вып., 2 М. 1996.
6. Бобков В.Б. "Таможенное законодательство РФ", сбор. (А.О "Терминал А.Г." М. 1993.
7. Борисов К.Г. "Международное таможенное право", М. Из-во Российского ун-та дружба народов. 1997.
8. Брафова Л.Л. "Русско-английский толковый словарь основных таможенных терминов (по материалам ВТО), М. 1996.
9. Бутенко Е.А. "Основные таможенные термины" русско-англ. Толковый мини-словарь М. 1997.
10. Драганов В.Г. "Основы таможенного дела", М. "Экономика" 1998.
11. Габричидзе М. "Российское таможенное право", М., 1997.
12. Ершов А.Д. "Определение страны происхождения товара". Учебное-метод.пособие. 1996.
13. Керимов ДЖ.А. "Методология права" М., 1989.
14. Керимов ДЖ.А. "Основы философии права" М., 1992.
15. Кисловский Ю.Г. "История таможни государства Российского", М., 1995.
16. Козырин А.А. "Таможенное право России". Учеб. М. 1995.
17. "Краткий таможенный словарь". Под общ.ред. Н.Блинова М., 1994.
18. "Международная конвенция о гармонизированной системе описания и кодирования товаров". Словарь-справочник. 1994.

19. "Международные правила интерпретации коммерческих терминов, наиболее употребленных в сфере внешней торговли, "ИНКОТЕРМС-2000". Словарь-справ. СПб. М. 2001.
20. "Основы таможенного дела". Учебник, М., 1995.
21. "Основы внешнеэкономических знаний". Словарь-справочник.М., "Высшая школа", 1993.
22. "Таможенная статистика". Учеб.вып. I-1996. II-1997. М.
23. "Таможенный кодекс СССР". М., 1991.
24. "Таможенный тариф СССР". М., 1981
25. "Таможенное дело". Словарь спр. СПб. "Погос-СПб"., 1994.
26. "Товарная номенклатура ВЭД СНГ". 2-е изд. М., 1996.
27. "Толковый словарь международных таможенных терминов". Рабочий документ СТС, Москва, 1992
28. Фомичев В.И. "Международная торговля". Учебник, М., "Инфра-М". 1998
29. Шрейлер Х.А. "Международные экономические организации". Справочник. М. Междунар. отношения. 1998
30. "Экономика и право". Энциклопедический словарь Габриера, Под. обш. ред. А.П. Горкина и др. М. БРЭ. 1998
31. "Экономическая статистика", Учебник М. 1998
32. "Экономика таможенного дела" Учеб. М. 1997
33. "Экономика". Учеб. Под. ред. А.С. Булатова М., БЕК. 1997
34. Алиев А.А. "Таможенное дело и развитие мировой экономики", Баку, 2002.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	3
MÖVZU 1. FƏNNİN PREDMETİ BARƏDƏ ANLAYIŞ	5
MÖVZU 2. AZƏRBAYCANDA GÖMRÜK İŞİNİN TƏŞKİLİNİN VƏ TƏTBİQİNİN TARİXİ	11
MÖVZU 3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ GÖMRÜK İŞİNİN TƏŞKİLİ	22
MÖVZU 4. GÖMRÜK NƏZARƏTİ	42
MÖVZU 5. GÖMRÜK REJİMLƏRİ	71
MÖVZU 6. GÖMRÜK RƏSMİLƏŞDİRİLMƏSİ	118
MÖVZU 7. XARİCİ-İQTİSADI FƏALİYYƏTİN GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ	162
MÖVZU 8. GÖMRÜK ÖDƏNİŞLƏRİ	171
MÖVZU 8.2. MÜXTƏLİF GÖMRÜK REJİMLƏRİNDƏ VERGİ VƏ RÜSUMLARIN TƏTBİQİ QAYDALARI	187
MÖVZU 9. GÖMRÜK DƏYƏRİ VƏ ONUN TƏYİN EDİLMƏSİ ÜSULLARI	200
MÖVZU 10. VALYUTA NƏZARƏTİ	228
MÖVZU 11. GÖMRÜK İŞİNDƏ QEYRİ-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ ÜSULLARI	236
MÖVZU 12. GÖMRÜK STATİSTİKASI VƏ XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN ƏMTƏƏ NOMENKLATURASI	244
MÖVZU 13. GÖMRÜK SİSTEMİNDƏ İQTİSADI TƏHLİL	254
MÖVZU 14. GÖMRÜK ORQANLARININ HÜQUQ-MÜHAFİZ FƏALİYYƏTİ	259

MÖVZU 15. GÖMRÜK ORQANLARINDA İDARƏETMƏNİN ƏSASLARI	284
MÖVZU 16. GÖMRÜK ORQANLARI SİSTEMİNDƏ İDARƏETMƏNİN TƏŞKİLATI STRUKTURLARI	295
MÖVZU 17. GÖMRÜK ORQANLARI SİSTEMİNDƏ İDARƏETMƏ PROSESİ	301
İSTİFADƏ OLUNMUŞ NORMATİV-HÜQUQİ AKTLARIN VƏ ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI	310